

Belo fluvius est & opidum in oris Bæticæ.

Besola in eiusdem oris fluit.

Bætis fluvius, qui Bæticæ nomen dedit. quæ postea *Vandalusia* à *Vandalis* creditur nuncupata: dextra læuaque oliuiferis colitur opidis. Ipse ex Tarraconensi regione demissus per mediam fere Bæticam, sicut nascitur vno decurrit alueo: post autem mari propinquus lacum ex seingentem facit. *Cordubam* Pieridum alumnā atque *Hispalim* celeberrimas vrbes alluit. Amœnissimis admodum excultissimisque præclarus est infulis, nullaque etiam affluētissima eloquentiæ facundia mediocriter collaudandus. In cuius agris homines soli cœlique natura voluptates delitiisque abunde præbet: Vnde Poetarum quidam *Elystos campos* in his oris esse finxerunt. Hunc amnem auctore *Liuiio Chiuuium* Hispani appellant: Græci *Bætis* à vocabulo, quod profundum sonat. Magnarum enim nauium ferax est, quibus varia mercium genera exportare liceat. Meminit *Statius* in *Genethliaco* *Lucani* ad *Pollam*:

Gratio nobilior Melethæ Bætis.

Bætym, mantua prouocare noli. Et *Martialis*:

Bætis oliuifera crinem redimite corona,

Aurea qui nitidis vellera tingis aquis.

Quem *Bromius* quem *Pallas* amat.

Vino enim abundat regio, atque huius fluminis aquæ immerfa sæpius, & madefacta vellera, colorem recipiunt aureum.

Bilbilim ferri temperamento aptissimū tradit *Trogus Pompeius* in Hispania esse: quem reor *Salonem* appellari. Inde eo nomine ascito, quod *Bilbilim* urbem alluat.

Betulus fluu. est in *Leletanis*, ni imbris intumeat, exiguus est, & vadōsus: præbet tamen suburbanis agris celebris, & pulcherrimæ vrbes nostræ vtiles irrigationes: huius etiam molinæ hoc amne ciuntur, & exhausti riuli in vsus officinarum transeunt: ab orientali latere *Barcinonis* *Balearicum* ingreditur pelagus.

Cinga flu. est vagus admodum, & rapax: *Fragam* urbem alluit. Postremo *Ibero* mixtus cum tantum auget, vt inde nomen maximi Hispaniarum fluminis accipiat.

Lucanus:

Cinga rapax vetitus fluctus & littora curst

Oceani pepulisse suo: nam gurgite mixto

Qui præstat terris aufert tibi nomen Iberis.

Calybem Hispaniæ fluvium esse, & iuxta *Arandim* opidū fluere prisca auctores tradunt.

Clerum Hispaniæ flumen esse legi, nec qua fluat regione traditum est.

Durius vltioris Hispaniæ celebratū est flumen arenis aureis: in *Tarraconēsi* oritur & in *Celtiberos* lapsum *Numantiam* urbem alluit. Tandem *Sisamonem* oppidum lambens, & in *Lusitanos* veniens in *Athlanticum* procurrit Oceanum.

Silius Italicus:

Hic certant Pactole tibi Duriusq; Tagusque.

Dura Cantabros perfluit.

Estivus Hispaniæ fluvius esse legitur, qui cum dulcis esset, amarus postea factus esse fertur: quod ex Græcorum fabulis ortum puto.

Eunemius fluvius est *Galletiæ*, quadrinomialis: nam & *Lethes*, i. obliuionis appellatur. & *Bellion*, & *Limia*: fabulis est admodū famigeratus: vt qui vulgo ab inferis oriri existimetur. Aurum etiam, vt pleraque Hispaniarum flumina, arenis commixtum deducit e montibus.

Silius libr. 3. bel. Pun.

Quæ super Gronios lucentis voluat arenas,

Inferna populis referens obliuia Lethes.

Lethem autem *Strabo* inde appellatum tradit, quod cum Galli atque *Turduli* sociis ad id flumen armis peruenissent, eo traiecto seditione orta dissidentes, eorumque obliti quod in Hispanos mouerant belli, iuxta flumen refedere.

Florus *Astures* irrigat.

Iberum nemo sine pudore ignorat Hispaniæ fluvium esse quippe qui toti *Iberia* nomen dederit. *Hiberia* autem Asiæ Regio ab *Iobele*, vt *Iosephus* tradit, appellata est. *Dionysius* porro *Alexandrinus* auctor est, eos qui *Asiam* incolunt *Iberes* ex Hispania profectos esse. Contra sentit auctore *Agrippa*, *Plinius*: quod est vero similius, si priscae hominum origines repetantur. Oritur *Iberus* agro *Iuliobricensi* in *Cantabria*, tenuissimus, primo mox magnorum annuum capax, *Calagurritano*que exceptus agro, *Tute* tam petit opidum & *Celsam* urbem, pontē olim celebrem; inde *Salduliam*, quæ nunc est

Cæsar Augusta, affluit, opimam admodum urbem: & patentibus vndiq; campis irriguis latissimam. illinc digressus in Austrum labitur, nauium ferax, iunctus deinde Cinga Sicoriq; amnibus *Dettisam* opulentam urbem alluit. Postremo maritimarum iam nauium patiens versus Alphacium Ibericum dulcorat pelagus.

Meminit Lucanus in tertio:

Stagnantem Sicorim & rapidum deprehensus Iberum.

Commerciis post *Bætum* primus est; sed aquarum copia, non ingruentibus in *Bætum* Oceani æstuariis maior.

Ilerda, Ilergetarum fluuius à quo *Ilerda* vrbs vetustissima appellata esse legitur. Vulgus *Nocenam* appellat. Silius huius vrbs meminit illo carmine:

Et quæ Dardanios post viderat illa furores

id est, Romana bella: nam Petreius & Afranius Pompeianarum partium duces auspiciis Cæsaribus ibi expugnati fuere. Meminit & vrbs Horatius; ad quam tempore belli ciuilibus frequentes epistolæ mittebantur:

Aut fugies, inquit, Vticam: aut victus mitteris Ilerdam,

Nonnulli eundem esse hunc & *Sicorim* arbitrantur.

Lacros per Celticos fluit.

Limia per Gallecos.

Limius ad Deorum insulas.

Meacus Gallecos penetrat.

Menuba Turdetanorum fluuius est, *Bæti* se commiscens:

Menascus & *Melsus* per Cantabros fluunt.

Minus fluuius est Galletiæ maximo ore spatiosus; qui vt Isidoro Carthaginensi placet, à minii colore, quem frequens trahit, nomen creditur accepisse.

Munda fluuius est inter Lusitanos notissimus: & opidum eiusdem nominis in *Bætica*, vbi Pompei liberi debellati fuere. Silius de vrbe.

Et Munda Emathios iterum paritura labores

Mulias fluuius est Carpentaniæ, exiguis nauigabilis scaphis.

Naumasa, auctore Pomponio, per Cantabros fluit.

Nerna *Negaucis* per eosdem.

Narius Nelo per Astures.

Nania, Cantabrorum fluuius est, vnde ferunt *Nauarrigenas* nuncupatos, qui & nunc *Nanarri* dicuntur. Nonnulli à *Niuaria* opido nominatos existimant.

Nauillus in Gallæcis est.

Negaucis in Cantabris.

Osgitanus fluuius in *Bætum* mergitur.

Pallantia, per Edetanos funditur.

Rubricatum fluuius est à colore eo nomine appellatum, à *Pyrenæis* demittitur, & per *Bagutos* in *Lacetanos* lapsus *Iffentium* circuit agros. Inde ad *Leletanos* nostros veniens *Serrefum* iuxta montem labitur. Auctus deinde *Norica* flumine *Rubricatam* opidum petit. Hinc digressus ad quatuor millia passuum in *Barcinonis* littore occiduo ingreditur pelagus.

Salia in Cantabris labitur.

Salsus Turdetanorum, id est, *Bæticularum*, fluuius est aquarum amaritudine infamis, *Geennesium* præterfluit agrum. Meminit Cæsar in *Commentariis*.

Salo Celtiberiæ fluuius est, ortus *Aracelitano* agro, armentorum pecudumque potui perquam utilis; ferrique temperamento apertissimus est: *Mauros* petit opidum & *Ferisiam* *Silaos*, & ipsam *Bibilim* in cliuo positam: exin *Epilam* petens in agro *CæsarAugustano* *Ibero* demum coniungitur. Martialis,

Quibus renuissum corpus stringes breui

Salone qui ferrum gelat.

Sanga Cantabrorum est flumen.

Saducas in ora exit *Bæticiæ*.

Sars per Lusitanos fluit: & emittitur iuxta turres *Augusti*.

Sambroca, vulgus *Samucam* vocat, per agrum *Emporitani* decurrit; *Sacram*que villam & *Nouemporium*.

Sicoris Ilergetarum fluuius est, à *Surdaonibus*, & *Cerretanis* inter *Pyrenæos* oritur, accoliturque amœnis opibus, *Ilerdam*que urbem iam magnus alluit. Inde *Octigenam* petit, & apud *Michenesiam* *Ibero* se iungit. Arenis aureis non est *Tago* inferior:

Meminit Lucanus in descriptione *Ilerdæ* vrbs his carminibus:

*Colle tumet modico leuique excessit in altum,
Pingue solum tumulo super hunc fundata vetusta
Surgit Ilerda manu placidis pralabitur undis
Hesperios inter Sicoris non ultimus amnis;
Saxeus ingenti quem pons amplectitur arcu
Hibernas pasurus aquas.*

Huius quondam fluminis accolæ in Trinacriam nauigantes à patrio amne *Sicori*, vnde discesserant, *Sicaniam* appellauere: quod ostendit Silius his carminibus:

*Post dirum Antiphæ sceptrum & Cyclopea regna
Vomere verterunt primum noua rura Sicani
Pyrene misit populos qui nomen ab amne
Asciti patrio terra imposuere vocanti.*

Sunt qui scribant eos primum Latium tenuisse, longe ante Aborigenes, & inde à Liguribus pulsos in Siciliam transfretasse.

Silensis fluuius est in agro Segouienfi.

Soriabis Ilerchaonum fluuius est, in agro Dertafono; quæ ab oppido per quod fluit vulgus *Semiam* nuncupat: Nec desunt qui existiment hoc flumen hodie *Milassiam* appellari.

Subi fluuius est tenuis, Suesetaniæ regionis, vulgus *Franconinum* appellat. Spelunca oppido surgit & Tarraconensium deliciosis agris infusus ibidem mari excipitur: huius aqua irrigata lina, carbasa reddunt vsui nauium aptissima.

Sucro fluuius est non exiguus citeriori Orospetanis ortus montibus, Sertorii & Pompeii prælio insignis, Setabitanum præterfluit agrum. Inde *Algeriram* ambit opidum ita Arabico nomine appellatum, quod in insula positum sit; Postremo non longe à *Colleria* Ebusitano conditur æquore. Nauium patiens est si eius aluei sæpe rotantur: & qua se excursu imbrium sparferit cogatur in aptas angustias compactis vtraq; ripa trabibus. Huius fluminis meminit Silius in illo carmine.

*Sedet ama cohors, quam Sucro rigantibus undis,
Atque altrix celsa mittebat Setabis vrbe.*

Et Salustius in libris historiarum: *Castra hostium apud Sucronem capta, & prælium apud flumen Tariam & Dux hostium C. Herennius cum exercitu. & vrbe Valentie deleti.*

Tader fluuius versus nouam Carthaginem funditur. Oritur montibus, quibus Bactis, & Murciam, Aureolamque contingens. Ebusitano pelago seu Iberico conditur, hunc vulgus *Securam* appellat.

Tagus fluuius est Graiis nostrisq; carminibus celebratus, aureis granulis insignis, piscium ostrearumque feracissimus. Ex Catulonenfi erumpens agro & in Carpentanos lapsus Toletum prepotentem, validamque urbem pene circuit: tandem Lusitanos contingens ad Olisiponem ingreditur Oceanum. Catullus:

Tertia Iberia quam cit amnis aurifer Tagus.

Statius Papinius in Epithal. Stellæ & Violantillæ.

Hinc Hermum, fuluoq; Tagum decurrere limbo.

Meminit & Iuuenalis.

Omnis arena Tagi quodq; in mare voluitur aurum.

Et Ouidius.

Cedat & auriferi ripa beata Tagi.

Tamara, fluuius est in Gallecia clarus.

Tuis qui & *Ticer* à Plinio appellatur, inter Ausetanos fluit, à conuallibus. Pyrenes delapsus per confragosa primum loca, & salebras in plana decurrens, Hierundam validam urbem petit, vbi Nudarium amnem absorbens, inde iam grandior factus Indicetum apricos agros circuit, & versus Cirneum montem immiscetur mari.

Turia Sedetanorum, & Contestanorum fluuius est, eorum amœnissimus irrigans campos, *Turiolum* sui nominis opidum linquens Valentie vrbi deliciarum & nobilitatis altrici proximus labitur. Inde ob crebram riulorum deductionem tenuissimus in mare deuoluitur. Salustius quarto historiarum libro in hæc verba meminit. *Inter læua Mænium & dextrum flumen Turia, quod Valentiam paruo intervallo præterfluit.* Ab Afris postea, qui eam urbem ad c c c. pæne annos tenuerunt, barbarum huic fluuiio nomen vix ore Latino sonandum impositum est; quod tæferre pudet.

Laudat hunc amnem Claudianus illo carmine inter laudes Syrenæ:

Floribus & roseis formosus Turia ripis.

Turiam quidam ideo dictum existimauere, quod petentibus olim Phœnicibus Gades, eum ab Ebuso soluissent, tempestate repulsi ad huius fluminis ostia deuenerunt: vbi vacuam multitudinem inuenientes flumen *Turia*, id est, vaccis cultum appellauerunt:

quas ipsi *Tur* patrio sermone appellant. Alii *Thuriam* significatione Græca, quasi *celerem* appellari putant.

Tarnum fluuius est in Leletania; aureos tradens grumulos. Vulgos *Tarderiam* vocitat. Exoritur monte quem *Vurnum* quidam, alii *Senium* appellant, qui omnium metallorū genere scatet; marmoribus quoque fecundus est. Leguntur aureæ arenulæ inter fluminis lapillos non longius à loco, vnde amnis oritur, toto anni tempore; præsertim si vis aquarum repente immineat, tunc enim imbribus eliquata terra, ex monte, quem diximus, cum auro labitur, & in amnem defluit. Inde demissis tabulis ab accolarum alacri turba pretiosissimum naturæ munus excipitur. Scimus lectum fuisse nouissime grumum ponderis vnus libræ, & confectum inde torquem. Fluuius ipse Celidonium irrigans agrum non longe à *Blandis* opido nostrum subintrat pelagus.

Vacua inter Carpetanos fluit; quos iuniores *Castellanos* appellant, & lintribus vel monoxilis non onerariis nauibus, vt refert Strabo, enauiatur.

Vacus per Lusitanos fluit.

Via per Gallecos.

Vir per eosdem.

Velo per Celticos,

Vduba tenuis est fluuiolus, in regione Ilercaonum Sagunto, ærumnis & seruata fide venerandæ vrbi propinquus. Hanc urbem nostra ætate, cum antiquissima sit & à fociis Herculis condita, *Veteresmuros* appellant. Silius.

Haud procul Herculei tollunt se littoꝛe muri

Clementer crescente iugo, quis nobile nomen

Conditus excelsò sacrauit colle Zacynthos.

DE MONTIBVS, ET PROMONTORIIS.

A *Varium*, promontorium est non longe ab Anæ fluuii ostio.

Barbarium promontorium est Lusitaniæ haud procul ab Olisipone, insigni & quæstuosa vrbe.

Calpe mons est totus in mare prominens, latitudine exilis, altissimus celsitudine, *Abile* qui in Africa est, oppositus, quem alteram *Columnam Herculis* esse fabulosa vetustas tradidit, eumq; quondam perpetuo iugo *Abile* iunctum ab Hercule, cum in Hispaniam venisset, separatum, & inde Oceanum mole montis ante retentum, in medias exundasse terras angustiq; Fretum Europam ab Africa separasse. Lucanus.

Hesperium Calpen summumque repleuit Atlantæ.

Silius, — ac laudibus olim. Terminus Herculeis Calpe.

Canatus citerioris Hispaniæ mons est, è Pyrenæis sublimior vergit in Galliam Narbonensem, versus Ruscinonensem agrum: in cuius vertice non improbata fama lacus esse fertur, immensæ profunditatis, qui repentinis imbribus Oceani more æstuaræ & quasi effereuerè videtur, ab grandine & tonitribus concuti. Interius vmbrarum & dæmonum esse sedes ferunt; lugentiumq; clamores & planctus audiri horribiles; & ea loca ad infernas vsq; regiones penetrare affumant, sataque & arbores eius aquæ malignitate contractas aduri atque arefcere.

Caridemum, vt Ptolomæus tradit, promontorium est in capite Bæticæ versus nouam Carthaginem, haud procul à portu magno.

Celticum, promontorium est Galleciæ, in oceanum prorumpens.

Cuneus promontorium est sacro propinquum.

Edulius mons est in Tarraconensi.

Erminius mons est Lusitaniæ.

Ferraria promontorium est in agro Dianensi distat ab Ebuso insula LXXX. M. P.

Grini mons est mari contiguus, in citeriori apud Emporitano & ostia Ticeris.

Idubede, montes sunt continui in Tarraconensi in Cantabria incipiunt & vsquæ ad nostrum mare excurrunt.

Ilipe mons est in Bætica.

Iouis mons est vndiq; absolutus, olim portum, nunc speluncam Barcinoni præbens rescrescentibus lapidicinis egregius est, & vario fructuum fontiumq; genere ornatus: Inter quem & Tarraconem mōtes sunt ad litus rupicosi, & per decliua cautium in forma graduum distincti: quos vulgus olim *Scalas Hannibalis* appellauit.

Larso promontorium est Pyrenæi apud Vascones in Oceano Cantabrico.

Luna promontorium est, non ab ostio Mundæ fluuii situm.

Lunarium

Lunarium promontorium est in Loletanis, versus Indecetarum oram.

Masseria montis Hispaniæ regionem non legi.

Magnum promontorium est Lusitaniæ inter Hannibalis portum & Olisiponem situm, quod & *Olisiponense* & *Artabrum* appellatur: In hoc Fauonio flante equas sine masculis concipere ob earum multitudinem poetæ auctore Pomponio Mela fabulati sunt: quod ostenditur à Silio his versibus:

Hic adeo cum ver placidum flat usq; tepescit.

Concubitus seruans tacitos grex præstat equorum.

Et Venerem occultam genitali concipit aura:

Sed non multa dies generi, properatq; senectus

Septimæq; his tabulis longissima ducitur atas.

Quidam autem affirmant huius genituræ equos triennio tantum viuere, & perraro quadrimos videri: Porro si vento generantur, velocissimos esse non est mirum. Nihil enim vento velocius inueniri potest. Vnde Homerus xx. Iliados ait; Eryctonium habuisse tria millia equorum, cum quibus Boreas suscepta equi specie coiuit, quo velociores essent.

Nerium promontorium est Vardulorum in Cantabris.

Orubium promontorium est Gallaicorum, situm inter Minium & Tamaram flumen.

Orospeæ montes sunt continui à columnis incipientes qui adusque Carthaginensem agrum porriguntur.

Pyrenæi perpetui montes sunt, Hispanias à Gallis diidentes: dicti vt plures tradunt quod fluminibus crebris feriantur vel à *Pyrene* Bebrycia Virgine ab Hercule ibi stupro cognita: quod videtur sequutus Silius i. ii. Punicorum his versibus:

Pyrene celsa nimbofa verticis arce

Diuisos Celtis late spectabat Iberos,

Atq; æternâ tenet magnis diuortia terris:

Nomen Bebrycia duxere à virgine colles,

Hospitis Alcida crimen qui sorte laborum,

Geryonis peteret cum longa tricorporis arua

Professus Baccho sua Bebrycis in aula,

Lugendum formæ sine virginitate reliquit.

Pyrenæi; seu vt Diodoro placet, (nam ea fabulosa Plinius existimat) dicti sunt, quod olim à pastoribus imposito igne conflagrauerunt; quo incendio varia metallorum genera erupisse tradit: aut quod verius puto, appellati sunt, quia in modum Pyrarum eorum cacumina emineant. Horum radices incipiunt finibus Narbonensis Galliarum regione.

Sardum promontorium quod *Pyriam* vocant. Patet frons eius versus nostrum pelagus in latitudinem circiter decem millia passuum, vbi Canciliberum opidum Iberitanorum olim, & Ruscinonensium nunc *Perpimianensium emporium*. Est & in fronte *Veneris portus* &

Cernaria promontorium Galliarum finis, vnde & Pompeii trophea cernuntur. Dein & promontorium aliud ostenditur nautis celebratum, quod *Crucianum* appellant. hic ab Hispania in Galliam nauigantibus initium est Narbonensis procellosi atq; importuosi sinus, qui pique qui Austro & Africo totus expositus est. Quatur etiam æua hyeme Circio & Aquilone. Inde digressus Pyrenæus in sublime sese fastigat in excelsum iugum exurgens; quod cum niuosum sit *Albetam* vocant; à Cerretanis Herculis quondam Comitibus & Vasconibus suprema eius inhabitantur. Ipse Emporitanos, Ansetanos, Ilergetas, Surdaones, Iacitanos, Cantabrosq; relinquens, tandem Larsonem versus Oceano se iungit: In his montibus percandidi pauones gignuntur, non ingentes; boues elephantibus maiores; vt Græcorum quidam tradidere. Pernas suum, qui in his conuallibus nascuntur, acceptas fuisse Romæ tradidit Strabo.

Sacrum promontorium è media occidua Hispaniarum fronte in Oceanum extenditur.

Saturni promontorium, in quo aræ *Sestianæ*, versus maritima Asturum est.

Solaris mons est excelsus versus Oretanos, non *Arogotis* vt recentior quispiam tradit.

Serresus, quem & *Serratum* vocant, mons est finibus Leletanorum in Lacetanis: Olim profanis deorum cultibus dicatus: de quo quædam haud indecenter enarrare lubet. Mōs ipse non modo in Hispaniis, sed vbiuis prouinciarum Latini, Christianique nominis fama pernotissimus est; situs & religio efficit, distat à Barcinone circiter xxx. millia passuum tantundem mari remotus. Lambitur à Septentrione rubricato amne, vbi *Palladium* opidum Olesia patet xii. millia passuum in insulam sedens, & nulli contiguus, vt Soracte in Italia. Altitudo eius ardua, & quam eminentes clui caulesq; exasperant: Nemorosus interius ornis & fraxinis & huiuscemodi arboribus insignitus est, salientibusque fontibus

irriguus, medicinalium quoque herbarum feracior. Aspectus eius amplissimus ut Pyrenæis & occidente sole Balearibus terminetur. Et cum cernentibus se inaccessibleem ostendat, benignum tamen aditum circuitus tribuit; exterius autem præruptis exesibusque; saxis ita undique in graduum, & ferræ similitudinem, & ex ordine compositum est, ut prudenti opere naturam ipsam aut mundi huius opificem montem ipsum nescio quid sacri numinis ostentantem suo celeberrimo cultui extruxisse credamus. Religionis eius auxere initia, quod supremæ Virgini sacer sit ob vetustissimum ipsius simulacrum abditissima spelunca diuinitus adinuētum. De quo si pro materia diceretur, grande esset profecto opus; & ideo relinquendum, Ultra montis modum ara Virgini extructa est, & augustissimum templum. Via quoque ascendentibus non exigua, laborioso, accolarum cultu regibusque sumptibus coacta est. Desperatum prima manu opus, mox absolutum. Cacumina præterea montis religiosi habitantur viris, quos heremitas appellant, ligneisque gradibus & exemptilibus scalis & pendente saxa admotis non sine vastæ sublimitatis terrore, ac casus etiam periculo adeuntur. Ascendentibus ne decidant remedium est, curiosus scandere, & ne ima despiciant. Heremicæ ipsi cœlibes, ac speretis libentius male caris opibus cœlestia venerantur. Templum quod diximus cera argentoque atque auro conflatis per orbem donariis onustum est. Cuius veterimi tholi fastigio mirandæ virginæ opis miseris agrisque mortalibus præstitæ testes appendent statuae, & depictæ imagines, catheræ, lorice, clypei, & rostra carinis erepra, atque alia liberationis ac victoriæ monumenta. Quodque omnium maximum est, reuiuiscen-
tium hominū funebria vestimenta superatæ naturæ mirificentissimum spectaculum. Sol-
uuntur vota sexto Idus Septembris: numerosa populorum usque ad internecionem pres-
sura. Sed iam alios quæramus montes.

Scombraria promontorium à scombris piscibus dicta, sita sunt inter *Dianium* urbem & *Carthaginem nouam*.

Temarianus Bæticæ mons est.

Tenebrum promontorium est in agro Dertofano.

Trileucum quod etiā *Lexaciacorum* dicitur in Galleciis est, non procul à fluuio Brigantia.

Vrinium montem esse Hispaniæ non designata regione, complures tradunt.

Vadarneronem quidam non temere Celtiberiæ montem esse existimant; ab aliis effra-
ctum atque in insulam positum: quem nunc *Vadanorum* corrupto in vulgus vocabulo ap-
pellari volunt. Olim Manibus sacer fuit, qui etiam à Martiale carmine celebratus est, ubi
Voberse siluæ meminit. *Montordi* opidi. & *Somonæ* vici, & *Congredi Balnearum*: quæ omnia
in agro *Bilbilitano* sunt: ubi & *Ferraria*. Distat mons à *Tarracone* dierum quinque itinere:
quod à Poeta notatum est cum ait:

Quinta forsitan esseda videbis.

Mons ipse sterilis est, & niuosus, ubi etiam hodie intempesta nocte umbræ apparere dicuntur.

40

BARCINO
HIERONYMI PAULI
BARCINONENSIS IURÉCONSULTI
AD PAVLVM POMPILIVM.

MICORVM quosdam fures esse temporis ait Seneca. Tu contra Pom-
pili facis: curas enim & instigas ne surripiantur amicis, neque negotiis
obruantur. Rogas vnum, aut aliud: quo temporum mora fructu ali-
quem literarum his, quos diligis, pariat: appellasque negotia ipsa impe-
dimenta quædam philosophiæ & sublimioris exercitationis animi in-
terceptionis. Interrupisti nuper per epistolâ negotiosas legum actio-
nes, gratissimo rogatu. Cupis enim ut quæ de vrbe mea, eiusque agro
& principatu; incolis & situ, deque eorum rebus præclare magnificeque gestis, apud priscos
auctores & fide dignos legi, ad te scriberem, addita perstrictim usque ad nostra tempora
historia quod libens feci: id te exposcente, ut de eruditione taceam, amicorum optimo:
Placuit mihi à nostrâ, quamquam labori & vigiliis obnoxia, tamen ut iuris prudentes vo-
lunt, non minus, quam tua vera atque sacra philosophia: ad mitiora & cunctis iucunda stu-
dia, tui gratia & materiæ diuertere: placidiorique exercitio patrium solum, velut præsens,
mente

metē paulisper collustrare. Igitur ut à conditore ordiamur: qui ab Hercule conditā tradunt recentiores parui momenti auctores habentur, nulla adiuti priscorum auctoritate aut probabili coniectura. verumtamen ea opinio in vulgus sparsa, fouente iactantia, difficile truditur. Vnde veterum quidam poetarum huic annexi, Barcinonem Herculeam dixerunt: quod nonnulli tamen à cultu Iouis, non à conditore dictum suspicantur: eorumque opinionem ex Macrobbii sententia, sed non liquido, ut nobis videtur, comprobare nituntur, qui ait summum maximumq; in citeriore Hispania Martis numen fuisse, quem ipse ex radiorum ornatu solem interpretatur: eundemq; esse & Iouem & Herculem. Quin etiam ad suæ opinionis confirmationem extare hodie aiunt, vetustos lapides delubri Martis in agro Serrabitano, vbi Mars dominus ut Sol & Hercules appellantur: verum validior surgit opinio ex his qui existimant ab Amileare Barca Pœnorum strenuo & sapientissimo duce fuisse conditam primi belli Punici temporib. Etenim Pœni & Carthaginem in agro Spartario, explorata opportunitate insignis portus, construxere, vbi exile oppidum fuerat ante à Teucro positum, & plures alias vrbes in Hispaniæ littoribus. Itaq; cum hæc: tum nomen (nam & *Barcine* etiam à veteribus est appellata) vel eiusdem argumento, indicant è familia Barcina fuisse conditorem. Ea Carthagine & per vniuersam Africam clarissimis imperatoribus excellens fuit: quippè qui maximam senatus suæ Ciuitatis partem ad se traxere: non absq; inuidia Gisgonum atq; aliorum nobilium factionis aduersæ. Originem domus primariâ, à Barce antiquissima vrbe Libyæ nonnulli existimant. Sed ne quid huius disquisitionis vel fragilis opinionis omisisse videamur: Credidere quidâ Barcinonis primordia à Barcilo vrbe Carie fuisse: ducti, ut reor, magis similitudine nominis & Græcorum Asiaticæque gentis profugiis atque erroribus, quam veterum traditione. Porro primum qui vrbes nostræ meminerit, reperio Pomponium Melam. Is Augusti temporibus, inter parua oppida oræ Hispaniensis Barcinonem enumerat. Sed Plinii secundi tempore coloniam iam fuisse constat Romanam, Fauentiamq; cognominatam: Interq; colonias ius quoque Italicum sub diuo Alexandro habuisse, responso Pauli iurisconsulti ostenditur: Diocletiani item tempore per frequentem fuisse urbē legimus, & suburbis auctam, attrita prius per Germanos sub præside Gallieno Tarracone. Diui vero Constantini principatu haud parui nominis & opulentam urbem fuisse ex scriptoribus animaduertere licet. Ceterum prius quam insequentia tempora perscribantur, erit operæ pretium antiquissimos quosdam ciues vrbes nostræ florente in Hispaniis Romana R. P. referre. Scio equidem Romanorum nominum suscitata vetustate gaudebis.

Vrbis conditor quæ.

In Lasse. D. De Consol.

Clari ciues Barcinonenses.

Viri illustres Barcinonem.
1. 2.
3.
Lib. 1.
4.
5. 6.
7. 8.

L. Licinius secundus, & L. Licinius Sura ciues nostri fuere, & vterq; Consul. sed non vno tempore: ut in Epigramatibus legitur, & eiusdem familiæ P. Licinius; notæ, etiâ poetæ Martiali probitatis. Fuit & municeps noster C. Publicius Melissus: qui ob causas vtilitatesque publicas ex fide atque constanter defensas, statuam in foro Barcinoni meruit & i. v. Vir eiusdem vrbes creatus est. Is magistratus ad Seuiratum postea auctus est. fuerunt & ex ea vrbe C. Iulius & M. Antistius homuncio, & amcenioris ingenii M. Conetius, & Caluitius Paulinus; huic omnibus honoribus in R. P. sua summa cum laude perfuncto etiam statua posita est, curante Sergia Fuluinilla rarissimi exempli fœmina. Sed & huius generis viro cui tamen Ilerdensi, Gal. Paulino, qui ab Hadriano Cæsare equo publico donatus est, statuam olim positam fuisse Tarracone cum titulo optimi, & in R. P. liberalissimi ciuis nunc etiâ inscripta marmora ostendunt. Nobilitata fuit & olim monumento clari adolescentis Sp. Pomponii magistri equitum qui sub Afranio meruit. Eius epitaphium circumfertur sub his versibus.

BELLO SERTORIANO
SUSCEPTO VVLNERE
A CALLAGVRITANO HICIA.
QVEM EXTEMPLO FODI
ACQVIRENDÆ VALITVDINIS CAVSA
BARCINONEM PETII
AESCVLAPIO VOTA VOVI
TEMPLVM INGRATO
VT FIERET, STATVI:
MORTE IMMATVRA. ME
INTERCIPIENTE A. VALI-
TYDINE ET AB AVRA ADOLE-

IN VIA GRATIA.

SCENTEM MISERABILITER
DESTITVTVM VIDES.

Qui, ut si
nescius, ple-
rag, consin-
xit Epigram-
mata.

1. 2. 3. 4. 5.
Scriptores
Barcinonē
fcs. 6. 7.

8.

9.
10.
Barcinonen-
ses Martyres

Hoc ipsi epigramma alicubi fortasse Barcinoni latens vel iam perditū minime legitimus sed eius testimonium habemus Cyriaci Anconitani, epigramatum per orbem sane dili-
gentissimi collectoris, cuius ad nos sex haud parua volumina peruenerunt. In hac quoq;
vrbe erectus fuit olim fornix à M. Aurel. Antonino Faustinae Augustae: cuius adhuc Epi-
gramma in marmore cernitur. Post Constantinum sub Theodosio claruit L. Dexter hi-
storiarum scriptor, Praefectus Praetorio, cui Hieronimus libellum de illustribus Christianis
dicauit. Sed nec caruit sanctissimis viris, Religionem nostram professis, & qui Pontifi-
catum sub primitiuis Christianorum conuentibus in ea vrbe prouidentissime tenuerunt.
Quorum habentur egregii L. Victor Aeius, Alexander, Theoticus, & mox sub Theodo-
sio superiore Pacianus, cuius adhuc ara colitur, vir, ut ait Hieronimus, castigata elo-
quentia illustris: & ab hoc Seuerus & Idalius huius sanctissimi senis pauca quaedam per in-
ternalla podagrae, scripta legimus. Ornauit & haec tempora antistes Olympius, cuius
per signi exemplo Pontius Paulinus Aquitanicus sacris nostris in hac vrbe initiatus, ad Pō-
tificatum Nolanum assumptus est: huius extant epistolae ad Licentium Poetam, Aurelii
Augustini alumnū Religionis & humanitatis plenae. Assertores etiam vsque ad necem
habuit sacrosanctae Religionis Eulalam virginem, & Euphratem Arabem aduenam, &
hos Diocletiani temporibus: qui sub falsa suspitione immissi per Christianos in Nicomedia
incendii, persequebatur toto orbe infantes, similis etiā occasio Neronem olim ut in Chri-
stianos sauiret mouerat, sed alia causa Decianae persecutionis fuit, quod ipse Decius Cae-
sar ararium Romanum spoliatum ab Imperatore Philippo adolescente diceret, profusio-
nibus factis in Fabium Christianorum antistitem, qua ratione & diuus Laurentius Celti-
ber thesauri Pontificii & à Fabiano in Xistum transmissi custos, diris, variisque crucia-
tibus adfectus est: & cum sempiterno nomine finem vitae adeptus: cui merito ex Coelitis
soli Roma quinque quoque cernimus, per celebrata templa dicauit. Eodem quoque suppli-
cio indigne necati sunt in hac vrbe Anastasius Ilerdensis, vir Equestris ordinis, ex eiusdem-
que Diocletiani aula & alii quidam, tamen nonnulli apud Betulonem oppidum Barcino-
nis littori proximum occisos tradant. Sed iam ad temporum seriem reuertamur.

Irruentibus sub Honorio & Theodosio in Hispanias Barbaris, captaq; & diruta à Van-
dalis eius tractus insigniore vrbe Tarracone, succreuit habitatoribus Barcino: paruit post
haec Gothicæ genti, & Alanis, ut reliqua Hispania. Quo tempore Ataulphus Gotorum
Rex, Theodosii imperatoris muti gener; quia in mores Romanos propter coniugem mi-
rescebat, conspirante clam Vallia, dolo suorum ibi interfectus est: Creditur à nonnullis ve-
stigia quaedam columnarum & antiquorum ruderum, quæ in paradiso sublimiore vrbs
parte videntur, sepulcrum olim Ataulphi sustinuisse: pars reliquias arcis, alii porticus ar-
bitrantur: Fama vulgi habet Herculem ibi monumento conditum. quæ opinio scriptis
Salustii iuuatur: nam hic in Hispania Herculem sepultum fuisse Afris & Iberis persuasum
testatur. At Barcinoni sub ditione Gotica, augete populo suburbanæ domus con-
structæ sunt, interque maiores Hispaniæ vrbes habita est, nam & sedem tum ibi Goti, quæ
postea Toletum translata est, atque à Lusitania ad ceteri Alani constituerant, idoneam rati
ad tutelam Pyrenæi, simul & maritimos exercitus inde facile in Italiam vel Numidia lit-
tora mittendos: ex copia item materiae, ad construenda nauigia accedente commoditate
extantis tunc portus. Quodque Barcinon in Baticam per maritima, vel in Celtiberiam
& penitiorē Hispaniā per mediterranea euntib. atq; redeuntib. quasi obuia ad vtrunq; iter
occurrit: vnde existimatum est à non vulgaribus propter consistentē tum maxime in ea re-
gione Alanam & Gotorum gentem, inceptos appellari *Gotalanicos* populos: qui nunc *Catalani*
dicuntur. Etsi quidam ab Angario quodam, cognomento Catalone, Germano-
rum duce dictos fuisse scribant; quem ante Caroli magni tempora non legitimo exercitu,
ut Sarracenos pelleret, Hispaniam intrasse tradunt, militibusque suis *Catalanorum* nomen
indidisse, & paulo mox dum Emporias vrbem obsidet, occubuisse. hunc ducem quidam
non Germanicæ, sed Gallicæ gentis fuisse ferunt è Catalaunica regione singulari prælio
memorabili. Superiora sane astruere illius temporis scriptores videntur: qui vsque ad
Caroli Calui tempora hanc regionem Hispanicam Gothicam & prouinciā Narbonen-
sem Gallogotiam appellant. Sed iam Getarum tempora repetamus: Gothicam deinde
gentem post ducentos annos in mores Latinos pæne transformatam, sed diurna pace
præsegni plurimoque luxu & variis ac flagitiosis etiam libidinibus eneruatam; euertere
Sarracenorum, quos nunc diximus, & Maurorum permixtum genus. Itaque notissima
Roderici

Roderici Regis clade, Barcinon capta, peræque vt cætera Hispaniæ vrbes, acerbè quafata est, nam præter Cantabros, Astures, atque Pyrenensium aliquas gentes, quas vix locorum asperitas est tutata, vniuersa Hispania in Mauroarabum ditionem peruenit: mirumque profecto visum est, vt quam Romani prouinciam olim continuis ducentorum annorum & calamitosissimis bellis vix bene subegerant, quæ eam Barbari per exigua quindecim mensium mora in seruitutem redegerint: Quinimo nec latis Hispaniæ finibus contenti, sed Pyrenæum transgredientes, & Aquitaniam, & cuncta inferiora vsque in Arelatem obtinuerunt. Tanta fuit aduersantium syderum vrgens potestas: vel diuinæ potius mentis in degeneres à maiorum moribus populos aperta punitio,

10 Recepta deinde sub plurimæ famæ Carolo & Ludouico Augustis Barcino à principibus gubernari cœpit, qui *Comites* appellati sunt: & ciuibus rursus augeri, militiam magis quam commercia exercentibus. Quorum præstantia Comites bis à Sarracenis captam Barcinonem receperunt: ac longè lateque et si parua manu, dominatum auxere, continuis bellis innumeros Barbarorum exercitus profligantes. *Tarraco* primum quæ à Gotis parum, & à Sarracenis plusculum instaurata fuerat, subinde & *Dertosa* commerciis opportuna & *Ilerda*, claræ vrbes à iugo Mauroarabum per eos liberatæ sunt & Catalanorum nomen vulgatum quorum *Barcinon* metropolis fuit semper, vtque summatim magna & multa perstringamus, à faucibus Iberi Niceam vsque, sub alpibus Imperium pertulere. Sed ne Catalanorum res etiam in Africa & Oriente splendide gestas texere videamur; quod

20 sequente vita, alterius & protensioris erit operis, ad urbem duntaxat nostram redeamus.

Iunctis Aragonensium & Catalanorum imperiis sub Innocentio II. conspicua suscepit incrementa: captis præsertim *Balearibus*, pulsisque à præculto agro *Valentiæ* Afris: quò tempore mercaturæ pariter & militiæ intenta Barcino, breuique hostium spoliis & commerciorum lucris amplificata, inter primas Hispaniæ iterum & celebriores Europæ connumerari cœpit: continuata vsque ad nostra tempora gloria. Siquidem in omnibus & grauissimis bellis quæ in Sicilia, Sardinia, atque Italia, lateque per orbem à Regibus Aragonum fœliciter gesta sunt, naualibus maxime præliis præcipua auxilia Barcinonensium fuere prorsus nec vllæ sine eis partæ victoriæ. Auxerunt nomen facultates, nauigatio &

30 libertas, senatui, populoque a regibus ob ingentia merita concessa; item religionis & iustitiæ obseruantia, ad hoc publicæ rei priuatæq; cura laudabili adiuta parsimonia, & conseruatrice Imperii concordia, expurgataque in primis ciuitate, velut dulci reip. pernitiæ otiosorum incolatu.

Plurima & perpulcra quorundam ciuium nostrorum belli & pacis facinora iam nos Pompeii, sollicitant vt pandantur. Sed ea vberiori operi Catalanicæ historiæ reseruamus ad iuridicæ gubernationis formam transeuntes.

Post Punicam dominationem, cuius nihil liquidi exploratum habemus, legibus, paruit *Barcino*, primum Romanis, quibus per Gotos exactis, intrusæ Barbaræ, lingua tamen latina promulgatæ, in quibus Romanæ vti petricosæ atque ambagiosæ subtilitatibus

40 inutiles abrogantur: & in eisdem inter nationis Goticæ homines & Romanos (sic enim tum Hispanos appellabant) coniugia prohibentur, ne feritas gentis Romani sanguinis commissione mollesceret: quæ sanctio, longo post tempore mansuefactis Barbaris, sublata fuit: sub ipsis Comitibus aliæ leges subortæ sunt, rudi sermone conscriptæ, nec sententiis, vt plerisque videtur, satis coherentes, vacantibus vt pote ea tempestate armis magis quam legibus incolis: quia manu Comitum omnia pene gubernantur: tum sub regibus adulta iam vrbe Romanæ leges à Iustiniano digestæ, restitutæ sunt: additis quibusdam municipalibus quarum studio dediti complures, inter primos legum peritos claruere: tamen pauci vancunque periti nulla scripta reliquerint, forensibus omnino actionibus occupati: quæ acutissime atque exactissime in Barcinonensium foro etiam nuper aguntur.

50 Accedit grauitas, & libratum animi iudiciam, quo ciues nostri præcipue commendantur. Hoc igitur tenore morum & seriæ legum, opibus & gloria florentem ciuitatem nostram pueri vidimus, eandem adolescentes mutata fortuna labantem; sed nunc intestinis bellis attritam, opibus exhaustam, ciuibusque infrequentem, dolenter cernimus, atque vti nam senes reuiuifcentem videamus, quod cura quidem & beneficentia optimi maxime principis Ferdinandi, vt eueniat, haud desperare licet. Hæc bella, luxus, & ciuium discordiæ partim, (quibus opulentissimæ vrbes periire) partim tenacitas libertatis, licentia principis læsæ pepererunt.

Summa bellorum ratio hæc fuit: nam singulares causas & subinde ærumnas & cruentos annales velle perscribere non est huius operis. Quare ad situm vrbis transeundum est:

Urbis situs. Pristini oppidi muri vetustate notabiles, integri adhuc videntur, paulo editiore parte urbis, cum quatuor duntaxat portis, nunc enim nouem sunt. In illarum turribus capitis bubuli statuæ, dum conderetur vrbs, positæ fuere ad pacis atque imperii votiuæ signa. Hoc vetus oppidum, & quæ quondam suburbia fuerunt illi circumquaque addita, amplectuntur nunc nouæ urbis muri: quibus insuper proauorum nostrorum temporibus adiuncti sunt ab occasu alii recentiores muri, quæ postea succreuerant pomœria claudentes: redditque vniuersa vrbs in plano iacens nouam faciem hemicycli, seu C. litteræ vtroque capite apertum æquor tangens: vnde expugnatu difficilior fit: exposita per frequentes procellas hostili classe naufragiis: nec facile vel ætate, auxilia prohibente. Etenim tutius noctu, & haud raro per lucem inter numerosa hostium nauigia, auxilias naues littus vrbe subire vidimus incolumes: Mare ipsum nostra tempestate etiam aduersum ostenditur afflictæ vrbi, dum soluto veteri limite, obrutaque littorali area, urbem petit, excavatque muros, & mœnia intus aperit: vnde pulcherrimæ ædes tractandis commerciis, reponendisque temporariis mercibus ad littus positæ, vndarum pulsu concussæ ruinam timent, & satis difficile est hybernos fluctus insanientis pelagi obicibus arcere. In quo tamen ardenti cura laboratur, obiecta immensitate molarum.

Templa. Intra urbem templa visuntur pulcra quidem & egregia, in primisque plurimo claque roque sacerdote ornata, interque ipsa templa, vetusti operis diui *Michaelis* apparer, populari peruigilio frequentatum: quod olim *Æsculapio* dicatum fuisse nonnulli arbitrantur: argumento afferunt, pavimento inscriptos angues: ab aliis templum fuisse Iouis existimatur, pari primariæ urbis religione. Nam *Tarraco* eximio templo & cultu Iouis enituit: hoc sane ex monumentis antiquorum lapidum patet, *Mineruiam* templum habuisse *Barcinoni*, haud procul ab vrbe, *Veneris* ædes fuisse fertur, vbi fanum *Diæ Eulaliæ Emeritenis* antiquitate venerabile, à Christianis dicatum fuerat, in quo sepulcra ciuium Romanorum ante demolitionem vidimus. Nam per superiora bellorum tempora, ne præsidium hostibus redderet, quod per obsidionem Gallorum euenerat, non abque graui vetustatis dispendio à nostris dirutum est: sed nuper eodem loco erectum. Muri & domus urbis ex lapide sunt qui in monte Iouis, ab occasu vrbi prope iuncto semper renascitur. Vix in ea non luto sordidæ aut porticibus occupatæ conspiciuntur: sed nec cœlum protectis subgrundiisue aut manianis obtegitur, proinde nec ædificiorum frontispicia deformantur, quibus multas alioqui per celebres vrbes dehonestari comperimus. Mons ipse ad decorem urbis accedit & salubritatem, intercepta palustri aura absolutus vndique & contra *Zephyrum* erectior cernitur, læto vinearum & arborum conspectu; probata in eo rubrica eruitur effossum olim metallorum, vt multi autumant, index: Nec fontibus caret limpidissimis, aut viuacibus herbis: prospectu vero tam longinquo, vt quidam *Balearicos* montes inde, ægre tamen, sub *Occasu* aut *Ortu* solis cerni contendunt. Constans fama tenet ex remanentibus orta vestigiis, olim vrbi portum reddidisse montem, ventis Euro atque Austro interque hos medio, tutissimum: quibus plaga illa validius infestatur, hic postea siccus relictus est, refluenta longius *Salo*, ideoque colonis fabricatio inchoata: famam confirmare *Artemidorus* videtur, qui ait *Leletaniam* cuius caput est *Barcino* portubus frequentem fuisse: Sed & idem his versibus *Anieni* aperte ostenditur in ora maritima.

*Et Barcinonum amœnas sedes ditium
Nam pandit illic tuta portus Bracchia,
Viuetque semper dulcibus tellus aquis.*

In summo montis specula est posita, vbi olim fanum fuisse Iouis non pauci consentiunt. Nunc ædiculas habet annuis ciuium conuentibus, iucunde simul & religiose inuisas, inque iis proculdubio pulcro fonti vicina percolitur, *Iuliano* dicata, quam vetustate collabentem, *L. Desplanus Archidiaconus* vir claritudine & generosa probitate prænitens nuper instaurauit, fons ipse non prorsus abolita veteri superstitione, additur a plebe *fortuna fortis festo*. VIII. Kalend. Iulias, per famam apparentium eo die *Nympharum*, verbena & filice coronatarum. interq; montem & *Rupricatum* flumen, quod per septem ferme millia passuum longe ab vrbe pelagus ingreditur, palustria loca sunt, frugifera tamen alicubi & pascuis non ignobilia, fluuius ipse vbi accrescit, pontis sæpe vel impatiens est, vel mutato cursu fallax. Vrbs amœno magis quàm fertili loco posita est, littore

fatis profundo præterquam ad *Tafas*: hæc loca sunt contra litus ad octo ferme stadia, vbi arenarum dorsa inhihent atque irritant mare, vnde extra defurgere naues solent: Duos habet amnes, prædictū ab occasu & *Betulum* qui & *Betulus* dicitur ab ortu fluentem, propinquius, tenui alueo: sed irrigationibus vtili, vnde riui per fossas & sulcos aquarios decurrunt in prædia, terreni & structilis operis molinas etiam citantes. Scatent & intra urbem frequentes putei, non improbæ aquæ. Ducitur & aqua è fonte perenni per lapideos cuniculos in urbem, eque receptaculis & castellis per labra vel saltus in varia loca effunditur. Mulierum præterea peculiaris pulchritudo, & matronale decus lætiorē ciuitatem reddunt, vnde & tenacior manet. Torus & soboles fit generosior. Ambitus est stadiorum circiter xxv. eadem pæne dimensio est Neapolis Italicæ: sed Neapolis hodie ciue & aduenis plenior habetur, vtque Germanicæ gentis pulcerrimas, sed gelidas vrbes relinquamus Florentiam Etruriæ clarissimam urbem an pulchritudine & munditiis vincat Barcino iustissima hætenus dubitatio est huius sane situm præstantiorē omnino esse propter litus & cæli apricitatem nemo inficiabitur. Ferunt Astronomi eā sagittario suppositam præcellenti Ioui domestico, interque multa vrbis instituta ampliori, quam diximus operi inferenda. Ædilitiæ sunt & mercatoriæ leges, per has iudicium ex bono & æquo, & sub compendio redditur à Duumiris, qui consules appellantur: vnde consulares leges dictæ sunt: quarum hac tempestate non in ea vrbe modo vsus viget, sed per cunctas ferme maritimas ciuitates nauticæ, & mercatorum controuersiarum huiusmodi legibus, vel ex his depromptis, summa cum auctoritate terminantur. Vtque Rhodias olim, ita plerique nunc per urbem *Barcinonias* leges appellant, Ædilitiæ quoque plurimis & inelytis vrbibus exemplo fuere. Criminum animaduersio ciuiliūque causarum notio per creatos à Regibus Magistratus, maiori ex parte exercetur Pontificalis fori iurisdictione excepta. Cura frumentaria & R. P. per Quinqueros hodie gubernatur, anniuersario munere, adiunctis xxx. duobus aut Centum Viris, si grauiora immineant. Ab hoc procerum ordine, admitta etiam nuper in partem senatus plebe decreta emanant. Creditum est popularem hanc admissionem initia ruinæ vrbis nostræ parauisse, ineptā ad gubernationem plebe, insolentia, atque indignitate imperandi, atque consulendi, tum de dissidia vel propter inuidiam nobilitatis promptissima & denique apta gubernari magis quam regere. Sunt & monetales, operumque & ærarii Præfecti & scribæ: ac plures alii magistratus nulla iniuria historiæ tacendi.

Habet vrbs insigne; publicam mensam depositoriam, fidei, vel alienigenis & ignotis pertinacissime nullo periculo, culpaue aut mora excusabilis. Illud quoque imitandum: quod in multis speciosis vrbibus, & Romæ negligi miramur; in Tabellionem, Chirurgum, & medicinarium admitti neminem, nisi probatissimæ fidei examinatique curiosius exercitii: optima certe consuetudine, ne fides dolosæ aut imperitæ manui temerè committatur.

Nec non & hoc à compluribus laudari vidimus, quod urbem nostram Iudæis nequam licet habitare, vt pote generi hominum sordido, libidinoso atque impudenti, & nisi seruitute reprimeretur, superbo atque crudeli: Ad hæc quod est gens fœnoris aliorumque noxiorum Ro. Po. quæstum profunde consecratrix: Quodque cæteros mort. I. um nescio quo singulari odio dolis atque fraudibus circumscribere conetur. Vnde nec hi, quorum maioribus Iudaica origo est, tamen Christiani nominis, & forsitan probi, ad honores R. P. nostræ aut Tabellionatus, vel Medicinarum officia admittuntur: existimantibus cunctis perdifficile maiorum mores, & vix obliuione generis exui posse: Sed nec Mahometicæ Religionis hominibus in eadem vrbe præterquam seruis, commorari permittitur, ne pura religio, aliarum vsu captis superstitionibus, deprauetur: neue religionum & cultus in vna eademque ciuitate diuersitas, inuidiam, odia, imposturas, & dissensiones, & clades interdum, atque exterminia R. P. pariat. Quod in Antiocheni & Alexandrina aliisque clarissimis vrbibus euenisse, qui res gestas legerit, facile intelliget. Magnificentiam præterea populorum conuentus totius prouinciæ Catalanicæ, & vrbium oppidorumque contributiones, à quibus vrbs nostra vt Nobile caput, colitur & augetur: quorum numerum præter vicos plus quam quadringentorum esse, compertum est. Quas referemus regiones & oppida. Clariore habentur: *Gerundenses*, & qui *Emporitæ* vrbem & portuosam regionem incolunt, & his vicini prisca nominis *Ausetani* & *Iannipole*, fullonica noti: Interque conualles Pyrenæorum *Cerretania* antiquissimi Hispaniæ populi, in quibus Liuium Salinatorem oppidum condidisse perhibent, Sertorii temporibus, quod extat, perque Pyrenæum veteri Aquitaniæ contermini, *Paliarienses*, nouæ appellationis: Tum *Sicuri* aurifero amne perfusi & sub eis *Ilergetani* campestris, qui & *Vrgellenses* di-

Ilerda. cuntur, littora olim versus *Leletanos* attingentes. In quorum finibus *Ilerda*, veteri historia & nunc litterarum Gymnasio clara posita est, fructifero solo, sed nebuloso per hyemem celo taxata; At sub *Vrgellensibus* versus maritima iacentes *Cumulatii*, *Albimontani*, *Barbarienses*, conuallis. *Sigarienses* & pratenses habitant: & à latere *Cernarienses*: & varii ac candidi salis fossiores *Cardonenses*. Item *Minoricensis* cum *Mediolanensibus* iuxta hos supra *Barcinonem* *Rubricaticenses*, & sub latus *Vallenses*: atque ad oram *Barcinonis*, ab ortu *Marisani* & versus *Gerundam*, filuosi saltus incolæ: *Caprarienses*, & aurileguli *Tarnicola*: interque *Barcinonem* & *Tarraconem* libero prælati oppido *Penitenses*, ac deinde quondam primi

Tarracon. & maximi *Tarraconenses*, cum eorum amœno agro olim *Suesetano*, à magnitudine suum, vt quidam existimauere, dicto. In ipsisque *Catalanorum* finibus *Dertusani* positi sunt, & *Ibericenses*. Itemque cis Pyrenæos *Catalanici* nominis in *Gallia Narbonensi* habitant. *Ruscinonenses*, nobilem agrum colentes: quorum hodie caput insigne *Perpinianum*, lanificio pollet, supraque hos ad radices Pyrenæi *Confluentani* sunt, fossilium & fluentium metallorum possessores. His ferme regionibus ac urbibus & aliquot clarioribus oppidis haud exactius, quam nunc conuenit, descriptis *Catalania* clauditur. Horum *Barcino* princeps est mater. Quarum gentium tractus in longitudinem ferme centum septuaginta millia, porrigitur: Latitudinem vero, vbi maior centum triginta, Ab his olim gentibus deductæ ab *Ibero* amne vsque in *Bæticam* plures coloniæ: quarum plane longe clarior *Valentia*, & in *Balearibus*, *Maiorica*, Regnorum sedes alio opere celebrandæ: & validum in *Sardinia* oppidum *Calaris*, præterea, & in *Græcia* quondam per celebres *Athenæ* & *Zacynthus* insulæ, & *Icoium* in *Africa* *Catalanorum* coloniæ fuerunt. Vnde non temere quidam *Valentinos*, & *Maioricenses*, horumque regnorum incolas ab origine atque lingua *Catalanos* appellauere.

Ager Barcinonensis. Superest vt de agro *Barcinonensi* dicamus. Is ab antiquis *Leletanus* est appellatus, maiori tractu montuosus est, aut distinctus collibus: ideo non plurimi & ignobilis, vt olim, sed vbi cura adhibetur, laudati vini ferax: mutata posterioribus vitium cultura, maturataque ob densitatem multiferuoris mora, fertque oliuæ & fructuum pene omnium copiam qui arboribus nascuntur, sed & mellis & frugum, exiguo tamen in frumentis reditu, venationi quoque & aucupio aptus est. Ex suburbanis salubriora habentur prædia procul à litore, propter lacunas & stagna: quæ *Betulonis* & *Rubricati* ostia circumstant: Ideo, si liceat patriâ describenti vel minutioribus oblectari, laudantur villæ versus *Ortanos*, *Areolum* collem, & *albas petras*. Syluas habet cæduas complures *Barcinonensis* ager. Quare & materia abunde præbetur structuræ nauium. Pinus in eo frequentissima nascitur, copioso fructu atque esui pergrato. *Artemidorus* *Leletanum* agrum bonitate præcellentem tradidit: esculenta enim omnia ibi orta sapidissima notantur: *Barcinonensis* quoque *Muricæ* conditura apud veteres in precio fuit. Hodie vt cernis, è *Barcineis* rebus præposci *Romæ* solent cultrorum omne genus, qui ad mensas, qui ad tonstrinam & *Chirurgicos*, quique ad pugillares, & muliebrem quoque mundum pertinent. Sed quid non iam *Roma* externæ voluptatis ad se trahit: etenim leuia, & præmollia, quæ flaccida appellantur, stragula ab vrbe nostra perferuntur; quo delicatius per hyemem cubare liceat: aduehuntur & inde percandida, & versicoloria vasa vitrea, cum *Veneris* certantia, & exilia, quæ vocantur thoralia. Quod si quibusdam, quæ pauca sunt, vrbs nostra carere videatur, ea peregrina nauigatione suppleuntur. Itaque sit, vt habitatoribus vel ad delicias desit nihil. Habet & aquas calidas *Barcinonensis* ager in *Vallensium* regione ab antiquioribus recte memoratas: & quas plerique *Cerretanis* in *Roscinonensi*, & his quæ in agro *Gerundensi* sunt prætulere. Habet & marmoris optimi, & auri atque argenti fodinas ad *Senium* montem: quamquam *Tarraconenses* & *Saguntini* lapides ad pauimenta meliores, & ob cælestem colorem gratiores putentur. Et metallorum effossiones quæ in *Feliceto* ad pagum *Argentarium* & mansiones rubras fiunt, hodie *Seniensibus* notiores sunt. Hæc sunt loca, quæ decem ferme millia à *Maura* oppido *Iberiæ* absunt. Est enim *Hispania* cum multarum rerum prouentibus felix, tum vel maxime omnium metallorum pæne vbique ditissima. Testes fuere olim *Pœni*, & post deinde *Romani*, qui intimis atque supernis *Iberiæ* opibus præcipue adiuti: videlicet metallis, frugibus, materia, lino, sparto, vino, oleo, lana, sale, balsamentariis, corio, & equis, & pugnantibus denique ac vere viris, diuturna atque ingentia bella per orbem confecerunt. Extant etiam nunc pluribus in locis in vniuersam *Hispaniam* effossionum illorum temporum aperta vestigia, superioris & nostræ ætatis negligentiam, vel segnitiam accusantia: proinde & quotidianæ illæ querelæ ortæ, auri valorem indies augeri; liquidissima certe causa: cum aurum vbique gentium vel per luxum

xum consumatur ; & vbi plurimum gignitur intra fecundissima montium viscera, non sapientiore contemptu, sed per ignauiam relinquatur : ad cuius profecto continuam egestionem non dicam captiuorum, sed facinorosorum per prouincias iugem atque ingentem numerum sufficere posse quis neget ? longeque Reipublicæ fore vtilius, vt qui in tenebroso carcere miserabili otio squalent, vel ad remum damnati in adiumenta sæpenumero piraticæ, & scelerum ministeria traduntur fructum aliquem publicæ rei in metallis eruendis, aliisque operibus publicis exercendis, noxia corpora præberent. Nec hoc perspicuo exemplo caret : etenim reorum imprimis opera prouidentissima orbis domina muros, templa, porticus, & thermas construxit : item portus, theatra, pontes, & palatia, quæ miramur, ædificauit : hac ratione longissima Italiam, diuersis viis latissime strauit, ac varios atque altissimos aquarum ductus stupenda longitudine continuauit. Appenninumque sexingentorum stadiorum producto ponte vrbi coniunxit : vt remoti montis pulcerrimos fontes, vix accolarum hauustu notos, quasi captiuos, per saltus, & aspera montium tractos sibi seruire cogeret. Sed nescio quo me pacto vrbs magnitudo à patria ad se reuocauit : Quare iam suis operi imponendus erit.

Hæc perstrinximus, Pompili, de vrbe, ex qua editi in lucem sumus ; vtque amici genus non ignores, honestis maioribus : patre Iacobo Paulo Iureconsulto, (si filius in re obscura testis idoneus est) consummatæ inter opes & gratiam Principum virtutis & doctrinæ. Te nunc inuicem accingi cupio ad id, quale me ipse rogasti : vtque nos strictim de vrbe nostra conscripsimus, tu quoque excellæ tuæ, vel potius communis vrbs res iusto, sed clariori opere absoluas : mihi sufficiat amico simul & patriæ, quod debebam, vel tenuiter exsoluisse.

*Barcinone anno M. CCCC. XCI. regnante Ferdinando
11. Castella & Aragonum Rege.*

E P I S C O P I E C C L E S I Æ B A R C I N O -
N E N S I S.

1. L Vcius Victor, qui scripsit contra Arrianos.	16. Actius 2.
2. Actius 1.	17. Deus dedit. In tempore istius ædificata est Ecclesia Puellarum Sancti Petri.
3. Alexander	18. Guadallus
4. Theoticus	19. Gilasbertus nobilis
5. Pasianus, qui scripsit contra Nouatianos	20. Berengarius 1.
6. Olimpius vir doctissimus	21. Umbertus, ex nobili familia Alamanni.
7. Ydaltus, qui plura scripsit.	22. Bertrandus.
8. S. Seuerus, qui à Gothis clauo infixus in capite occisus est : fuitque vnus ex 70. Episcopis, qui condiderunt leges Gothicas.	23. Iuleus ex nobili familia Cardona.
9. Ioannes	24. Berengarius 2. Ex Comitibus Barcinonensib.
10. Adaulphus, qui dedit domum suam pro domo Episcopali.	25. Raimundus Guillelmus 1.
11. Trodinus, qui transportauit corpus S. Eulaliæ de Ecclesia S. Mariæ matris ad Ecclesiam Cathedralē.	26. Megarius Tarraconensis Archiepiscopus iste Tarraconem à Sarracenis destructam cœpit reædificare.
12. Guileranus	27. Arnaldus hermengaudus 1.
13. Theodoricus	28. Guillelmus
14. Petrus 1.	29. Bernardus de Bega 1.
15. Viues	30. Raimundus 2.
	31. Berengarius 3.
	32. Petrus 2.

33. Berengarius 4. Is cū Canonicis instituit domum caritatis, in tempore istius parochiali sancti Vincēti constructū est monasterium de Iunqueres pro monialib. sancti Benedicti, & institutus est ordo mercenariorum in eodem tempore.	44. Berengarius 5.
34. Petrus, de domo Centelles 3.	45. Petrus de planella 4.
35. Arnaldus 2.	46. Raymundus 3.
36. Bernardus 2. In tempore istius in parochiali S. Fausti erectum est monasterium de Monte alegre pro monialib. Canonicorum regularium Sancti Augustini, & iste episcopus & Canonici concesserunt monasterium de Iunqueres magistro S. Iacobi de Spada.	47. Ioannes 2.
37. Pontius	48. Franciscus de blanes 1.
38. Geraldus de galba	49. Franciscus 2.
39. Pontius de galba	50. Andreas Bertrandus
40. Ferrarius, in tempore istius facta est secunda translatio Sanctæ Eulaliæ ubi nunc est.	51. Franciscus Clemens 3.
41. Bernardus 3.	52. Andreas 2.
42. Michael	53. Simon Saluator
43. Guillelmus de Torelles	54. Iacobus girat. magnus Theologus.
	55. Ioannes de Soler. Theologus
	56. Rodericus de Borgia
	57. Gondifaluus de Heredia.
	58. Petrus Garricas 5.
	59. Henricus de Cardona.
	60. Martinus Garcia.
	61. Guillelmus Raimundus.
	62. Ludouicus de Cardona.
	63. Ioannes de Cardona.
	64. Iacobus Cassador
	65. Guillelmus Cassador
	66. Martinus Martinez del Villar.
	67. Ioannes Dimas Loris.

R E G V M

ARAGONIÆ SERIES, ELOGIAQVE IMAGINIBVS SVBIECTA CÆ-

SA RAVGVSTÆ, A HIERON. BLANCA CÆSAR-
august. CIO. IO. LXXXVI, ad an. MDC. continuata.

Suprarbienses Reges v. i. i.

I. **G**ARSIAS Eximini Dux strenuus, Regio Gothor. genere natus, deperdita iam Mauror. irruptionib. Hispania, Aynsa capta, eos adortus, cum inito prælio cœleste signū Crucis rubei coloris aureo veluti in clypeo, supra arborem (vnde nominis ducta appellatio putatur) quercū vidisset, deq; ipsis Mauris victor gloriose triumphasset, Regio nomine dignus existimatus, primus Suprarbiensium Rex faustis omnium acclamationibus est appellatus, anno CHRISTI DCCXXIV.

Regnavit ann. fere xxxiv. excessitq; è vita ad ann. DCCLVIII.

II. **G**ARSIAS Innici I. Garsia Eximini F. Suprarb. Rex II. Regni fines, oppidis aliquot bello partis, protulit longius: in his Pompeiopolis, Vasconum Metropolis, quæ hodie Pamplona: sed, vt sunt res humanæ fluxæ, non diu vrbe potitus, vitam cum morte commutavit ad ann. DCCCII. Regni fere XLIV.

Hoc tempore AZENARIVS vir armis præstans primus Aragonum Comes dictus.

III. **F**ORTVNIVS I. Garsia Inn. F. Garf. Eximini N. Suprarb. Rex III. non minus armorum, quam pater auusq; studiosus, bellis assiduis Mauros laceffiuit: de quib. in Olcafensi tandem valle manu conferta illustrem victoriam reportavit: Ad ann. Dom. DCCC.XV. Regni vero XLII. diem clausit extremum.

IV. **S**ANCTIVS Garsia Fort. I. F. Garf. Inn. N. Garf. Exim. Pron. Suprarb. Rex IV. initio tam felici Marte depugnauit, totam vt sibi, debellatis hostib. Nauarram subegerit. Tandē commissa pugna, à Muza-Aben Heazin Mauro Cæsaraugustan. Tyranno vna cum Garsia Aragon. Comite V. victus sine liberis occubuit, ad ann. DCCCXXXII. Regni fere XVII.

Tunc primum multorum annorum Interregnum in quo vetus Suprabienſe ius conditum, Magiſtratusq; inter Regem, Regniq; incolas medius, qui poſt IVSTITIA Aragon. dictus eſt, inſtitui cœpit.

INNICVS Eximini F. Ariſta, paterno nomine appellatus, quod viſis Mauris ſubito graui v. in eos ira odioq; exardeſceret. Cum Pompeiopolis vrbi, victrici olim manu partæ impera-^{exarſerit} ret, à Suprabienſibus ſpectatæ virtutis bellicæ nomine, Ara Sueſti in oppido Rex v. ſalutatur, Iudicijq; illius mediæ magiſtratu ex fœdere confirmato, imperium poſteris mirifice ſtabiluit, cœleſtisq; argenteæ Crucis inſigni regio condecorauit. Belli deniq; paciſq; artib. clariff. vitam cum regno poſuit ad ann. fere DCCCLXX.

GARSIAS Innici II. Ariſtæ F. Suprab. Rex VI. Pompeiopolitanis & ipſe imperauit. VI. Sed ad Larambe oppidum iter faciens, à Mauris ex inſidiis oppreſſus, cæſuſq; eſt cum Vrraca coniuge, vltimi Aragonici Comitis F. vnica, ad ann. fere DCCCLXXXV. Regni vero X v. Cumq; Reginæ icu mortuæ, qui geſtabatur infans manum exereret, cæſo matris vtero, viuus educatus, educatuſq; eſt clam: & Sanctius Abarca dictus, poſt Fortunium fratrem natu grandioſem, primus Aragon. Rex inauguratur.

FORTVNIVS II. Garſ. & Vrracæ F. Ariſtæ N. patri hæres ſuffectus, VII. adeoq; vltimus VII. Suprab. Rex. Nam Regium Aragonum nomen, quod à Kæſone fratre mox inuectum eſt, priſcum illud Suprab. antiquauit. In Legerenſi tandem cœnobio monachi ſe votis ſpon-^{te} obſtringens, Regno ſex fere annos adminiſtrato abdicauit, ad ann. C. C. I. D. I.

Hic ſecundum Interregnum annor. fere I v. Aragoniæ Comites ſex.

AZENARIVS Azenarii F. Hædonis N. collecta ſociorū manu è Cantabria ad Pyrenæos VIII. penetrauit, opem Garſiæ Suprabienſ. Regi II. Pompeiopolim obſeſſuro, laturus. Hic Mauris Iaccam vrbe m. e. i. piens, eius, aliorumq; circa oppidorum ditione à Rege donatus, primus ſibi Comitis Aragoniæ nomen vindicauit, ad poſterosq; hæreditario iure trãſmiſit. Annos complures rerū potitus, animi corporiſq; dotib. illuſtris moritur, ad annū DCCXCV.

GALINDVS Azenarii Com. F. Aragon. Comes II. paternæ dignitatis hæres, Iaccæ foro I X. conſtructo, Vrbi ius, formamq; dedit, eidemq; Magiſtratum, quem Merimum appellari voluit, præfecit. Atareſiam præterea, cæteraſq; arces & munimenta, adhæc Acomueri in oppido Cercitenſe cœnobium ſua pecunia exædificauit, vt non tantum fortis, ſed & boni piq; Principis munus nauiter obiiſſe videatur. Itaq; annos fere XX. bene geſtæ Reip. laude inſignis, vita, officioq; deceſſit, an. DCCXV. à partu Virginis.

EXIMINVS Azenarii Aragon. Comes III. Gal. Com. F. Azenarii N. Azenarii cogno- X. mentum in auigratiam memoriãq; ſibi adiunxit. De reb. geſtis nihil memoriæ prodiit: illud ſi demas ferro cum Mauris fortiter dimicantem, nulla ſobole relicta cecidiſſe.

EXIMINVS Garſiæ Arag. Com. IV. Azenarii primi Com. F. Eximino Galindi fratris Filio XI. ſucceſſit. Cæſus & ille à Mauris imperauit non diu, vnico hærede relicto paternæ dignationis ſucceſſore.

GARSIAS Azenari Aragon. Com. V. Eximini Garſ. IV. F. in demortui patris locum VO- XII. catus, Azenarii cognomen & ipſe, in primi Comitis memoriã aſſumpſit. A Cæſarauguſt. illo Tyranno Mauro vna cum Sanctio Suprab. Rege III. interemptus. ad ann. Chriſt. DCCCXXXII. relicto Fortunio F. hærede, nullum interregno locum dedit.

FORTVNIVS Eximini VI. & vltimus Aragon. Comes, Garſ. Azon. Com. V. F. hæreſque XIII. Ariſtæ Regi neceſſitudinis vinculo, & ſanguinis affinitate coniunctus, carus, acceptuſque quod Vrracam vnicam F. Regis F. Garſiæ nuptum dederit. In periculofa illa primi interregni tempora incidens, Reip. qua hodie tranquilla fruimur conſtituendæ ſuaſor auctorque exſtitit. Per annos amplius XXXVI. Comitis dignatione florens, ſenex deceſſit ad annum fere DCCCLXVIII. Garſias Gener. poſt quem Fortunius N. Suprab. Reges ſuo iam ordine collocati, hæreditatem adierunt. Hinc ſecundum Interregnum: quod Sanctius Kæſo, N. & ipſe, qui continenter ſequitur, Regis nomine vſurpato, clauſit.

ARAGONVM REGES XXVII.

SANCTIVS I. Kæſo, Garſ. & Vrracæ Reg. F. Ariſtæ V. Suprab. Reg. & Fortunii Com. VI. XIV. N. Fortunii monachi Frater, legitimuſq; hæres repertus, lætiſſimis Procerum populiq; acclamationib. ad Iaccam vrbe Rex ſalutatur, & Abarca cognominatur. Primus hic præclarum Comitem Aragoniæ nomen in Regis titulum ornamentaq; conuertit: fineſq; imperii, domitis ſepius cæliſq; Mauris, longe lateq; propagauit. Tandem carus ſuis hæſtib. vtro vel nomine ipſo formidabilis, vitæ ſtationem deſeruit, Regni fere an. XXVII. Chriſti vtro orbi redimendo nati C. D. XXXIII.

GARSIAS I. Kæſonis F. Abarca identidem & ipſe appellatus. Aragon. Rex II. Optime XV.

administrata R. P. liberis, quas ex Theresia coniuge sustulit, Regno, quod ann. fere sex & xxx. otii, pacisq; publicæ studiosus tenuerat, cessit, an. Dom. CCIDLXIX.

- XVI. **SANCTIVS II.** Garfiæ I. F. Kæsonis N. Aragon. Rex III. nunc Abarca, interdū vero Galindus dictus, patre vita functo, Regiam potestatem nactus, auitæ fortitudinis æmulus existit, Prole ex Vrraca Ferdin. coniuge suscepta, moritur, Regni fere xx. ann. Christi vero CCIOXC.
- XVII. **GARSIAS II.** Tremulus, Sanctii II. F. Garf. I. N. Kæf. Pron. IV. Arag. Rex, Abarca & ipse interdum cognominatus, virtute clarus existit, Regniq; clauo admotus, rebus præclare gestis, assiduisq; cum Mauro bellis* exercitus, demum vitæ laboriosæ, ætumnisq; plene cursum, Regni anno x. confecit: quo tempore nati seruatoris millesimus agebatur. 10
- XVIIII. **SANCTIVS Tremuli F.** natu maior Sanct. II. N. Garf. I. Pron. Kæf. Abn. Arag. Rex V. Hispaniæ imperauit. Filiis regna partitus, Ranimiro, Aragon. Regnum concessit, coniugis noueræ precib. victus, quod pudicitie illius custodem se propugnatoremq; aduersus fratres obtulisset. Denique parta Reip. quiete, annonæ copia, rerumq; omnium vbertate, cum Pompeiopoli, Aragoniæ, Suprarbio, Ripacurtiæ, Vasconiæ, Alanæ, Castellæ, Asturiis, Legioni, & Asturicæ tranquille imperaret, lætus excessit A. D. xv. Kal. Nou. an. CIOXXXIV. Regnauit an. XXXI II. Mens. IX. Dies XIII.
- XIX. **RANIMIRVS I.** Christianissimus Sæct. maioris F. Tremuli N. Sanct. II. Pron. Garf. I. Abn. Kæf. Atn. Aragon. Rex VI. Cum Christianæ Religionis (vnde Christianissimi cognomen) cultum ceremoniasq; ex Rom. Eccles. sanctionib. multor. Episcopor. ad laccã habito Concil. curauisset: Suprarbiensiq; Ripacurtiensi, ac Pallariensi ditione quesita, imperii terminos protulisset, ad Gradus arcẽ pugnans, tandem occubuit, A. D. VII I. Eid. Maii. Etatis LX. Natalis Dom. CIOXLIII. Regnauit an. XXVI II. Mens. VI. Dies XX.
- XX. **SANCTIVS IIIII.** Ranimiri I. F. Sæctii Maioris N. Tremuli Pron. Sæct. II. Abn. Gars. I. Atn. Kæson Trin: Aragon. Rex VII. gestar. rer. gloria clarus Pompeiopolitan. Regnum adeptus, fufis sæpius fugatisq; Mauris opida complura amissa recuperauit. Sed Osca celebri Vescitanæ vrbe castris obfessa, dum mœniã speculabundus obequitans explorat, sagitta eminus emissa, latus confixus interiit, prid Non. Iun. an. nat. XLI X. Natal. Christi CIOXCI III. Regni, an. XXXI. & Dier. XXV.
- XXI. **PETRVS I** Sanct. IIII. F. Aragon. Rex VIII. in ipsa Osca obfisione paterni imperii successor, post non diu insignem illam Alcoracensem victoriam victoriæq; clarissima, quæ ad posteros transmissa visuntur insignia, reportauit: quatuor nimirum Mauror. Regum capita abscissa, hinc illinc. S. Georgii Cruci apposita: qui exinde Regni tutelaris Diuus religiose colitur. Capta denique Osca, gloria nobilis, atque omni genere virtutum excellens, iure optimo, Pius, Fœlix, Victor, & Maximus appellari cœpit. Annum iam agens xxxv. sine liberis excessit è vita, A. D. IV. Kal. Oct. an. CIOCI V. Regnauit ann. x. Mens. III. Dies XXVI.
- XXII. **ALFONSVS I.** Bellator Sanct. IV. F. Petri I. frater Aragon. Rex IX. Hispaniæ Imp. Cæsar Augusta hac nobilissima Sedetanæ Metropoli, quam Mauri annos fere cccc. seruitute oppressam tenuerant, expugnata, victos fugatosq; in Bæticam vsque cedendo persecutus est. Tandem qui vndetricies collatis signis fœlici semper Marte superior discesserat, ridiculo quodam certamine, dum audacius quam cautius in hostem pugnare studet, ad Galliam Flauiam cecidit nullo hærede relicto, A. D. VI I. Eid. Sept. An. Christ. CIOXXXIII. Regnauit ann. XXV III. Mens. XI. Dies x.

Hic tertium mensis i. interregnum, quo Pompeiopolitani seorsim à nostris in Rege deligendo consultarunt.

- XXIII. **RANIMIRVS II.** Monachus, Sanct. IV. F. Pet. & Alf. Reg. frater, ex Tomariensi monacho Episcopus, post Rex Aragon. x. creatus, cum se regio sceptro facibusq; ineptū modeste iudicaret, Raymundo Barcinon. Comiti, cui Petronillam gnatam vnicam despoderat, de summa re, regniq; administratione concedens, quod reliquum vitæ fuit sacris rite operatus, in diuinarum rerum meditatione consumpsit. Vixit annos LXIII. Obiit A. D. XVII. Kal. Sept. Ann. Christ. CIOXLVII. Regnauit an. XIII. Mens. XI. Dies XXI.

Hic primum Arag. regnum fœmina delatum.

- XXIV. **PETRONILLA** Ranim. II. filia, Arag. Regina XI. vxor Raymundi Berengarii Barcinon. Comitis

Comitis: qui cum magni & excelsi animi princeps, manu promptus, & strenuus existeret, vtriusq; ditionis coniunctione, multisq; oppidis bello partis, commune imperium iusque amplificauit: quod regina, magni consilii scemina, ex, A. D. VIII. Eid. Sextil. an. CIOCLXII. quo maritum quinquagenarium amisit, filio, posterisq; saluum & incolume seruauit: ipsa quoq; A. D. III. Eid. Oct. annos nata xxxvi. i. fato concessit, ann. CIOCLXXII.

Regnarunt ann. xxvi. Mens. i. Dies xxvi.

His nuptiis matrimonii tabulis ex pacto conuent. Barcinonens. insignia Regis Aragonensium insignibus praeferri cepta.

ALFRONSVS II. Castus, Petronillæ Reginæ & Raymundi Com. F. Aragon. Rex XII. xxv. patre etiamnum superstite patrio nomine appellari solitus: Hic bellica laude præstas, & quod mireris, castitate, continentiaq; insignis. Inter cætera oppida Turolium expugnauit, cui nouas Sepuluedæ leges concessit, Annum agens XLIV. vitæ pertæsus, ad superos migravit, A. D. VII. Kal. Maii. an. CIOCXCVI.

Regnauit an. xxii. Mens. vi. Dies xii.

PETRVS II. Catholicus. Alf. II. F. Aragon. Rex XIII. Romæ ab Innocentio Pont. xxvi. Max. corona imposita, hic dum Vbedensi illo memorabili prælio præsens adesset, periculis Maurorum copias accersitus. cum singuli hoste cæso prædæ loco abstulissent, Nauarrus insignia, Lusitanus spolia, & Castellanus victoriæ laudem, quasi debitum labori præmiū depoposcisset, hic graue vulnus, quia pro fidei Christianæ amplificatione accepisset, rebus illis caducis prætulit, maioriq; honori duxit. Laude itaq; & gloria illustris, in Muretina tandem obsidione Eidib. Sept. est interfectus, ætatis anno XL. Christi CIOCCXIII.

Regnauit ann. xvii. Mens. i. v. Dies. xix.

IACOBVS I. Expugnator. Pet. II. F. Aragon. Rex XIV. Murtiensis, Balearicus, & Valen. xxvi. i. timus dictus. Is cum puer etiamnum turbulentam, ac pæne collapsam R. P. accepisset, senex tranquillam & iam pridem præclare constitutam, legibus armatam, trophæis ornata, Prouinciis auctam, delubris ad bis mille in Deiparæ Virginis honorem ædificatis illustratam: ac Granatæ Tumissi & Tremissi Regum vectigalibus locupletato ærario, diuitem, deniq; magno sui desiderio morte obita æstuantem reliquit: A. D. VI. Kalen. Sext. An. Dom. CIOCLXXVI. Quamuis enim LXXII. ætatis excefferat, immatura tamen omnibus vis mors est.

Regnauit an. LXII. Mens. x. Di. xv.

PETRVS III. Magnus, Iac. I. F. Arag. Rex xv. excelsi atq; inuicti animi Princeps, patre vita functo, sacro oleo inunctus est: Siciliam regno adiecit: generale priuilegium concessit. Deniq; Philippum Gallorum regem insolenter magno exercitu in Catalauniam irrumpentem, paruis copiis repressit, fregit, ac debilitauit: in fugamq; re infecta ac moribundum conuertit: sed non diu tantæ & victoriæ & gloriæ superstes, moritur & ipse A. D. IV. Eid. Nouem. ætatis quidem XLIX. anno Christi CIOCLXXXV.

Regnauit an. VIII. Mens. III. Dies v.

ALFRONSVS III. Beneficus. Petri III. F. Aragon. Rex XVI. cum ceteris virtutib. xxix. ornatus, tum beneficentia clarus, patrum regnum, titulosq; excipiens, cum hac ipsa in vrbe regium diadema accepisset, de connectendo, quod pæne temporis iniuria dissipatum erat, patrimonio, præclaras leges tulit: vniõnis, vt vocant, priuilegia indulgit. Tandem annos natus XXVII. cū Eleonora Angliæ regis F. pactas facere volens nuptias, pestilenti morbo correptus immature, & absq; hærede præreptus est A. D. XIV. Kal. Quint. An. salu. CIOCCXCI.

Regnauit an. v. Mens. iv. Dies xv.

IACOBVS II. Iustus. Petr. III. F. Aragon. Rex XVII. in Sicilia patri cum adesset, hoc xxix. regno donatus, à nostris inde ad Regis munia obeunda euocatur, quod Alf. frater infaustis nuper in nuptiis decessisset, (vt pro Epithalamio Epitaphium positum iam esset, ductumq; funus magna nobilium celebritate, & luctu.) Urbem itaq; hanc ingenti pompa ingressus, regia tiarâ insignitus, Regniq; gubernaculis admotus, Iustitiæ, æquitatisq; per studiosus, diu fama gloriæq; illustris imperauit, ann. xxxvi. Mens. iv. Dies xiv. cum rebus domi militiæque præclare gestis abiit è vitâ postridie Kalen. Nou. Christi Natalis an. CIOCCXXVII.

Vixit autem LXVI.

ALFRONSVS IV. Benignus, & Pius. Iac. II. F. Rex Aragon. XVII. i. Patri suus hæres successus, cum vniuersum iam regnum, pace tot tantisq; bellis parta frueretur, initium capessendi illius in augusta hac vrbe; festorum; ludorumque celebritate, (dum insignibus

potentiæ dignitatifq; regiæ maiori quam antea vnquam apparatu, & pompa coronari vult) cohonestauit. Cæterum cum miti admodū placidoq; ingenio esset, boni & benigni Principis nomen adeptus, in ipso ætatis flore xxxvii. agens, diadema, vitamq; posuit A. D. ix. Kal. Februar. ann. à nato Christo cccccxxvi.

Regnauit an. viii. Mens. ii. Dies xxii.

xxxii. PETRVS IV. Carimoniosus, Alf. iv. f. xix. Aragonum Rex, septimestri partu editus (qui aut non vitalis, aut insignis ad omnem morum deformitatem existere putatur.) Simulatq; regni clauum tenere cœpit, more maiorum & ipse coronatur. Qui nisi suorum sanguine fœdasset, aliis plurimis gloria vel æquaretur, vel præferretur potius. Vnionis, quæ vocant Priuilegia pugione, quem semper circumferebat, rescindere conatus, cum è digito sanguinem elicuisset: Par erat, inquit, vt quæ tot virorum sanguine constitissent, non nisi Regis ictu conciderent. Postea crudelis ingenii posita feritate, maximis sibi Remp. beneficiis deuinxit, amoremq; conciliauit ad senium enim post diuturnum regnum peruenit, annos natus vnde septuaginta. Obiit postridie Non. Ian. An. Christi. cccccclxxxviii.

Regnauit an. li. Mens. xi. Die. xviii.

xxxiii. IOANNES I. Pet. iv. f. Aragon. Rex xx. Patri ingenio dissimillimus: Quo composito, elatoq; magnifica pompa, Regnū, regniq; decus tiaram accepit sed à publicorum negotiorum mole natura* abhorrens, cum miro venandi ferasq; insectandi studio teneretur, mascula prole carens, in ipsa venatione ex equo delapsus, mortuus est repertus A. D. xiv. Kal. Iun. ætatis ann. xl. Chr. vero cccccxcv.

Regnauit ann. vii. Mens. iv. Di. xiii.

xxxiv. MARTINVS Petri iv. f. Aragon. xxi. Rex à Ioanne fratre ex testamento institutus, Regia ornamenta cum Maria Luna coniuge summo Procerum consensu lætitiaque suscepit. Filius vtriusq; Martinus & ipse dictus, cum Siciliæ rex inauguratus. A. D. viii. Kal. Sext. an. Chr. cccccxix. pestilentis vi morbi oppressus ad Callarem sine sobole legitima obiisset, pater filio, (cum hic illi naturæ lege deberet) succedens, Siciliæ se regnum, Ducatumque Athenar. & Neopatr. Regno Aragon. pro cumulo adiecit. Nec diu post & ipse parens vix annor. xlii. sine liberis decessit prid. Kal. Iun. an. Chr. ccccccx.

Regnatum an. xv. Die. xi.

Hic quartum Interregnum annor. ii. dierumq; xxv.

xxxv. FERDINANDVS I. Honestus. Ioan. Cast. Reg. f. Pet. iv. ex Eleonora filia, Ioan. i. & Mart. Reg. sorore N. ad Caspas select. Iudic. sententiis A. D. vii. Kalend. Quint. anno Do. cccccxii. Aragon. Rex xxii. renunciatus, regno inaugurandus urbem hanc alacer ac lætus ingreditur. Biennio post constituta pacataque Repub. diademate regio insignitur. Si firmiore corpusculi valetudine diutius imperare potuisset, nulli maiorum gloria concessisset: verum morbi, qui cum multos iam annos conflixerat, dolore victus, in medio ætat. cursu anno xxxviii. decessit, A. D. iv. Non. April. à Christo nato cccccxvi.

Regnauit ann. iii. Men. ix. Dies vii.

xxxvi. ALFONSVS. Sapiens, & Magnanimus Ferd. i. f. Aragon. Rex xxiii. Neapolitan. Princeps patre, auo, maioribus illustrior, sic claruit virtute, doctrinaque singulati, vt, cum vtraque re longe aliis præstaret omnibus vtra sibi ipse præstiterit, incertum relinquat. Doctorum hominum tanquam Mæcenæ alter, insignis patronus: vt plures sapientiæ laudatores nemo repererit. Primus in hac ipsa aula Ioanne fr. Prorege vicem gerente Comitibus habuit. nam tametsi Italicis diu rebus occupatus hinc abesset, urbem tamen ornandam, magnificentia hac ædium, & ingenti pontis lapidei exædificatione, Regii denique valetudinarii ad pauperum CHRISTI curationem substructione, liberaliter curauit. Tandem domi, militiæ, terra, mari, clarus ann. lxxv. in spem resurrectionis acquieuit, sine legitimis liberis. A. D. iv. Kal. Quint. ann. Dom. cccccclviii.

Regnauit ann. xlii. Di. xxvi.

xxxvii. IOANNES II. Ferdin. i. f. Alf. v. fr. Aragon. Rex xxiv. ea fuit animi magnitudine, iure vt Magnus cognomento dici queat. Et vero si eandem ingenii sui vim in externis bellis gerendis intendisset, quam in ciuilibus domesticisque industria, laborisque patientia consumpsit, posset sane vnus rebus præelare gestis aliorum retro Principum laudibus adæquari. Hic senio fessus, ac militaribus fractus laboribus (quos sæpe, quasi gregarius miles esset, immensos tolerauerat) in ipso flore ætatis, quam & in octogesimum alterum annum produxerat, interiit, A. D. xlv. Kal. Feb. Ann. Chr. cccccclxxix.

Regnauit

Regnauit an. 21. Mens. 2. dies 25.

FERDINANDVS II. Catholicus Ioan. II. F. Aragon. Rex 25. Isabella Castellæ Reg. matrona lectiss. vxore ducta, commune imperium maximis ac præstantissimis rebus illustrauit, amplificauitq;. Sic autem de omni Aragon. R. P. de Optimatibus, de militibus, de domesticis, de ciuibus, denique de omnibus est meritis, iure vt, qui Illiberitanus, Africanus, Indicus, Neapolitanus, & Cantabricus est dictus, idem Pater patriæ Prudentiss. vigilantiss. Benigniss. adeoq; Optimus appellari à nobis & possit & debeat. Nullo suscepto filio, Karolum ex Ioanna gnata vnica N. regni hæredem instituit, cumque 64. an. attigisset, publico luctu & diuturnis lacrymis cohonestatus effertur. A. D. 10. Kal. Febr. Nat. Chr. 1516.

10 Regnauit an. 37. dies 4.

KAROLVS Austriacus Max. & Fortiss. Maximil. Rom. Imp. ex Philib. F. Ferdin. vero Cath. reg. ex Ioanna gnata N. Aragon. Rex 26. Rom. Imp. eius nominis V. Aug. & Inuictus. Hic Hispaniæ regno suscepto, Turcæ fugauit, Gallorum regem & Saxonū ducem captos vicit, Italos domuit, Afros superauit, hæreses debilitauit, Gandauenses ciues suos tumultuantes repressit, Indos subegit, vt VLTERRIVS quam Hercules, positus ad fretum Gaditanum columnis, rerum gestar. gloriam propagarit. Tandem humanæ fortis, vitæq; pertæsus, gloriam adhuc excelsiori animo fugiens, Regnis sponte se abdicauit. Et in D. Iusti Hieronymianor. sodalium cœnobium, vt quod reliquum vitæ erat, religiose transigeret, secedens, triennium ibi in cœlestium rer. meditatione consumpsit. Deniq; morte laboriosæ vitæ digna pie obita, in beator. sedes emigrauit An. D. XI. Kal. Oct. an. Seruat. 1558.

Vixit. an. 58. Mens. 6. dies 28.

PHILIPPVS. I. Kar. V. F. Ferdin. Cathol. regis Pron. Aragon. Rex 27. Omnium ætatum ampliss. Imperii Monarcha, Triumphator, & Pacificus: Summus Catholicæ fidei Religio- nisq; maiorum defensor, ad eam potentiæ maiestatisq; amplitudinem Dei Opt. Max. benignitate peruenit, cum orbis terræ globū, vt QUIESCANT ATLAS humeris solus sustineat, vt iam gloriæ domicilium, non Atlantici Oceani, Chinensisue aut Zuri maris, sed iisdē ipsi, qui solis cursum termini desiniant: Meritorum vero in Ecclesiam Cathol. omnemque Christian. Remp. memoria in cœlum vsque secundis piorum votis penetrarit, mercesque maneat sempiterna. Tandem plenus dierum febris ardenti correptus A. D. XI. Kal. Quint. extinctus est. Id. Sept. an. Red. 1598.

Vixit an. 71. Mens. III. Di. 22.

PHILIPPVS II. Philippi. I. F. Karoli. V. N. Arago. rex 28. quemadmodum regnorum & nominis, sic virtutis paternæ hæres, potentissimus orbis dominator, cui quanta Catholice religionis cura, quantū sit conciliandæ pacis studium, testantur hæctenus vicina regna.

C O R D V B A

A B A M B R O S I O M O R A L I

C O R D V B E N S I D E S C R I P T A.

De Cordubæ Urbis origine situ & antiquitate.

ORDVBE quidem vrbs originem, situm, eiusque mutationes, cum reliquis quæ ad eius antiquitatem peruestigandam poterat pertinere: in eo opere quod de *Hispaniæ antiquitatis* historiæ nostræ adiunximus, plenius sumus profecuti. Inde huc nonnulla transferemus.

SITA est Corduba in ipso ferme Bætiæ prouinciæ medietullo, atq; in his eius populis, qui *Turduli* ab Ptolemæo, Plinio, & Strabone nominantur. Ab ortu ea regio ad Bastulos seu Bastetanos vsque protenditur: ab occasu Turdetanos contingens, Hispalensi tractu terminatur. Habet ad Meridiem late patentibus campos, qui ad Mediterraneum mare, & Herculeum fretum expanduntur. Qua vero parte Septentrionem Corduba spectat, posita est ad ipsas *Marianorum montium* radices: quos nunc Hispani prisco nomine corrupto, *Sierra Morena*, hoc est Morenos montes dicimus. Ea vero horum montium pars,

que *Corduba* imminet, aut saltus Castulonensis est portio, aut cum eo ad ortum coniungitur. In his montibus, auctore Plinio, Bætura regio, à Bæti flumine nomē accipiens, in duas regiones diuisa, ad Anam vsq; fluuiū excurrit. Ipse *Bæti* qui *Cordubam* alluit, *Cirtius* olim & *Tartessus* etiam, vt apud Plinium, Liuium, & Strabonem est, dictus, tanta semper celebritate fuit, vt toti prouincię nomen dederit, tanta porro est magnitudine, vt ingentia flumina exorbens, ab Mauris inde nomen acceperit. *Guadalquivir*. namq; quod huic fluuio nūc nomen est ab iisdem impositum, magnum flumen ipforum lingua significat. Ab ortu vero ad occasum latus *Cordubæ* Australe lambens, ita montes ab planitie determinat, vt id sibi studio habuisse natura videatur: quo diuersissima soli discrimina seiungeret & eo tanquam limite superaret. Hinc montana, quæ ipsa suburbia pene contingūt, celsis collibus edita, duris collibus prærupta, hortis, vineis, olea, & omnium generum arboribus sunt confita. Indecampēstris regio trans flumen complanata, nata, glareis & luto friabilis, frugibus tantummodo ferendis est accommodata. Huius vero tractusquæ sit feracitas, inclita nostræ ciuitatis horrea, tota Hispania celeberrima satis ostendunt. Alterius vero soli montibus præenti quanta sit amœnitas cum insigni fertilitate coniuncta: vix quisquam dignè possit explicare. Ipsæ præcisæ rupes, scopuli ipsi, vbi planum quidpiam non soli (neque enim solum est illud sed lapidum strues.) verum quidquid id est plani, Loton suauissimam & filiquam sponte nascentes, satiuas vero oleam, vitē, ficum, cerasum, mala punica, & Persica, pruna, & quod magis mirandum sit, citrea mala omnis generis abunde producant. Præstāt hoc ipsum magna ex parte fontes, copiosæ, purissimæ, suauis, & ad potum salubris aquæ, quibus passim pene erumpentibus, irrigua omnia circum circa fiunt. Hinc valles vbi propiores non nisi ab pulchritudine, ab paradisiacis, ab Regiis hortis, ab rosarum multitudine, aut ab florum aspectu nomen inuenere. Hinc vini & olei *Cordubæ* tanta est copia, atq; adeo exuberantia, fructuum omnis generis tanta vbertas, vt hoc vnum aliam quantumuis celebrem ciuitatem magnopere posset nobilitare. mala autem citrea omnis generis tantopere in ea vrbe exuberant, vt aduenis & peregrinis hominibus frequenter sint stupori, non cumnuli solum, qui per plateas venales vili pretio cernuntur, sed etiam qui nouorum fructuum aduentu per agros & sterquilinia proiiciuntur: decussis non modico impendio ex arboribus malis, ne super fœtantes flores impediunt. florum autem ipforum in his arboribus tanta vndiquaque intra urbem & per vicina suburbana est copia, tanta verno tempore fragrantia: vt non iam, quod de iisdem floribus Virgilius dicit

Animas & olentia ciues

Orā illis foueant, & senibus medicentur anhelis.

sed suauissimo odore vrbs tota viciniq; agri perfundantur, & ad eā suaueolentiā captādam noctu homines peruigiles discurrant. Neq; tamen diutius in *Cordubæ* amœnitate & vbertate celebranda, sit iminorandum. Vnum satis sit testis præstantissimi testimonium. Ipse sit Muca dux Arabū Hispanię totius victor, quiq; eam omnē perlustrauerat, & vndiq; per cognitam habuerat. De eo Rasis Maurus in Arabum historia his ipsis verbis, Latine fideliter redditis scribit. Abibus Albydi filius Romo qui nullatenus in re vlla mentiretur ita scripsit. *Quum Muca Cordubam egressus in Africam nauigaturus, summis Hispania proceribus deducen- tibus iter, occiperet, & in collem vnde vrbs totius prospectus patebat, venisset: mula, cui insidebat, retro conuersa aliquantulum consistens urbem tacitus contemplantur: & tandem in hæc verba cum gemitu prorupit. Eheu Corduba quantum es insignis? quæ & quantæ tuæ sunt deliciae? quantum tibi bonorum Deus voluit conferre: Hac loquutus mærens iter continuat.* Hucusq; Rasis. Probum autem huc æstimatorem nemo non possit digne censere, à quo videat ipsam rei veritatem, ipsam natiui soli præstantiā tales gemitus, tales voces tantum encomium extorsisse. Metalla *Cordubensia* sunt etiam apud authores celebratissima. *Auriferam* quod mox apparebit, poetæ *Cordubam* vocant. & *Aes Marianum*, hoc est, quod prope eam urbem in eius montibus effoditur, maxime Plinius laudat: cum argenti vim & stibii ditissimas fodinas hodie in eius tractu conspiciamus.

Habuit ea ciuitas duo nomina, quemadmodum apud Plinium legimus, *Cordubæ* nim atq; eadem *Colonia Patricia* est appellata. Sed *Cordubæ* nomen priscum fuit, & peruectæ originis, illud alterum quo tempore ei fuerit inditum, suo loco dicemus. Est verum rectumq; vocabulum. *Cordubam* esse Silius Italicus, Martialis, Prudentius, atq; alii poetæ attestantur. Lex enim carminis incorruptiora & incontaminata vocabula conseruat, Potuit sane nominis huius veritas fidelius ex nummis & ex lapidibus astrui. Sunt qui se nummos vidisse affirmant. Sed ego harum rerum non indiligens peruestigator, & omnis patriæ meæ antiquitatis imprimis studiosus. Romanum nummum adhuc vidi nullum, qui *Corduba* nomen habeat inscriptum: cum *Colonia Patricia* nomen in quam plurimis Augu-

sti, Tiberii, & Germanici etiam, quorum nonnullos ipse habeo, conspexerim. Lapidés, in quibus utrumque, & alterum seorsim nomen insit, quinque apponam, quorum quatuor primos omnes ipse vidi, & ipse descripsi: vltimum relatu doctis. hominum habui.

IN oppido Linares basis est marmorea, nigra ex ruinis Castulonensis vr̄bis admodū vicinē aduecta, his litteris inscripta:

VALERIE. CIPATINE. TVCCITANE. SACRVM. COLO-
NIÆ. PATRICIÆ. CORDVBENSIS. FLAMINICÆ. COLONIE.
AVG. GEMELLÆ. TVCCITANE. FLAMINICÆ. SIVE. SA-
CERDOTI. MVNICIPII. CHASTVLONENSIS.

Superioribus annis Cordubæ cum capite & muliebris staturæ fragmentis basis mar- morea cum hac dedicatione est eruta:

D. N. CORNELIÆ. SALONIE. AVG. CONIVGI. D. N.
IMP. CÆS. P. LICINI. GALLIENI. PII. FEL. ET. INVI-
CTI. AVG. DACICI. MAX. GERMANICI. MAX. TRIB.
POT. IIII. COS. III. IMP. III. PP. PROCOS. PROVIN-
CIÆ. BÆTICÆ. DEVOTA. NVMINI. MAIESTATIQVE. EIVS.
CORD. ....

CORDVBÆ in diuæ Marinæ templo ad vsū aquæ benedictæ cippus marmoreus
20 candidus.

D. M. S.

M. LVCRETIVS. VERNA. PATRICIENSIS. ANN. LV.
PIVS. IN. SVOS. H. S. E. SIT. T. T. LEVIS.

LORÆ. quod oppidū est in medio ferme itinere, quo *Corduba* Hispalim itur, in basi marmorea, pro foribus templi:

L. LVCRETIO. SEVERO. PATRICIENSI. ET. IN. MVNICI-
PIO. FLAVIO. AXATITANO. EX. INCOLATV. DECVRIONI.
STATVAM. QVAM. TESTAMENTO. S. SIBI. PONI. IVSSIT.
DATIS. SPORTVLIS. DECVRIONIB. M. F. AXATITANI .....
30 XII. ....

Hispali in vico cui à serpente nomen est, cippus cum hoc epitaphio visitur.

Q. FABIVS. Q. F. QVIRINA. FABIANVS. ILVRCONENSIS. I-
DEM. PATRICIENSIS. ANNORVN. XXXXIIII. IVST. IN.
SVIS. H. S. E. ST. T. L.

Patricia verò nomen in vsu libentius fuit tempore Romanorum imperatorum, tanquam honorificentius, & illustri de causa, vt postea videbimus, *Corduba* impositum. *Corduba* ve- ro nomen incorruptum credo cum Romano imperio & lingua ad Gotthorum vsq; tem- pora permansit. Tunc demum cepit permutari, vt *Cordona*, quemadmodum nunc Hispani proferimus, diceretur: nec subito tamē, sed paulatim immissa corruptela. Testimonio sunt
40 aurei nummi. Gotthici duo, quos ego habeo, diuersis satis typis percussos. Reccesvint- his Gotthorum sunt, & altera parte cum regis ipsius facie inscriptum habent. RECCESVIN- THVS. REX. In auersa vero parte scriptum in orbem est. CORDUBA. PATRICIA. & iam. V. versum in O. esset. B. autem nondum esset in. v. Ad eundem modum, tum in D. Eu- logii veteri exemplari, quam in quibusq; libris Gotthicis literis, quos vidi plurimos descri- ptis, scriptum Cordoba reperitur. Et de nostræ vr̄bis nominibus hæc satis nunc de eius an- tiquitate est dicendum.

Priscam admodum, & peruetustam vr̄bē *Cordubam* fuisse: cuiusq; originis propter sum- mam antiquitatem nullū extet in hominum memoria principium: duabus potissimum de
50 causis adducor vt credam. Primum enim quæcunq; vr̄bes in Hispania duobus nominibus olim Romanorū tempore compellabantur: Alterum Hispanum nomen, priscum vetustis- simæ originis, & quasi vernaculum peculiaris linguæ habuisse constat: alterum vero tan- quam Romanæ ditionis & imperii stygma eisdē fuisse impressum, aut adulatione dominā- tium Imperatorū certe expressum. Tales fuere in Celtiberia *Illurcis* ab Tiberio Graccho, mutato nomine, vt autor est Verrius Flaccus, *Graccuris* dicta. *Salduba* in eadem regione Plinio teste, *Casarangusta* postea nominata. Eodem autore & priscis lapidib. etiā attestantibus. *Obulco*. Municipium Pontificense nomen accepit. *Attubi*, *Claritas Iulia*: *Astugi*, *Iulia firma*, *Tucci*, *Augusta Gemella*: *Iliturgi*, *forum Iulium*: *Hispalis*, *Romulensis Colonia* est dicta. Multa sunt eiusmodi apud eum authorem, & in antiquis marmorib. & nummis nominum in vr̄bibus geminationes. In quibus omnibus negare non possis, prius nomen vernaculum esse & Hi-

spanū æqualisq; cū vrbis primordio antiquitatis fuisse. Talis est *Corduba*, q̄ *Colonia Patricia* postea est cognominata: testemq; suæ vetustatis priscum nomen habet, veluti nascenti sibi olim impositum. Illud deinde vrbis nostrę vetustissimam potest antiquitatē astruere: quod cum *Turduli* populi omnium vetustissimi, & sapientissimi in Bætica fuisse à Strabone tradantur, *Cordubensis* vero situs feracitate & amœnitate tanto opere præcellat: Credi potest oppidum ibi non paucis retro sæculis fuisse conditum, neq; neglectam ab eius regionis accolis præstantissimam habitandi commoditatem. Quemadmodum igitur de *Corduba* origine nihil certi afferri in medium potest. ita etiam vetustissimam ipsam fuisse merito creditur.

QVIDAM à Persis quos in Hispaniam etiam venisse Plinius ex Varrone tradit, conditam *Cordubam* fuisse asseuerant. Ipsum vrbis nomen eos, vt opinor, in eam sententiam illexit. Nam *Cordubam* etiam in Perside ciuitatem fuisse credidere. Sed enim leuis est coniectura, & quam nullo veritatis fundamento subnixam, facile nobis fuerit in historia nostra, occasione oblata conuellere.

APVD auctores nullam priorem *Corduba* mentionem inuenias, quam quæ apud Silium Italicum reperitur. In Catalogo namq; earum Hispaniæ ciuitatum, quæ Annibali in Italiam transeunti milites miserunt, *Cordubam* connumerauit illo carmine:

Nec decus aurifera cessauit Corduba terra.

SED neque quo in loco condita primū *Corduba* fuerit, satis constare potest cū duo eiusdem situs nunc appareant: alter quem vrbs ipsa occupat, alter quem quarto ab vrbe ad occasum milliario clarissimo D. Hyeronimi monasterio vicinum cum veteris *Corduba* nomine desolatum cernimus. Ego non leuibus coniecturis adducor vt credam, priscā vrbe eodem quo nunc est iunior ista, situ fuisse. Quod ipsum tunc ostendemus, cum quæ necessario præmittenda sunt fuerimus persecuti.

SEQUENS igitur, post illam Silius Italicus, *Corduba* mentio insignis admodum est & illustris. Refert enim Strabo ab M. Marcello quasi conditam, & paulo post magnificentissime auctam. Eius libro tertio hæc sunt verba. *Corduba, Marcelli adificium, eo magnitudinis creuit, vt nominis celebritate & potentia polleat.* Quæ verba homines doctos non paucos permouisse video, vt crederent hanc vrbis nostræ primam esse originem, & eiusdem Marcellum primum fuisse conditorem. Proinde necessarium fuerit totum hoc diligenter inuestigare, & subtilius expendere. Quod ex Liuiō atq; Appiano Alexandrino constat, Marcus Marcelli eius M. Marcelli qui docuit Hannibalem posse superari, siue nepos, siue pronepos totam Hispaniam in prætura sua obtinuit, eo ipso anno, quo Q. Martius Philippus iterum, & Cn. Seruilius Cæpio consules fuerunt. Est autem is annus ante Iesu Christi Domini nostri natiuitatem centesimus sexagesimus septimus. Totam autem Hispaniam is Marcellus hoc anno suscepit gubernādā: quoniam ex duabus vna prouincia, duobus tantum antea annis fuerat effecta. Idem *Cordubam* & hoc ipso anno haud dubie ædificauit. Cū enim manifestum sit hoc tempore ædificatam fuisse: siquidem crebrior eius mentio, vt statim apparebit, in historia Romana reperitur, & Strabo *Marcelli opus* ipsam nominet, neque vllus alius Marcellus, neque superioribus annis, neque multis sequentibus in Hispaniā venerit cum magistratu: planum fit huic vrbis structuram esse attribuendam. Et hoc proculdubio anno quidquid id operis fuit, Marcellus perfecit: nam quintodecimo postea, cum in tertio suo consulatu in Hispaniam rediit, tunc enim diuisa iterum denuo in duas prouincias Hispania, Citeriorem tantum modo rexit: magnis videlicet bellis implicatā & quę cōsulari duce atq; exercitu indigeret. Habuitq; illo ipso anno vltior Hispania, hoc est Bactrea, cū Lusitania seorsum prætorem M. Accilium, vt est apud Appianum.

SED quid illud tandem fuit quod Marcellus fecit, vt *Cordubam* aut cōdidisse, aut edificasse dicatur? Dicam quod sentio, q̄ manifesta pene ratione adducor, vt credā. nouā vrbe in eo situ, qui nunc vetus dicitur, cōstruxit, & à fundamentis totam erexit, cū oppidū antea esset non admodum magnum, transferre inde, & alio situ amplificare cogitauit. noua forma, Romana vtique denuo vrbe condens, ab se vt esset, & dici posset ædificata, perfecit. Vrbē igitur, quæ nunc *vetus* dicitur *Corduba*, ædificauit. Docet hoc profecto eius vrbis forma: & tota, quam ruine adhuc ostendunt, structura, Romanū plane opus, & Romanorū consilio totum vndiq; fuisse fabrefactū declarat. Situs namq; totus quadrata forma est, ita vt filo protactus, & circumsignatus initio plane videatur. Duplo longior totus est quā latior ambitus. Ego enim probe funiculo dimēsus, cum pedes in fronte duo millia quadringētos inuenissem ab latere quatuor millia octingētos ad amissim comperi. Cum pedes dico, terram vlnæ nostratis, qua pannum, linteum, sericumq; metimur partem intelligo: quod ipsum cum pedis Hispani antiqui mensura probe cōgruit. Hæc autē tam exquisita diligētia

strum quadrandi & conduplicandi, tota plane Romanorum fuit non nostratum Hispanorum, qui vix dum hoc nostro tempore politioris ædificationis formam didicere. Prominet præterea media vrbe, quadrata etiam forma planities, siue arcem illa habuit, siue forum, quam satis apparet ad perpendicularum fuisse productam. Tantundem enim ab vtraq; fronte distat, superiori latere (nam accliu solo tota vrbs fuerat inposita) aliquantisper cum muro coniungitur. Eam curam & subtilem formæ symmetriæque diligentiam quis non videt Romanorum esse, non priscorum Hispanorum? Apparent insuper quatuor magnarum turrium fundamenta, eiusdem industriæ Romanæ & studii in ædificando manifesta testimonia: ut quæ quatuor angulis murorum adnectantur. Eiusdem Symmetriæ Romanæ simul est indicium, via quadrato lapide constrata, quæ ab inferiori vrbis latere, portæ, ut credi potest, coniuncta, in proximum colliculum ducit, vbi magni cuiuspiam ædificii vestigia perseuerant: sanumq; insigne inibi fuisse libet coniecere, cui nobile stramentum, & viæ maior comoditas deberetur. Locus enim ab vrbe diuulsus, & in plano modice admodum elatus vetat præsidium cogitare.

Hæc omnia hominis sunt studiosissime ædificantis, & veluti ociose ad fabricam confidentis. Multum autem ocii Marcellum toto pene eo anno habuisse, Hispaniæ pax, de qua Lilius & Appianus, declarat. Longum vero sit si commemorare pergam quanta ex situ eius vrbis monumenta Romana superioribus, & nostro etiam hoc sæculo sunt eruta: quæ plane testantur, Romanam eam urbem fuisse, Marcellumq; perinde Romanum hominem eius fuisse conditorem. Cum vero iam ex superioribus satis constat, ante hanc Marcelli ædificationem priscum oppidum, quod *Corduba* diceretur, in iis locis fuisse: intelligere plane non possumus, num antiquum situm Marcellus suo opere complexus, an nouum exquisierit. Nisi quod sequentia quædam indicabunt, contempto veteri oppido, ipsum in delectum ab se situm totum penitus transtulisse.

Ex ædificata ad hunc modum de nouo vrbe magnificeq; amplificata: frequentiore iam eius mentionem Romana habet historia. Creuerat nimirum oppidum antea non admodum celebre, & Romana plane vrbs cæpit iam ab Romanis nobilitari. Eo iam paulo post prætores ad hibernandum exercitum reuocabant, & ad ius petendum populi conueniebant. Quæ omnia ex Romanis & Græcis scriptoribus collecta late nos in nostra historia prosequimur. Hinc Metellus Pius deuictus Sertorio gregem poetarum in idem ciuium secum Romam reduxit. Quod si, ut de eisdem Cicero dixit *pingue quiddam & peregrinum resonabant*. temporum plane fuit vitium, non ingeniorum. Neque enim Roma cultiores poetas tunc temporis habuit. Hic etiam nobile illud continentis frugalissimæ exemplum Prætor Piso, eodem Cicerone ferente ædidit. Quod utiq; præstiterit ipsismet summi oratoris verbis apponere. *Nihil, inquit, nimium vetus proferam. Sunt vestrum, iudices, quam multi qui Lucium Pisonem cognouerunt, huius. L. Pisonis, qui prætor fuit, patrem. Is cum esset in Hispania Prætor, quæ in prouincia occisus est, nescio quo pacto dum armis exercetur, annulus aureus, quæ habebat, fractus est, & comminutus. Cum vellet sibi annulum facere, aurificem iussit vocari in foro, ad sellam, Corduba: & ei palam appendit aurum: hominem in foro sellam, iubet ponere, & facere annulum omnibus presentibus. Nimirum forte dicit aliquis hunc diligentem. Hactenus reprehendat si quis volet: nihil amplius. Verum fuit ei concedendum: Filius enim. L. Pisonis erat eius, qui primus de pecuniis repetundis legem tulit. Ridiculum est nunc de Verre me dicere, cum de Pisonis Frugi dixerim: Verumtamen quantum intus videte. Iste cum aliquorum abacorum faceret vasa aurea, non laborauit, quin non modo in Sicilia, verum etiam Romæ in iudicio audiret. Ille in auri sermuntia totam Hispaniam scire voluit, unde prætori annulus fieret. Nimirum ut hic nomen suum comprobauit, sic ille cognomen.*

SUPERVENERUNT non multo post bellorum ciuiliū inter Cæsarem & Pompeium tempora, in quibus caput prouinciæ Bæticæ totius *Corduba*, ab Aulo Hirto, siue is Optimus est, appellatur. Et ad hanc *Cordubam*, ab Marcello ædificatam, de qua nobis sermo nunc est, omnia illa gesta fuisse, multa sunt quæ aperte declarent. Illud in primis, quod pertransito ponte prælium inter ipsum atq; urbem non semel committitur. Sed non est hic locus de his pertractandi.

PAULO post etiam Augusti Cæsaris temporibus, quibus Strabo & vixit & scripsit, vere iam is auctor, potuit insigni cum præconio affirmare, eo magnitudinis *Cordubam* creuisse, ut nominis potentia, & celebritate polleret. Colonia autem paulo ante fuerat effecta: nec cuiusuis vulgaris Colonia dignitas eidem fuerit attributa, Sed quæ nomine & maiestate præcelleret, atq; COLONIA PATRICIA, & esset reuera, & vocaretur. Qua de re idem auctor, de *Corduba* verba faciens, his verbis scripsit. *Eam sane initio habitauere, & Romanorum & indigenarum viri delecti. Nam prima hæc istos ad locos à Romano populo est dimissa Colonia. Et tibi & primam in Hispania, saltem in Bætica Coloniam Cordubam fuisse, & cum magna*

dignitatis præstantia, & veluti prærogatiua fuisse. Vtrumque insigne quiddam est, & ad Cordubensem celebritatem & gloriam singulare. Neq; vacat tamen hic, quantum hoc sit fufius explicare. Illud vnum tantummodo non præteribo: tantam hanc dignitatem vt non nisi viri Patritii ex Romanis & Hispanis deligerentur, qui in eam Coloniam immigrarent, & clarissimum vtriusq; nobilitatis domicilium ipsam redderent: eo maxime merito *Corduba* fuisse consequutam, quod fide & tolerantia singulari Iulii Cæsaris partes eo in bello semper fouerit, & ciues Romanos sæpe protexerit, atq; seruarit. Id eius ciuitatis, ex quo primū Colonia facta est, nummitestantur, qui omnes cum COLONIA PATRICIA, in auersa parte habeant inscriptum, ciuica corona id ipsum præferunt inclusum. Ciuicam autem seruati ciuis & præmium & insigne apud Romanos fuisse, quis ignorat? Vnde & ab Iulio Cæsare præmii causa *Corduba*, vt Colonia esset, tributum crediderim. Certe Seneca pater de bellis ciuilibus loquens, *Coloniā iam Cordubam* vocat: & in *Corduba Colonia* iam factæ nummis faciem & nomen Cæsaris Augusti cernimus. Et *Carteiam* quidem aliquanto vetustiorē in Bætica fuisse *Coloniā*, ex Liuiο prorsus intelligo. Neque obfcare tamen hoc Strabonis dicto is plane intelliget, qui quo hominum ex genere, Parthenorum videlicet & Libertinorum deducta fuerit, animaduertit.

ILLI vero duo insignes admodum lapides ex Augusti Cæsaris temporibus ad hæc nostra vsque *Corduba* perdurant, qui ipso eodem anno, quo Dominus noster Iesus Christus natus est, fuere inscripti. Habent enim hæc verba:

IMP. CÆSAR. DIVI. F. AVGVSTVS COS. XIII. TRIB. POTEST. XXI.
PONTIF. MAX. AV. BÆTE. ET IANO. AVGVST. AD OCEANVM LXIII.

EST hic lapis in summo templo, alterq; persimilis in D. Ioannis Herediae domo visitur. Amouent autem hæc columnæ omnem illam controuersiam, quam D. Augustinus inter quosdam Ecclesie Christiane scriptores narrat fuisse de anno dominicæ natiuitatis. Ignorantes Romani consulatus seriem, vt idem inquit sanctus doctor, hic diuersa sensere. Sed de hoc non vno in loco historia nostra pertractat. Ibi etiam quod hoc Iani templum Cordubense fuerit prosequimur. Duæ enim aliæ columnæ Tiberii Cæsaris tempore erectæ eisdem etiam omnino verbis meminerunt. Altera in ipso fano maiori, in D. Francisci altera conspicitur. Illud vero in antiquitatis studiosorum gratiam non prætermittam: in his omnibus columnis numeri primam notam hanc esse L quæ nimirum L geminata vim habeat, & bis quinquaginta, hoc est centum milliaria signet. neque enim pauciora milliaria ab *Corduba* ad Oceanum, qua magis est propinquus, quam centū quatuordecim reperies. Quod Francus Iurisconsultus antiquitatis studiosissimus primus, quod sciam animaduertit.

HABVIT etiam Romanorum tempore ad Romanæ ciuitatis & aliarum magnificentissimarum ciuitatum imitationem *puteal Corduba*. Visitur namque hodie quoque in Marchionis Commarensis ædibus marmoreum puteal cum hac inscriptione:

PVTEAL THADAI.

ARISTOTELES porro in politicis docet, non nisi magnas vrbes puteal, hoc est subterraneum carcerem ad putei similitudinem excauatum habere solitas fuisse. Et *Libonis puteal* Romæ ab Horatio celebratum nō vno loco legimus, tum etiā in argenteis nummis depictum & inscriptum videmus. Et hæc omnia cum multis aliis inscriptis lapidibus Romanis qui multis in locis vrbis visuntur, nemo vnquam dubitauit, ex veteris ruinis fuisse huc diuersis temporibus aduecta.

IN ea igitur *Marcelli* nati sunt, *Seneca duo pater & filius*, *Lucanus*, *Portius Latro*, & alii insignes Cordubenses, quorum meminit Seneca pater. Illa eadem clarissimum & fortissimū ciuem *Æmilium Regulum* dedit, qui & ipse cum aliis, ipsum tanquam ducem insequentibus in Caligulæ Imperatoris necem coniurauit. Et cum alios, inquit Iosephus, priuata odia incitarent, hunc publica tantummodo mala permouebant.

QUANDIV vero vrbs illa verus ab Marcello condita perdurauerit, quove tempore mutatione oppidi, in hanc, quæ nunc est, sit traducta: & si maxime vellem, non possum tamen liquido explicare. Quod cōiecturis assequi possum, in mediū adducā. Tempore Tiberii, & Caligulæ imperatorū, verus *Marcelli* ciuitas, non solum stabat, sed inclÿta admodū & celebris vigebat. Id nummi veteres indicant ibidem reperti, cum Germanici vultu & nomine quorum auersa pars. COLONIA. PATRICIA. habet intra ciuicam inscriptum. Neque multi simul eiusmodi vnquam nummi sunt reperti, vt reconditi fuisse videantur: sed vnus atq; alter, vt casu prolapsi, & amissi appareant. Sed neq; quisquam tamen sequentium imperatorum

peratorum nummos se ibi reperisse, vnaquam dixit. Tanta præterea vr̄bis per illa tempora celebritas, repente vtique non potuit concidere cum in summa pace & tranquillitate nobis Romani imperarent. Non nisi maturo per multos annos consilio, non nisi longi temporis spatio opus fuit, vt inde penitus fuerit immigrandum. Noua etiã vr̄bs fuit condenda & magno molimine multa fuere comparanda. Migrationem namque fuisse, & oppidi mutationem, res ipsa testatur, & paulo post fumus ostensuri. Sexaginta igitur aut eo amplius post Caligulam annos eam vr̄bem stetitisse, possumus credere, & ad Traianum vsq; perdurasse.

D V C E N T I deinde ferme anni ad Diocletiani vsq; tempora præteriere, in quibus Cordubæ nullam mentionem apud auctores inuenimus. Tantum illa basis marmorea, de qua iam diximus, cum fragmentis etiã muliebris statuę in domo Garfiæ Mendesi de Soto Mayor fuit eruta cum Corneliæ Salonix vxoris Gallieni Imperatoris inscriptione. Sed enim Diocletiani temporibus dubium esse non potest, quin vr̄bs vetus iam periisset, & noua, quæ nunc est, per celebris haberetur. Testimonio sunt sanctorum Martyrum, qui eotempore *Corduba* coronati sunt semper, monumẽta, quæ super sunt. Ibi sanctorum Acicli & Victoriæ domus in qua educati fuerint: vbi sepulcrũ, quod ad portam fluminis fuisse in eorum passione scribitur: ibi puteus, in quem pars viscerum S. Zoyli martyris fuerit proiecta, monstrantur, atq; omnia & singula magna religione ab tota ciuitate coluntur. Ita fit vt nemo pius ferre iam possit, si quis passos in veteri vr̄be hos sanctos martyres crederet. Et de S. S. tribus martyribus Fausto, Ianuario, & Martiale idem prorsus est statuendum, & cũ Gothos hanc nouam vr̄bem tenuisse constet: & Sisebuti regis temporibus Agapius Cordubensis episcopus Sanctum Zoyli corpus ibidem, ipso per somnium commonstrato, repererit, quod ab Martyrii sui tempore delituerat. Ibidem vtq; fuerat excarnificatus, & occisus, nam ab Ethnicis inter peregrinorum sepulchra, cadauer eius occultatum legimus, ne à Christianis dignosceretur: & Agapio episcopo idem Martyr. (quemadmodum inuentionis habet historia) & locum vbi passus fuit, & vbi suum corpus occultatum iaceret, indicauit. Quæ omnia liquido possunt probare, hanc nouam vr̄bem Diocletiani & sociorum imperatorum tempore, hoc est circa annos dominicæ natiuitatis trecentos, conditam iam veteri diruta fuisse. Ille itaque marmoreus lapis ad D. Nicolai, quod vocat in vr̄be, templũ effossus, ibidẽq; parieti insertus, qui basim Constantii Cæsaris (vt eius indicat inscriptio) statuæ olim præbuit: in hac noua vr̄be dedicatus, non ex veteri adductus videtur. Quod etiã de Salonix statua & basi quispiam possit etiã existimare.

C A V S A autem huius mutationis, & *Corduba* iterum renascentis occasio vulgo inter ciues affertur aquæ penuria, qua vetus Marcelli vr̄bs laborabat, longius à flumine quatuor pene milliariibus remota. Ego vero nihil minus in causa fuisse video. Nam & intra vr̄bis eius sitũ fontes nõ vno loco erũpunt: prope muros vero ad ortum fons est etiã bene magnus, cui ab lauerũ copia nomẽ est: & vicini huic fonti fratrũ D. Hieronymi horti ab fontũ copia nomẽ inuenere: & amplior ille canalis, quo ipsum idem D. Hieronymi Cœnobiũ nunc fruitur, per vallem ipsam dorsumq; prominẽs circũductus, in vr̄bẽ influebat. Durat adhuc ad ipsum fontis caput, eius aquæ ductus portio, quadrato lapide cõstructa. Reliquũ ipsa Cœnobiũ structura lapidũ similis indiga, consumpsit. Quicunq; etiã putei inferioribus præsertim vr̄bis partibus, effoderentur, aquæ in omnẽ vsum cõmodissimæ copiã profecto subministrarẽt. Quæ cũ ita sint, loci insalubritatẽ, atq; etiã ad inhabitandũ incõmoditatẽ causas potissimas vr̄bis transferẽdæ fuisse credendũ est. Eũ enim sitũ Marcellus delegerat, qui ponẽdæ vr̄bi esset multis modis importunus. A flumine primũ tã lõge remouit: cũ fluminis eo tẽpore nauigabilis cõmoda essent quã plurimã. Munita neq; situ neq; opere vr̄bs esse potuit. Per eũ enim cliuũ est in planũ demissa, cui motiũ iugã ita super imminẽat, vt lapidibus rupibusq; nõ admodũ magnis, quarũ est in sublimi ingẽs copia tãũ cõmotis, obruimœnia possent, atq; prosterni. Sed loci insalubritas imprimis est insignis. Iidẽ præcellsi montes septentrionale vr̄bis latus ita protegũt, vt aquilonarib. vêtis, qui salubriores existimantur, nullo modo posset afflari. Cumq; ab ortu ad occasum in longũ sit totus situs porrectus, ab septentrione vero in Meridiẽ Latitudine per cliuũ in planũ excurrẽtẽ protendatur: ad solis ardores, qui sunt in ea regione feruētissimi, vr̄bs tota quãta erat, iacuit imposita. Neq; inferiora ædificia tegere in cliuo superiora poterãt, aut æstus mutua cõiunctione impedire: cũ interim si quo algore Aquilones possent subuenirẽ prærupta montiũ culmina arcerẽt. Inde est q; nunc etiã Scorpionũ multitudinem totus is veteris vr̄bis situs abũdat: ipsa venenatorũ animantiũ sæcuditatẽ loci pestilẽtis vitiũ prodente. Quod ipsum maxime facit vt credam; præcã illam Cordubã quæ ante Marcellũ fuerat, hoc situ quo nunc est, existitisse, salubritatisq; memoria & experimento cum ipsum iterum nunc repetisse.

INSTAURATA igitur, seu denuo condita noua vrbe, quadratam formam quantum possum coniecere, retinuit. Duo enim murilatera ad amissim producta cum antiqui operis, atq; adeo Romani vestigijs perdurant. Ab arce ad solis quam dicunt, portam labente flumine australe: inde ad eam portam, quæ anguli orientale. Duo alia latera Maurorum credo detrahentium, superaddentium, & multis modis immutantium, substructiones cõfudere. Et præterquam quod quadrata ista forma, lapidesq; quadrati Romanam indicat scripturam: ipsa quoque portarum in illo ad Orientem latere cum æque distante interuallo dimensio tota prorsus Romana est. Quinq; enim portas cum adaperirent, in medio vnam (quæ ferrea dicebatur, ipsaq; diruta, loco nomen manet) constituerunt: hinc inde binas æqualibus interuallis superaddentes. Perdurant hæ quatuor, solis & anguli, in ipsis angulis: reliquæ mediæ, quæ portulæ voce diminuta nuncupantur, altera ad Emporii vicum, altera ad Fontem siccum est posita: & vtraq; ab suis locis nomen accepit. Nec dubitant nostri Cordubenses, quin ex veteri Marcelli vrbe translata in nouam hanc fuerint publicorum & priuatorum ædificiorum omnia ornamenta. Hinc in vrbe statuarum Romani operis non pauca, inscripti lapides multi: hinc tot marmoreæ columnæ multaq; alia huiusmodi, quæ passim visuntur. Quamquam nonnulla huius nouæ vrbs propria fuisse, superius probabamus.

HINC iam liquet quantopere vulgus nostræ ciuitatis aberret, qui *Seneca* domum eam fuisse affirmat, quæ nunc publici senatus ædibus ad Austrum coniuncta ex aduerso pene diuisi Benedicti templum respicit. Emit eam olim vir clarissimus. D. Petrus à Corduba Plieguen-
sis Marchio, ea fama commotus, & doctori *Antonio Morali* patri meo medico præstantissimo dono dedit, dicens: Sapientissimi viri Cordubensis domum, non nisi ab sapientissimo Cordubensi debere possideri. In his ædibus ego natus sum: sed *Seneca* eas nunquam fuisse, quis iam non videt. Qua de re latius in Historia nostra & Hispaniæ antiquitatibus differuimus. Cum vero *Senecam* nomino patrem *Seneca* Philosophi semper intelligo. Hic enim Neronis præceptor Cordubæ nisi puer admodum, nunquam fuit: infans pæne inde Romam à patre abductus.

SED enim silentio hic præterire non est æquum: quamuis *Seneca* ipsius nulla mentio perduret in antiquis *Corduba* monumentis, eius tamen familiæ cognomen in basi perue-
tusta reperiri. Eam nuper Hieronymus Morales filius meus patruelis, iuuenis ingenio & litteris ornatiss. antiquitatibusq; studiosiss. in patris sui, fratris mei, doctoris Augustini Oliuæ, medici etiam præstantissimi domum transferre curauit. Habet autem subscriptum.

FABIÆ. GN. F. PRISCÆ. ASIDONENSI. FABI-
VS. SENECA. ET. .... ERIA. Q. F. PRISCA.

HABVIT etiam hæc noua vrbs suam Romanorum temporibus magnificentiam: cum præceptorem etiam Græcarum litterarum qui Grammatici nomen (quod erat eo tempore doctrinæ probatissimæ insigne) tueri posset, quiq; præterea illud habuit admodum singulare, quod supra centesimum annum peruixit. Exstat eius iaspideus cippus in eiusdem
fratris mei doctoris Augustini Oliuæ domo, cum his litteris:

D. M. S.

DOMITIVS. ISQVILINVS. MAGISTER. GRAMM.
GRECVS. ANNOR. CI. H. S. EST. S. T. T.
LEVIS.

HVIVS autem posterioris temporis, & rudioris, esse hanc inscriptionem, tum characteres iam degenerantes, tum etiam verba ipsa & Orthographiæ neglectus docet. Proinde nouæ vrbi hunc lapidem dedi.

HÆC igitur noua vrbs, insignis etiam ipsa olim & celebris, sed inde multo celebrior, quod clarissimorum martyrum sanguine diuino munere fuerat consecrata: ab Romanis ad Vandalos, inde ad Gothos tandem peruenit: apud quos in magno pretio semper est habitata. Bellum videlicet aduersus Agilam regem potuit sola suscipere, & ingenti prælio victum fugare. Eadem rebellanti aduersum Leonigildum patrem diuo Ermenegildo principi tunc postea martyri inclyto sese coniunxit, & fidei catholicæ causam pio bello cõplexa est. Ioanes enim Biclarensis abbas, qui eo tempore vixit, scriptum in suo Chronico reliquit. sanctum principem peracto bello Cordubæ ab patre fuisse cõprehensum. Ad amicam nimirum & suarum partium ciuitatem confugerat. Nummum etiam aureum eiusdem principis habeo, & tanquam sanctissimi martyris egregium monumentum veneror, quæ in hoc sacro bello constat esse percussam.

gratiss.

Gratissimum autem lectoribus me facturum spero, si ipsum hic describero, Altera parte faciem habet principis ipsius iuuenilem cum his litteris. ER MENEGILDI: altera alatum victoriam præfert, ut eius conspectu suorum animis validam eius potiundæ spem Deo duce & adiutore immitteret. Inscriptio autem quæ victoriam circumdat, cum sit cælestis prorsus & admirabilis, tum etiam sanctum principem in eo bello eadem pro militari tessera usum fuisse, est admodum verisimile. Est enim hæc. REGEM DEVITA. Quam nemo vel leuiter in sacris litteris versatus non confestim videt, ex illis D. Pauli ad Titum verbis fuisse desumptam. Hæreticum hominem post primam & secundam correptionem deuita. Et omnia tam acute, prudenter & pie excogitata sunt & adaptata, ut credi possit ab Leandro aut Isidoro fratre viris sanctissimis litterisq; & ingenio præstantibus Diui etiam Ermene-^{Cap. 3.}gildi auunculis fuisse excogitata, & principi pie rebellanti ad symbolum & tesseram tradita. Repertus vero fuit is nummus prope Cordubam tertio milliario, in eo agro qui Casa Blanca hoc est domus alba, nominatur. Et Corduba fuisse percussum possumus etiam existimare. Officinam enim nummariam in ea vrbe fuisse tum ingens eius celebritas tum numeri illi Reccesuinthi regis, de quibus retro diximus ostendunt. Nulla enim alia de causa Corduba nomen in illis ad eum modum potuit apponi, nisi quod ibidem fuissent conflati, atq; signati. Sed hæc omnia cum aliis nostræ ciuitatis fortunis in nostra de rebus Hispaniæ historia late prosequimur.

EXPUGNATIO REGNI
GRANATÆ.

CAROLI VERARDI CÆ-
SENATIS IN HISTORIAM BÆTICAM
AD R. P. RAPHAELEM RIARIVM CARDINALEM.

Prefatio.

VM felix ille, venerande præsul, & iam pridem ab vniuerso Christiano orbe, mille votis exoptatus nuntius Romam peruenisset: quo cognitum est urbem Granatã, cum omni eius regno, quod per octingētos fere annos, impio Mahumetis dominatu oppres- sum fuerat: iugo seruitutis excusso: in Christi libertatem erectũ, nunc tandem in potestatem ac ditionem Ferdinandi & Elisabethæ Christianissimorum inuictissimorumq; Hispaniæ Regis ac Reginæ deuenisset, memet continere non potui, quin arrepto calamo summam saltem huius rei literis mandarem, præsertim cum ob eam causam Pontifex ipse Maximus, Senatus Apostolicus, Populusq; Romanus tanta victoria exultãs: quibuscunq; posset modis, lætitiæ suæ signa monstraret: Templis omnibus sacra fierent: Supplicationes per dies complures ad cuncta puluinarum constituerentur: Gratia deo immortalis ac diuo Iacobo Hispaniarum patrono ad aras omnes ageretur: Vrbe tota longissimus sacerdotum ordo diuinis hymnis & gratulationibus personaret: Noctem lampades flammis vincerent: Interdiu ludi per omnia fere compita celebrarentur: Hic taurorum venationem, quos expediti iuuenes iaculis aut ensibus conficerent, populo æderet: Ille pugnam equitum leuis armaturæ qua potissimum Mauri vtuntur, exhiberet: Alius expugnationē vrbs Granatæ cū summa omnium referret voluptate. Tu vero omnium magnificentiã lōge supergressus: quo singularē animi tui lætitiã, quam ex hac Christianæ religionis amplificatione cœperas, & simul amorem obseruantiamq;, quibus inclytos illos principes prosequeris, ostenderes: speciosissimum currum, quo iidem de Baudeli Granatæ rege triumpharunt, tanto sumptu & apparatu, tantaq; pompa & splendore induxisses, ut Senatus populusq; Romanus veteres illos maiorum suorum triumphos iam pridem seculis nostris incognitos, nunc demum spectare sibi viderent, & simul in circo ingentibus propositis præmiis celeberrimos ludos, in quibus equites grauis armaturæ longis inter se hastis cum summa populi voluptate concurrerent, pluribus diebus edidisses. Itaque ego tantorum vestigia secutus, quo & ipse pro virili parte interiora animi mei gaudia, quo pacto possem cunctis aperirem, & simul nostrorum temporum feli-

citati quodammodo gratularer, vnius duntaxat diei quo videlicet Vrbs Granata Baudelis regis bello iam fracti fameque fatigati deditioe recepta est, acta complexus sum, historiamque interlocutoribus personisque ita contexui, atque distinxī, vt totam rem ita vt gesta est, posset Populus Romanus non solum auribus percipere, verum etiam oculis intueri, eumque tuo amplissime Antistes: cui omnia debeo: nomini dicaui, tuoque acerrimo iudicio castigandam subieci. Tibi enim vtpote Regiæ illorum maiestati deditissimo, & qui in primis hac nostra tempestate ingeniis faues, & de eorum studiis ac scriptis iudicare potes, id muneris potissimum debebatur. Eam igitur cum tu magnopere probasses, confestim temporario in tuis magnificentissimis ædibus excitato theatro, recenseri agiq; curasti: Tanto autem patrū ac populi silentio & attentione excepta est, tātusq; fauor ac plausus subsecutus, vt iam dudum nihil æque gratū ac iucundū auribus oculisq; suis, oblatū fuisse omnes faterentur. Quod ea potissimum causa contigisse crediderim: Quod res erat perse ipsa gratissima, & excellentis virtutis, qua Rex & Regina præditi sunt, commemoratio, nobilibus & bene institutis animis non iucundissima esse nō potest. Eandem historiā, non tam meæ famæ (quæ perexigua esse potest) quam Regiæ gloriæ studens, eodem te hortante, vna cum nōnullis carminibus, quæ Bartholinus Verardus nepos & alumnus meus, facili & copioso adolescens ingenio, me authore lusit, vulgandam putauī, quo reliquis etiam populis Christiani nominis, qui dum ageretur, interesse nequiverunt, tam præclaræ victoriæ, tantæq; virtutis splendor illucesceret. Possentq; hoc exemplo, admoniti reliqui Reges, ac principes nostri, intelligere quanto gloriosius salutarisq; sit, pro religione nostra tuenda vel amplificanda aduersus eius hostes arma sumere, quam pro leuibus & caducis fortunæ muneribus (vt sæpe solent) inter se digladiari. Vale Præsul optime humanitatis, ingenii, & modestiæ columen.

A R G V M E N T V M.

Rebus suis Rex Maurus cum diffideret,
 Suos amicos consulit, variantibus
 Sententiis quorum, incertus dimittitur.
 Mox nuntii aduentu Turcarum principis
 Spondentis, illum inuasurum Trinacriam
 Cum vere primo, confirmatur plurimum,
 Diemque latum hunc, statuit in conuiuio
 Luxu parato regio traducere.
 Sed illud omne perturbauit gaudium,
 Speculator Hispanorum Regum nuntians
 Urbem continuo decreuisse inuadere.

Post paulo Regis Numidarum literis
 Per magna pollicentis sibi auxilia
 Erectus animo praefectum cum copiis,
 Hostilem mittit qui contundat impetum.
 Sed territus postremo uxoris somnio,
 Exercitusque internatione cognita,
 Bello fameque fractus, ac demum omnibus
 Rebus iam desperatis, ad clementiam
 Confugit hostis, urbem, seque tradidit.
 Ferdinandus & coniux summa cum gloria,
 Granata & omni illius regno potitur.

P R O L O G V S.

Salutem primum Spectatores optimi
 (Quorum frequentia, vultuque maxime
 Lator sereno) vobis summam nuntio
 Aures mihi dein si dabitis propitias,
 Qua huc gratia prodierim, paucis eloquar.
 Apporto non Plauti, aut Næuii comædias,
 Quas esse fictas scitis omnes fabulas.
 At nouam nobis veramque fero historiam,
 Per quam licebit nosse, vt summi principes
 Ferdinandus & coniux, domuerunt Baticam,
 Regniq; Granatam caput, & finitimis
 Terrorem populis adiecere imperio,
 Quod fabulis si in fictis, tantam capere
 Soletis pleno voluptatem pectore.
 Quid quaeso res vbi narratur verissima,
 Cognitioneque digna, vos facere addeceat?
 Præsertim cum vltia hic tyrannorum scelera
 Non sitis audituri, aut fastus regios,
 Intolerandam vel bonis superbiam,
 Quæ sæpe describi solent tragædiis.
 Neque audientur lenonum hic periuria,
 Seruorum technæ, aut meretricum blanditiæ,

Auara non vsquam lena hic inducitur,
 Milesne gloriosus, aut scyphanta impudens,
 Edaxue parasitus, vel matrona impudens,
 Paterue durus, aut amator cupidus,
 Et reliqua, quæ in Graiis nostrisque comicis
 Spectata præbent voluptatem plurimam.
 Verum pudica, honestaque hic sunt omnia,
 Summoque cuncta perfecta consilio
 Virtute semper duce, fortuna comite,
 Fides, bonique mores, & probitas vigent,
 Nullus superbiæ, nullus auaritiæ est
 Locus relictus, aut fædis amoribus.
 Vos itaque, virtutem qui facitis maximi,
 Fauere nostræ decet huic historia,
 Animumque summo aduertere cum silentio.
 Requirit autem nullus hic comædia
 Leges vt obseruentur, aut tragædia,
 Agenda nempe est historia, non fabula.
 Adeste iam aquis animis, & pernoscite:
 Maurorum Rex en qui foras egreditur.
 Suis cum consultoribus, sibi quid velit.

EXPUGNATIO REGNI

GRANATÆ, QUÆ CONTIGIT AN-

NO AB HINC QUADRAGESIMO SECVNDO A CA-

tholico Rege Hispaniarum Ferdinando.

BAVDELIS MAVRORVM REX, HALLATAR, SERRAIA,
HABDISBAR, CONSVLTORES.

10
 20
 30
 40
 50
 R O F E C T O quanto magis magisq; cogito, tanto mihi res no-
 stra duriore in loco esse videtur, dabitq; nimirū hic Rex Hi-
 spaniæ nobis magnum malum, cui quod remedium inueniam
 aut quid consilii capiam, nescio. Ita nobis omnia aduersa, ho-
 stibus prospera contingere. Quicquid tentauimus frustra fuit.
 Spes hætenus vanæ, conatus irriti fuere: fame, omniumque
 rerum inopia, premimur. Hostis adest, instat, nullam requiem
 fessis præbet. In vna deditioe spes omnis ostenditur, quam
 tamen ita abominor, vt emori per virtutem satius putem, quā
 hostibus ludibrio esse. Proinde vos, quos semper supremos
 habui comites consiliorum meorum: quique ætate ac longo
 rerum vsu plus sapitis, mihi quid agendum sit, consulite. Nam
 ego quidem ita sum animo perturbato, tot me excruciant curæ, vt quid mihi, regnoq; meo
 expediat, non satis dispicere possim. Igitur tu Hallatar, qui dignitate præstas, edisserere no-
 bis quid sentias. HALL. Graue onus optime Rex meis humeris imponis, qui me iubeas
 imparatū tanta de re ex tempore dicere, maluissemq; vt hi collegæ mei, priores sententiā
 dixissent, quo plus ad cogitādum spatii haberem, & simul eorum prudentia instructus, ad
 dicendum paratior accederem. Verum quando ita iubet, parebo, atque animi mei iudiciū
 paucis aperiam. Non clam me est Inclyte Rex, quot damna, quot incommoda, quot cla-
 des (quorum non postrema pars fui) in hoc diuturno & calamitoso bello, ab hostibus passi
 sumus: verum non vsq; adeo vires imperii tui fractæ sunt, spes opesque conciderunt, vt nisi
 deditioem feceris, salus desperanda sit. Nam per Deum immortalem: primum considera
 robur ac multitudinem militum tuorum, sexaginta millia & eo amplius lectissimorum ac
 fortissimorum peditum, vrbe tuo firmo præsidio non exuta, in aciem educere potes. Cir-
 cumspice hunc splendorem equitum, quantus sit in eis vigor, quanta rei militaris scientia,
 quam ad pugnandum prompti, & ad decipiendum hostem edocti sint, meditare. Deinde
 cogita quanta subsidia ab Rege Numidiæ, Mauritanixq; principibus, & ab ipso Turcarum
 imperatore sperare merito possis. An est verisimile, hoc inclytum regnum, quod in vltimo
 Europæ angulo, tanta cum nostra, atque adeo omnium Mahometis sectatorum gloria, &
 summa contra, Christianorum ignominia, annos circiter octingentos perseuerauit, eos
 passuros nunc opprimi, pessundari, atque deleri? At einm dices: cur tam diu subsidia, si vlla
 missuri fuerant, distulerunt, & donec in extrema constituti essemus necessitate? Expectan-
 dū putauerunt. Multæ possunt esse causæ, quæ illos ab hoc honesto ac debito officio, quæ
 nos latent, retardarunt. Sed illa in aperto est: Quod existimarunt nos nostris opibus ac vi-
 ribus, vt maiores nostri fecerunt, ad resistendum hosti paratos satis esse, neq; fieri vnquam
 posse crediderūt, vt tot oppida, tot castella, tot vrbes arte ac natura munitas, pugnacissimo
 milite, instrumēto bellico, omniq; rerū copia instructas, tam cito amitteremus. Nunc vero
 cum res nostras in angusto sitas esse, atque in id prope deductas discrimen animaduerte-
 rint, vt nisi celeriter succurrerēt, aut turpis deditio, aut dirū huius vrbis excidium, cum ma-
 xima omnium nostrum strage sit futurum. Verisimile non est, Mauros potissimum, qui in
 proximo sunt, non totis viribus in auxilium nostrum descensuros, cum præsertim eos non
 lateat incēdium nostrum ad eos pertinere. In prouerbio est: Tua res agitur, paries cū pro-
 ximus ardet. Nam enim sperare possunt Regem ac Reginam Hispaniarum, quorū hi sunt
 spiritus, ea (si de hostibus verum fateri libet) magnitudo animi, vt vniuersus orbis eorum
 cupiditati satis esse non possit. si tuo inclyto hoc regno per victoriam (quod dii omen auer-
 tant) potentur, quieturos esse, & non statim omnib. imperii sui viribusq; totaq; belli mole
 in Africam trāsmisuros? Quare tuam istam Rex animi magnitudinem atq; constantiā mi-
 rifice laudo, quod præstare existimes per virtutem emori, quam deditioem facere. Nam

quid est aliud hostibus præsertim Christianis, quibus cum tanto odio dissidemus, se dedere, quam in miseram, turpem, ac perpetuam seruitutem se ac liberos posterosque omnes suos tradere? Quod si nos amici forsan deseruerint, auxilia sperata defecerint, virtutibus nostræ fortuna inuiderit, nonne præstabilius est virorum more pugnantibus occumbere, & non incruentam hostibus victoriam relinquere, quam aut exutos libertate (quã nemo bonus nisi cum anima simul amisit) in prædam & ludibriũ trahi, aut veluti pecudes ab hostibus trucidari? Saguntini in hac terra Hispania (ut in historiis memoriæ proditum esse accipi) quo Romanis quibus cū fœdere & amicitia iuncti fuerant, fidem seruarent potius quam se Hannibali dederent, immani in foro excitato rogo, se suosque atque insuper opes omnes igni ferroque corruerunt. Ergo quod illi pro fide Romanis seruanda fecerunt. Nos pro aris, pro sanctissimis focis, pro delubris atque templis, postremo pro ea fide, quã deo nostro & clarissimo eius prophete Mahometi debemus, si ita necessitas (quæ minime reor) cogat, facere recusabimus? Huc accedit quod nunquam eundem cursum ac tenorem fortuna seruat: Nunc hostibus fauet, forsitan post paulo tibi ac tuis arridebit. Quis scis an ita di fata ordinarint, ut Maurorum in Europa imperium, magno motu concuterent, potius quã euerterent admonerentque nos imbecillitatis humanæ, cuius nimia in secundis rebus obrepit obliuio? Igitur Rex (ut iam dicendi finem faciam) te hortor, ut bono fortique animo sis, virtuti militum tuorum confidas, externa auxilia non desperes, & postremo Deum nostrum, cum propheta suo Mahomete, pro hoc imperio quod suum esse nouit, pro aris atque templis suis, si eum sancte pieque coluerimus, ac nobis ipsi non defuerimus, pugnaturum, nostræque virtuti ac pietati non defuturum esse confidas. *BAV.* Non inuito ad aures meas tua isthæc peruenit oratio. Nam ut fortem uirum, & ætate integrum militem decet, bene speras, meque ut idem faciam, multis rationibus exemplisque adhortaris, & sane, modo id fieri possit, magnopere huic faueo sententię, sed me multa perturbant, quę alias proferentur. Nunc libet ordine sententias vestras exquirere. Dic igitur *SERRAIA*, meque si potes prudenti tuo consilio, ex tantis curis miserisque exime? *SERRAIA.* Difficile est id quidem optime Rex, & quod præter deum vix quenquam hominũ præstare tibi posse arbitror. *BAV.* Cur quęso? *SERRAIA.* Quia in tanta aduersitate fortunæ, vix optari fas est, ut curis molestiisque plurimis careas, etiam si miseras euaseris. *BAV.* Recte ais: Neque id ego propterea dixeram, quod me curis molestiisque vacuũ esse posse sperare. Sed te ut hortarer consilio, quo polles plurimum, me iuuares. *SERRAIA.* Utinam ea esset in me prudentia, quam mihi tribuis, quã ego mihi neque sumo, neque arrego. *BAV.* Pro modestia tua id facis: At ego quantum prudentia valeas, re ipsa expertus, intelligo, utinamque tibi bene monenti hæctenus obtemperassem. Nam meliore fortasse in loco, quam nunc sunt, res nostræ forent. Itaque aperi mihi sensum animi tui, neque expectes, ut te interpellem. Libentius enim ut Hallatarem modo audiam, perpetua oratione sententiam tuam explicantem. *SERRAIA.* Postquam ita vis, parebitur tibi. Quam vellem Rex, ut rebus nostris ita fortuna arrideret, ut merito possem Hallataris, quem sedulo dixisse credo sententiam confirmare, ac spem aut victorię, aut saltem defensionis iniicere, nihil enim libentius fecissem. Sed si res, quantum ego iudico, non finit, satius esse duco, ut tibi vtilia & vera consulam, quam iucunda & magnifica dicendo: vana spe te interim lactem, ac gratiam studeã aucupari tuam. Paulo post vero in eũ locũ res deducatur, ut ipsa si cupiat salus, te ac tuos seruare nõ possit. Quid est enim quod nobis spem vllam certã præbere videatur: siue hostium opes ac vires, siue si nostras diligenter pensitauerimus? Nonne omnia victoriam illis polliceri, nobis perniciem, & huic vrbi excidium: nisi nobis mature consuluerimus, minitari videntur? Reminiscere quęso (licet molestum sit) quotiens per hosce decem annos, quibus dirum hoc bellum frustra propulsare conamur, exercitus tuus fusus fugatusque sit, quotiēs castra capta atque direpta. Quot castella, quot oppida, quot vrbes, quę adeo manu & natura munitæ fuerant, ut hostes, nisi à cœlo venirent, contemnere posse viderentur: partim vi & armis, partim terrore subactę in potestatem hostium deuenirent: Ad quod oppidum vnquam Hispaniæ Rex admouit exercitum, quod non cœperit? Quid concupiuit, quod non assecutus sit? Quocunq; se cõtulit, virtutem eius fortuna comitata est. Quid nunc opus est, ut damna, clades & calamitates, quas interim passi sumus, commemorem, cum eas, etiam si cupias obliuisci non possis, & hoc nihil aliud foret, quam obductum paulisper vulnus exulcerare. Hęc igitur omittamus consideremus si placet hostis potetiam. Longum esset referre quot vrbes, quot prouincias, quot regna possideat. At non abundant iis rebus quę bello vsui sunt: imo præter cæteras prouincias, iis refertæ sunt maxime, ut enim omittam quod frumenti vini cæterarumque rerum ad victum pertinentium Hispania feracissima est, & equorum multitudine ac pernicitate reliquas anteit prouincias. Sicilia quę Ferdinando paret, frugum mater appellatur,

pellatur, equos mittit omnium bellicosissimos, Calybes, ferrum tanta copia sufficiunt, vt inde in cæteras orbis partes asportetur. Auro vero, quo non minus quam ferro bellum administratur, hostes abundare quis dubitet? Cum Tagus & alia nonnulla eorum flumina arenis aureis fluere dicantur. Nam de militum numero quid attinet dicere? cum tanta se illi sponte multitudo offerat, plures quotannis sint domum dimittendi, quam ad bellum conuocandi. Quale vero & quantum sit eorum robur, quæ in cõmittendo prælio alacritas & audacia, in perseuerando constantia, quantus in dimicando mortis contemptus, vt aut vincere aut mori parati sint, sæpius quam è re nostra esset experti didicimus. At dicit fortasse quispiam exercitus ipse inuictus est, fateor. Sed duce & imperatore, qui illum norit

10 regere, indiget. Vtinam ita esset, nam non foret necesse nos tunc tanta cum sollicitudine, & animi anxietate his de rebus cõsultare. Sed habet (habet inquam) ducem, cui nulla earum rerum, quæ in perfecto & consummato imperatore exiguntur desit, imo adsint omnes cumulatissime. Inuita hoc in loco versatur oratio mea, cogitur enim de acerrimi infestissimique hostis nostri laudibus dislerere, sed tantas vires habet veritas, vt etiam ab inuitis hostibus verã confessionem extorqueat. Quæritur in summo imperatore rei militaris scientia. At Rex Hispaniæ in armis (vt ita dixerim) natus, ibi adolescentiam, ibi iuuentutem, ibi mediam ætatem exercuit. Nã pene puer bello, quod cum Barcinonensibus & aliis populis descendentibus à patre gestum est. paternis auspiciis militauit: in quo difficile dictu est (vt memorant) quantam indolem virtutis, quot signa fortitudinis, magnanimitatis ac futuræ

20 probitatis ostenderit. Eo vero adhuc prætextato, cum Lusitaniæ Rex magni vir animi ac virtutis, vniuersam fere Hispaniam citra Iberum, infinito pene exercitu inundasset, ac fauentibus pluribus eius regni principibus & tetrarchis, iam Castellæ regno tanquam opimæ prædæ incubaret. Ferdinandus, hostis nunc noster, tanta celeritate, tanta virtute, tanta deniq; felicitate illum ex Castellæ regno expulit, vniuersam Hispaniam, quæ ad se dotis iure spectabat, recepit ac pacauit, vt non homo, sed numen aliquod de cælo delapsum, tantum bellum, tam intestinum, tantis viribus omni ex parte subnixum, tam breui confecisse videretur. Nobiscum vero cum decimum iam annum, & quidem semper victor pugnauerit, quod genus belli, quæ dimicatio, quæ disciplina militaris, quæ calliditas, aut in comparandis hosti insidiis, aut deuitandis, & cætera id genus, ei ignota esse possunt: ac non assiduo v-

30 su percepta & cognita? Virtutes imperatorias quæris? At quanta sit Ferdinandi in subeundis periculis constantia, in rebus moliendis efficiendisq; velocitas, negotiis laboris patiëntia, in agendo industria, in prouidendo consiliũ. Ad hæc quanta sit eius animi magnitudo, mortis contemptio, veræ gloriæ laudisq; cupido, solertia, innocentia, rebusq; in omnibus temperantia. Et nos ipsi maxima ex parte sumus experti, & tot victoriæ maxima eius virtute summa cum gloria partæ declarant. De autoritate in Rege præsertim, superuacaneum est dicere, quem omnes socii ac populares colunt vt deum, nostri metuunt vt pestem. Iam vero felicitate quanta is esse putandus est, qui fortunam ipsam in omnibus bellis, in potestate habuisse videatur? qui omnia sua consilia ita gubernarit, prospereq; perfecit, vt ad extollendum exornandumq; ex hominibus eum virtus & fortuna cõtendisse credantur.

40 Consideremus porro aduersum hæc omnia, quæ præsidia belli, quæ spes nobis sit reliqua. Virtuti tuorum militum fidere non potes, cum omne robur exercitus, superioribus bellis, & Malacensi Bastensiq; potissimum cladibus amiseris, vt enim quisq; fortissimus & audacissimus fuit, ita primus in acie cecidit. Si non virtus, at multitudo fortasse militum tibi auget animos, sexaginta millia peditum: & eo amplius, vt Hallatar noster, dixit, in aciem eger ducere potes. Sed hæc si ad exercitum hostium comparentur, quid sunt, aut quid possunt? In quo etiam illud inest incommodum, quod quo maior est turba: eo citius, si non bello, at fame ac peste, conficietur. Conferre vtriusq; exercitus inter se duces, & odiosum sane est. Sed si verum fateri volumus, licet Rex sis consilio prudens: in præliis audax ac manu promptus, non potes tamen cum Ferdinando iure comparari à quo sæpius, victus, & semel

50 captus: quantum ille in bello valeret, tibi que præstaret: tu te ipse sensisti. Extrema vero auxilia tamdiu frustra expectauimus, vt stultum esse putem in eis spem vllam ponere, præsertim cum ita ferro, fame, incommodisque omnibus vrgeamur: vt bellum trahere, diutiusque ea expectare non detur. In præsentique nobis deliberandum sit: vt aut omnes moriamur, aut deditionem faciamus. Et profecto licet vtrunque sit durum, tamen si ex duobus malis minus eligendum est, deditionem potius faciendam suadeo. Ad quod potissimum te hortari debent: Regis ac Reginæ Hispaniarum tum singularis humanitas, mansuetudo, facilitas: Tũ summa in promissis constantia & fides, & aduersum eos, qui se sponte dederunt, inaudita clementia. Nam eos tam benigne tam indulgenter tractare dicuntur: vt non seruorum (quod iure belli possent) sed amicorum & sociorum quodammodo

Dddd

loco habere videant, eosque suis legibus atq; institutis suo ritu ac cerimoniis viuere patiantur. Vt igitur in pauca conferam: cum neque ipsi ad resistendum hostis potentia ac virtuti pares simus, neque diutius obsidionem, ferro ac fame vrgentibus, tolerare possimus, neq; in externis auxiliis, iam pridem frustra expectatis, spem habere debeamus. Contraq; liceat plurimum benignitati & elementia Regis ac Reginae confidere, quamprimum deditione faciendam esse cenfeo. BAV. Dic tu Abdisbar. ABDIS. Tam multa sunt in vtranq; partem & ab Hallatare animose, & à Serraia dicta sapienter: vt illis auditis magis sim animi dubius, quam si in initio mihi sententia dicenda fuisset. Itaq; cum ea res in consultationem veniat, qua nulla maior excogitari queat, quippe in qua de fortunis omnibus, de liberis ac coniugibus nostris, de vita, de libertate, de aris atq; templis agatur, ego amplius deliberandum cenfeo. BAV. Merito vos omnes laudo nam & si vestris variis sententiis, satis me incertum dimisistis, tamen his hinc & hinc auditis, videor propemodum quid mihi, Regnoq; meo expediat, posse dispicere. Quanquam autem in Serraia sententiam, animus magis inclinare videtur: tamen quia à sapientibus viris solitum dici audio, consulendum cunctanter, agendum vero esse celeriter: Placet in alium diem, iuxta Abdisbaris consilium, hanc consultationem reiicere. Itē igitur vos intro, & ad suum quisque munus redite, ac super hanc etiam atque etiam cogitantes, parati estote: vt cum vos iterum cum aliis nostri Regni proceribus, quibus cum placet hæc communicari, in concilium euocauero, nihil moræ sit: quin pari consensu, recte sapienterque mihi consulere possitis. Tu vero Abdisbar, ne à latere meo discesseris: nam est, quod te velim. ABDIS. Ego vero nusquam abeo: & ad tua iussa præsto sum.

SPECVLATOR RAGEL. BAVDELIS REX. ABDISBAR.

VBinunc ego Regem quæram, aut quo primum intendam? Nam nunquam eodem in loco quieti diu: nunc vrbis mœnia lustrat, defensoresq; in propugnaculis disponit, nunc in arce, quæ ad defensionem oportuna sunt, parat, modo hanc portam, quæ recta ad hostes tendit paulum egreditur, vt inde quid hostes moliantur prospectet, vt primus audiat: quam vellem eum nunc obuiam dari, ne mihi in arcem transcurso opus esset, & hoc amplius ad lassitudinem adderetur. BAV. Abdisbar, quem video horsum tendere: est ne hic speculator Ragel, an non est? ABDIS. Certe ipse est. BAV. Non temere esse arbitror quod sic festinat. Hei misero mihi. ABDIS. Quid times? BAV. Quia per hæc tempora, ita sum assuetus audire quæ nolo, vt semper cum nuntium quempiam conspicio, mali quid animus præfagiat mihi. Heus Ragel. Quo properas? RAGEL. Hem. Quis me vocat? BAV. Respice ad me & scies. RAGEL. Oportune, ad te ibam. Salue Rex. BAV. Quid affers? lætane, an tristitia? RAGEL. Non hercle certum scio qualia sint. Illud dicam, quod vidi. BAV. Expedi. RAGEL. Iam. Verum sine me, si libet, vel paulisper respirare, nam præ cursu vix loqui possum. BAV. Mos geratur tibi: Eia eloquere iam. RAGEL. Eloquor. Cum essem in specula, ad eamq; partem, quæ ad mare vergit, oculos conicerem, prospexi quosdam nouo habitu, quem nunquam ante hac videram, horsum ad mœnia tendere, statimq; cucurri, vt id tibi nuntiarem. BAV. Amici ne, an hostes esse visi sunt tibi. RAGEL. Nescio: Illud scio, quod properantes veniebant. BAV. Hostes sunt igitur. ABDIS. Qui scis an idcirco properent, ne Hispanorum, (qui omnia fere circum obsident) custodias elapsi, iterum in eorū insidias inciderent, ab iisq; caperentur. BAVDELIS. Omnia timeo, & quid timeam nescio. ABDISBAR. Desine quæso male suspicari, & ad eas misérias, quas res ipsa, & aduersa hæc tempora ferunt, metum & sollicitudinem (vt reor) vanam adicere, BAVDELIS. Cedo Ragel: qualis fuit habitus iste quem dicis. RAGEL. Censen' me potuisse ex specula tam cito omnia considerare ac perpendere? Illud tibi affirmare possum, quod eorū habitus propior nostro quam Hispanico visus est. ABDIS. Rex ne dubita, nam nisi me animus fallit, amici sunt. BAVDELIS. Ita deus faxit. Sed opportune adest Bomilcar alter speculator. ABDIS. 50 Hic te certiore reddet.

BOMILCAR. ABDISBAR. BAVDELIS REX.

ECquis me vnquam fuit felicior nuntius? Nemo hercle quisquam: Nam tãtum boni regi apporto, quantum à dis vix audeat optare. Sed vbi eum quæram? quem perconter? ABDIS. Audin' tu illum? BAVDELIS. Audio, sed quid dicat non satis intelligo. ABDIS. Lætus est. BAVDELIS. Ita videtur. Heus Bomilcar. BOMILCAR. Haud mirum est reuocari properan-

properantem de via. Quis me vult? BAV. Is qui tibi imperare potest: BOMILCAR. Hem, saluus sis Rex, te ipsum quærebam. BAVDELIS. Quid est Bomilcar, quid affers? BOMIL. Afferò nuntium, cuius te maxime participē fieri velles, si scires quantum in eo sit boni. ABDIS. Dixin' tibi te frustra timere? BAV. Explicæ ergo quamprimum quid apportes, & metum, in quo nunc sum, adime. BOMIL. En adimo: Legati Turcarum imperatoris ad te cum muneribus veniunt. BAV. Qui id scis? BOMILCAR. Quippe qui ex ipsis audiui. Nam, vt diligentis speculatoris poscebat officium, illis visis, curavi vt scirem qui nam essent, & quid ferrent, quibus cognitis ad te quamprimum aduolavi. BAV. Diligentiam tuam laudo. O summe rerum opifex gratias tibi ago, quod ex tot vnus tandem lætus allatus est nuntius Abdisar, prope illis obuiã, atque huc ad me quamprimum eos adduce. Nam vbi intus quæ opus sunt facta, imperauro mox huc reuertar, vt legatos hic coram omnibus honorifice excipiam, quo populus qui iam diffidebat rebus suis ac nostris, horum aduentu aliquantulum à malis respiret. Vos ad speculas vestras redite, atq; heus curate, vt ita diligenter obseruetis, quæ apud hostes gerantur omnia, vt ne musca quidem illic se commouere, possit, quin à nobis statim certior fiam.

LEGATVS BAIACIT IMPERATORIS TVRCARVM. ABDISBAR. BAVDELIS REX GRANATÆ.

20 **D**ici non potest quanta me cœperit voluptas postquam Granatæ mœnia prospexi. Tot enim pericula maris ac terræ in tam longa peregrinatione passus sum, vt nunquam me huc incolumem peruenturum putarem. ABDI. Non mirum si gaudes. Quid est enim iucundius, quam extra pericula positum, præteritorum laborum recordari. Sed Rex egreditur. LEG. Salue optime Rex. BAV. Et vos saluete, LEG. Magnus Turcarum imperator cum his litteris ad te nos ire iussit, quas vbi legi mandaueris, quod veniamus explicabimus. BAV. Lege has Abdisar. ABDISBAR. Cedo: Soltan Baiazit magnus Turcarum imperator Baudeli Granatæ. Regi. S. P. D. Qui tibi has reddidit, familiaris noster est magnæ apud nos autoritatis & gratiæ: ei mandauimus, vt nonnulla nostris verbis tibi nuntiaret. Quare fidē
30 ei habeas, & quæ ex eo acceperis, putato ex me ipso accepisse. Vale ex vrbe nostra Constantinopoli decima Calend. Octobris. LEG. Optime Rex magno animi dolore nuper affectus est inclytus imperator Turcarum: quod accepit ex tam munito, & viris, armis, equisq; affluentem regno, nihil tibi reliquum esse præter hanc vnã urbem imperii tui domicilium, & tot quondam Regum potentissimorum fortissimorumque parentem, quos ferunt vniuersæ Europæ populisq; Christiani nominis sæpe terrori fuisse. Reliqua omnia oppida, castella, vrbes, prouinciasq;: partim belli impetu & terrore perculsas deditione facta: partim & maiore quidem ex parte, vi ferroque expugnatas ac direptas, in hostium tuorum, imo communium, ditionem iusq; concessisse, metuendumq; esse, nisi tibi aliunde succurratur, ne cum magna tua tuorumq; clade, & simul Mahometis sectatorum ignomi-
40 nia, aut hosti succumbas, aut turpem deditiõnem facere cogaris. Cumque animaduertet hoc incendium, nisi celeriter extinguatur, aut saltem subductis fomentis imminuatur, facile posse latius diffundi, & Affricam primo, deinde etiam Asiam fortasse corripere: statuit ad commune incendium extinguendum, communibus quoq; viribus occurrere, & pro virili parte, tibi regnoq; tuo, qua posset ope, non deesse. Itaque nos huc ad te legatos misit, qui verbis eius polliceremur, primo quoq; tempore, quo tempestiuum esset ad nauigandum mare, eum ingenti classe Siciliam Sardiniamq; inuasurum, & ita illic omnia igni ferroque vastaturum: vt Hispaniæ Rex, suorum clade perculsus, & in diuersa distractus ab hoc affecto & prope iam confecto bello desistere, suisque opem ferre, ac potius de propulsando quam de inferendo bello cogitare cogatur. Non minus autem libenter huc ad te subsidia imperator meus mitteret, nisi per tanta terrarum ac maris spatia abs-
50 te diuisus, id sibi difficilimum periculosissimumque fore existimaret. Quam ob rem optime Rex eius nomine te bono erectoque animo esse iubeo, hortorq; vt interim has belli difficultates ac pericula, longæque obsidionis molestias, patienter sustineas, & quiduis potius in animum inducas quam deditiõnem facere. Id est enim Christianorum superbiæ ludibrio esse, & in turpem perpetuamque seruitutem te tuosque tradere: speresque deos & homines auxilio tibi non defuturos, nisi per ignauiam, pusillanimitatemque (quod de tantæ virtutis viro nefas est suspicari) prius tibi ipse defueris. Munera autem hæc læto animo vultuque suscipe, ea enim tibi de more Baiazit mittit, vt sint fœderis & amicitæ inter vos certissimum pignus, & monumentum, BAV. In tempore ipso Legate carissime,

cum istis mandatis te inclytus imperator tuus, & ipsa (vt reor) fata miserunt. Ita enim eram bello fractus, tot curis fatigatus, tot malis, tot aduersis casibus oppressus, ita spes omnes tãquam vanæ ex animo exciderant, vt iam nihil fere aliud quam de faciẽda deditio cogitarẽ. Nunc quando tam opportunum subsidium mihi Baiazit pollicetur, certum est omnia experiri, extrema quæq; pati, etiam si ad humanos cibos redigeremur (vt in similibus, aut forte minoribus casibus Hierosolymitanos obsidẽte Tito, ac plerosq; alios populos fecisse tradunt) potius quam deditioem facere: præsertim cum plura imperatorem tuum quã polliceatur, re ipsa præstiturum confidam, ea animi magnitudine, ea potentia, ea postremo fide illum esse omnes prædicant, statimq; non committere, vt quando dii homines nos adiuuant (quod bene abs te dictum est) nobismet ipsi defuisse videamur. Gratiam autem quam pro tantis erga me meritis illi referam, in hac præsertim afflictã fortuna, nullam habeo: sed sperare debet illum quem pie colit communem deum, qui bene facta hominum audit ac videt, ac pro meritis vniciq; iusta præmia tribuit: gratiam sibi cumulatissimam relaturum. Ego vero si eius ope (quod spero) seruatus fuero, hoc imperium, hanc regiam dignitatẽ, & postremo hanc animam ipsam, quam spiro, illi acceptam referam, memoriamq; tanti benefici colam beniuolentia sempiterna. Munera vero libenter accipio, eaq; non tantum vt amicitia ac fœderis nostri, sed fidei, quam mihi seruaturus est, firmissimum pignus perpetuumq; monumentum inuiolata custodiam. Vos munera istac intro auferte: ac dicite architriclino vt cœnam mihi & his nobilibus hospitibus regio luxu paret, volo enim nos hunc diem lætum festumq; agere, & cum omni gaudio & alacritate celebrare. Tu vero le- gate cum tuis regiam ingredi, vt dum ego sacrificiis inter sum, ac deo nostro pro tantis meritis gratias ago, paulisper requiescas, & postea simul mecum in cœna recreeris. LEGAT. Ego vero ac lubens, nam de via fessus, quiete præsertim indigeo.

FERDINANDVS REX. ELISABETHA REGINA. P-
TRVS MENDOZA CARDI-
NALIS.

Q Vis hoc non admiretur, tanta hos perfidos Mauros præditos esse pertinacia atque ve- cordia, vt cum vndique adeo circumsæpti, vt vix quisquam nisi per incertos tramites & loca feris, capris pene inuia, ad eos penetrare possit, cum armis nostris obsistere: famem diutius tolerare nequeunt, tamen deditioem (quam se dudum ostenderant esse facturos) procrastinent, & animum nostrum iam ad maiora tendentem, in hoc fegni bello detineant occupatum: Nam si in aciem sæpe prodiret, minus ægre ferrẽ has obsidendi molestias. Sed post prima illa prælia, quibus nostram militumq; nostrorum vim ac virtutem fenserunt, semper se vallo ac mœnibus tutati sunt, nec aperti certaminis copiam vllam fecere. REG. Sapiunt mea quidem sententia, nam stultissimi forent, si virtute ac viribus inferiores cum superiore contenderent. REX. Quid igitur faciemus? REG. Nempe vt cœpisti. Cum opus est fortitudine, aliisq; bellicis virtutibus, quibus polles plurimum, vt illis vtaris. Cum opus est patientia, ab qua nonnunquam (quæ tua est animi magnitudo atq; ferocia) videris ab- horrere, eam quoq; amplectaris, omnia enim tempus habent suum. Nunc meo iudicio, patientiæ tempus est, vt videlicet postquam hyems grauis instat, neque manum conferere audent hostes: neq; sine manifesto periculo ad vrbis mœnia tanta militum frequẽtia, tot scorpionibus, balistis, tormentisq; bellicis munita, licet exercitum admouere tuæ militum- que salutis consulas, & equo animo has belli moras perferas. CAR. Sapienter more suo, Regina tibi consulit inuictissime Rex. Nam capitis adire periculum, nisi necessitas vrgeat, nõ probõ. Et sane quanto magis exuperas virtute, tanto æquius est reginam, atque adeo nos omnes, qui ex te pendemus, de tua salute esse sollicitos, omnesq; casus, qui homini accide- re possunt, maturius expendere, & nonnunquam fortunam nimium fauentem metuere. REX. Fateor ita esse vt dicitis, sed tamen strenuis ducibus vetus illud verbum in ore sem- per esse consuevit: Non sine periculo fit magnum facinus ac memorabile. REG. Ad id pe- riculum vbi de vita agatur, te adire minime velim. Qui scis an breui, si paulisper modo qui- eueris, veniam hostes oratum venient, seque cum id minus existimes, vltro dedant? REX. Nimis sero id facturos arbitror, nisi eos omnibus modis & artibus terruerimus, nisi eos nunquam passi fuerimus quiescere, nisi postremo omnes nos aditus explorare, omnes ad expugnationem vrbis vias tentare persenserint. CARDI. Video te Rex inuadendæ vrbis cupiditate flagrare, quod magnoperẽ laudo. Nam id magnitudini animi debet adscribi, ve- rum à Reginæ consilio, quo te ad patientiã adhortatur, non sine magna ratione disceden- dum puto. Nam si tibi iucundum est, gloriosumque existimas in præliis sæpe versari. con- sideres

fideres etiam oportet, non minorem fere gloriam consecutum esse Fabium Maximum, quam Scipionem. Siquidem Hannibalem Scipio in acie vicit, eundem antea Fabius iuueniliter exultantem, patientia sua domuit, & ut vinci posset effecit. Ille Africanus cognominatus est. Hic imperii scutum, & rei Romanæ restitutor à populo est vocatus. Imitatus es hactenus Scipionem fortiter dimicando, imitare nunc paulisper Fabiū sapienter cunctando. **REX.** Laudo consilium vestrum, & eo vtar suo loco & tempore, sed mihi nunc aliud suadet occasio, quæ prætermittenda non est. Nam & Scipionem, quem me dixisti hactenus imitatum, & vere dixisti, utinamq; ut eius virtutem sequor, ita assequi possem, sed Scipionem solitum dicere accepimus, tunc esse cum hoste configendum, cum aut necessitas incidit, aut obuenit occasio. **REGINA.** Diè obsecro mi vir, quæ est ista occasio, quam tibi in præsentia secus quam nos consulimus, suadere dixisti? **REX.** Dicam, neq; enim fas est quicquam vobis esse absconsum ac reconditum, sed animum aduertite. **REG.** Istic sum. **CAR.** Et quidem ego præsto sum. **REX.** Explorator Didacus modo nuntiauit defensores paucos esse in mœnibus, eosq; patientia nostra, quia proximis diebus paulisper quiescere permisi sunt, factos esse multo negligentiores solito. Idem ait se animaduertisse in posteriore vrbs parte, locū quendam non satis munitum, muro illic vetustate collapso, sed virgultis, sentibus & caprificis obrecto, eundemq; locum ab hostibus negligenter custodiri, quod sit à castris nostris auersus, neque ex ea parte fuerint hactenus ab exercitu nostro vexati. **REG.** Quid igitur facere cogitas? **REX.** Sitacueris, citius audies. **REG.** Taceo, ac lubens, nam mulieri decus affert taciturnitas. **REX.** Hoc mihi sedet in animo, quando hæc se præbet occasio, belli tentare fortunam lectissimos milites, ex ea parte vbi locum dixi minus esse munitum, in insidiis collocabo, reliquum exercitum, ad hanc partem, quæ castris opposita est, ad mœnia admouebo, hi scilicet pugnabunt acriter, totumq; in se hostium impetū oculosq; conuertent. Interim fortasse dabitur occasio iis, qui in insidiis erunt mœnia defensoribus vacua capiendi, in vrbsq; irrumpendi. **CAR.** Piofecto prudentissime istud consilium tibi venit in mentem, idq; magnopere laudo, nam prospere gerendæ rei facultatem omittere, extrema dementia est. **REG.** Placet hoc tibi consilium? **CAR.** Quid ni? cum sit plenum prudentiæ. **REG.** Mihi quoq; ita videtur. Sed si pugnare statuis mi vir. **REX.** Statuo quidem. **REG.** Obsecrone ad mœnia propius accedas, vnde te balistæ aut tormenta impetere possint, nimis enim misere ea timeo. **REX.** Ne timueris: Deus enim cuius causam agimus, nos tuebitur, pugnabitq; nobiscum. Tu modo (ut solita es) ad ipsum, ac diuum Iacobum, quem tam pie colis, preces fundito: cōfido enim pro ea religione ac pietate, quæ in te summa sunt, tuis precibus victoriam nobis posse impetrari: quemadmodum (ut sacra narrat historia) populus Israelita Mose orante vincebat. **REG.** Utinam quidem digna sim quæ audiar, nam piæ preces non deerunt, sed spero potius Deum (qui tuam sibi deditam mentem intuetur) qua non ad tuam, sed ad eius laudem & gloriam omnes actiones, conatus, cogitationesq; tuas dirigis, virtutem tuam adiuturum. **REX.** Ita pro sua immensa bonitate, non pro nostris meritis (quæ perexigua sunt) faxit. Heus tubicen admoneto omnes duces, centuriones & milites nostros, ad pugnam ineundam se parent: ut cum tempus præliandi mihi visum fuerit, nulla sit mora quin eos instructos in aciem educere valeam. Eamus iam hinc in castra, ut ego quoq; arma induam, & milites adhorter. **REG.** I præ, nos te sequemur.

HAMETES EXPLORATOR. MANSIR CUSTOS.

N ego infelix homo, sum, qui nihil vnquam nisi molesta ac tristia regi meo nuntiem. **MAN.** Iussit me Rex hic in porta, quæ ad hostes spectat, dum sacris interesset, ac cerneret, assidere, & qui intrarent quiq; exirent, diligenter obseruare, ac si quid ex hostium castris noui afferretur, renuntiare. **HAM.** Sed mihi ad Regem properato opus est. **MAN.** Quis est qui tam huc festinat, & secum nescio quid fabulatur? **HAM.** Ut quamprimum Regem conueniam, & huius quicquid est participem faciam. **MAN.** Ibo obuiam homini, ut sciam quid afferat, nam nisi me oculi frustrantur, explorator est Hametes. **HAM.** Nisi enim is statim quoad potest, rebus suis ac nostris consuluerit, aut potius deus quispiam nos respexerit, actum est illicet perimus. **MAN.** O Hamete. **HAM.** Quis me vult. **MAN.** Mansir amicus tuus. **HAM.** Quid est quod me velis? **MAN.** Quid apportes scire velim. **HAM.** Regius sum explorator, non tuus. **MAN.** Verum, sed tamen licet ne mihi hoc saltem scire, læta ne, an tristia apportes? **HAM.** Istuc tibi vultus & color meus, me tacente, indicare possunt. **MAN.** Tristia ergo sunt, nam & ora pallor occupat, & tristis ac perturbatus videris. **HAM.** Bene ariolaris.

BAVDELIS REX. HAMETES EXPLORATOR.

Prouiso quid rerum geratur, an nostri in officio sint, & item an hostes noui quicquam (vt affolent) moliantur. HAM. Regem opportune video adibo propere. BAV. O Hamete. HAM. Salue Rex. BAV. Quid affers? HAM. Heu me miserum. Non lata. BAV. Hem: Istuc haud mirum est, quippe qui per hosce annos aliquot nunquam nisi talia nuntiaueris mihi. HAM. Vt res sunt, ita nuntium esse oportet. BAV. Eloquere vno verbo quid id fiet: Nam quandoq; magis cruciant expectata mala, quam presentia. HAM. Regem Hispaniæ extransfugis comperi, decreuisse exercitum omnem, cunctasq; belli machinas mœnibus admouere, & fortunam quæ hætenus ei semper arrisit, experiri suam. BAV. Væ misero mihi. Nonne hoc monstri simile est, me non potuisse vel diem vnum integrum lætum agere? Paulum gauisus eram aduentu Legati imperatoris Turcarum, en statim hic nuntius perturbauit omnia. Verum illud profecto verbum est, quod à sapientibus dici audio: Risus dolore miscetur, & extrema gaudii luctus occupat. Sed quem horsum festinātem video? Audalla cursor noster est: aliquid credo apportabit eiusmodi: Præstolabor eum hic paulisper, nam iam hic aderit, ita in cursu velox est. Interim cogitabo quæ mihi facta opus sunt, vt hostium impetus, si urbem oppugnatam venerint, propulsem. Nam quando tanta nobis subsidia promittuntur, non decet me fracto & consternato animo esse, & committere, vt prius per ignauiam aut metum, hosti succumbamus, quam à Turcarū imperatore succurratur.

AVDVLLA CURSOR. BAVDELIS REX.

Vbi ego nunc regem quaeram? qua potissimum insistam via? BAVDELIS. Quam cito Audalla curriculum euasit, numne hominis celeritas fefellit? AVD. Regem opportune video. Rex æternus uiue. BAV. Quid est? AVD. Recte. BAVDELIS. Quid recte? AVD. Audies, Offendi modo Tabellarium Numidiæ regis, qui deceptis hostium excubiis magno cum periculo se euasisse narrabat, aiebatq; cum regis sui litteris ac mandatis quam lætissimis ad te properare, quo audito ego præcurri, vt te quamprimum hoc afficerem gaudio. BAVDELIS. Vtinam tibi vera narrarit: Sæpe enim Tabellarii (vt vulgo dici solet) in ore mendacium, in tabellis veritatem ferunt. Sed quicquid sit, eum ad me intro deduci curato. Nam militibus edicere volo, vt arma capiant, paratique sint, vt si hostis ad mœnia propius accesserit, & impetere & propulsare possint.

AVDVLLA CURSOR. TABELLARIVS NUMIDIÆ
REGIS. PVER.

Hospes quam cito me consecutus es, non videris sane lassus de via, TABEL. Assuetus sum huic labori. Nam à puero Africam Europamq; perferendis huc & illuc tabellis peragraui. AVD. Vere dictum est: Magni referre hoc vel illo modo ab ipsa adolescentia institutum esse: Sed rex iam te expectat, ei enim aduentum tuum nunciaui. TABEL. Vbi is est? AVD. Intus. TABEL. Fac me ergo ad eum deduci. AVD. Ea in primis gratia hic restiti: I puer & recta hunc in Regiam ducito. Ibi rex est, nam ego hic amicum paulisper volo operiri meum, mox ego quoque istuc concessero. PVER. Præsto sum, tu me sequere. TABEL. Propera, sequor. AVD. Quam gaudeo me primum Regi aduentum huius Tabellarii nūtiasse: nam si vera mihi narrauit, aliquam apud Regem inibo gratiam, quod primus ei id gaudium obiecerim, & simul aliquo forsan munere (vt in talibus solet esse liberalis) me afficiet. Sed hic meus amicus cessat diu, si ad constitutum venire volebat, iam dudum eum hic adesse oportuerat. Nam quæ est hæc hominum impudentia? Non satis habent amicorum vti opera, nisi etiam eos longæ expectationis mora defatigent. Sed Rex foras exit, lætus est, quantum video, verus sui nuntius. Ego vero ad meum munus abeo, ne Rex me hic videat otiosum, nam compellandi eum non satis idoneum tempus videtur.

BAVDELIS REX.

Gratias tibi ago summe Iupiter, qui me ex alto miseratus, tandem tot miseris ærutinisq; nostris diuinam aliquam opem præstiturum significasti. Tu enim (tu inquam) paulo ante Turcarū imperatori eam mentem indidisti, vt insulas hostis nostri ditioni subiectas,

lectas, proponeret inuadere. Tu idem nunc Numidiæ regis oculos hætenus caligantes aperuisti, vt aliquando intelligeret, non posse hoc regnum cadere: quin secum magnam Africæ partem trahat, pariq; ruina inuoluat. Tu itaq; hoc ei in animû induxisti, vt q; per literas suas, quas modo hic tabellarius reddidit, mihi ostendit in auxilium nostrum, cum omnibus regni sui viribus, terra mariq; descendere proximo Vere decreuit. Quare pater omnipotens ne tanto tuo fauori deessem: Almanforem præfectum cum omni equitatu, & meliore copiarum parte iussi posteriore vrbs porta exire exercitumq; hostiam nihil minus opinantē à tergo inuadere. Spero enim te duce, illum facile casum victoriæ inuenturum, aut saltem eatenus profecturum, vt hostis sibi quoque cauendum esse cognoscat, libentiusque nos quiescere patiatur: interim promissa subsidia hic aderunt, & non solum propulsare bellum, sed etiam inferre poterimus. Nunc huc prodii, vt præsto essem, si illis auxilio opus foret, nam reliqua omnis copiarum pars in armis est, signum à nobis expectans aut si hostis exercitum ad muros admoueret, vt ad resistendum parati essemus. Sed quid est hoc quod Regina ita exanimata ad nos egreditur? Non temere est, prodibo illi obuiam, vt quamprimum quicquid, id est, sciam,

REGINA GRANATÆ. BAVDELIS REX. ANTYPHO SOMNIO-
RVM CONIECTOR.

12 **M**iseram me, quam timeo quorsum euadant hæc visa somniorum? Sed eccum Regem video. Salue vir. Salue nostra spes. BAV. Et tu quoque salua sis mea vxor, vnde tibi ista trepidatio? REG. Non ab re est, quia videlicet sum de tua exercitusq; salute sollicita. BAVDELIS. Istuc pudicæ, & virum suum amantis matronæ est. Sed quid noui est, quod nunc magis solito sis de nobis anxia. REG. Dicam tibi: Nam huc ea gratia ad te prodii. BAV. Dic quæso quid est. REG. Accepi te mandasse Almanfori copiarum tuarum præfecto, vt hostes adoriretur, id nollem factum. BAV. Cur nolles? REG. Quia præter id quod displicet, te tuam populique salutem in tam manifestum discrimen coniecisse, somnium, quod proxima nocte vidi, maiorem in modum me terret. BAV. An tu somniis credendum esse existimas? REG. Quid ni? cum & ipsa in vtranq; partem multa somnia vera experta sim, & à sapientibus viris acceperim, solere deos per somnium futura nonnunquam mortalibus 30 significare: an non in tuorum sapientum numero & somniorum coniectores habes? BAV. Habeo quidem, sed raro eorum opera vtor, quanquam ipsi sæpe mihi persuadere conantur, ne somniorum monitus negligam, enumerantes Almicaris, Hannibalis, matris Phalaridis, Sophoclis, Socratis, & aliorum plurimorum tam philosophorum quam ducum somnia, quæ non magis somnia quam oracula certissima fuisse contendunt. REG. Cum igitur somniorum veritatem tot exemplis confirmet, & pluribus rationibus asserere, vt credo, possint, cur fidem illis abnegas? BAV. Non abnego omnino, sed non facile adducor, vt illis credam. Sed cedo istuc tuum somnium, REG. Visa eram secundum quietem videre ingenti suborta tempestate fulmen è cælo magno cum fragore lapsum, templum quod Meschit dicimus, magno motu concutere, Mahometis & aliorum prophetarum 40 nostrorum monumenta ad terram dare. Inde q; statim in Africam transgressum, magnam eius prouinciæ partem depopularier. Quo somnio exterrita, è sopore confestim corpus proripui, fuitq; in animo id tibi extemplo nūtiare, obtestariq; nequid magnæ rei hodie aggredereis: Nescio quid enim animus mihi præ sagibat mali, ni verita essem, ne me nimiam (vt ais) fidem somniis adhibentem tuo more deluderet. Nunc cum accepissem te misisse præfectum cum exercitu, qui cum hoste confligeret, diutius mihi reticendum non putauit. BAV. Prudenter fecisti, nam & si ego non soleo magnopere huiusmodi rebus moueri, tamen nihil ommittere quod vsui aliquando esse, & ad capiendum consilium pertinere possit, prudentis esse existimo, præsertim cum somnium istud tuum tale sit, vt videatur negligi non debere. Aduocemus igitur Antypnonem, qui nobis hoc 50 somnium coniectet: Nam is præter cæteros in hoc genere pollere existimatur. ANTY. Eccum me, quid Rex iubes? BAV. Tun' hic eras? ANTY. Eram quidem. BAV. Quid igitur hætenus reticuiti? ANTY. Quia non decet seruum, domini se colloquio impudenter ingerere, & simul quia Reginæ somnium me magnopere perturbauit. BAV. An tu id audisti? ANTYPHO. Quid ni, qui inter hos comites tuos vna semper affuerim. BAV. Quid sentis, aut quæ te res adeo, vt ais perturbauit? ANTY. Non vna sed plurimæ. Cæterum velim Rex vt alios quoque coniectores, ac Mathematicos tuos conuoces, qui mecum vna hoc somnium interpretentur: Nam plurimorum iudiciû certius est, & dici solet, illic esse salutem, vbi fuerint multa consilia. BAV. Nihil opus est aliis. Nam plus vni tibi in hac arte tribuo, quam reliquis omnibus. Ediffere igitur mihi vno

verbo, si potes, quid sibi velit hoc somnium. **ANTY.** Dicam, licet inuitus. **BAV.** Eloquere subito. Nam me istæ tua plus torquet mora. **ANTY.** Finem Regni tui iam affore, hoc somnio significatur. **BAVDELIS.** Hem. Vnde coniecturâ facis? **ANTYPHO.** Dicâ: Tempestas quam se vidisse in somnis Regina commemorat bellum est, quo Regnum tuum, tanquam agri tempestate vastatum est. Fulmen, Hispaniæ Rex est qui nimirum à cælo missus dici potest: Nam ut vides, illi cælum & sydera omnia fauent. Concussione templi & monumentorum in terram casu, portendi autumo, hanc urbem breui in hostium potestatem venturam, & in ea non amplius Mahometis legem, sed Christi seruatum iri. Postremo transgressio eiusdem fulminis in Africam, & illa depopulatio, manifesto significant, hac urbe capta, bellum in Africam traiecturum, Hispaniæq; Regem, ea prouincia impetu belli perculsa atque prostrata, maiore ex parte potiturum. **BAVDELIS.** Heu me miserum, quâ metuo, ne eueniant ista quæ vaticinaris. Ita enim apte somnium illud interpretatus es, ut nō somnium, sed oraculum aut historiâ mihi viderer audire. Quid igitur faciam Antypho? **ANTYPHO.** Quid facias, nisi ut iram dei, qui tibi nunc infensus est, si possis, placare studeas, ac tibi Regnoq; tuo, dum licet consulas. **BAVDELIS.** Recte mones. Sed placandum deorum munus ad te potissimum pertinet mea vxor, quæ cum religione ac pietate præstes, facilius nobis numina irata reconciliare poteris. **REGINA.** Nihil faciâ libentius: non quod pietate superiorem me existimem, sed ut quemadmodum meo somnio mala fata tibi cognita sunt, ita meis precibus, si fieri possit, eadem auertantur. **BAVDELIS.** Ita deus faxit, abi supplicatum. **REGINA.** A beo, vos me sequimini. 10

BAVDELIS REX. ANTYPHO. MESSI CURSOR.

Nunc vana spes est in exercitu nostro qui si bene rem gesserit, non erit tam cito fortassis omnino desperandum. Si male, actum est illicet. Ita ne censes Antypho? **ANT.** Quid sentirem iam tibi explicui. Ita profecto somnio dei voluntatem mihi perspicere visus sum, ut vix fieri posse putem, amplius ut læti quicquam aut prosperi nuntierur. **BAV.** Tace. Iam sciemus, num quæ in exercitu spes reliqua fiet. Messî cursorem ex nostris, qui cum præfecto exierat, huc properantem video: præstolari volo, ut primus sciam quid boni aut mali afferat. Væ misero mihi, ut animus inter spem & metum dubius trepidat: festina Messî, ut mihi nunc piger videtur. **ANT.** Non mirum. Nā cupido animo celeritas ipsa tarda est. Sed quid properas scire, quæ fortasse post velles nescisse. **BAV.** Quoniam hoc more humani ingenii euenit, ut nimis miseri mortales miseras suas scire properent. Messî, Satin' saluæ? **MES.** Vtinam. **BAV.** Quid mali est? dic statim mihi. **MES.** Exercitus. **BAV.** Quid exercitus? **MES.** Tuus. **BAV.** Iam teneo, fusus est? **MES.** Imo ad internecionem cæsus. **BAV.** Heu me miserum, perii, interii, nullus sum. **ANTYPHO.** Ne te crucia obsecro Rex. **BAV.** Occidit, occidit spes omnis, & fortuna nostri nominis, exercitu amisso. **ANT.** Quin satius est, ut dum tempus est, priusquam hostis vsus victoria, moenia inuadat, seniores & proceres tuos in concilium huc euocari iubeas, ac de eorum consilio, tibi regnoq; tuo, quoad fieri possit consulas. **BAV.** Bene mones, præsertim cum ego præ dolore vix sim apud me. Tu temerigitur cura, ut Serraia cum reliquis, quos solitus sum in rebus grauioribus consulere, subito huc adsint. **ANTYPHO.** Curabitur. **BAV.** At celeriter. **ANTYPHO.** Iam faxo hic aderunt.

BAVDELIS REX. MESSI CURSOR.

Interim volo ex cursore rem certius cognoscere. Dic mihi Messî, si exercitus noster funditus deletus est, quonam modo tu incolumis euasisti? **MES.** Dicam tibi, prælium in conualle istac sinistrorsum commissum est, me præfectus in ædito ac tuto monte, vnde spectari possent omnia, locarat, quo tibi victoriæ aut fugæ nuntius essem, cuncta itaq; vidi, & ad te propere cucurri. **BAV.** Cedo: Ipse præfectus quid? **MESSI.** Occidit vna cum cæteris. Stranuissimus enim quisq; in pugna cecidit, pauci admodum viu licet grauius faucii, in potestatem hostium redacti. **BAVDELIS.** Quid, Rex ipse in prælio interfuit? **MESSI.** Non interfuit solum, sed præfuit, vidi ego illum nostrorum sanguine madentem, per totum agmen manibus, oculis, clamore volitare, & strenui militis, & optimi simul imperatoris officia exequi. **BAVDELIS.** Male est, mihi, reuertere ad tuam speculam, ut obserues, quid hostes parta victoria moliantur. **MESSI.** Fiat.

BAVDELIS REX.

O Fortuna, quæ solès esse tam inconstans & varia, vt in meam meorumque cladem ac perniciem constans & certa es? Decimus agitur annus, ex quo nullum fere diem lætum exegi. Omnia semper aduersa fuere. Raro quicquam nisi turbulentum, triste, ac molestum aut audiui, aut vidi. Res dura, spes multo fuit asperior: hodie paululum gauisus eram aduentu legatorum, heu misero mihi, quam cito ad luctum & lacrymas ea gaudia reciderunt. Sed eccum Antyphonem, cum Sarraia & reliquis senioribus adesse video.

ANTYPHO. SERRAIA. BAVDELIS REX. HALI CONSULTOR.

I Tancensetis? SERRAIA. Profus ita, Nam nulla alia salutis via ostenditur. BAVDELIS. Heus Antypho diligens fuisti in mandatis nostris obeundis. ANTYPHO. Meofunctus sum officio. Sed non fuit opus me in his conuocandis magnopere laborare. Nam audita clade exercitus quam incertis rumoribus nescio quo modo acceperant, sponte conuenerant omnes. Iamq; huc ad te ibant, te vt orarent, tandem aliquando tuæ communiq; omnium saluti prospiceres. BAVDELIS. Audierunt ne quæ gesta sunt omnia? ANT. Plura quam vellent. BAVDELIS. Vidistis ne vnquam hominem infeliciorem, quàm ego sum? SER. Me, atq; adeo hos omnes collegas meos, quippe qui tuam ac nostram vicem doleamus. BAVDELIS. Non ita est. Nã quo meus status est sublimior, eo casus est altior, & ruina grauior. SER. Verum est, sed tu stare potes nobis cadentibus, nos te cadente, salui esse non possumus. BAV. Missa hæc faciamus, quid tandem in tanta aduersitate fortunæ mihi consulitis? SER. Dicant ipsi, quibus cum, vt iussisti, communicauimus omnia. Nam quid ego sentirem, in initio cum nondum esset subsecuta clades exercitus, tibi explicui. BAV. Dic Hali quid tibi videtur? HALI. Mene? BAV. Te ergo, quem vt ætate, ita prudentia cæteros ante ire par est. HALI. De prudentia alii iudicent, studium certe & fidem erga te meam, summamq; in consulendo libertatem tute nosti. BAV. Nil deest tibi quod ad fidum amicum, & summum virum pertineat. Sed dic quid consilii mihi capiundum sit, HALI. Quando ita iubes, dicam id quod mecum vna omnes isti sentiunt. Nam iam dudum inter nos hanc rem tractamus, & super ea disceptamus, BAV. Hem istuc volo, & si potes, vno verbo expedi. HA. Iam omnes quamprimum deditionem tibi faciendam esse censemus. BAV. Hem. HALI. Quid dubitas? cum id non modo necessarium, verum etiam vtile sit. BAVDE. Quomodo? HALI. Primum vides amisso exercitu & omni flore iuuentutis, nullam tibi amplius in armis spem fore, metuendumq; esse ne hostis, tanta victoria elatus incenia inuadat. Quod si fit, perimus omnes illicet. Vt enim vrbe expugnata (quod tantæ potentia ac virtutis viro erit perfacile) aut mortem crudeliter oppetemus, aut in prædam miserandamq; seruitutem, vna cum coniugibus & liberis trahemur. Deinde, vt hostis quiescat quod (mihi crede) haud faciet, non intelligis hunc populû, tanta senum, puerorum, ac mulierum turba superstite, cum iam omniû nos alimentorum genera defecerint, famem diutius tolerare non posse? Nam in externis auxiliis spem ponere, ea vero summa foret demencia. Vt enim omittã, quod ea iam pridem frustra expectamus, illud dico, si vniuersa Asia & Africa in auxiliû nostrum cõsurgeret, vix fieri posse, vt hanc urbem ex faucibus imminenti hostis, iam, iamq; absorbentis eriperet. BAV. Quæ nos vis belli vrgeat, & famis necessitas fat scio. Sed ego mortem seruituti anteponendam puto. Nam quid est aliud se dedere, quàm in seruitutem se hosti addicere. HALI. Non ita est Rex. Magni enim referre arbitror cui te dedas. Primum Ferdinando & Elisabethæ Hispaniarum principibus subesse, non seruitus sed libertas appellanda est. Sunt enim (vt nostri quoq; fatentur, & constans fama prædicat) tantæ humanitatis, mansuetudinis, atque clementiæ: tantum in summa potestate rerum omnium modum tenent, adeo denique sunt omnibus animi & corporis dotibus ornati, vt beatius pene videatur, illis seruire, quam aliis imperare. Deinde si te sponte dederis, non vt seruum, sed vt clientem, & amicum in suam fidem, qua sunt benignitate (mihi crede) recipient. Rondenses, Loscani, & pleriq; alii, qui se sponte dederunt, quibus nihil pene ademptum est, præter iniuriæ licentiam, quique pari quodammodo iure cum Hispanis viuunt, Regiæ humanitatis & clementiæ locupletissimi testes sunt. At Malacenses (vt alios fileam) qui obstinatis animis belli impetum experiri voluerunt, patria capta & direpta, in catenis per omnem Europam tracti, suo ludibrio omnes gentes impleuerunt. Postremo si tibi consilium caperes, forsan tuam istam animi magnitudinem non improbarem, qua dicere soles, præstare virorum more, pugnantes occumbere

quam vlli hominum subesse. Nunc cum simul etiam deliberandum tibi sit, de coniugibus & liberis, atque omni populo ditioni tuæ subdito, si tibi minus parcis, at illis parcas, & tua pertinacia non cōmittas, vt ea illis eueniant, quæ vrbe capta victis accidere solent, quæ quidem talia sunt, vt ea fugiat ac reformidet oratio. Quare cum necessitas te, vt fateris, urgeat, vtile sit, & non indecorum tam modestis, tam mitibus, tam omni virtutum genere præstantibus principibus colla submittere: nihil cunctandum, quin statim deditioem facias, censeo. BAV. Ita vobis videtur. HALI. Non solum videtur, sed id vt facias, etiam atq; etiam obsecramus. BAV. Fiat. Nam malo vobiscum errare, quam mea prudentia fretus, recte sentire. Eamus igitur intro, vt oratores eligam, & ea, quæ ad deditioem faciendam pertinent, parem.

GVTTERIVS PRÆCEPTOR MAIOR EQVITVM IACOBENSIVM.
FERDINANDVS REX. PETRVS CARDINALIS.

EST vt dixit Rex: Non enim satis est bono imperatori vincere, nisi etiã victoria vti sciat. REX. Et propterea quando hæc victoria nobis cœlitus data est, decreui, vt soleo, successus meos vrgerè, numinumque fauori instare. Atque ea gratia huc prodi, vt hinc procul considerarem, in quam potissimum murorum partem machinas dirigam, qua vineæ agendæ, vbi scalæ admouendæ sint, vbi equitatus, vbi peditatus disponend; vbi insidiæ collocandæ. GVT. Sed quis vnquam putasset Mauros istos ausuros esse exercitum tuum vltro laceßere, cum plures iam menses præ timore portas vrbs egredi formidarint? REX. At suæ stultitiæ ac temeritatis debitas pœnas dederunt. Verum hoc nihil est. Cras faxo vt nostram ac militum vim melius sentiant. Certum est enim urbem cras primo mane, omnibus viribus totaq; belli mole adoriri, indeq; non nisi ea expugnata & solo equata discedere. GVT. Facile id fuerit, si tua virtute ac militum robore vti volueris. REX. Ita spero. Sed ego hætenus hanc expugnationem distuli, quod ostendebant hostes, quotidie fere deditioem sese facturos. Ego autem militum saluti, (quos filiorum loco diligo) prospiciens, libentius longæ obsidionis tædia sufferebam, quam eos in discrimen adducerem. CAR. Rex vident tu illos vrbe exeuntes? REX. Video nunc, postquam oculos in eos conieci. Sed quos nam eos fore putemus, aut quid ferre denique CARDI. Nescio, nisi quod inermes horsum veniunt, & si satis cerno, oliuæ ramum paciferæ, manibus gestant. REX. Demiror hoc quid sit, nisi forte sint Oratores, qui veniant vt se dedant, veniam pacemq; postulent. CARDINA. Bene sibi, si id fecerint, consulent. REX. Nescio quid inter se colloquuntur, aucupemur eorum sermonem, & eo pacto, quid veniant, sciemus. CARDINALIS. Istuc optimum est.

ORATOR BAUDELIS REGIS. CARDINALIS. FERDINANDVS REX. GVTTERIVS.

PROFECTO quanto magis magisq; cogito, tanto magis hanc deditioem laudo. CARDI. Audia' tu illum? Nescio quid de deditioe loquitur. REX. Audio. ORATOR. Nã hac potissimum via, salutem nobis, coniugibus, liberisque nostris parabimus, & vibem direptione excidioque, quod imminebat liberabimus. CARDINALIS. Non dubium est, quantum audio, quin isti deditioem facturi veniant. REX. Ipsi viderint. Nam ego vtrum malim, nescio: si enim se spõte dederint, militum saluti (quos in discrimen adducere non erit necesse) prospexero. Sin obstinato animo obsidium tolerare voluerint, virtutis exercendæ, adipiscendæ gloriæ latiore campum præbuerint: siquidem magis virtus enitescet, & cumulator erit nostrã gloria, vi & armis expugnata Granata, quod breui consequemur, quam spontanea hostium deditioe recepta. ORATOR. Opportune Rex adest & non præuideram. Procidamus ei ad pedes, Salue Rex inuictissime, & omnium quos terra sustinet, gloria & honore dignissime. Cum te non lateat quam graue durumq; videri debeat homini cum Regia dignitate nato, & ab ipsis pene incunabulis, pluribus populis gentibusq; imperare assueto, alienæ se ditioni spõte subiicere, existimare merito potes nõ sine summa vrgentiq; ratione Baudelim Regẽ hætenus nostrũ, deditiois faciendæ (cuius gratia nũc ad te Magnanime Rex venimus) consiliũ cœpisse. Licet enim fames, ferrũ ac postremo rerũ omnium difficultas ad hoc illũ impellere videãtur, tamẽ (mihi crede) plus apud eum, eosq; omnes, opinio & quodãmodo certa spes tuæ bonitatis, fidei, atq; clementiæ valuit. Nisi enim ipse, omnisq; populus eius ditioni subiectus te his, quas modo nominavi, reliquisq;

reliquisq; tuis singularibus virtutibus erga se vsurum confideret, quibus potius perpeti, quã tibi se tradere cogitasset. Nō deerat profecto nobis animus, si vis ferri virgeret, mortem fortiter pugnando oppetere, aut fame ingrauescente, eam quoquo modo tolerare patienter, donec aut amici promissa subsidia mitterent, aut deus fortasse quispiam nos respiceret. Verum hæc (quam dixi) opinio, & spes de tua summa bonitate persuasit, vt viuere etiam nunc Baudeli ac nobis omnibus libeat, neque pudeat, tibi tam inclyto Regi, tam benigno misericordique victori, ceruices summittere. Itaque Baudelis nomine, ipsum, omnem populū, vrbem, agros, diuina humanaque omnia in ditionem arbitratumque tuum tradimus. Nūc tuum fuerit, ne illum nosque simul hæc spes frustretur, prouidere. Quod vt facias etiam atque etiam suppliciter oramus & obsecramus. **R E X.** Prudenter factum est ab rege vestro ac vobis: quod nostram benignitatem quam vim & arma experiri maluistis, quodque nullum vobis esse ad salutem tutiorem portum intellexistis, quam ad nostram fidem clementiamque confugere. Quod ne frustra feceritis, sedulo à nobis (bono animo estote) curabitur. **O R A T.** Ita speramus optime **R E X.** **R E X.** Cæterum quo certior sim huic ditioni nullum subesse dolum, iubeat statim **Rex** nobilium liberos obsides dari mihi, arma omnia huic transferri, captiuos ex Christianis, quotquot in vrbe sunt (quorum salus ac libertas mihi præcipue cordi sunt) ad me deduci. **O R A T O R.** Et hæc & alia quæcunque iusseris, faciet, ac lubens Baudelis seruus tuus ne dubitaueris. **R E X.** Itē ergo & hæc curate. **O R A T O R.** Factum puta, **R E X.** Tu Gutteri cum lecta peditum manu paratus sis, vt cum obsides dederint, & huc arma detulerint, vrbem recipias: portas, arcem, munitaque omnia vrbis loca, validissimo præsidio firmes. Id vbi feceris, ex summa arcis turre solita nostra signa extollo. Tibi enim tanquam præceptori maiori equitum Iacobensium, merito debetur hic honor & labor. **G V T T E.** Nihil vnquam in omni vita feci libētius, quam hoc facturus sum, etiam si vitæ periculum, (quod nullum imminet) mihi esset ad eūdum. Nam quid mihi potest euenire gloriosius, quam me primum post tot sæcula, in arce Granatæ, dei nostri & tua victoria signa collocasse? Vos commilitones mei, eia arma sumite, & mecum ad vrbis portas propius accedite, nolo enim vt ulla sit mora, quin statim, cum tempus fuerit, vrbe potiamur. **C A R D.** Quantæ tibi **Rex** laudi, & quam immortalī gloriæ hoc fore putandū est, cuius cōsilio, ductu, ac virtute singulari, hoc tam diuturnum, tam crudele, tam intestinum, ac viceribus ipsis Christi fidelium inhæres inceptum, administratum & cōfectum est bellum? Cum tantum Gutterius noster (& merito quidem) iam nunc gloriatur, se primum Granatæ portas & arcem, tuo nomine victorem intraturum. **R E X.** Quin potius deo nostro, à quo emanant bona cuncta, gratias agamus. **C A R D I.** Vt pium & catholicum principem decet loqueris. & vere. Deus enim tibi eam mētem indidit, vt solus eam maculam delere velles, quæ iā infederat, ac per tot sæcula inueterauerat in populi Christiani nomine, quod Mahometis sectatores, qui Asiam iam dudum nobis Africamq; eripuerant, non modo suis latissimis terminis contenti non essent, sed in Europa, peculiari nostra debaccharentur. Idē in suscepto, contra perfidos istos Mauros bello, istam constantiam & patientiam contulit, vt nullo labore, nulla inedia, nullis vigiliis, nullis deniq; incommodis molestiisq; frangeris. Idem in tot maris ac terræ periculis incolumem te custodiuit, & postremo ad hunc seruauit diem, vt quod maiores nostri semper optarunt, sperauerunt nunquam: Granatam cum vniuerso eius Regno, videas tuis armis, tuo consilio, ac singulari virtute subactam, domitam, ac pacatam, in tuam ac Christianorum potestatem deuenisse. **R E X.** Est ita vt dicis. Ego hæc & si qua alia sunt in me, quæ digna sint laude, vni deo accepta refero. Sed eccum arma exportant, obsidesq; ad nos adducunt: dubitari non potest, quin sint ingenui & nobilium liberi, ita sunt facie liberali. Heus comites mei, illos suscipite, & curate vt per vestra distributi tētoria diligēter custodiātur, & simul arma in tēplū referātur. Hem: optime est. Gutterius noster perbenigne in vrbē recipitur. **C A R D I N A.** At ego istuc nō aduerteram. O factum bene verum aliud sperandum non fuit. **R E X.** Sed optimum factum est: me huc euocare exercitum ad me. I tubicen: & Præfectos, Tribunos, Centuriones, reliquosque ductores exercitus: meis verbis moneto, vt cum omnibus copiis, tanquam si cum hoste dimicandum esset instructi, quamprimum huc adsint. **C A R D I N A.** Prudentissimi (vt soles) imperatoris officio fungeris: dum ita te comparas, ita ad omnes casus, tam prosperos. quam aduersos instructus: & multo ante paratus es: vt nihil quicquam accidere possit, quo dicendum tibi sit: non putaram. Nam si hostes in fide manserint: tuto & honorifice cum omni equitatu & peditatu vrbem ingredieris. Sin quis dolus aut fraus subsit (quod vix credibile est in tanta ipsorum clade ac rerum omnium desperatione) paratus eris, qui eorum perfidiam vlciscaris. **R E X.** Dicis id quod res habet. Sed videon ego, an non, crucis signum in summa arce eleuatum? & fanes

nisi me oculi fallunt, ipsum est. **CARDINA.** Recte vides, illud ipsum est. Iam igitur arx cū vrbe tota, libere in manu est tua. **REX.** Adoremus eam. **CARDI.** Iustum est. **REX.** Et pro tantis erga nos meritis deo gratias agamus. **CARDINA.** Æquissimum. Sed cum tantis rebus nullæ voces sufficiant, efficacius corde, cuius scrutator est deus, satis fieri poterit. **REX.** Ita est. **CARDINA.** Eccum autem post crucem, diui Iacobi vexillum, ac deinde tuum elatum est. **REX.** Bene istuc. Nam Diuus Iacobus Dux & aduocatus noster est, & illi cum beata virgine post deum victoriam hanc referre debemus acceptam. **CARDI.** Sed præconem è summa arce silentium sibi tubæ cantu poscentem, visus sum audire. **REX.** Et quidem ego. **CARDI.** Attendamus quæso quid nam dicturus sit. **REX.** Placet.

PRÆCO.

Viuant viuant æterna laude atq; gloria Ferdinãdus & Elifabetha Rex & Regina Hispaniarum illustres, quorum opera, ducta felicibusq; auspiciis, summo labore, incredibili virtute, diuino consilio, potentissima hæc vrbs Granata, cum omnibus prouinciis, ciuitatibus, castellis & oppidis, eius imperio subiectis, Deo duce, Regina cœli Maria, diuoque Iacobo H. spaniæ patrono, suffragantibus, Beatissimo patre nostro Innocentio octauo, Põtificè Maximo, liberalissime opitulante. Ad hoc præfulibus, principibus, ciuitatibusq; castellæ, pro se quibusq; sedulo elaborantibus, ex impia & tenebricosa Mahometana seruitute eruta, in veri dei lumen translata est & Regnum.

CARDINALIS. FERDINANDVS REX.

Sane præmio dignus est præco, qui tam egregie suo functus est munere, licet plurima quæ in tuam Reginiæq; laudem & gloriam vere dici poterant, prætermiserit. **REX.** Mihi sat est recte fecisse. Nam gloria, etiam si id non agamus, tanquã vmbra corpus, benefacta consequitur.

CAPTIVI. CARDINALIS. FERDINANDVS REX.

Benedictus dominus deus Israel, quia visitauit, & fecit redemptionem plebis suæ. **CARDINALIS.** Canentes nescio quos audio. **REX.** Agmen est eorum, quos ex nostris captos Mauri diu in compedibus & vinculis tenuerunt. Miserum me, vt sunt senti, squallidi, luridi, laceri, toto denique habitu vultus & corporis deformati. **CARDI.** Tales sunt, vt vix vxores & liberi eos agnoscere posse videantur. **REX.** Cuius mentem, vel ferream, misericordia non tangat, si eius oculis tam dirum spectaculum sit obiectum? Procedamus paululum illis obuiam. Si enim seruitutem istam æquo animo propter fidem tulerunt, in martyrum quodammodo numerum referri possunt. **CAPTI.** Rex æternum viue, cui tantum debemus, quantum hominem homini debere vix fas est. Tu enim nobis libertatem, quæ bonis vita est carior. Tu patriam, qua nihil est iucundius. Tu liberis nostris parentes. **No-** bis liberos. Tu coniugibus nostris viros, nobis coniuges. Tu propinquos, affines, amicos, fortunas, & deniq; nosmetipfos nobis reddidisti: omnia quæ ab homine optari possunt bona, simul cum libertate amiseramus, ea nobis per te hodierna die restituta sunt. Pro quibus omnibus gratias tibi agere superuacaneum est. Quis enim pro immortalibus tuis erga nos meritis conuenire existimet, vt tam vili munere defungamur orationis? Gratiam autem referre non est nostræ facultatis, sed eam sperare debes ab illo cuius vexilla secutus gloriosam hanc de hostibus eius victoriam reportasti, qui pia hominum facta ex alto prospiciens, singulis præmia digna muneratur. Nos quod possumus, te non solum vt Regem id quod es sed vt parentem, & si fas est dicere, deum salutis nostræ, vitæ, libertatis, fortunæ colemus, & dum spiritus hos artus reget, obseruabimus. **REX.** Neque à vobis neque adeo à quocumque hominum istas gratiarum actiones vnquam desiderauimus. Id mihi iucundissimum est vos videre liberos & incolumes, pro quorū salute, acrius quam pro imperii propagatione & gloria dimicauimus. **CARDI.** Istuc recte. Satius quippe & gloriosius ciuem vnum seruare quam multos hostes perdere. **REX.** Tu dispensator hos in castra ad Regnam deducito, & abluto squallore, congruentibus vestibus exorna, nihilque quod ad cultum aut victum pertineat, eis deseri patiaris. Vos vero bono animo estote.

CAPTIVI. Quid ni simus? cum te viuum ac victorem videamus.

REX.

Opportune Reginae mentio incidit, eam cum principe cæterisque liberis nostris quamprimum huc adesse oportet, ut nobiscum una urbem ingrediatur, sitque nunc particeps honoris & lætitiæ, ita ut hæcenus particeps sociæque fuit laborum, vigiliarum, periculorum. **CARDINA.** Imitata est Ipsycrateam, quæ virum in castra ac per omnia bellorum discrimina secuta est. Sed tua: consilio, prudentia, animi magnitudine longe illa superior est. Nam de pudicitia, qua Lucretiæ par est: amore coniugali, quo Iuliæ Pompeii, aut Portiæ Bruti non cedit, reliquisque virtutibus, quæ ad consummatam matronam spectant, dicere superuacaneum est. **REX.** Huius mihi illam laudas. Sat scio nihil tam magnifice dici posse quin id excellens ac diuina illius virtus longe exuperet. Puer curre propere, ac Regnam cum liberis, reliquoque comitatu huc meis verbis euoca. Sed Baudelis egreditur cum suis satrapis. Nescio quid mæstus secum loquitur. Concedamus hinc paululum ad dexteram ut nos tardius videat, possumusque interea sermones eius aucupari.

BAUDELIS. FERDINANDVS REX. CARDINALIS.

Quis vnquam existimasset, qui annos ad hinc decem me tot diuitiis opibusque affluentem, tanto equitatu ac peditatu stipatum, tot oppidis, castellis, urbibus opere ac natura munitissimis cinctum vndique ac vallatum, omni denique bonorum copia florentem vidisset, fore aliquando, ut in has ærumnas miseriasque, quæ nunc me premunt, incidere? O fortuna, quæ dici soles nunquam esse perpetuo bona, ut ex illo tempore, ad hoc, aduersum me es perpetuo mala? **REX.** Hic mihi consolandus est, ne se adeo maceret. **CARDINA.** Bene factum **REX.** Nihil est Baudeli quod tanto opere fortunam lamenteris tuam. **BAUDELIS.** O salue **REX.** inuictissime. Nuper tibi urbem cum omnibus meis fortunis tradidi. Nunc me ipsum, coniugem, liberos spesque omnes meas: & si quid est mihi amplius reliquum, absque vlla exceptione dedo. Illud duntaxat per tuam istam dexteram victoria, & fide gloriosam te oro, ut cum de me, coniuge liberisque deliberare voles, non victoriam (quæ natura insolens & superba est) sed tuum mitissimum ingenium, tuam solitam humanitatem, mansuetudinem, clementiam, quas egomet, dum tuus captiuus fui, expertus sum, in consilium adhibeas, fortunamque, cui tantum de me licuit, reuereare. **REX.** exurge ac bonum habeto animum. Sensisti hæcenus, quantum aduersus hostes in bello valerem, qualis vero in pace sim, præsertim aduersos eos, qui ad nostram fidem misericordiamque confugerunt, posthac senties, erisque documento ceteris, ut experiri malint, quid possim prodesse amicus, quam obesse inimicus. Vos eum in castra comitamini, urbi curate ut honorifice accipiantur. Sed heus cõcedite istorsum ad sinistram, ne is Regnam ad nos (ut video) cum comitum suorum pompa, aduentantem usquam remoretur.

REGINA. REX FERDINANDVS.

Salve **REX.** Omnia tibi exsententia hodie obtigisse maximopere gaudeo. **REX.** Credo quandoquidem tu mearum omnium voluptatum, honoris, & gloriæ particeps & socius es. Introeamus iam urbem, ut eius possessione (quod tot suspiriis, tot votis nos ac maiores nostri tam diu optauere) tandem aliquando perfruamur. Deoque nostro gratias agamus qui tot curis, tot dispendiis, tot molestiis, laboribus, periculisque nostris, finem hodierna die imponere, fidemque suam sanctissimam per nos ministros suos amplificare & exaltare dignatus est. **REGI.** Istuc si grati esse volumus, ut certe volumus, iustissimum est.

REX. Eamus iam intro. **REGI.** In me nulla est mora. Vos valete & plaudite.

FINIS DIALOGI EXPUGNATIONIS regni Granata.

LVSITANICA.

DAMIANI à GOES *Vrbis Olisiponis descriptio.*

Derebus & Imperio Lusitanorum ad P. Iouium disceptatiuncula.

L. Andreæ Refendii *Antiquitatum Lusitaniae, Lib. V.*

Iacobi Mercetii *Commentarius de municipio Eborensi.*

L. Andr. Refendii *Epistola de Colonia Pacensi.*

Eiusdem ad Bartholomæum Kebedium de Eborensis Ecclesie Sanctis.

Ambrosii Moralis *Epistola ad Andr. Refendii, & ad eandem Refendii responsio de delubri in ponte Alcantara inscriptione.*

Io. Antonii Viperani *de obtenta Portugalia à Rege Philippo.*

Hieronymi Conestagii *de Coniunctione Portugaliae cum regno Castella.*

Duardi Leonis *Censura in libellum de regum Portugaliae origine.*

Eiusdem de vera regum Portugaliae Genealogia.

DAMIANI A GOES

EQVITIS LVSITANI

Vrbis Olisiponis descriptio.

INCLYTO PRINCIPI DOMINO

HENRICO, Portugalliae infanti sacrosanctae Ecclesiae Romanae

Tituli sanctorum quatuor coronatorum Cardinali

meritissimo, DAMIANVS GOES Eques

Lusitanus S. P. D.

INDICARVM rerum historiam, in lucem ut darem, cum crebris doctorum hominum epistolis diu vrgerer, eam ex exemplaribus colligere, atque disponere pridem ceperam, id quidem mihi effectum iri posse, tunc pollicebatur otium meum literarium, quo eo quidem tempore laute, & citra publicorum negotiorum onera utebar. Sed cum mecum perpendere, mihi id modo deesse, quod summe in historia scribenda requiritur, ab incepto destiti. Nam ei qui iustam, & absolutam historiam scribere vult, in primis liberum, & vacuum tempus tribuendum est, deinde animi quies, & omnium munerum vacatio, postmodum magnorum principum fauor, quo industria, & labor studiorum, praeiis adaugeantur. Quocirca (praesertim cum neq. cura neque negotio, carere possem) succisuis tantum dierum horis, id quod continenti temporum decursu destinaram, concedere, & tribuere proposui, & curriculae mearum lucubrationum currens, Olisiponis vrbis descriptionem hoc tantum tempore componere institui, eamque tuo duntaxat nomine illis inquam ipsis euulgare decreui, qui à nobis id flagitare nusquam destiterunt. In qua sane descriptione, quidquid ad ipsius vrbis originem, & ornamentum inuestigare valuimus faciliorem quam potuimus penicillo depinximus. Caterum opusculum hoc quale qualecunque fuerit, sub tua protectione emittere consulto proposuimus, ut qua nostro huic labori desunt, nam forte multa deerunt, quae nos assequi non potuimus, ea tua animi celsitudine, & eximia doctrina, sic foueantur, proteganturque, uti ab alienorum laborum mordacibus, temereque calumniantibus, nullo alio adminiculo suffulta, sese tueri, defendereque possint.

Vale.

VRBIS

VRBIS OLISIPONIS

SITVS, ET FIGVRA.

DAMIANO GOE EQVITE LV.

ſitano Authore.

10

20

30

40

50

VÆ sunt vrbes nostra hac tempestate, quas iure Oceani dominas, ac tanquam Reginas appellare possimus, quarum ductu & imperio totus Oriens, Occidensque hodie nauigatur. Earum altera est Olisipo, quæ à Tagi faucibus eius Oceani partis imperium sibi vendicat, quæ Aphricam, Asiamque immenso maris circuitu complectitur. Altera vero Hispalis, quæ à Bæti fluuio Occidentem versus, quem hodie dicunt nouum orbem, classibus patefecit. Cuius describendæ partes, iis consulto relinquimus, quorum scriptis, de huius noui orbis reperti ratione, multa forte memoriæ mandabuntur. Nobis vero, cum de situ, & vrbe Olisiponis statu constitutum sit solummodo scribere, non ab re visum fuerit, si antequam negotium aggrediamur, inde incipiamus, vnde ipsa res de qua scripturi sumus, nobilior effecta sit, nempe de inuento à nostratibus per æquora in Indiam itinere. Quæ res vt memorabilis, ita etiam in ea paulo nobis vagari licebit, atque etiam antiquorum testimoniis, studio nostro lectoribus aperire. quanta difficultas in hoc negotio, se semper obtulerit iis, qui rem tantis periculis plenam, ausi fuerunt quouis modo tentare. Quocirca ab eo qui summo studio, summaque animi virtute rem tam præclaram nostris temporibus aggredi ausus est, exordium capiemus. Is enim inuictus ille Alfonsi quinti filius, diuus Ioannes secundus Lusitanorum Rex fuit. Ille quidem qui bello regnum suis vindicauit, paceque sibi regni hæreditatem multifarie turbatam restituit. Igitur cum regis indefatigatum animum Indiarum rerum desiderium vehementius ageret, non nauibus solum ab illa parte litoris Æthiopici, quod ad ea vsque tempora à nostris exploratum erat, eam Indiæ plagam, quæ ad ortum solis attinet, inuestigare proposuit, sed terrestrib. etiam itineribus negotium auspiciari voluit. Quod quidem per homines Lusitanos singulari linguarum, rerumque notitia præditos, in eo libro quem de rebus Æthiopicis scripsimus, factum esse demonstrauius. In quo etiam studio, doctrinaque prudentissimi principis Henrici, oceani Atlantici, Æthiopicique insulas, & litora prius, multoque antea inuenta, lustrataque à nostris fuisse, obiter tractamus. Proinde dum Ioannes ille adhuc viueret, industria, auspiciisque Bartholomæi Didaci, viri Lusitani, nauticæque artis peritissimi, frontem ei continentis parti contiguam, quæ recta ad montem Lunæ porrigitur, nostri inuenerunt. Quæ frons ab Oceano emergens, sinu Hesperico, Prassoque promontorio, immenso tractu terrarum, ad australem cœli cardinem, vtrinque protensa, gradum ferme quintum, & trigesimum attingit. Quibus terminis Ichthyophagorum videlicet, & Anthropophagarum, nihil literis Ptolomæo cognitum fuisse constat. Quamquam Plinius, Mela, Solinus, & Martianus, ex Iuba, Artemidoro, & Xenophonte Lampfaceno, & Nepote Cornelio, de Hannone Pœnorum Rege, & Eudoxo, aliisque qui hoc mare experientia, seu relatu nauigabile tradunt, scribentes, huius itineris notitiam olim fuisse, totumque ab Indis ad Herculeas columnas patefactum, cultaque eius litora esse testentur. Ac insuper testimoniis confirment. C. Cæsare Augusti filio in Arabico sinu constituto, Hispaniarum nauium, naufragio eiectas fragmentorum reliquias apparuisse. In qua quidem sententia Herodotus eximius antiquitatum indagator, Græcos fuisse asserit, qui mare quod extra columnas vocatur Atlanticum, & rubrum, idem esse mare pro certo affirmant. Atque alibi Græci, inquit, qui Pontum incolunt, Oceanum confluere terram, pro comperto habent. Postmodum ex vetustissimis Ægyptiorum annalibus, hæc prodit. Nempe Necum ipsius gentis regem, cum à deprimenda fossa, à Nilo ad Arabicum sinum destitisset, nauibus quosdam Phœnices misisse, quos iussit, Herculis columnis superatis, ad septentrionale vsque mare penetrare, atque inde in Ægyptum cursum facere. Qui è mari rubro soluentes in austr-

le venerunt mare denique in Ægyptum per fretum Herculeum post biennium remearunt: & in hunc modum dicunt Græci Africæ litus primo in totum cognitum fuisse. Secundo vero, Xerxis temporibus Africæ promontorium Sataspem superasse scriptis confirmant. Qui admodum navigationis tædio confectus, ad columnas Herculis, vnde in Atlanticum Oceanum prodierat reuersus, in Ægyptum cursum tenuit. Denique Strabo ex Aristonico testatur, Menelaum per Gades circumductum, iter in Indiam fecisse. De qua quidem re, prolixius non agemus, ne longius, quam res ipsa postulare videtur, digrediamur. Illud quidem verissimum videtur, & ratione credibile, tam vastam, & periculis infinitis obiectam navigationem, ita tum hominum animos affectisse, vt semel inchoata, vel (si attingit) absoluta, nemo secundo rem tam arduam, vel potius monstrosam, aggredi auderet. Qui sane tam immensæ peregrinationis cursus, nostratum, siue indefagitata indole instigante, siue auri sacra fame urgente, tam denique modo frequens habetur, vt non maioris negotii nunc huiuscemodi navigationem existiment, quam si in Britanniam, aut in Belgicam, ex Lusitania per Oceanum iter facerent. Huic vero repertæ fronti, vt ad inceptum redeamus, ob rem insperatam, Rex idem Bonæ spei caput nomen indidit: reliquum iam inde Oceanum Indicum nauigandi, occasionem faciliorem, sibi oblatam esse sperans. Cæterum naues illæ quibus Bartholomæum Rex præfecerat, multis casibus, aduersisque tempestatibus disiectæ, ipso Bonæ spei promontorio, vt antea demonstrauius, superato, flumen ingrediuntur, cui Infantis flumen nomen inditum fuit, eo quod inter cæteras naues, vna cui Rex Lupum Infantem virum Lusitanum præfecerat, omnium prima ad fluminis Ripam appulsa sit. Inde vero vltius progredi minime tutum esse duxerunt, propterea, quod in tanta maris vastitate, itinerisque & temporis intercapedine, gentem nullam reperissent, quæ tum nauibus vteretur, veriti ne si longius procederent, non Indos, genus hominum suapte natura cultissimum, ac disertissimum, sed alias nationes, terrasque barbaras, ac immanes offenderent, à quibus forte etiam grauioribus incommodis premerentur, quam quæ in iis experti essent, quorum litora, portusque antea tetigissent. Qua re mature pro rerum facultate, & prudenter animaduersa, mutata velificatione, in Lusitaniam reuertuntur. Id vero diuino potius quam humano consilio accidisse crediderim, quod deuicti Oceani gloria, futuro regi integra, fato quodam, intactaque referuari videretur. Interea quidem re infecta, Ioannes Rex moritur: nouisque rerum momentis occurrentibus, vt tum maxime fieri consuevit, Emanuel Regnum suscepit, statimque biennio postquam regni gubernacula suscepisset, cum omnia domi, forisque, à finitimis regibus tuta satis, ac pacata cerneret: quod à suis maioribus antea summo studio factum esse videbat, in id ipsum animum cæpit intendere. Tres igitur parari naues, ac instrui iubet. Quibus Vascum Gammam, genere Lusitanum, equestris ordinis virum præfecit. Qui comparatis rebus omnibus quæ ad tam longam profectioem necessariæ videbantur, octauo Idus Iulii anno Dominicæ Incarnationis millesimo trecentesimo nonagesimo septimo, idoneum Aquilonem nactus Olisipone soluit, celeriterque, concitatiore vento in Indiam lætis auspiciis, sed immenso labore peruenit. Sed nos rebus iis omnibus cum ipsa India omissis, ad institutum nostrum properemus:

Olisiponem igitur quis primus condiderit, in tanta seculorum vetustate, pro certo nos affirmare non audemus, quam tamen inter antiquissimas Hispaniæ vrbes, annumerandam esse, vetustissimi quique scriptores testantur. Hanc Varro Olisiponem, & Ptolemeus Oliosiponem appellant. Strabo vero Vlisseam, & ab Vlisse conditam esse, ex verbis Asclepiadis Myrliani videtur asserere. Is enim Myrlianus in Turdania ludo literario præfuit, atque de gentibus ipsius regionis librum conscripsit, prodiditque etiam Olisipone in templo Mineræ, fragmenta quædam suspensa tunc extare videlicet parmas, Apulstra, nauiumque rostra, Vlyssis errores indicantia.

Ex quo sane loco non satis liquere arbitrantur quidam Olisiponem ab Vlysse conditam esse. Nobis tamen tanti viri testimonio ad hætere placebit potius, quam illorum dicta comprobare, qui id nullo certo argumento cauillare conantur. Præsertim cum Solinus vir apprime doctus ipsius Strabonis sententiam sit sequutus. Noster quoque Laurentius Andreas Resendius vir doctorum omnium iudicio & calculo comprobatus, id multis in locis scriptorum suorum, & imitatur & confirmat. Sed quoad nominis rationem attinet, ex quadam ipsius Resendii oratione, & ex multis vetustissimis tabulis in vrbe ipsa repertis, ab illoque collectis, facile liquet, scribi debere.

Olisipo-

Olisiponem, per O & duplex iota, & simplex s. Erat autem Olisipo Romanis temporibus Romanorum civium municipium. Plinii grauiissimi scriptoris testimonium hoc loco afferre non pigebit. **MUNICIPIVM (inquit) CIVIVM ROMANORVM OLISIPO, FOELICITAS IVLIA COGNOMINATVM.**

Vnde autem nominis origo emanarit, temere affirmare non audemus. Id enim fortasse tam multis fabulosum videretur, quam illud Varronis à Iustino iudicatur. in Lusitania vbi est oppidum Olisipo, monte Tagro, equas è vento suscipere. Cuius sententiam, & Plinius, & Solinus approbarunt. Quam tamen diximus, Iustinus his verbis mendosam esse enixe affirmat. **IN LVSITANIA (inquit) IYX-
10 TA FLVVIVM TAGVM EQVAS VENTO CONCIPERE MVLTIVM
AVTHORES, PRODIDERVNT, QVÆ FABVLÆ EX EQVARVM FOECVN-
DITATE, & GREGVM MVLTVTVDINE NATÆ SVNT. QVI TANTI IN
GALLECIA & LVSITANIA, & TAM PERNICES VISVNTVR, VT
NON IMMERITO IP SO VENTO CONCEPTI ESSE VIDEANTVR.** Quæ sententia nobis sane non ita displiceret: nisi physici rationibus adniterentur probare naturam ipsam, ex foemineo tantum sexu, sineque marium congressu, multa gignere, & procreare solitam esse. Quem quidem Varronis locum D. Rodericus Archiepiscopus Toletanus, in sua historia, satis luculenter comprobat. Mons vero Tagrus, cuius Varro meminit, meo quidem iudicio ille idem est, quem nos **SINTREVM** vocamus, & à quo Lunæ promontorium in mare prorumpit, millia passuum ab Olisipone plus minus viginti, & quatuor. Quod nostris hodie Rocham appellari placuit, siue vt latine dicam, Rupem. In cuius decliui montis, oppidum, admirabili loci amenitate, coelique clementia hodie conspicitur, ingenti ac munifico Regum Lusitanæ domicilio nobilitatum, quod de nomine montis **SINTRAM**, dixerunt. Mons vero diuersis ferarum generibus, auiumque, mire abundans, pecori item pascendo propter singularem soli bonitatem, adeo est accommodus, vt cuiuslibet facile possit persuaderi, equas sine admisso concipere, Ad latus porro huius montis, quod latus ab Oceano patet, vicus passibus circiter duobus millibus in collulo positus est (**COLLARES** accolæ vocant) à quo haud ita procul, sub rupe in pelagus procumbente antrum est quod accedente alluitur Oceano, fluctusque introrsus recipientes, salo spuma permisto, recipit in sese, & idem eructat ingentis vndarum strepitu, in quo Tritonem concha canere olim visum nostrum vulgus existimat. Quod ad locum quidem attinet, constanter quicquam affirmare non audeam. Propterea quod ab omnibus, id litus propius legentibus cerni facile, ac conspici possit. Tritonem vero Tiberii Cæsaris temporibus visum in Lusitania, auditumque fuisse, ita scribit Plinius. **TIBERIO (inquit) PRINCIPI NVNTIAVIT OLISIPONENSIVM LEGATIO, OB ID MISSA, VISVM AVDITVM-
10 QVÆ IN QVODAM SPECV CONCHA CANENTEM TRITONEM, QVA
NOSCITVR FORMA.** Nec vero illud silentio prætereundum esse duximus. Nostro hoc tempore plerisque in locis huic litori vicinis quoddam hominum genus reperiri, qui & natura & nomine Marini ab indigenis vocari cœperunt, ob eam præsertim causam, quod hispidum quid in cutis superficie gerentes, notas quasdam squamarum, ac tanquam reliquias antiqui generis, per totum ferme corpus sparsas, præ se ferre, atque retinere videantur. Eos enim ab hominibus marinis, vel Tritonibus, originem, genusque traxisse, pro certo semper habitum est, eiusque rei initium inde proflexisse à maioribus accepimus Tritones scilicet ad littus proflire interdum, atque colludere paulatim assuetuisse, eosque fructuum dulcedine delinatos, quorum in his locis maxima est copia, eodem reuersos sæpius, ineffabili quodam incolarum astu, eorum aliquot interceptos, ac postea blanditiis ad exultum, mansuetumque genus vitæ traductos esse. Et quidem si fabulosum videbitur, domestica familiaritate, vocales reddi Tritones potuisse, insuperque cum Lusitanis consuetudinem, vt haberent effecisse, fabulosius sane mihi erit, barbarum incultumque Tritonem, in Africa, in palude Tritonide, profuuisse, ac cum Græcis garrientem, ab Iasone tripodem, quam Delphos asportabat, vti fyrrium periculis, suo ductu euaderet, sibi dari potuisse.

Nostris vero temporibus, vt efficacius testimonium in medium afferam, piscator quidam, dum inter scopulos Barbarii promontorii, filo, hamoque iuxta Diuz Virginis facellum, pisces capere contendisset, derepente ex vndis in scopulum, mas Triton exili-

uit, barba prolixa, crinibus oblongis, pectore hispido, facie non admodum deformi, abfultaque hominis forma. Qui cum paululum apricatus esset, & hominem à tergo, ipsius formata contemplantem, inspexisset, voce non dissimili prolata, territus confestim in salum se submersit. Hæc piscator de Tritone, siue homine marino cupidus audiendi, compro ordine ac sermone, hodierna die enarrat.

Deinde paucis ab hinc annis, hæc procul à Lunzpromōtorio, vt nobis retulit Ferdinandus Aluarus domus Indicæ scriba, vir integræ fidei, q̄ iuxta illud litus rusculū habebat, cuiq; vicinus erat vir probus, minimeque fallax, is enim vicinus persæpe piscandi gratia, se in quosdam litoris scopulos conferebat. Ibi cum negotium die quadam foeliciter succederet, (vt Ferdinandus ab eo ore tenus accepit) pisces quos hamo capiebat, à tergo sui in aridum scopuli anfractum, quo tutius asseruarentur, proiciebat. Quod quidem per sæpe inculcans, interdum nudum adolescentem imberbemque per anfractum conspiciebat. Attamen cum in illo loco, circum vicini incolæ frequenter nare consueuissent, credebat ex iis aliquem forte esse: Cui, cum intentus piscationi esset, nihil verbi faciebat. Tandem intentius animaduertens, adolescentem pisces manu capere, & ad os deductos edere inspicit. Qua re commotus occurrit, hominem petiturus. Qui violento cursu, cachinnans ridensque, in fugam sese proripuit, pelagoque vrinans sese submersit.

Eodem ferme tempore, è regione vr̄bis, pelago interiecto, non procul ab oppido quod BARRERIVM nostri nominant, iuxta Alfonsi Albuquerque viri patricii villam, similis formæ hominem marinum exanimem æstus maris in litus eiecit. Præterea in antiquis regni archiuis, quibus ego ipse præsum. extat adhuc compositionis chirographum vetustissimum, inter regem Alfonsum tertium & Pelagium Petreum, equestris ordinis Diui Iacobi magistrum, transactæ, qua decretum fuit, non magistro ordinis, sed regibus debere vectigal Syrenum, aliarumque belluarum, in ipsius ordinis littoribus captarum. Vnde facile colligitur Syrenes, cum de eisdem lex lata fuerit, frequentes olim in nostris æquoribus fuisse. Sed hæc hæctenus de Tritonibus, Nereidibus, Syrenibusque dicta sufficiant.

Cæterum, vt ad institutum reuertamur, scire oportet, vt paulo antea diximus, nobis de nominis vr̄bis Olisiponis origine, & causa, nihil certi constare, imo nec quicquam, quo ad ipsius pristinam memoriam spectet, nec item ad res in ea olim gestas, inter Græcos, Latinosq; authores reperire potuisse, cum minime dubium sit, in ea ciuitate in qua hodierna die tot elogia, epitaphiaque latinis characteribus, lapidibus exculpta extant, in ea ipsa, multa & præclara facinora transacta præcis temporibus etiam, fuisse, quibus nostrum hoc commentarium ornare, lustrareque valuissemus.

Sed cum illa omnia, vt ratione licet credere temporum iniuria potius quam scriptorum incuria forte periissent, ex nostris tantum Lusitanicis annalibus, cum altius nihil, quod minime fabulosum videatur, repetere audeamus, exordium faciemus. Et post illam miserandam cladem qua ferme vniuersa Hispania à Mauris occupata Christi fidem deseruit, quomodo iterum ipsa Olisipo Christo initiata fuerit, demonstrabimus. Quæ res sic se habuit. Cum olim assiduis incursionibus Mauri Hispaniam impeterent, pii ac Christiani homines vndique opitulandi gratia eo confluebant, Regibus suam operam offerentes. Accidit tunc inter alios D. Raymundum Tolosatium Comitem ad Alfonsum Castellæ Regem electum imperatorem, subsidio venisse: Cui Henricus eius ex sorore nepos, huius expeditionis comes fidissimus fuit. De cuius Henrici ortu, inter authores non satis conuenit. Nam Castellani scriptores eundem Constantinopolitanum esse aiunt. Galli autem ex Lotharingia promanasse asserunt, nostri vero ex Hungaria originis seriem deducunt. Attamen nulla certa ratione omnes, id quod dicunt, demonstrant, qua nos quicquam audacter confirmare possimus.

Cæterum ob ingentia istorum principum merita, Alfonsus Rex, Raymundo Orreacam, Henrico vero Therasiam, filias in matrimonium collocauit. Et quidem Henrico & Therasie, Portugallie comitatum in dotem dedit, cuius prouinciæ eo sane tempore, præcipua pars à Mauris occupabatur. Ex Therasia, Henricus Alfonsum suscepit. Is Alfonsus post multa, & præclara facinora, pro Christi fide acta, cum quinque potentissimis Regibus Mauris in campis Oriciensibus apud castrum viride conflicturus, quos vnico prælio deuicit à suis militibus, in ipsis castris vnico temporis momento, Rex electus, creatus, iuratusque fuit, & quidem reluctans, id contumaciter cunctis asserentibus, non decere strenuos milites, tam arduum, contra præclaros reges prælium inire, nisi sub regum vexillo. Affirmant nostri scriptores, ipsum Alfonsum, antequam prælium iniret, Christum in cruce appensum in æthere conspexisse, ei victoriam pollicentem, atque ducem

ducem fide flagrantem ita respondisse. Domine cum certo sciam, te filium Dei esse, mundique verum seruatorem, non est quod te mihi demonstrares. Vade ergo inquit, hostibus tuæ religionis, te ea lege ostende, vt nos tantis malis careamus, ipsique credant, cognoscanque tua, tui solius nece, mundum viuere, & saluum esse.

Ob quod miraculum, scuti basi, quod albi duntaxat coloris, tunc temporis Alfonso ipse gestabat, quinque cæruleos clypeos, pro deuictis quinque regibus, clypeisque cunctis, in Christi plagarum memoriam, quinque alba puncta, quincunciali ordine Rex ipse subnexuit. Quibus signis ab eo vsque tempore Lusitaniæ Reges summa cum reuerentia vtuntur, eaque continuo ob mysteriorum gloriam omni debito honore deosculantur amplectunturque. In quibus illud etiam mysterii, scitu dignum, inest, quod si quinque præfatis clypeis, numerum omnium punctorum adiungas, rationem triginta denariorum reperies. Quo quidem pretio, orbis redemptor Christus, à Iuda Iudæis venditus fuit. Igitur assecuti sunt Lusitaniæ Reges, ex tam insigni victoria, ea signorum tam gloriosa mysteria. Quæ signa vt cœlitus à Christo cōcessa fuere, sic ipsis ducibus, nobisque sub eis militantibus, ipsius Christi fidem in immensum per vniuersum orbem, longius, latiusque quam vnquam fuit, nostraque industria, & labore propagata, euulgataque hodierna die est.

Porro, vt ad scopum reuertamur, cum Olisipo ab hoc rege Alfonso obsideretur, & bello diu præliando, configendoque oppugnaretur, Christi fidei anno ipsius Christi natalis millesimo centesimo quadagesimo septimo, restituta fuit. Cui bello etiam nonnulli peregrini milites ex variis Europæ partibus religionis causa interfuere quorum non pauci dimicando desiderati sunt.

Nec defuere qui ex iis miraculorum argumentis, loco sanctorum habiti sunt, inter quos quidam Henricus fuit, natione Germanus, Bonnæ natus, oppidum est ad ripam Rheni, non procul à Colonia Agrippina constitutum, cuius Henrici meritis Deus multa & præclara miracula dignatus est facere, vt nostri annales testantur. Hoc Rege Alfonso regnante, non multis diebus post expugnatam Olisiponem, corpus D. Vincentii Leuitæ & Martyris, in ipsam urbem, ex sacro promontorio, vbi diu latuit, relatum est, & in fornice summi templi, summa cum reuerentia hodierna die asseruatur. Quam rem diffuse Resendius noster graui carmine prosequutus est.

E regione cuius monumenti, Alfonsi quarti Regis, sepulchrum extat, eius inquam qui anno Christi millesimo trecentesimo quadagesimo. Alfonso Castellæ Regi suo genero luculentum contra Alboacem Maurorum potentissimum Regem subsidium tulit, cruentissimoque ad flumen salsum prælio, aduersum eundem Alboacem præfuit. & gloriose victor, cognomen Ad salsum victoris vulgo obtinuit. Ob quam causam ipsius Regis mentionem non displicuit nobis hoc in loco facere.

Ad radicem vero huius summi templi, paulo inferius Occidentem versus, interposita platea, sacellum diui Antonii, quem Paduanum vocant, admirabili structura, & mira elegantia elaboratum, sese nobis offert, olim ipsius diui Antonii parentum habitaculum, in quo quidem ipse natus, educatusque fuit, ex cuius natalibus non mediocriter, sese vrbs Olisipo extollit, & merito quidem est cum inter cœlites tam digne omnium Christianorum consensu, sic annumeratus relatusque sit, vt Deo totius Christiani populi sententiam miraculorum fide confirmante, ipsius beatissimi Antonii nomen per vniuersum orbem cognoscatur, & reuerenter vbique gentium ab omnibus eius memoria colatur, celebreturque. Super eius sacelli epistylium domus ciuica, seu urbana curia constituta est. De cuius ordine, serieque regiminis, multa & præclara dicere potuissemus, si id alienum à nostro instituto non videretur. Quamobrem ad ea quæ pollicitissimum redeamus.

Igitur antiquæ vrbs Olisiponis situs, collem excelsum, ad Tagi Ripam deductum vsque, antiquitus solum modo occupabat, nunc vero plures montes, ac valles, magnitudine amplectitur. Cuius potissima, celeberrimaque pars Orienti opposita est: qua potissimum parte, suscepto iam Tago, pelagus in latitudinem millia passuum sex patet. Ex aduerso latere duo sinus efficiuntur: quorum vnus, Aquilonem versus intorsum reductus ad frequentem hac tempestate vicum GALLECYM nomine, alter vero ad meridiem paulum deflexus, ad vicum CONAM quotidianas habent nauigationes. Ab eodem vero latere paulo inferius, oppidum ALMADA situm est, in extremo frontis, quam Cornensis sinus obliquo circuitu emittit. Quo quidem loco pelagus à licentiosa sinus vastitate paulo coarctatur. Illincque ad urbem traiectus est,

passibus paulo minus, quam millibus quatuor. Ripa vero lateris eius fere præcipitio in mare descendens, ac dorso in arcus similitudinem ad meridiem sese inclinans, ad Barbarium promontorium extenditur, Mediis his anfractibus, sinuosa, deuia, quasi fyrtes inter sunt: in quibus aurum arenis inuolutum nostri conquirunt, eo præcipue loco quem *ADDICIAM* nuncupant: quod item plerisque locis in ipsa Tagi ripa fieri consuevit. Nec à veterum sententia discrepat, qui Tagum auro, gemmisque affluere scripserunt. Ab hoc rursus Barbario promontorio, ad citeriorem litoris partem, quæ occasui subiecta est, in mare progreditur lunæ promontorium, à quo ingenti flexu, veterum Turdulorum fines exoriuntur. Quod litus in hanc vsque ætatem, à nostris, vetus appellari consuevit. Interius non magno deinde interuallo, in extimo *Olisiponensis* sinus ostio, sanum Virgini matri, quam *Ductricem* appellant, dicatum, in scopulis inspicitur, vbi nocturnis facibus accensis, nauigantibus iter noctu præmonstratur, ne locorum ignari, ad vada, scopulosque vicinos, naues allidere cogantur. Interiora legenti Aquilonem versus, oppidum *CASCALÉ* situm est, quo naues, onerariæ in anchoris consistentes, accedente maris æstu, auram operiuntur, portu vadoso alioqui, & anfractuoso. Modico inde interuallo, aduerso etiam flumine, sinus in cubiti formam efficitur. in cuius fronte facellum est diui Iuliani, supra quod aliud diuæ *Catherinæ* sacrum. Tum eodem latere obliqua ripa, propius ad urbem accedenti, *Bethlehem* Oppidulum, & ibi templum ingens diuæ Virgini dicatum, vna cum cænobio monachorum, qui diui Hieronymi vitæ institutum professi sunt, sese offert, incredibili sumptu, ac magnificentia, constructum? diui Emanuelis regis monumentum, quod dum viueret, sibi ipse designauit erexitque Magnam tamen ipsi operi accessionem Ioannes tertius Emanuelis filius, qui nunc feliciter regnat, & fecit, & facere non cessat.

De qua re extat ibi in arcu celebre *Resendii* nostri *heffalibus* literis *tetrastichon*, quod quia à multis externis hominibus eo accedentibus describitur, ponere non grauabor:

VASTA MOLE SACRVM DIVINÆ
IN LITORE MATRI.
REX POSVIT REGVM MAXIMVS
EMANVEL.
AVXIT OPVS HÆRES REGNI ET
PIETATIS, VTERQVE.
STRUCTVRA CERTANT, RELIGIO-
NE PARES.

Turris vero ex aduerso, quatuor tabulatorum extat, quadrato extructa saxo, quam ictis in mare molibus, ipse etiam Emanuel Rex inædificari curauit. vti salo vndique circumdata, ab omni subita hostium vi, & impressione, tuta redderetur: nullæque naues, iis inuitis, qui turris præsidio impositi sunt, propter angustias, ad urbem propius auderent accedere. Hinc autem ad primum vrbis cornu, trium millium passuum interest spatium: quo excursu crebra villarum suburbanarum ædificia, mira elegantia & amœnitate constructa, licet cernere. Rura item, ac pascua, præter maximam omnis generis fructuum copiam, summam etiam pulchritudinem, ac iucunditatem ipso aspectu præse ferentia.

Quod si singula quæ in vrbis ambitu insunt, persequi vellem, res profecto me longius quam oportet distraheret. Qua propter ab instituto non longe discedamus. Urbis igitur *Olisiponis* initium, ab hac parte, qua meridiem respicit, vetus regia amplissima, magnificoque opere pulcherrima, efficit, quam *Ad Sanctos* nostri nuncupauit.

Nomen inditum loco, quod longo temporis spatio, corpora sanctorum martyrum *Verissimi*, *Maximæ*, ac *Iulix* ibi recondita fuerint, donec sub *Ioanne* rege eius nominis secundo translata alio fuere. Qui quidem diui, dum *Christum* dei filium orbisque seruatorem constanter profiterentur, sub Romano præside, *Olisipone* passi sunt. Inde obliquo aggere, saxoque constructo ad vestalium templum, cui diuæ *Mariæ Spei* nomen est, per cliuum sensim depressum itur: vnde rursus eadem via in aduersum montem conscenditur, Cuius in tergo, facellum diuo *Rocho* nuncupatum conspicitur.

EODEM deinceps tractu, in vallem amœnissimam, moenibus vrbis contiguam, hortisque vndique consitam, est descensus: quæ à facello *Eremitarum*, Diuo

Antonio consecrato, nomen olim sumpsit. Nunc vero iis exclusis, ab adnunciatione Angelica deiparæ virginis facta, nomen habet, & à vestalibus Dominicanis instituti inhabitatur. Mox pari accliuitate collis nascitur, densissimo oliueto oblitus, vt non facile introrsus inspicere possit. A superiori vero parte apertus, & sacello diuæ Annæ, recens dicato, ornatus, quod summa cum religione, & reuerentia, magna item populi frequentia, ab omnibus hodie visitur, & colitur. Ab hoc subinde per agrum compascuum, leprofaria, foroque boario interiectis, in aliam vallem non minus fertilem, iucundamque deuenitur. Quæ Maurusia nuncupatur, ex eo quod post recuperatam de Saracenis urbem, eo loci permisi sunt Mauri habitare, Cuius sinistram partem, quæ ad septentrionem vergit, vbi campi diuæ Barbaræ incipiunt, angelorum sacellum diuidit. Supra vallem hanc orientem versus, mons excelsus imminet recto, difficilique ascensu, à quo fanum diuæ Mariæ Montanæ, quod in summo montis culmine situm est, nomen accepit. Ab hoc præterea modico flexu, vtcunque directo itinere, ad urbem reditur, statimque obuium fit templum vetustissimum Augustinienſium monachorum, diuæ Virgini gratiarum sacrum, introrsus eidem urbis muro adhærens. Ex inde porro præteritis ditissimo cœnobio Vincentioleuitæ & martyri dicato, canonicorum diui Augustini. atque Gymnasio non ita pridem celebri, antequam Rex Ioannes Tertius illud Conimbricam transtulisset, ad ripam Tagi decurritur, quæ aquilonare urbis cornu ab ea parte efficit. Qua parte amplissimum, nobilissimumque vestalium diuæ Claræ cœnobium, ad fluminis crepidinem ferme attingit: indeque auerso itinere, sacelloque diuæ virginis Paradisiacæ interiecto, ad primam urbis portam, quæ Crucis dicitur, iter est. Ab illo autem Claræ templo ad regionem veterem quam ad Sanctos antea nominari diximus, vbi meridionale urbis cornu posuimus, rectus margo, secundo mari ab oriente æstiuo incipiens, in meridiemque excurrens, millia passuum tria ferme efficit. Eo igitur modo, latus hoc urbis mari alluitur, reliquæ tres partes aditum habent à terra. Itaque collibus quinque, vallibus totidem feracissimis, & iucundissimis, urbs tanto spatio complectitur, ita vt vniuersus eius ambitus septem millibus passuum designari possit. Certam autem eius formam descriptionemque, facile deliniari posse non arbitror, cum in solo montoso, asperoque sita sit. Nihilominus si quis ex oppido *Almada*, quod contra in vltiore sinus parte positum esse docuimus, rectis immotisque oculis, urbis situm figuramque velit contemplari, ab ea præsertim parte, qua in urbem traicitur, illam certe veram vesicæ piscis effigiem referre comperiet. Quod si solum omnibus ex partibus planum esset, à latere terrestri, formam arcus demonstraret: Interioris vero urbis amplitudo & magnificentia, tanta est, vt cum cæteris omnibus Europæ urbibus, & hominum multitudine, & ædificiorum pulchritudine, & varietate, merito contendere possit. Domorum siquidem amplius quam viginti millia inesse constat. Earumque ingens multitudo, tam principum virorum, nobiliumque, quam etiam priuatorum hominum, eleganter, & sumptuose prope incredibili constructa est, adeo, vt etiam parietes intrinsecus, fornicesque, ligno Sarmatico vndique vestiti, vermiculato opere, auro, variisque coloribus adhibitis exornentur. In litore, fontes quam plurimi ex diuersis urbis partibus per ductus subterraneos oriuntur, è quibus populus aquationem facit. Eorum vnum Regium nominant, marmoreis columnis, ac fornicibus eximie constructum, sexque fistulis tanta aquæ copia profluentem, vt vnus, vniuersæ hominum multitudini potum pene suppeditet. Hic autem saporis, & splendoris, & lenitatis præstantia, omnium fontium, quos vsquam me videre meminerim, aquam aut æquat, aut superat, Tepidam etenim cum effundat, paruoque ipsa post temporis momento resederit, tum purissima, frigidissimaque suavissime bibitur. Duo præterea fontes haud ita procul, emergunt maximis aquæ scatebris, in mare breui ad modum fluxu prorumpentes. Quod si longiori distarent à mari intervallo, multæ frumentariæ molæ tanta aquarum vi atque impetu, quouis anni tempore facile agerentur. Cæterum lotricibus, alutariis, fulonicisque opificibus plerumque seruiunt. Non multo deinde interiecto spatio portam crucis versus, fons alius, aut vt verius dicam stagnum emergit: qui Equorum dicitur, propterea quod per æneæ statuarum equestrium labra, aquam ore affatim vomentium, instar fluuioli cursum tenet. Sunt denique diuersarum aquarum salientes fontes, puteique non pauci in omni parte urbis, magnam ciuibus commoditatem afferentes. Quos omnes in præſenti sigillatim enumerare, non huius instituti multum interesse videtur. Ad reliqua igitur urbis ornamenta breuiter, ac summatim delibanda veniamus. Atque vt antiquam in summa arce regionem, quæ in editiore urbis par-

te posita est (opus ipsam antiquitatem vere repræsentans) omittamus. Olisipo septem imprimis ingentibus ædificiis singulari Regum nostrorum consilio, sumptuque incredibili magnificentissime extructis, hoc tempore illustratur. Horum primum, ut à religione initium faciamus, Misericordiæ templum est, quadrato vndique lapide elegantè extructum non infinito prædiorum censu, ac prouentibus annuis vberrimis, quemadmodum plæreque omnes nostræ ætatis basilicæ, sed sola optimatum, ac piorum hominum benignitate ita sustentatum, ut prope fidem superet, quantum in annos singulos ex collatitia stipe, in pauperes impendant, Huius qui curam gerunt, sodales, siue ut expressius dicam, fratres Misericordiæ nuncupantur, quibus, propter & generis & nominis claritatem, & summam etiam pietatis probitatisque existimationem, negotium defertur. Siquidem illi omnes communi consilio parique animorum voluntate, illud Misericordiæ ærarium administrant: quod ex fortuitis tantum modo hominum piorum largitionibus, eleemosynisque conflatum est. Ex quo summa sodalitiū fide & integritate, nullo habito personarum delectu egentium omnium inopiæ consulitur, ac prouidetur, præsertim puellarum pupillarum, quibus inde, iuxta cuiusque qualitatem, dotes in matrimonium conferuntur. Tum etiam eorum qui graui aliquo incommodo, aut calamitate pressi, vitam in mœre, rerumque angustia trahere cōguntur. Quo fit, ut multorū tam incolarum, quam exterorum mentes, ad largiendum alliciat, perpetuus ille ordo incorruptaque ratio ærarii quotannis in pauperes exhauriendi. Nihil enim in eo pecuniæ ultra annuum tempus asseruari fas est, nec item prouentus habent, nec ex instituto legibusque sodalitiū habere licet. Quod sane eo magis admiratione dignum videtur, quod ex ærario amplius viginti quatuor, aureorum ducatorum millibus in singulos annos constet egentibus erogari. Quin nonnullis annis numerum quadraginta millium æquasse vel superasse, compertum est. Secundo loco sequitur alterum Misericordiæ, ac humanitatis exemplum, Valetudinarium videlicet commune pauperum, infirmorumque hominum, nomine Omnium sanctorum, non magnificentia ædificiorum, non sumptuum magnitudine, non denique benignitate erga pauperes, variis corporis morbis conflictatos, & expositos infantes quos nutriendos alendosque curat, priori illi cedens. Id quatuor diuiditur claustris, hortisque amœnissimis, porticibusque quatuor & triginta, quibus circumcirca continenter adhærent ædes magnificæ, tricliniis, lectis culcitrisque mundissimis decenter ornatæ. Ibi pauperes ægrotantes benigne, liberaliterque excipiuntur: nec nisi recuperata in integrum valetudine, inde dimittuntur, dato insuper quibusdam viatico, quo se non paucos dies, dum firmiores, valentioresque effecti fuerint, sine vlllo labore ac molestia subleuare possint. His porro quæstorum, curatorum, medicorum, pharmacopolarum, cæterorumque ministrorum domus recte distinctis ordinibus coniunctæ sunt: ut infirmis, si quis casus necessitatis acciderit, præsto semper adsint, diesque noctesque pro se quisque sedulo diligenterque inferuiant: adeo ut inter reliqua regia xenodochia quibus amplissimis celeberrimisque Hispania passim præter cæteras orbis Christiani prouincias referta est, nostrum hoc facile principatum sibi vendicet. Pro huius vero foribus campus patet apertus, planus vndique, quadrato ædium pulcherrimarum ordine circumdatus, à quo diui Antonii & Maurusia valles, quarum supra mentionem fecimus, in Æ literæ figuram se contingunt ac diuersis postea plateis in corii bubuli similitudinem detracta cauda, explicantur, mare versus decurrentes. Ad dextrum deinde eiusdem xenodochii latus, medium inter aquilonem & occidentem, diui Dominici templum situm est, ac collegium celeberrimum, cuius ex aduersa fronte campo interiecto occidentem versus, tertium extat monumentum, à Diuo Petro, Ioannis regis huius nominis primi filio sumptu publico constructum, domus reuera amplissima mirificoque opere admodum conspicua. Quam eo tantum consilio inibi, dum nomine Alfonso quinti, sui ex fratre nepotis, regni regimen sustinuit, extrui imperauit, uti exterarum gentium regumque legatis, eo loci hospitium præberetur: publicisque sumptibus ibidem liberaliter magnificeque exciperentur. Inde si recto itinere ad litus ire perrexeris, relictis ad dexteram in loco eminentiore cœnobii Carmelitarum, Franciscanorum, ac ordinis Trinitatis, magnifica, sumptuosaque structura nobilissimis, regiam nouam plateam, anaglyptariis, annulariis, cœlatoribus, vasculariis, fabris argentariis, & ærariis aurariis, item argentariisque refertissimam, præteriens, in aliam eodem pariter nomine nouam mercatorum, continuo flectens ad læuam, deuenies, cæterarum omnium longe latissimam, ædificiisque pulcherrimis, vtrinque exornatam, Illuc omnibus fe-

bus fere ex partibus orbis, & gentibus quotidie mercatores certatim conueniunt, maximo hominum concursu atque frequentia, propter commerciorum portusque opportunitatem. Eademque via contra septentrionem progredienti, ad læuam portorium vetus obicitur: vbi pro mercibus importatis publica regi vectigalia nuper pendebantur. E regione huius portorii forum quæd veteris pali vocatur apparet, in quo semper non pauci homines mensis assidentes reperies, quos notarios vellibrarios vocare possimus, nullis tamen ciuitatis ministeriis obligatos. Hi omnes ex hoc vitæ genere sibi alimentum suppeditant, quod omnium accedentium, mentesque suas explicantium, sensum assequantur, ordineque in eodem ipso loco subito schedis, scribant petentibusque dato pro ratione materiz pretio, tradant, in tantum, vt literas, epistolasque amatorias, elogia, orationes, epitaphia, carmina, laudes, parentalia, petitiones, syngrapha & cuiuscunque generis alia quæ ab eis postulaueris, ad ea habeant dispositum scribendi stylum, quod nullibi in totius Europæ urbibus fieri vidi. Vnde Olisiponis magnitudinem, & hominum frequentiam facile iudicabit. Dehinc recto itinere ad templum Misericordiæ, de quo iam diximus, iter est, contraque eius vestibulum ex orientali latere, quantum apparet ædificium, regis Ioannis hoc nomine tertii, perpetua memoria dignissimum. Duplex nempe magnificentiarum ædium structura, totidem porticibus, vtrinque triginta duobus arcibus, octogintaque cellis exornata, angusta, æqualique areola interiecta: quam domum frumentariam reipublicæ, ac quasi Lusitaniæ nutricem merito nominare possis. Ea siquidem mente horreum ibi publicum à rege optimo ac prudentissimo constitutum est: vt sublato frumenti leguminumque omnium portorio quod non sine fisci magno detrimento, ipse omnium regum Lusitaniæ primus plebi elargitus est, speque ingentis quæstus mercatoribus proposita, frumentum vndique ab eis conuehitur. Eo pacto breui plebs anno-næ caritate subleuatur. Quod sane magno reipublicæ commodo factum esse nuper experti sumus. Post huius tergum, nouum portorium inhæret, ipsam maris crepidinem attingens, immanis quædam lapidum moles, tignis trabalibus confertim immisissis, ac fistulationibus in mare adactis, suffulta, regisque eiusdem iussu sumptuque constructa, cui merito ob ædium magnificentiam, & operis pulchritudinem, quantum in hoc ordine locum tribuendum esse duximus. Eodem tractu secundo mari, campus latus admodum inest, à noua portorii, horreique structura, tum à septentrionali, tum ab occiduo latere, pulcherrimarum ædium serie circumseptus, tum maxime à meridionali, porticu iucundissima aspectu, ad litus vsque ornatu summo, deductus. Nam aliud latus quod orientem hibernum respicit, mare includit. In eo forum inest piscarium, vnaque forumque cupedinis constitutum, quo cetarii, sutores, cupedinarii, lanii, panifices, dulciarii, gregati quotidie concurrunt, omnia quæ ad urbem vescendi causa afferuntur, vendentes. Præterea, propolarum, institorum, cauponum, stabulariorum, linteonumque tabernæ ibidem instructissimæ visuntur. In hoc vero piscario foro, certa quantitas corbium deposita est, magistratum edicto, quibus cimbris piscatoriis appulsis, pisces à mediastinis in forum ad venditrices aduehuntur. Hi quidem cotinuis singulis annis à magistratu, piscatoribus, plus minus, duobus millibus ducatorum locantur. De qua sane re, an causa adacti vectigalis, ciuitati congratuler, an tam latentem tyrannidis speciem reprobem, dubius & perplexus sum. Nec huic loco talia conserui, nisi vt urbis opulentiam externis hominibus patefacerem. In huius vero campi occiduo sinu, eodem piscario foro à tergo relicto, mercatoque panificum, holitorum, fructuum venditorum, aucupumque interiecto, nec non macello, domus quam nostri Septensem nominant, sita est, in qua regii præfecti negotia ad bellum Africanum spectantia expediunt. Non procul præterea ab hac domo, contiguo ædium ordine, sextum monumentum, opere admirabili factum extat: præda spoliisque multarum gentium regumque referatissimum, quod ab Indicis negotiis, quæ ibi pertractantur, domum Indicam vulgus nostrum appellat. At tamen meo quidem iudicio, aromatum, margaritarum, carbunculorum, smaragdorum, aliarumque eius generis gemmarum, quæ quotannis ad nos ex India deportantur, emporium copiosissimum, tum auri quoque & argenti facti infectique, horreum amplissimum verius appellare poteris, quod cellas ibi quam plurimas miro artificio atque ordine distributas, maxima omnium harum rerum copia affluentes, ab omnibus conspici posse palam est, vt me hercule, fidem res superatura sit, nisi id omnium oculis obici, manibusque in horas pene contrectari videremus. Proinde ex regia, quam ibi desuper Dominus Emanuel amplissimam, & sumptuosissimam sibi fabricatus erat, porticus latissima velut musculus, vt demon-

strauimus à qua campus de quo paulo ante mentionē fecimus à meridionali latere sepirur) in mare prorumpit, in cuius fronte ad Orientem versus, turris vndique quadrato saxo mire exulta, litori imminet. Ad hoc ibidem in ipso litore aliud ædificium opere mirabili à fundamentis modo facere coepit potentissimus Ioannes. III. Rex dominusque noster, quodcum Deo diuisque ppitiis ad exitum perduxerit, octauum locum ciuitatis ornamenti obtinebit, ac reliquis omnibus palmā facile præripiet. Postremò ei regiaz, quam diximus Emanuelem ædificasse, è regione huius nouæ instructuræ, occidentem versus, platea interposita, contiguum est septimum, vltimumque publicum monumentum, cellis quam plurimis, ac tricliniis quaquauersum artificiose fabrefactis instructum, vt ob interiorum ædium multiplices recessus aditusq; diuersos, Labyrinthum esse vere existimes. Ibi Reges nostri armamentariū ingenti armorū omnis generis copia refertū constituerūt, machinarum item & tormentorum, tum rerum omnium quæ ad bellum terra marique gerendum pertinent apparatu, adeo instructum, vt cæteris omnibus, quæ Europa Asiaue hodiè instructissima copiosissimaque habere fertur, quorum optimam partem vidimus, & multitudine machinarum, & infinito armorum telorumque numero facile præstet. Id vero hoc argumento me cuius facilius probaturum puto, quod Rex in ordinariis tantum naualibus, expeditionibus, naues plures ducentis omnium generum perpetuo instructu optimeque armatas in Asia, Africa Europaque habere cogitur. Tribus autem harum ædium cellis, quadraginta millia peditum armorum corpora, ac tria millia cataphractorum integra quasi ex deposito diligentissime, nitidissimeque custodiuntur, præter ea quæ ad quotidianos & extraordinarios motus depromuntur. Bombardici quoque generis, Mortarios, Scorpiones, Basiliscos, Leones, Colubrinos, Camelos, Petrarios, Dispersores, Ruptoresque inusitatae magnitudinis, & ponderis. tum reliquorum etiam vulgarium missilium, quos Falcones, Bercios, Scopposque vulgus appellat: Pulueris item, & globorum, tam ex saxo quam ex ferro tantam vim & copiam asseruari compertum est, vt si singulas omnium diuersasque formas, numerum, pondusque, per partes explicare coner, verear ne falsa iis, pro veris huic operi videar inseruisse, quibus hæc legendo duntaxat, vel audiendo, percipere sufficiet. Ad reliqua igitur pergamus. Vrbs ex ea parte qua mari adluitur, vt paulo ante demonstrauius, vtpote nobilissima eius parte, portis duabus, & viginti distinguitur: pars vero quæ continentem respicit, sedecim, quibus omnibus, propter infinitam hominum multitudinem, eiusque ambitum latissimum, maxime indigere videtur. Turribus autem per murorum gyrum septuaginta septem munitur. Tempa vero, quæ à Græcis parœciæ appellantur, in quibus sacramenta fidelibus omnibus subministrantur, quinque & viginti numerantur, præter ea, quæ plurima monachis, Anachoritis, vestalibusque virginibus sunt attributa. Huic loco non nihil in laudem ecclesiasticæ musicæ adiciam, idque verissimum compertissimumque inter omnes ciues habetur. Nempè quod in præcipuis anni festis diebus, ex ipsa vrbe Olisipone, vltra triginta absolutos cantorum choros, ad sacra modulato cantu, in pagis villisque circum vicinis canenda, vna die cuncti exeant: omnibus vrbis templis, in quibus musica modulata canitur, ex eo nihil detrimenti, ad suas celebrandas festiuitates capientibus. Societates vero, quas confraternitates vocant c x x x i. sunt, in quarum vsum ingens à sodalibus quotannis conflatur pecunia, quæ in pauperes, & alios vsus necessarios summo ordine elargitur. Quod at ad loci, situsque salubritatem, & aeris temperamentum attinet, tanta certe soli, cœlique clementia, & amœnitas est, vt nullo fere vnquam anni tempore, nec æstas, nec hyems immoderata sentiatur, quo factū est, vt multi mortales ex diuersis nationib. terrisq; remotissimis, cœli puritate pellecti, illuc cōmigrarint: derelictoq; soli natali & patriæ cura posthabita, perpetuā ibi sedē, vitæq; domiciliū posuerint. Vrbs vero territorium, suburbanis, rusticisque villis ædificiisque magnificis, quocumque oculos verteris, propter agri fœcunditatem vndique refertum videas, tanta etiam hominum frequentia, vti secundis iam pridem rebus, perpetuaque pacē cum finitimis parta, complures iam ruri potius, quam in vrbe commorandi desiderium teneat. Agros enim passim, non vicis pagisque solum, sed templis etiam, claustrisque innumeris & ornatissimis, frequentari, cum tanta animi voluptate videmus, vt villæ, tam rusticæ, quam suburbanæ, numerum sexcentarum excedant. Pagos vero qui ab vrbis magistratibus ius petere coguntur, ducentos quadraginta numerant, inter quos sex & triginta, priuatis propriisque iudiciis ac prætoribus vtuntur, suisque oppidanis iurisdicendi potestatem habent, incolarumque controuersias per se omnes diiudicant, & finiunt, nisi cum de causis capitalibus, grauioribusque agitur. Tunc enim ad summum vrbis magistratum prouocatur, eiusque

iusque sententiam requirere compelluntur. Denique ut ea quæ insigne aliquod ornamentum urbi afferre possunt, breui velut epilogo complectamur, ad Tagi ripam quinquagesimo circiter ab urbe lapide, flumine aduerso, oppidum Scalabis situm est, peruetus atque inter pleraque alia Lusitanix oppida percelebre, quod Plinius quintam Lusitanix coloniam fuisse, atque presidium Iulium olim vocatum testatur, nostri hodie SANC T A R O N A M V O C A N T. De qua re plura apud Resendum nostrum antiquitatis amatores inuenient. Inde quoniam in montis excelsi admodum iugo positum est, in campum apertum & planum, longe lateque despicit, qui campus Tago medius diuiditur, maxima terræ fertilitate, quæ cæteris omnibus, usque eo præstat, ut modicæ arationes, quotannis pro vallis angustia, incredibiles tritici aceruos afferant. Ad tantam autem soli ubertatem id laudis non pudebit connectere, quod multis dictu vix credibile videbitur, sexagesimo nempe post die, quam sementis fieri cœpta est, segetes momento fere temporis adultæ, ac præmaturæ secantur, teruntur, & si libet, moluntur. Verum ut ad propositum reuertar, Tagus qua Scalabim adluit, usque ad urbem latissimo aluco defertur, atque altissimo. Nec eo contentus, interdum multos sinus vltro citroque, & insulas efficit. Eo itidem interuallo, oppida, pagi, villæque aspectu, situque gratissimæ ac amœnissimæ conspiciuntur. Medio fere cursu cis Tagum, occidentem versus, oppidum Alanquer situm est, quod, ut sentit Resendus, prisca secula Gerabrigam appellabant. Locus natalis nostri, cuius nouam interpretationem si propius inuestigare libuerit, Alanorum ecclesiam lingua Saxonica sonare comperies: nec à veritatis via multum aberrabis. Alanos siquidem cum vniuersam Europam cædibus, incendiisque vastando peragrassent, iis locis confedisse, eaque tantisper incoluisse ex multorum annalium monumentis compertum est, dum Gothis superuenientibus ex provincia prorsus discedere, aliasque terras quærere coacti fuerint. Quæ gens omnis lingua, moribus, vicinitateque, Saxonibus ab origine fere semper coniuncta fuit, & ad hunc usque diem mutuo quodam vinculo propinquitatis sese refouent. Ad huius vero oppidi radices (est enim eius præcipua pars in summo montis præalti culmine sita) fluuius è multis fontium subterraneis oritur peramœnus, pisciumque multo feracissimus, qui arboribus vtrinque confitus, sole meridiano, magnisque caloribus, umbram efficit, quo homines, ut plurimum secedunt, gratissimam. Mox magno impetu inter confragosa montis, in planiciem apertam delatus, sexque à capite fontium passuum millibus, in Tagum diffunditur, qua parte Tagus crebras insulas emittit, quæ omnes frumento, pascuisque pinguis abundant. Attamen earum nulla hoc tempore castellis, pagisve, aut vitibus colitur, ut Strabo scriptum reliquit. Quæ res Tagi ipsius alluionibus verustateque temporis fortè deficientes, hoc gloriæ corollario cohonestantur, quod hodierna die, Tagus ipse per vniuersa Oceani litora, in Aphrica, Asiaque, leges & instituta det, quibus ipsarum prouinciarum reges, principesque, sponte vel coacti parent, tributaque Lusitanis soluunt, Christi que fidem indies magis magisque non pauci colunt. Quod non in Indorum ditionibus modò, sed in Chinarum etiam terminis, ac Iapponum finibus, gente antehac Europæ incognita, summa cum reuerentia fit. De innumeris verò exoticis rebus quæ ex nostris vniuersæ Indiæ, Persiæ, Arabiæ, Æthiopiæ, Bresiliæ, Aphricæque ditionibus, in hanc urbem toto anni circulo aduehuntur, deportanturque, cum de omnibus iis satis luculenter, in eo opusculo, quod de fertilitate & opulentia Hispaniæ emisimus, tractemus, nullam consulto hic facere mentionem sigillatim voluimus. Si quis forte id cognoscere auide cupierit, ipsum librum conquirit, quæ situmque legat. Cæterum si lectori noster hic labor displicuerit, sciat nos non ita hoc opus cudisse, ut itinera aliis scriptoribus interclusa à nobis esse opinemur. Nam si forte aliquis de origine, & urbis situ compertiora in medium attulerit, rem profecto gratam cunctis, nobisque in primis fecerit.

DE REBUS, ET IMPERIO

LUSITANORVM AD PAVLVM IO-

VIVM DAMIANI à GOES DISCEPTATIVNCVLA.

Paulus Io-
annis.

VIVSMODI multa sunt doctissime Bembe, quæ quotidie à nostris in Africa, Asiaque pro sacrosancta fide catholica aguntur, quæ si Paulum Iouium Nouocomensem, virum (vt fatear) doctum, non latuissent, ea quæ in sua Moscouitarum legatione, deceptus cuiusdam Pauli Centurionis Genuensis verbis, scribit, nunquam in lucem dedisset. vbi eundem Paulum iniuriis Lusitanorum accensum, ita asserentem introducit, Lusitanorum nauigationibus, non solum itinera reliquis nationibus in Indiam intercludi, verum etiam omnia aromata, inibi comparata, ingenti quæstu Olisipone, bona dum seruant, corruptaque prostituunt, venundari. Id autem non dabitur Pauli verbis, vt hanc imposturam agnoscamus. Siquidem singulis annis, à Regis nostri negotiatoribus, omnia ad vnum aromata, quæ ex India portata fuerint, diuenduntur. Nunquam enim inde tantum aromatum aduehitur, quin facile vertente anno ab Europa absumatur, præter piper, quod in multos annos sine corruptione seruari potest. Nec credo Paulum illum Genuensem ob publicum bonum talia blaterare, sed proprio eommodo ad istius verba incitari, propter quod & cæteræ quoque nationes, nostræ inuident nauigationi, potius suum lucrum affectantes, quam propagationem religionis. Porro nos id quoque quod confiteri nefas non est, emolumentum etiam & opes ex nostris peregrinationibus quærimus, sine quo vix tota Europa sustinere posset sumptus, quos quotidie facimus. Certe vel ob id laudari debemus, quod non vt inermes negotiatores ad quæstum tantummodo aromatum per Oceanum oberramus, vt multæ nationes Italiae, Hispaniæ, Galliæque antiquitus fecere, & modo faciunt, sed exercitibus, & classibus instructi maximo cum metu hostium, non tam pericula nostræ ditionis, quam Christianæ fidei prorogamus. Nec, vt falso multi opinantur, ex omnibus nostris nauigationibus lucrum elicimus, sed ex pluribus pro religione dimicando, magnam hominum ac pecuniarum iacturam facimus, vt in Mauritania, & Atlantico littore, vbi domitis, & in mancipiorum genus redactis Mahometanis omnibus, qui Lusitaniam occupabant, idque multis annis, confingendo paucis nostrorum copiis. Deinde Castellanis, eorumque sociis omnibus, ac Gallis, vnico prælio ad Scalabitanum deuictis, ac ex regno depulsis, subito Abylam, siue Ceiptam celeberrimam ciuitatem in freto Herculeo sitam occupauimus. Postea vero Reges Fez & Hesperidum multis conflictibus subactis, Tingidem, Argillam, Aleacerem, Tutuanum, Asaphium, Castellum Regale, ac Assamorum, Titium & Massaganum, istorum Regum patrimonia expugnauimus, & alia oppida, quæ excidiis deleta sunt. Ex quibus locis omnibus non solum nihil commodi Regi nostro accrescit, sed etiam ingens sumptus impenditur, idque cum iactura multorum nobilium, quos ibi perpetuo in præsidio habet. Vtinam doctissimus ille Iouius ista vna cum iis, quæ in Æthiopia à nostris geruntur, perspecta habuisset, vbi nostra opera & sermone potentissimus Rex Manicongri cum toto suo regno (quod in longitudine tria millia millium pass. habet, in latitudine vltra duo millia millium) fidem Christi accepit, eamque indies magis magisque colit. Deinde vtinam & id quoque cognitum habuisset, quomodo in omnibus Guineæ ac Nigritarum regnis, quæ plurima sunt, & ad montes Lunæ ferme vsque atque in regnis Zofalæ, Bennamataxæ, Mocambi-qui, Quilloz, Monbacæ, Melindi, & in aliis, atque in insula diui Laurentii, & vsque ad Arabicum sinum, liceat eandem Christi fidem per nos prædicari, atque in latissima Australi Brasiliæ plaga, vbi multas colonias nunc habemus. In quibus Regnis, multi ad ipsam religionis veritatem à nostris concionatoribus perducti sunt. Præterea nostris quoque armis & in classibus fit, vt liceat (idque nostris magnis sumptibus) Oratores potentissimi Preciosi Ioannis Æthiopum Imperatoris, tuto aulam Romanam commeare, ac principis sui verbis, Romanum Pontificem vt supremum Episcopum agnoscere, subditorumque obsequia polliceri, id in mandatis habentes vt se Catholice Ecclesiæ coniungant. Quæ res adeo præclara, vt gratulatione, non odio prosequenda esset, si vere Christi cultores essemus. Iam vt omittam, quo pacto nostri sæpius sinum Arabicum pererrantes, Suezium vsque peruenerint, omnesque ferme eius litorales ciuitates euastauerint, ac templa Mahometanorum incendiis absumperint. nec id quidem sine ingentibus sumptibus, ac magna nostrorum

nostrorum

noſtrorum iactura conficitur, quæſtu prope nullo. Rurſum quod regnum Adenſ. nobis tributarium cum Fartaquorum regno fecerimus. ſinumque Perſicum in ditionem, iuſque noſtrum fere totum redegerimus. Vbi regnum & inſula Oromuziæ, iam tanquam Luſitaniæ legitima patrimonia ſita ſunt. Adhæc regnum quoque Cambaiæ, à nobis hoc tempore domitum eſt, & eius firmiſſima ciuitas Diu occupatum. In quo loco ingens clafſis Sultani Babylonæ, milite etiam Chriſtiano inſtructiſſima, ac trecentis Regis Cambaiæ nauibus, quas Attalaias vocamus, & quadraginta Regis Calecutii, quas Parahos nominant, à Prorege Frãciſco de Almeida anno milleſimo quingentiſimo nono proſtigata eſt, pleiſque nauibus, aut captis, aut demerſis cum ingenti hoſtium clade. Quid hic referam Dacam, Cheul, Dabul, Bandam, ac Inſulam Goæ, quæ tota iam Chriſto parer. Poſtremo quod ad Reges Narſingæ, Honori, Batecallæ, Otiſæ, Deli Cananori, Callequi, Calecutii, Cochini Coulani, inſulæq; Seylani, & vltra Gangem ad reges Bengallæ, Pegui, Syani, & ad magnam Malachæ ciuitatem, quam primo Alſonſus de Albuquerque Prorex, ditioni noſtræ adiecit (cui etiam debemus Oromuziæ, ac Goæ imperium) & ad inſulam Samatræ. Ad lauam quoq; minorem & maiorem, & ad inſulas Bandæ. Moluqui, & ad Borneum, poſtremo ad Chinam, ad Lequios denique nationem vix antehac cognitam, fidem Chriſti propagatam eſſe, quod noſtri non æſtimandis laboribus atque ſumptibus obtinuerunt, quorum Reges, & plures alii, quos omitto, multi ſe ſeruos Regis noſtri vocant, nonnulli tributarios, & confœderatos, alii amicos, apud quos ſiue ex fœderatorum genere ſint, ſiue ex numero

20 deditiorum, ab Herculeis columnis vſq; ad Chinam & Lequios per omnes prouincias maritimas, nobis authoribus, fides Chriſti celebratur, ita tamen, vt alibi id liceat colloquiis & ſermonibus, alibi publicis concionibus, nonnullis in locis phana quoque, & templa religioni Chriſtianiæ dedicentur. Nunc certe IN OMNEM TERRAM EXIUIT SONVS ET IN FINES ORBIS TERRÆ VERBA EORVM, & ſpes eſt longius ſenſim ad mediterranea, fidem Chriſti propagatum iri, & Chriſto fautore, & noſtrorum prædicatione. Quibus rebus omnibus conſideratis, & quod Rex noſter à principio nauigationis noſtræ in Indiam cogatur perpetuo alere, tam in Mauritania, quam in iſtis Indiis, & in aliis quoque prouinciis, ordinarium & perpetuum exercitum, 20. ferme millium militum, quos ſumptus domeſticis opibus tolerat, nullis ad hoc ab amicis auxiliis corrogatis. His

30 adice claſſem plusquam trecentarum omnis generis nauium, quas nunquam otioſas, ſed in perpetuis expeditionibus occupatas habet. vt iam non enumerem extraordinarios ſumptus, quos ad ſubita bella facere cogitur, nam quæ ſuperius recensui, impẽſæ pacis & tranquillitatis ſunt, non bellorum, quæ ſubinde aliis ac aliis in locis gerenda ſunt, dum aut fines tuetur, aut ſocios protegit, aut fines imperii promouet. Quis piorum Chriſtianorum non deſinat nos maledictis laceſſere, conſiderans ad tot ſumptus ſuſtinendos magnum omnino requiri lucrum? Quod ſane nobis inuidere non debent, ſed potius augere, aromata noſtra carius emendo (quanquam à noſtris ſemper vilius vendita ſint, quam olim à cæteris nationibus vendebantur) vt ea pecunia Mahometani de facie terræ (quando alii Chriſtiani principes inter ſe dimicando Chriſtianam ditionem neglectui habent) deleantur, & ſancta fides paſſim ac tuto prædicetur. Hæc omnia ſi ille bonus ac doctus Paulus Louius ſciuiſſet, nunquam aut de quæſtu noſtro inuidiam mouiſſet, aut corrupta aromata pro integris vendi aſſeruifſet, quippe cum edicto Regis, placitiſque totius regni mucida, adulterinaque ſemper cremenur, id quod dum puer ab intimis cubiculis prudentiſſimi Regis Emanuelis eſſem, ſæpius vidi Oliſipone fieri. Cæterum, ſi qua iſtius rei culpa eſt, ea apud ſolos iſtos tabernarios, propolas, & inſtitores hæret, quibus nihil ſancti, niſi quod cum lucro conianctum eſt, in quos animaduertendum eſſet, nam ii omnium generum mercioniorum corruptela veriſſima ſunt. Hæc ſi Louio comperta fuiſſent, non noſtras laudes arroſiſſet, ſed benigna prædicatione celebraſſet, quod illi ob terſiſſimam eloquentiam & facile, & expeditum fuiſſet. Hæc ad Dienſ. oppugnationem, de noſtrorum Luſitanorum

ſo geſtis, obiter adieci, vt per te (cuius amplitudo ſumma eſt) gratiam aliquam, & commendationem huic diſceptatiunculæ noſtræ conciliarem, quo illa ex tua autoritate maiorem vbique fidem emereretur:

Vale.

L. ANDREAE RESENDII
EBORENSIS,

Antiquitatum Lusitaniæ, & de Municipio Eborensi Lib. V.

ORATIONES ITEM, EPISTOLÆ HISTORICÆ, quotquot reperiri potuerunt.

IN HISPANIA DILIGENTER AB AMICO COLLECTA,
Nunc primum summa diligentia edita.

Ad CC. VV.

NICOLAVM ET SIMONEM
RODERICIOS fratres, Lusitanos.

Clarissimo Virò

SIMONI RODERICIO
LVSITANORVM, QVI ANTVERPIÆ
NEGOTIANTVR, COS. AMPLISSIMO.

ARNOLDVS MYLIVS, ARN. F.
BIRCKMANNVS S. D.

I quibus sua cuique ornandæ patriæ voluntas est, amplissime RODERICIE, parem facultatem cum ANDREA RESENDIO doctissimo Lusitano attulissent, nã, illi quæ in tenebris adhuc apud varias gentes delitescunt in apertam lucem euocassent. Ille enim omni doctrinæ genere, Poetica Oratoriaque facultate iuxta atque Historicarum Ecclesiasticarumque rerum peritia, instructus, (teste Ioan. Vascò Brugensi, Eloquentiæ olim Salmanticae doctore, qui illo Eboræ Lusitaniæ vsus antea fuerat familiariter,) ad patriæ antiquitates illustrandas sic aggressus est, vt qui hominis industriam mirentur, plurimos, qui vero imitentur, paucos inuenias: quare etiam RESENDII peritus amabit, quisquis literas amat, & patriæ studium inter virtutes adnumerat. Quæ quidem Antiquitatum & sacræ Historiæ monumenta, paucis hætenus vel visa vel cognita, quo ad omnes manaret vtilitas, cum amici beneficio in Hispania, pridem collecta, ad manus nostras peruenissent, quod optumo cuique luce digna viderentur, ARNOLDVS MYLIVS parens optumus, euulganda censuit, & me quidem curante, clarissimi nominis tui auspicio, in publicum referenda existimauit: sperans fore, vt te patrono ab inuidorum calumniis liberentur Resendianæ vigiliæ, profintque iis, qui gentium variarum origines, situm, mores, ritusq; sacrorum, è mutis quidem magistris, h. e. libris sed sumtu exiguo, sed periculo nullo, domi auent cognoscere. Quamobrem vt labori nostro in colligendis tanquam naufragii dispersis tabulis, ANDREÆ RESENDII historicis scriptis omnibus quæ nancisci licuit, faueas, libenterque accipias etiam atque etiam rogo. Quod te futurum pollicetur innatus omnium animis amor patriæ, quo, vt in id, quod ad patriæ laudem facit, neruos omnes intendant, natalis etiam soli descriptores inter amicissimos agnoscant, pietatis amantiore impelluntur: humanitas etiam illa tua prope singularis, qua in tantis opibus, Dei benignitate larga manu tibi concessis, inopes in Xenodochiis libenter ipse & visis, & alloquiis, reque iuuas. Quem tibi in æterna illa beatitudine thesaurum fore qui nec eripi possit nec corrumpi, nemo dubitat. Vale, & studia litterarum, potes enim, ope iuuare perge. Colonia Agrippinæ A. D. M. CCC. Cal. Mart. sacro anno sæculari CIO. DC.

VITA

VITA

L. ANDREAE RESENDII

Lusitani,

Collecta ex ea quam

IACOBVS MENOETIVS VASCON-

CELLVS I. C. CONSCRIPSIT.

ANDREAS Resendus Eboræ natus anno CIO. CCCC. XCIII.

Quæ vrbs Olyssiponensi inter Lusitania vrbes dignitate proxima, olim LIBERALITAS IVLIA cognominata est, Plinio auctore, marmoreisque Inscriptionib. Patrem habuit Andream Vasaum Resendum, ex equestri ordine: matrem vero Angelam Leonoriam Vasiam Goes, feminam, ut natalibus, sic pudicitia claram. Vnde etiam ipse Resendus Angeli prænomen, aliquandiu vsurpauit, quod ex librorum titulis, quos in prima ætate edidit colligere licet. Infans patre orbatu, à matre liberaliter est educatus: cuius etiam pietate adductus adolescens etiamnum S. Dominici sodalibus nomen dedit. Pie hic & religiose à Præpositis Eboræ educatus, illorum auctoritate Complutum Carpetanorum adit: ubi Antonio Nebriffensi magni nominis Grammatico, ac Rhetori operam dedit: post Arrium Barbosam Lusitanum, Græcas litteras profitentem, audiuit. Cumque in illo felicioris ingenii indoles eluceret, à matre & propinquis admonitus ut grauiora studia capesseret, Salmanticam proficiscitur: ubi decurso laudandarum Artium curriculo, Theologia operam nauauit, magnosq. breui progressus fecit. Deinde vero in Galliam ad vberiore ingenii cultum, parandamque e peregrinatione prudentiam, profectus, Lutetiam adit, disciplinis ingeniusq. florentem Academiam, transactisque mensibus aliquot, Louanium Grudiorum se contulit in Belgium. Inde à Petro Mascarenio Lusitano nobilissimo, (qui tum ad Casarem Carolum Regis Legatus Bruxellis versans, incredibili discendi flagrabat cupiditate) honorifico præmio euocatus, docendo industria, eruditionisque suæ expectationem non æquauit modo, sed & superauit. Hunc & in Pannonica expeditione secutus, fidem illi suam probauit: ut & Caesaris castra Petrus secutus erat, aduersus Solimannum Turcarum Imp. Viennam Austriae obsidere parantem: sed re infecta, Caroli quinti virtute, fugere, magna etiam copiarum parte amissa, coactus tyrannus est. Casari vero notus, & doctrinae opinione carus etiam Resendus fuit: maxime vero Ioanni tertio Lusitaniae Regi acceptus, & in aula eius assidue versatus: numquam tamen, qua erat animi celsitudine, ad honores opesq. paruo contentus, aspirauit. Latere nimirum sine inuidia, & fallere, quam in excelsa loco digito monstrari, perpetuo maluit. Iuuenis adhuc Hispaniam, Galliam, Germaniam, & Italiam lustrauit. Massilia enim ultra biennium commoratus, ad Aquas Sextias Hypodiaconatus & Diaconatus ordinem suscepit; ut epist. ad Kebedium scriptum reliquit. Mox non sine magna nominis celebritate, domum reuersus, matrem decessisse comperit: cuius obitum quo animo tulerit, Tabula, quam sepulcro ex antiquorum formula, scripsit affigendam, satis ostendit. Placuit eam ob elegantiam apponere.

MEMORIÆ ET PIETATI DICATVM

SALVE MEA MATER FOEMINA INNOCENTISS. CUI ME INTER CVNAS RELICTVM PIVS PATER FIDEI TVÆ NON IGNARVS. EXTREMA VOCE COMMISIT MORIENS. QVVIVSQ. PERPETVO CASTISSIMOQ. VIDVIO EDVCATVS LIBERALITER ANNOS XXXIII. QVIDQVID ID ÆTATIS SVM. QVIDQVID FVTVRVS POSTEA. ADCEPTVM FERRO. AVDTA MORTE TVA ADSVM AB VLTIMIS GERMANIS PARENTATVM. CONLACRYMANS MÆSTITER IVSTA SOLVI. ET QVONIAM TE VNA MEA MATER ADEMPTE MISERABILEM ET ORBVM TÆDET PATRIÆ OLIM DVLCISSIMÆ. ITERVM PEREGRE REVERTOR.

L. ANDR. RESENDIVS ANGELE LEONORIÆ VASIAE

MATRI PIENTISS. ET B. M. D. S. P.

Tomus II.

Ffff 3

Fixum id animo sedebat, cum patri iusta persoluisset, patriam relinquere, ne in oculis quotidie mæroris causa incurreret, nisi Ioannis Regis, & fratris eius Alfonso S. R. E. Cardinalis amplissimi iussu manere, ut Reipub. utilis futurus civis, coactus fuisset, itaque ubi tum regni sedes erat, ædes habuit, modicas illas quidem, & in quibus anguste habitaret, sed xysto & hortulo excultas, ac peramœnas: domino vero adeo iucundas, ut aliorum spaciosis palatiis nihil invideret. Ornauit enim hortos, intus ordine collocatis antiquis Romanorum, quibus impensius delectabatur, Inscriptionibus, torus ut paries marmoreus videretur, non lateritius. Cui rei adeo enixe studuit, ut quoties iter faceret, tametsi longinquum, in sarcinis (quis credat?) lignonem, aliaque ferrea instrumenta exportari secum curaret: ut sicubi Antiquitatis sese vestigia offerrent, ea industria sua atque impensa eruere, & incolarum oculis exponere posset. Fecit hoc non raro, nec modico sumptu, aut labore. Dominicani instituti habitum, bona cum Pont. venia, & Præpositorum, iustis de causis in sacerdotalem commutauit. Regulam tamen studiumque eius familie perpetuo, ad extremum usque spiritum retinuit, ut in porticu cænobii Ebo-rensium, (Claustrum vulgo vocant) in limine cellæ, quam Capitulum nominant, sepulcri locum sibi, matrique, pietissima matrona, delegerit. Gratus dum vixit, acceptusque Principibus viris fuit, quæ laus non vltima existimari solet: Cardinalibus præcipue duobus, Alfonso, Emmanuelis Regis F. & Ioannis III fratri, & filio, Henrico: qui post casum in Africana expeditione Sebastiano, regni clauum tenuit. Ille ad patriæ Antiquitates colligendas auctor exstitit: ludumque, Resendii frequenter honoris gratia, cum ædes vicina essent, ingressus est: ut Phormionis philosophi scholam Hannibal, & Posidonii domum intrans Cn. Pompeius cognomento Magnus, fasces submisit. Henricus vero Ecclesiasticum sibi, ver- bique Dei præconem (erat enim patria lingua non secus atque Latina perdisertus) delegit, & sacerdotiis aliquot coonestauit. Coluit & ipse in Belgio versans ob singularem eruditionem, Conradum Goclenium Westphalum, Eloquentiæ primum in collegio trilingui Buslidiano Louanii doctorem. Testatum id Oda eleganti, quæ in manibus est, reliquit. Oraculum domus eius est habitatio eruditionis, antiquitatisque patriæ, & Ecclesiasticæ. Argumento sunt Epistola historica, de Hispania sanctis, Vincentio, ceterisque ad Bartholomæum Kebedium, & Ambrosium Moralem. Hic enim Complutensis Rhetor, & ante illum Ioannes Vaseus Brugensis, Salmantica doctus Latine linguæ, cum res Hispania literarum monumentis mandarent, plurimum se Resendii opera adiutos fateantur ingenue. Candidi est enim hominis agnoscere per quem profeceris, & quid cui acceptum referas. In poetica, pangendisque versibus mirifice excelluit, Horatii fere æmulus. In scribendi ratione plus a quo Antiquarius, ut Adeptum, & Quuius, aliaque id genus cupide scriberet, lapides & marmora imitatus, illumque secutus eruditus discipulus Achilles Statius est, Lusitanus & ipse, qui Roma claruit. Sed de orthographia prisca, Resendius Epistola ad Alfonso Card. initio Antiquitatum Lusitaniæ, disseruit. Eboræ ciuibus etiam carus, ut in oculis ferrent: in his potissimum dilexit Iacobum Menæcium Vasconcellum, Iurisc. quo vrgente Antiquitatum libros ferme absoluit: Qui extincto Andrea, nuper edidit hortante Henrico Card. auspiciis vero & sumptibus Philippi Regis vere Catholici. Obiit vero Resendius iam octogenarius, anno MD. LXXIII. Statura fuit procera, prægrandibus oculis, crispo capillo, colore subfusco: sed hilari minimeque contracta fronte. In domesticos, discipulosque seuerior, è cuius ludo tamquàm ex equo Troiano, viri docti prodierunt: in quibus & Achilles Statius, singulari vir doctriam, & Antiquitatis Rom. peritiss. aliaque innumerabiles.

Alius, ne quis erret, Andreas est Ebo-rensium, qui dum Olyssipone negotiatur, horis subsecutis libros tractans, Exemplorum, sententiarumque non paritendam sylvam à se collectam foras dedit, & Ludouico Granatensi, Theologo disertissimo inscripsit. Cetera e scriptis Resendii cognoscas licet, quorum syllabum adscriptimus.

TOMI PRIMI ELEN-

CHVS, ANTIQVITATVM LV-
SITANIÆ LIBRI QVINQVE.

LIB. I. De populis Lusitaniæ.

LIB. II. De fluminibus Lusitaniæ.

LIB. III. Quinam rerum in Lusitania potiti olim sint.

LIB. IIII. De vrbibus Lusitaniæ.

Scholia IACOBI MENOETII Vasconcelli in præscriptos quatuor libros.

LIB. V. De antiquitatibus Eboræ, è Lusitanico ab AND. SCHOTTO Latine redditus.

De Ebo-rensium municipio IACOBI MENOETII Vasconcelli liber singularis.

INDEX

INDEX CAPITVM QVAE HIS QVINQVE ANTIQVITATVM LIBRIS PERTRACTANTVR.

LIB. I.

D E Lusitania nomine.	pag. 899
De Lusitania terminis olim. 900 nostro aeo.	903
De Turdetanis.	904
De Celticis.	ibid.
De Turdulis.	ibid.
De Vettonibus & Vectonibus.	905
De Barbariis.	908
De Pasuris aut Pasuribus.	909
De Turdulis veteribus.	ibid.
Qualis gens Lusitani.	ibid.
De Bracaris.	911
De montibus Lusitania.	912
De monte Tagro siue Iuncto.	913
De monte Herminio.	914
De Tapia monte.	916
De monte Corduba.	ibid.
De Alcoba monte.	917
De montibus, Marano, Iureffo, Suaio & Muro.	ibid.

LIB. II.

D E fluminibus Lusitania.	917
De pisce Asturione.	918
De Callipode.	921
De Tago fluuio.	922
De Tago nomine.	922
De Munda.	923
De Vacca fluuio.	924
De Durio.	924
De fluminibus Bracarorum.	925
De Minio.	926
De aliis nonnullis fluminibus.	ibid.
De Lusitania fertilitate.	ibid.

LIB. III.

Q uinam rerum in Lusitania potiti olim sint.	927
De Gothis.	944
De viis militaribus.	946

LIB. IIII.

D E urbibus.	950
De Maura.	951
Lusitania Algarbium.	952
De Myrtili.	ibid.
De Balsa.	ibid.

De Ossonoba.	ibid.
De Lacobriga.	954
De portu Hannibalis.	ibid.
De Medobriga.	ibid.
De S. Iacobo de Cacem.	955
De Cetobriga.	956
De Neocetobriga.	ibid.
De Pace Iulia siue Augusta.	957
De Orichienfi agro.	959
De arcu exstructo à Sebastiano rege in victoria loco.	961
De Colla.	ibid.
De Sini.	962
De Heluis.	962
De villa Vixosa.	963
De Iouis fano.	964

LIB. V. QUI EST
de antiquitatibus Eboræ.

P refatio.	971
De vera Eboræ appellatione.	972
De prima Eboræ origine.	973
De Sertorianis temporibus.	ibid.
De Coloniarum & Municipiorum iure.	974
Eboram Latii iuris Municipium fuisse.	975
A quo primum Eboræ hoc ius concessum.	ibid.
De flamine & flaminica Eboræ.	976
Clarorum aliquot ciuium Eboresium monumenta.	977
De etate, qua Christianam fidem Eboræ suscepit.	977
Eboresium Episcopatum per antiquum esse.	978
Rasis, historici Arabis, de Eboresi Episcopatu testimonium.	979
De Eboræ à Mauris capta statu.	980
Qua tempestate Vlyssipo, Eboræ & Pax Augusta à Mauris captae.	981
Eboræ qua ratione in Christianorum potestatem, redacta, restitutaque sit.	982
Eboræ rursus Episcoporum sedes constituta, & quis primus Eboresium Episcopus.	982
De prima Ordinis militaris, qua hodie Auis appellatur, apud Eboram origine.	984
Iacobi Mentæii Vasconcelli de Eboresi municipio commentarius.	985

Iacobi Menœtij Vasconcelli

IN LAUDEM

LVCII ANDREÆ RESENDII,
LVSITANIA RESENDIVM

alloquitur:

Rex Macedū clariproles generosa Philippi,
Cū terras Asia quateret victricib. armis,
Dirutaq. antiqua lustrans vestigia Troia,
Potaret Simoentis aquas, Xanthique liquorem,
Constitit ad tumulum Sigæo in litore, magni
Æacida, tali compellans voce sepultum.
O felix nimium iuuenis, cui contigit altum
Mœonide plectrum, quo se tua gloria cælo
Attollens, viget æternos mansura per annos.
Sic ego felicem Resendi maxime, nostra
Gentis honos dicam nunc me, nimiumque beatam.
Quod tua me titulis decorarint scripta vetustis,
Et decus antiqua repetens ab origine nostrum
Erueris, monumenta meas testantia laudes.

Macte animi, non tu vanos mihi fingis honores.
Aut mea fucatis auges præconia verbis:
Sed veram historia seriemque fidemque secutus,
Abdita Romanis annalibus, abdita Graiis
Pandis, & in lucem multis incognita profers.
Lysiadum narrans insignia facta meorum,
Magnanimosq. duces, olim quos Romula virtus
Vt bello inuictos, sic fidos pace probauit.
Ipsa igitur clarum ventura in sæcula nomen
Consequar, atque auro per te celebranda futuro
Semper ero, dum nostra Tagus per rura meabis
Aurifer, & rapido descendet in aquora cursu,
Dumque meo fessos merget Sol litore currus.

IOAN. SECVNDVS HAGIENSIS,
L. ANDREÆ RESENDIO.

Quod tibi Picrios Vrbs aspirauit odores
Diuite qua Delus, nat sinuosus aqua,
Turris vbi vasta moles operosa superbit,
Mœniaque hostili non superata pede,
Non honor ille mihi debetur, docte Resendi,
Debetur fratri non honor ille meo,
Sed sua Tespiades oblectamenta secuta
Plectraque Phæbais amula pectinibus:
Pertesa laticesque suos, & Apollinis odas,
Hæserunt lateri, magne poeta, tuo.
Tecta que cum sacro subierunt hospita vate,
Mox & odorato rore rigatur humus,
Vestiturque locus violis, quas legerat ipsa
Parnassi in ripis Calliope roseis.
Hinc tibi Castaliis fragrarunt dotibus aura,
Fallor, an & nostris naribus hæsit odor?

Ad Eundem.

Angele ad immeritas laudes ignosce tacenti:
Si tua declineis plectra morentur aquas,
Vocalesque modos illex aurita sequatur
Mitius, & sortis te premat ira tua,
Nec te perpetuo grauet aula hac imperiosa,
Sed tua purpureus tempora cingit honor.
Quæq. gerit laurum frons, & gerat illa galerum,
Hac ego: fatipotens hac rata Phæbe velis.

Ad Eundem.

Rebus in aduersis animosus frange superba
Iura Dea, dominâq. rotâ, quæ singula versat,
Stare loco impatiens spera bene forsitan astro
Adueniet grata hora suo, nec lenta moratur,
Quum te, cornuta cinctum sacra tempora mitra,
Sublimem, sortis meminisse iuuabit acerba.

ARNOLDI MYLII ARN. F. BIRCK-
MANNI, ANAGRAMMA.

Lucius Andreas Resendius Eborensis:
Sanè, Resendi sis robur aulæ, sin, decus.

Insolitum splendens lux, orta Resendius orbi,
Præferi in populo Lysia terra, tuo?
Quis animum studiis, quando sterit anxius, olim
Defessum curis subleuet aut recreet:
Certarunt superi, cuius sub numine vitam

Viuere Andreas, Mars meus, inquit, erit,
Illum Saturnus, voluit Mercurius illum
Calliope meus est, dixit Apollo, meus.
A Ioue sum super hac SANE subiecta, RESENDI
SIS AVLÆ ROBYR, gloria Lysiadum,
Induperatorumque AVLÆ, Regumq. Ducumq.
SIN ROBYR, regis SIS DECVS ergo tui.

Alfonfus

Alfonso S. R. E. Card. Emmanuelis Regis filio

L. ANDR. RESENDIVS S. P. D.

10 **L**LI qui vetusta hæc saxa, quæ in veteribus Romanorum Co-
 loniis inveniuntur litteris notata, admirantur, cupideue requi-
 runt, mordetur abunde: nec solum iam ab ineruditis istis cras-
 sisque hominibus: sed interdum etiam à doctis adprime viris.
 Ab illis quidem, quoniam, quæ non norunt ipsi, summa impro-
 bant confidentia, & ne scitu quæque dignissima, male ignora-
 re videantur, hinc latebram, & perfugium sibi ignorantia pe-
 tunt, quasi gentilium nugas, vt pios decet, fortiter spernant.
 Cur autem doctis, non video nisi otiosis facetiari sic libet, in a-
 lienam diligentiam. Facete illi quidem, & nimis ridicula ora-
 20 tione iocantur; tamen vtinam quam false, tam vere hoc ab illis
 fieret. Quoniam vero neminem me plus vno, horum lædit dicacitas, accipe Princeps piis-
 sime, quæ pro causa mea, & eorum qui in ea mecum sunt opinione, dicenda habeam. Pri-
 mum omnium, si, teste Fabio, scribendi ratio, quam Græci orthographiam vocant iuncta
 cum loquendo est, & nos Romane loqui & scribere volumus, sicut eloquentiam ex do-
 ctissimis libris, ita orthographiam ex marmoribus his petendam, apud illum peruincemus,
 qui rem paulo æquius animo aduerterit. Mali custodes orthographiæ sunt libri, quisque
 librarius suo more scribit, sua nititur opinione, mutat, inuertit, corrigit vt lubet. Nec si Ci-
 ceronis manum, aut Vergilii præ se liber ferat, pensi quidquam habuerit. Mitto quod Gel-
 lius palam testatur sciolos in Salustio, & aliis meras fecisse nugas; illuceo, vnde corrupta
 deflemus immortalium auctorum monumenta: Quid? cum codicem vetustum quempiã
 30 in manus adsumimus, nomne aliam scribendi cernimus rationem, quam ea est, qua passim
 nunc docti pariter vtuntur, & indocti? Ac saxa, quod semel insculptum est, aut incorru-
 ptum seruant, aut simul cum litteris pereunt. Saxa, inquam, quæ eruditum illud seculum
 legenda reliquit. Nec enim ego aut prisca nimis, aut recentia, hoc est, post Gothicam inlu-
 tionem incisa, sequenda cenico. Nec si interdum barbarissimum inuenero in saxo, aut mar-
 moratii ignauia, aut dormitantia, id defendam, sed, quod perpetuum magis, magisque vsu-
 ratum videro, id sequendum ducam. Nec adeo morosus sum, vt quoniam semel, iterumue,
 scriptum inuenerim, VCSOR VICISIT, PLEPS, COIVGI. Quæ prisca sunt, statim ita de-
 inceps fecero. Adhibenda prudentia est, & quod eruditiori seculo placuit, quodque con-
 stanter inuenitur, id imitandũ. Altera deinde accedit vtilitas, nec minima: Videlicet, quod
 40 sæpe ibi legimus nomina vrbium, quarum mentio in libris est, quæ nunc forte ignorantur.
 Quod cum cosmographiæ conducat multum, atque adeo latine scripturis maxime; tum
 vero illud iucundissimum, quod quæ ad historiam attinent, & dicendi suppellectilem, pa-
 tris que ornatum, nonnunquam adferunt. Errore ante hoc Badiora, pax esse Julia crede-
 batur. Medobriga, Derobriga, Salacia, omnino ignorata. Aquarum Flauiarum ne mentio
 quidem vlla erat. De Augusti turre, & fluuio Sarte apud Pomponium, aliter à commenta-
 riis deliratum, auctorque ipse summa iniuria laceratus magis quam emendatus. Quæ om-
 nia nostra diligentia vt à situ informi adseruit, ita aliquando ab iniuria hallucinantium vin-
 dicabit. Sexcenta suppetunt exempla, quæ ne longior sim, omitto. Mihi sic videtur: cui a-
 liud arridet, per me quidem licet illi sine hac morosa cura, profundum stertere. Ego iussis
 50 tuis parui, mi Princeps & cupio totam perlustrare Lusitaniam, veteresque Colonias de-
 nuo rediuuas mundo facere. Sed nihil egregium moliuntur, quos familiaris res æque
 malignior demi premit. Quæ per occasionem oblata sunt peregrinanti, damus.

Daturi quæ post hac tempus adferet. Vale Eboræ, Calendis O-

ctobris M. D. XXXIII.

BARTHOLOMÆO FRIAE

ALBERNOTIO I. C. DO-
CTISSIMO.L. ANDREAS RESENDIUS
S. P. D.

VANTVM Albernoti, ex aduentu ad me tuo, percepi volu-
ptatis, si contulero cum dolore, negati tibi in urbem nostram
ingressus, ab isto, qui pro absente prouinciae huius Transta-
ganæ praeside, vicarium gerebat magistratum; absque dubio
posterum hoc, prius illud, longo post se interuallo relinquet.
Nam sicut ex altero, mihi honor à te habitus, multum me ex-
tulisset, ita alterum, eo vsque depressit, adfecitque pudore. vt
quanquã dissimulaui, acerbius in vita nihil vnquam me per-
tulisse, audeam affirmare. Auxit dolorem hunc, post villaticã
illam, & quasi furtiuam vnus diei collocationem sparsa per
urbem repulsæ fama, admirante populo, mihi homini nec i-
gnoto, neque ciuibus meis non caro, denegatam recipiendi tanti hospitis facultatem: spe-
cioso isto auertendæ pestilentiae, quam ab Hispali metuebamus, pretextu: cum tamen de
eo metu securos nos redderet, maximum inter Hispalim & Talaueriam vnde veniebas,
terrarum interstitium. Optimates autem, & ex decurionibus triumviri, ac meliorum lit-
terarum amatores, quorum non est exigua, neque contemnenda apud nos copia, vna cum
superueniente Roderico Vernandio Castaneda prouinciae praeside, quem vobis Iuriscon-
sultis permittentibus correctorem appellamus, viro pererudito, ac nobili, & ingenii maxi-
me comis, atque humani, indignitatem rei, non modo ægerrime ferebant, verum dictis
etiam insectabantur, existimantes ad honorem urbis, intromitti virum talem, pertinuisse.
Nam si nihil aliud hic esset, tibi quod spectare conlibuisset, cum tamen sint nonnulla, cer-
to sexto à recessu tuo die, puella septemdecim annorum, Publia Hortensia à Castro, studi-
is Aristotelicis non vulgariter instructa, publicè disputans, multis doctis viris, quæ propo-
fuerat conuellentibus, cum summa dexteritate, nec minore lepore, argumentationum ca-
uillationes eluderet, tanta animum tuum perfudisset iueunditate, vt spectaculum pulchri-
us, tu te non vidisse, si adfuisses vtique fatereris, & urbem, quæ eam habeat puellam, (omit-
to formam intra modum venustam) dignam, non negasses, ad quam sola ea gratia, deueni-
res: sed bonus illis praesidiis vicarius, vt ista potuit inturbare, ita euadere non potuit, quin
durissimi oris, & ingenii perseueri, ne dicam agrestis, poenas daret, vsque ad conuicia bar-
baræ inciuilitatis denotatus, & ego me illi, hisce commemorandis, vt meritis est, gratiam
habuisse, nolui præterire. Cæterum redeo ad te, cui pro singulari tua humanitate, debere
me intelligo: sed quid literato homini & in re ampla constituto, reddam, præter litterari-
um munus, equidem non video. Ita ergo faciam, & antiquitatum Lusitaniæ nostræ, cum
veteribus inscriptionibus, quibus delectari te animaduerti, scribam commentarium, rem
à studiosis apud nos antiquitatis, à me diu desideratam, expectatamque, sed hæcenus dila-
tam, quia peragrada vniuersa erat prius, ei qui de vniuersa scripturum se polliceatur, Quod
efficere neque priuatis intra tenuitatem opibus, ipse potui, neque mihi contigit, qui sua
quantacunque opulencia, animum perdifficile opus molientem, erigeret, & incitaret. No-
ta igitur, ac comperta mihi scribam, & patefacta curiosis via, aliis supplenda
cætera, post me relinquam.

L. ANDR.

L. ANDR. RESENDII

DE

ANTIQUITATIBVS LV-

SITANIÆ, LIBER PRIMVS.

De Lusitania, eiusq; populis.

RINCIPIO, vt denomine LVSTITANIÆ aliquid dicamus, nomen illi dedisse LVSVVM Liberi patris, ac LYSAM cū eo bacchantem afferit Plinius: cuius verba nonnulli diuerso sensu *lib. 3. c. 1.* intellexerunt, dum aliqui LVSVVM, atq; LYSAM Bacchi fuisse comites credunt, à quorum altero LVSTITANIA vocata sit, ab altero vero LYSITANIA: vtroque enim modo appellari solet. Alii LVSVVM, non hominem, sed ludum potius, seu lusionem interpretantur. Qui parum aduertisse videntur, non potuisse eo tempore à Latina voce, fortassis nondum audita prouinciam denominari: denominata est autem LVSTITANIA ex ipso Bacchiæuo, si Varroni, quem Plinius citat, fidem adhibeamus.

Nec desunt qui pro LYSIA LYSSAM reponant, id est bacchantium rabiem, atque furorem. Sed cum per diuersas prouincias Mænades bacchatae sint, cur hoc nomen hic potius, quam, alibi, tanquam rabiei monumentum sit impositum non video. Adde quod si ab illa insolenti, & absurda vocula prouinciam dictam esse admittamus, non LVSTITANIAM, sed LYSITANIAM eam nominari oporteret. Verum cessant ista omnia, si veterem lectionem non intelligamus, & à LVSO quidem LVSTITANIAM, à LYSIA vero LYSITANIAM esse vocatam, ægre non admittamus. Certe LVSVVM hominem fuisse supposititium Berosi auctor intellexit, quem in Hiberia, ASCARIDIS nescio cuius Babyloniorum Regis tempore, regnasse perhibet, sub quo vitis apud Græcos inuenta sit: inuentam autem aiunt à Dionysio. Concurrent igitur DIONYSIVS vitis inuentor, & LVSVS, vt appareat ex ratione temporis, LVSVVM ad DIONYSIVM, id est LIBERVM PATREM potuisse pertinere.

Si vero qua necessitudine illi coniunctus fuerit, forte dubitetur, ego ex loquendi formula, filium fuisse puto. Nec vero alienum videri debet, Dionysium vtique hominem filium genuisse perhiberi, cum ei quoque ARISTÆVM olei inuentorem filium Græci tribuant, vt in quadam contra Verrem oratione affirmat Cicero. Quamquam ipse, non ac LYSAM sed AVT LYSAM legendum puto, vt idem fuerit LVSVS qui LYSVS, is, qui cum Libero patre bacchari sit solitus. Nam à Græco *λύσις*, vnde ipse etiam Bacchus LYSIVS cognominatus est, & eius sacerdotes LYSII, homo ille LYSVS dici potuit, qui Latina consuetudine in LVSVVM mutatus sit. Et sane magis videtur consentaneum vt ab vno potius prouincia nomen acceperit, quam à diuersis. Quia etiam si LYSAM legere magis libeat, modo particulam AC in AVT commutemus, idem efficietur, vt videlicet vel à LVSO LVSTITANIA, vel à LYSIA LYSITANIA fuerit nominata.

LVSTITANIÆ nomine Latini libri pleni sunt, & Græcorum nonnulli, inter quos Ptolemæus atque Stephanus. LYSITANIÆ vocabulo vtuntur Dion, Strabo, Athenæus ex Polybio. Neque id Latinis est insolitum: nam & in Pandectis, sub Titulo DE CENSIBVS, verba sunt nouissima Pauli Iurisconsulti: IN LYSITANIA PACENSES, & EMERITENSES IVRIS ITALICI SVNT. Eboræ quoque in edibus magistri Equitum lapis est cum hac inscriptione:

LABERIE L. F. GALLÆ FLAMINICÆ MVMNIC EBORENSIS FLAMINICÆ PROVINCIAE LYSITANIÆ.

Id est,

LABERIE LVCII FILIAE GALLÆ FLAMINICÆ MVMNICIPII EBORENSIS FLAMMINICÆ PROVINCIAE LYSITANIÆ. de qua inscriptione in libello, quem DE EBORENSIVM ANTIQVITATE vulgari lingua iam pridem scripsimus multa à nobis dicta sunt.

LVSITANIÆ vero populi etsi in multas speciatim gentes diuisi sunt, tamen vniuersi ac generatim LVSITANI appellantur. Stephanus autem in libro de vrbibus, fretus Artemidori testimonio, LVSITANOS etiam BELITANOS vocari tradit. Sed cum causam ipse minime assignet, nec apud alios scriptores reperire liceat vllam eius nominis mentionem, ego verisimili coniectura ductus, existimo à BELIS POPVLIS vel ab oppido BETHICÆ, cui nomen BELIONA dici ait Strabo, LVSITANOS potuisse BELITANOS vocari: nisi Stephanum BELITANOS, quicumque illi fuerint, à LVSITANIS originem ducere intellexisse credamus: quod Græca phrasis magis significare videtur, quæ sic habet: BELITANI IIDEM SVNT CVM LVSITANIS, IUXTA ARTEMIDORVM IN TERTIO GEOGRAPHIÆ LIBRO.

Enumerat etiam Plinius BELLITANOS populis non procul à Cæsaraugusta, quos à LVSITANIS originem traxisse suspicari possumus, & ita Stephani verba intelligi debere. Superest, vt obiter admoneam lectorem, fuisse & LVSONVM gentē, quæ vt Strabo ait, ad fontes Tagi olim pertineret, & in Arcadia Lusos oppidam, in cuius ruinis Mepsæ suo tempore extarent, collocasse Pausaniam libro octauo, vbi Clitoriorum fines describit. Sed hæc de nomine satis.

LVSITANIÆ TERMINI.

Ceterum LVSITANIÆ, vt nonnullarum aliarum prouinciæ, terminos apud auctores præsertim Græcos variasse cõperimus. Strabonem à Tago ad Artabros, qui iuxta promontorium Celticū sunt, LVSITANIAM protendit. TAGI VERO REGIO, inquit, AD AQVILONEM SPECTANS LVSITANIA EST, INTER HISPANOS GENS AMPLISSIMA, & ANNIS PLVRIMIS ROMANORVM ARMIS OPPVGNATA. HVIVS REGIONIS LATVS AVSTRALE TAGVS CINGIT, AB OCCASV VERO, & SEPTENTRIONE OCEANVS, AB AVRORA CARPETANI, VETTONES, VACCÆI, & CALLAICI, SATIS NOTÆ GENTES. Et paulo post, Minimum amnem omnes Lusitanæ fluuios, dicit, magnitudine superare. Artabros etiam LVSITANIÆ postremos ad septentrionalem, & occasum vocat. Regionē vero, quæ inter Tagum & Anam est, à LVSITANIA excludit. Vnde & Barbarium promontorium super LVSITANOS esse commemorat, vbi de stanni fodinis loquitur. Carpetanos etiam, Vettones, Vaccæos, ac Callaicos cum ab aurora dicat LVSITANIAM cingere, extra LVSITANIAM eos proculdubio esse ostendit. Quamquam, vt ibidem ait, nonnulli & hos LVSITANOS vocent. De Vettonibus postea. Satis modo sit, istos nonnullos, qui nulli iam sunt, Strabonem non probare, sed pro non LVSITANIS Carpetanos, Vettones, Vaccæos, & Callaicos habere. Ad hæc de Tagi agens origine, eumque ex Celtiberis per Vettones Carpetanos, & LVSITANOS in æquinoctialem labi occasum dicens, manifeste à LVSITANIS separat non modo Vaccæos, & Callaicos, sed etiam Vettones. De Vaccæis quidem dubium nullum est: de Callaicis, & Carpetanis dubitabit aliquis. Sed meminerit, Strabonem LVSITANIAM ad Artabros vsque extendisse, tamen si non dissimulat suo tempore multos LVSITANORVM Callaicos iam vocari.

Ita igitur intellecta Strabonis LVSITANIA Callaici, qui ipso auctore nouissimi montana habitant, Vaccæis vicini, & Asturum nonnulli, quos omnes ob vicinitatem Callaicos appellat, ab aurora LVSITANIS fiunt. Sed Carpetani, quos post Oretanos ad Aquilonē declinare commemorat, quid ad LVSITANIAM attineant non video; nisi dicamus Strabonem eos per defluentem Tagum ab Oriente versus Occasum vsque ad LVSITANIAM protraxisse. Similiter & Vettones, & Vaccæos, quemadmodum & Turdulos inter Anam, & Tagum, in quibus Emeritam locat, quæ regio illi LVSITANIA non est, cum primum Australe eius latus Tago determinat.

Alibi tamen, hoc est sub finem tertii libri cū Hispanias ab aliis in partes duas, ab aliis in quinque fuisse diuisas dicit, earumque alias plebi, Senatuique attributas ostendit, alias Romano duci: & quidem Baticam plebi attributam, ad quam Prætor mitteretur, qui legatum haberet, & quæstorem, reliquam omnem Cæsaris esse, qui duos mitteret legatos, prætorium, & consularem. E quibus prætorius legatum haberet secum, qui LVSITANIS ius diceret, qui Baticæ adiacentes vsque ad amnem Durium, & eius ostium extenderentur. Subdit veros LVSITANIÆ terminos, LVSITANIAM dicens eam regionem appellari, proprio in eum diem nomine in qua regione sita sit Augusta Emerita. Reliquam autem maximam Iberiæ partem (iuuenus enim interpretes, qui Græca minus commode verterunt) esse eam, quæ duci consulari subderetur, non indignum exercitum habenti, tribus instructum ordinibus, ac legatis tribus.

Quorum

Quorum vnus duos secum ordines ducens, tractum vltra Durium ad Arctos seruaret vniuersum, quem tractum, inquit, prius *Lusitanos* quidam appellabant, alii vero modo *Callaicos* vocant. Hi itaque iuxta Strabonem *Lusitania* fuere termini.

Ptolemæus Latinis geographis conuenientius *Lusitania* australe latus Ana disternat, septentrionale Durio. Quæ autem à Durio ad Minium est regio Callaicorum Bracarorum, Tarraconensi prouinciæ contribuit, quemadmodum & Plinius. Differt etiam à Strabone, quod Vettones ab orientali parte adscribit *Lusitania*: & sane ita sunt, sed antam late paterent, vt intra se Salmanticam includerent, postea expendemus. At Latinorum multo constantior, & indubitata magis est ratio. Pomponius scriptor non modo diligens ac disertus, sed etiam, vtpote Hispanus, domesticarum rerum peritissimus, breuiter, & eleganter tres, quæ tunc erant, Hispaniæ prouincias diuisit. *Tribus autem, inquit, est distincta nominibus, parsque eius Tarraconensis, pars Batica, pars Lusitania vocatur. Tarraconensis altero capite Gallias, altero Baticam, Lusitaniamque contingens, mari latera obiicit; nostro, qua meridiem, qua septentrionem spectat, Oceano. Illas fluiuius Anas separat.* & lib. 3. de flexu terræ inter Tagum & Durium cum agit, ita scribit: *In eoque sunt Turduli veteres, Turdulorumque oppida. Amnes autem Munda in medium fere ultimi promontorii latus effluens, & radices eiusdem abluens Durius.* In tria enim promontoria dispersam Lusitaniam dixerat. Plinius similiter lib. 3. cap. 1. *Vltior videlicet Hispania in duas per longitudinem prouincias diuiditur. Si quidem Batica latere septentrionali prætenditur Lusitania, amne Ana discreta.* & lib. 4. cap. 21. *A Durio Lusitania incipit.* Sed quando in hunc Plinii locum incidimus, exigit res, vt duo eius capita expendamus, quæ ad Lusitaniæ situm rectius percipiendum maxime pertinere censemus.

Ante annos quadraginta, cum Salmanticæ studiorum causa agerem, & Ferdinando Pintiano Græcarum litterarum, ac Plinii publico professore, eius rei gratia plurimum vterer, ostendit mihi vetustissimum Plinianum codicem, quem ab ecclesia Toletana conferendi gratia dato pignore deferendum curauerat: alterum quoque ex Salmanticensis academiciæ Bibliotheca, quæ certa hora solet quotidie sub duobus custodibus aperiri, non admodum sane veterem, scriptum tamen per diligentem. In vtroque deprehendimus, quod in publica lectione testatus ille erat, decem aut duodecim versus, vt mihi primo visi sunt, loco suo luxatos, à promontorio Celtico in promontorium Olisiponense scribæ oscitantia

immigrasse, magna sensus confusione, cum magna etiam Plinii ipsius iniuria.

In medio igitur vigesimo capite quarti libri ad hunc modum ambo codices habent.

Promontorium Celticum, quod alii Artabrum appellauere, terras, maria, cælum disternans. Illo finitur Hispania latus, & à circuitu eius incipit frons. Septentrio hinc, Oceanusque Gallicus, Occasus illinc, & Oceanus Atlanticus. Promontorii excursus LX. M. prodidere. Alii XC. ad Pyreneum inde, non pauci XII. L. millia, & ibi gentem Artabrum, quæ nunquam fuit, manifesto errore. Arotebras enim, quos ante Celticum diximus promontorium, hoc in loco posuere, literis permutatis: Amnes Plorius, Nelo, Celtici cognomine Neria, superque Tamarici, quorum in peninsula tres ara Sestiane Augusto dicata. Ceperi. Oppidum Noela. Celtici cognomine Prasamarci. Cileni. Ex insulis nominanda Corticata, & Aunios. A Cilenis conuentus Bracarum. Heleni, Grauii, Castellum Tyde. Græcorum Sobolis omnia. Insula Cica. Insigne oppidum Abobriga. Minius amnis IIII. M. pass. ore spatiosus. Leuni Seurbi. Bracarum oppidum Augusta. Quos supra Callacia. Flumen Limia. Durius amnis ex maximis Hispaniæ ortus in Pelendonibus, & iuxta Numantiam, lapsus deinde per Arcuacos, Vaccaos, disternatis ab Austria Vettonibus, à Lusitania Callacis. ibi quoque Turdulos à Bracaribus arcens. Erratum & in omnibus inclutis. Ab Minio, quem supra diximus CC. M. pass. vt auctor est Varro, abest AEminius, quem alibi quidam intelligunt, & Limiam vocant obliuionis antiquis dictus. Omnisq; dicta regio à Pyreneo metallis referta auri, argenti, ferri, plumbi nigri, albig.

A Durio Lusitania incipit, Turduli veteres. Pesuri. Flumen Vacca, oppidum Vacca, oppidum Talabrica, oppidum & flumen AEminium. Oppida Conimbrica, Colippo: Ebuo, Britium. Excurrit deinde in aliud cornu promontorium, quod alii magnum appellauere, multi Olisiponense: ab oppido. Ab Durio Tagus CC. M. passuum interueniente Munda.

Exultauit equidem tunc, propter Plinii grauitatem. Illo siquidem pacto calumnia negligentia: quam patitur ab omnibus, qui geographica tractarunt, liberari sane videbatur, & Pintiano magnas egi gratias, qui id demonstrasset. Verum exultare desit Plinii verborum seriem penitatus expendens, simulque sumpto in manus Solino, Plinii ipsius, vt perhibetur, simia cuius referam verba, atque ex manu scripto vetustissimo codice, vt syncearius exeant: *In Lusitania Hispania promontorium est, quod Artabrum alii, alii Olisiponense dicunt. Hoc cælum, terras, maria distinguit. Terris Hispania latus finit, cælum, & maria hoc modo diuidit, quod circuitu eius incipiunt Oceanus Gallicus, & frons septentrionalis. Oceano Atlantico, & occasu terminatis. Ibi Tagus flumen: Tagum ob arenas auriferas ceteris amnibus prætulerunt. In proximis*

Olisiponis equa lasciuunt mira fecunditate. Nam aspirata Fauonius, vento concipiunt & sitientes viros aurarum spiritu maritantur.

Non dubium est hæc Solinum ex Plinio esse mutuatum, in eandemque sententiam, & Marcianum Capellam abiisse, & Isidorum decimoquinto etymologiarum libro, & alioqui ipsa verborum connexio satis indicat Plinium ita scripsisse; attendat diligens lector: *Arotebras enim, quos ante Celticum diximus promontorium, hoc in loco posuere.* Sunt ne hæc verba longe à Celtico iam progressi, an adhuc in eodem describendo inhærentis? *Hoc in loco posuere.* Quo in loco? In Celticone; certe: ibi enim ceteri eos collocant, & ipsemet Plinius: Ponit enim Arotebras ante Celticum. Arotebræ autem iidem sunt qui Artabri. *Nostri atque istis homines,* ait Strabo, *Artabros Arotebras vocant, litteris permutatis,* vt fatetur Plinius. Quo modo igitur in Celtico detentus, quasi sui oblitus, erroris manifesti argueret eos, qui ibi gentem Artabrum, quæ numquam eo loci fuerit, posuissent.

Ista quæ admissa Tolerani, & Salmanticensis codicum lectione, obiici poterant, nequaquam obiicientur, si quod de Artabris hic ait, Olisiponensi promontorio Plinium dicamus tribuisse. At falsum est, Olisiponense promontorium terras, cælum, mariaque disternare, illoque Hispaniæ latus finiri, & à circuitu eius frontem incipere, clarissime dicente Strabone Hispaniæ latus hoc ab sacro promontorio vsque ad Artabrorum montem, hoc est, promontorium Celticum extendi: & quartum denique latus ex eodem loco vsque ad promontorium Pyrenes, quæ pars Boream spectat. Falsum etiam, quod de promontorii excursu, & longitudine inde ad Pyrenæum, si quidem de Olisiponensi intelligas.

Quid ergo dicemus? nisi Plinium male Artabrum promontorium cum Olisiponensi confudisse. Poteratque non minima ex parte culpam eius, minuere, quod non ipse affirmat Artabrum id esse promontorium, sed nonnullos ita vocasse, & ibi gentem Artabrum, quæ nunquam ibi fuerit, collocasse, atque hoc manifesto, vt inquit, errore. Et erroris causam subiicit: *Arotebras enim, quos ante Celticum diximus promontorium, hoc in loco posuere, litteris permutatis.* Quos iure reprehendit, quicumque ii fuerint, qui Artabrum promontorium hoc Olisiponense vocarint. additque optima verborum consequitione alium non minimum errorem.

Erratum, inquit, *& in omnibus in clytis,* sicut, ait, erratum in hoc est, quod promontorium magnum, siue Olisiponense Artabrum appellauere, *ibique gentem Artabrum, quæ nunquam ibi fuit, manifesto errore posuere.* ita erratum ab iis est in omnibus in clytis, videlicet Aeminio, atque Limia. Quemadmodum itaque ex parte hac Plinium excusare possemus, quando erroris arguat eos, qui Olisiponense promontorium Artabrum appellauere, ita protegere à culpa non audemus Olisiponensi isto terras, cælum, maria distingui, eoque Hispaniæ latus ad Occidentem finiri asseuerantem.

Sed mirandum nequaquam est, falli, ac decipi tempestate ea Plinium, cum nostra hac quotidiano vsu, & tanta frequentia, quasi digitis contrectatis rebus, & oculis etiam ad fastidium subiectis, atque perillustratis, Ioachimus Vadianus, qui propter erratum hoc in Plinium adeo excandescit, vt iuuari eum etiam prohibeat, deceptus ipse sit, promontorium Cuneum Sancti Vincentii esse caput, & sacrum idem, quod Barbarium opinatus: præter illa, quæ de Salaria, atque Olisipone alio eo loco obieci. Lubrica isthæc sunt, & cognitu non nimis facilia, atque in tam vasto terrarum orbe non labi pene monstri simile.

Mihi si meo arbitrato Plinium emendare liceret, sic potius legerem: *Promontorium Celticum, terras, maria, cælum disternans. Illo finitur Hispania latus, & à circuitu eius incipit frons. Septentrio hinc, Oceanusque Gallicus, Occasus illinc, & Oceanus Atlanticus.* Deinde in capite de Lusitania, sic: *Excurrit deinde in aliud vasto cornu promontorium, quod alii Artabrum appellancere, alii magnum, multi Olisiponense ab oppido. Promontorii excursus LX. M. prodidere, alii XC. M. pass. Ad Pyrenæum inde non pauci XII. L. millia. Et ibi gentem Artabrum, quæ nunquam fuit, manifesto errore & quæ sequuntur.* Oporteretq; tunc, & Solinum, & Capellam in iam corruptos Plinii libros incidisse caustificari.

Quod nescio an euinci posset. Quare per me quidem autographis libris illis, & Pintiano habeatur sane gratia Plinianum erratum sedulo amolientibus; sed recepta lectione, cum isthac magni viri labecula contenti simus, neque eius sententiæ vim faciamus.

Cæterum quæ de Lusitania sequuntur, nos nostro Marte, diligentiaq; emaculauimus, reddemusque suo cuiusque rei loco rationem.

Plinii libri IIII. CAPVT XXI.

ADurio Lusitania incipit, Turduli veteres. Prasuri. Flumen Vacca. Oppidum Talabriga. Oppidum, & flumen AEminium. Oppida Conimbrica, Collipo. Eburobritium. Excurrit deinde in aliud vasto cornu promontorium, quod alii Artabrum appellauere alii magnum, multi Olyssiponense ab oppido, terras, maria, cælum disterminans. Illo finitur Hispania latus, & à circuitu eius incipit frons. Septentrio hinc, Oceanusq; Gallicus, occasus illinc, & Oceanus Atlanticus. Promontorii excursum LX. M. prodidere, alii XC. M. pas. Ad Pyrenæum inde, non pauci XII. L. millia, & ibi gentem Artabrum quæ nunquam fuit, manifesto errore. Arotebras enim, quos ante Celticum diximus promontorium, hoc in loco posuere, litteris permutatis.

Erratum & in omnibus inelytis. Ab Minio, quem supra diximus CC. M. pas. ut auctor est Varro, abest AEminius, quem alibi quidam intelligunt, & Limæam vocant obliuionis antiquis dictus, multumq; fabulosus. Ab Durio Tagus, CC. M. passuum interueniente Munda. Tagus auriferis arenis celebratur. Ab eo CLX. M. pas. promontorium sacrum è media prope Hispaniæ fronte prosilit XIII. M. pas. inde ad Pyrenæum medium colligi Varro tradit. Ab Ana vero, quo Lusitaniam à Batica discreuimus, CXXI. M. pas. A Gadibus CII. M. pas. additis, Gentes Celtici, Turduli, & circa Tagum Vettones.

Ab Ana ad sacrum Lusitani, oppida memorabilia à Tago: in ora Olyssippo, equarum è Fauonio vento conceptu nobile, Salacia cognominata vrbs imperatoria, Merobriga, Promontorium sacrum, & alterum Duneus. Oppida, Ossonoba, Balsa, Myrtilis. Vniuersa prouincia diuiditur in conuentus treis, Emeritensem, Pacensem, & Scallabitanum. Tota populorum XLV. in quibus Coloniae sunt quinque, municipium ciuium Romanorum vnum, Latii antiqui tria. stipendiaria XXXVI. Coloniae, Augusta Emerita, Ana fluuiio adposita, Metallinensis. Pacensis, Norbensis, Cesariana cognomine. Contributa sunt in eam Castra Iulia, Castra Catilia. Quinta est Scallabia, quæ praesidium Iulium vocatur. municipium ciuium Romanorum Olyssippo, felicitas Iulia cognominatum. Oppida veteris Latii Eboræ, quod item liberalitas Iulia, & Myrtilis, ac Salacia, quæ diximus. Stipendiariorum, quos nominare non pigeat, præter iam dictos in Batica cognominibus, Augustobrigenses, Amaïenses, Aranditani, Arabrigenses, Balsenses, Casarobrigenses, Caperenses, Caurienses, Colarni, Cilibitani, Concordienses, qui & Boccori, Interansenses, Lancienses, Mirobrigenses, qui Celtici cognominantur, Meidubrigenses, qui Plumbarii, Ocellenses, qui & Lancienses, Turduli, qui Barduli, & Taporî. Lusitaniam cum Asturia, & Callacia patere longitudine DXL. M. pas. latitudine D. XXXVI. M. Agrippa prodidit. Omnes autem Hispania à duobus Pyrenæi promontoriis per maria totius oræ circuitu p. XXIX. m. colligere existimantur. Ab aliis XXVII.

Et hic terminari caput de Lusitania, iam pridem in Vincentii mei scholiis admonui.

NON videbimur à scopo digredi, si nostri quoque xui Lusitaniæ terminos exponamus. Quamquam hi magis regni totius, quam vnius Lusitaniæ dicendi sunt. Protenditur enim regnum vltra Durium à septentrione, Callaicas continens Bracaros, non modo eos, qui intra Durium Miniumq; montesq; Iuressum, atq; Maranum clauduntur, sed qui vltra eos montes per Aquiflauenfis, Tamacanos, & reliquos, qui ad Bracaraugustanum pertinent conuentum. Et deinceps per aliquot Asturum olim populos ascendit vsque ad Saborem fluuium, oppidumque Sotellum. Vnde resistens conuertitur limes ad orientem per Mirandam vrbem ex aduerso Zamore Durio impositam, vbi introrsus ad septentrionem curuatur amnis, excipitq; Estulam fluuium è Legionensi agro defluentem. Ex eaque vrbe prono flumine descendit flexu modico vsq; ad Fraxinum. Heinc per Transcudanorum, Vettonumq; aliquot populos recto fere margine percurrit ad oppidum Saluaterram; rursumq; reducitur maiore interius angulo ad Tagi ingressum: à quo recto iterum limite procedit, donec paulo supra Ouguellam oppidum ad Anam se inclinat. per Caiæ, & Caio-læ confluentes quatuor circiter passuum millibus à Badioza insigni Baticæ prouinciæ vrbe Anæ ipsi adposita.

Traiecto inde flumine ad austrum versus, ex Baticis Celticis, qui Lusitaniam attingunt, oppida complectitur memorabilia, Oliuentiam, Moronem, Maurum, Serpam, non longe ab amne distita, & Mortiganum, ac Noudar castella magis in Baticam penetrantia, ad fonteis vsque Ardillæ, & Xanthiæ non magni nominis fluuiorum, præter vicos ignobilis quosdam. Atque hæc, quam circumscripsimus, regio sæculi nostri more Portugaliæ regnum appellatur.

Ratio petenda est ex iis, quæ nuper ad Kebedium super ea re prolixè respondimus. Id totum, quod Portugaliæ dicimus, Lusitaniæ propriæ ac veræ partes duas continet, & ex Tarracoenfi prouincia Bracaros, vltraq; montes Maranum, atq; Iuressum, Asturum nonnullos, & aliquot ex Vettonibus, accessioneq; vltra Anam, quam diximus.

Quod si à maiori portione vno id nomine Lusitaniam appellemus, erit hodie Lusitania à

neridie quidē, & septentrione longior non paulo, & auctior, ab Oriente vero propter Vetonones fere omneis à nostris separatos aliquanto vetere angustior.

Eam ergo, quæ proprie dicta *Lusitania* est inter Durium atque Anam fluuios, incolunt gentes, *Lusitani* peculiariter vocati, Turdetani, Celtici, Turduli, Vettones, Barbarii, Pæsuri, Turduli veteres. Quorum limites atque confinia exacte discriminare nequaquam possumus, in tantis antiquarum rerum tenebris, & inter mutuo se collidentia scriptorum testimonia. Numeris Ptolemæi per se rei maxime corruptioni obnoxia, nemo quidquam se astringat. Qui si perseverarent integri vti ab illo notati sunt, fidem integram adhuc non facerent, cum is eos numeros, non additis locis, sed relationi acceptis, subnotarit. in quo labi potuit facillime. Depictæ autem tabellæ, atq; illi adiectæ plura habent, quæ reiicias, & adspernere, quam quibus credere merito vel debeas, vel possis.

DE TURDETANIS.

AB Ana igitur ad sacrum Promontorium, circumque *Turdetanos* alios à Bæticiis Ptolemæus habitare ait, maritimasque illorum vrbeis, Balsam, Ossonobam, ante promontorium; deinde post fluuii Callipodis eruptiones Salaciam, atque Cætobrigam. Intus autem Pacem Iuliam, ac Iuliam Myrtilim enumerat. Strabo regionem eam Celticis, & *Lusitanorum* plerisque tribuit, sicut diximus in epistola pro Colonia Pacensi ad Vassæum. Plinius omissis *Turdetanis*, ab Ana ad Sacrum *Lusitanos* ponit, nimirum ad genus respiciens, non ad speciem, cuius Ptolemæus rationem habuit. Sed tamen horum *Turdetanorum* terminos nimis extendit. Tribuit enim illis non modo Algarbii regnum, & totum Orichiensem tractum, sed etiam aliquanto amplius ex Celticis, & *Lusitanis* Strabonis, videlicet Pacem Iuliam, Salaciam, atque Cætobrigam, olim in sinu Salacienfi positam, dirutam modo, sed multa pristinae frequentia vestigia retinentem; de qua suo dicetur loco.

DE CELTICIS.

CONTIGVI his sunt atque intermixti *Celtici*, Gallica natio, iuxta Anam late vsque ad *Turdulos*, & *Vettones* multis ciuitatibus effusi; inter quas etiam nostro æuo Heluæ clarae sunt, ipso nomine originem præ se ferentes. Parentes fuerunt hi non solum *Celticorum*, qui Nerium Callæciæ promontorium in sedere, cuique nomen dedere, verum etiam eorum *Celticorum*, qui ad alteram Anæ ripam migrantes, in Bæturia Bæticiæ parte vrbeis condidere. De prioribus illis refert Strabo hisce verbis: *Extremi incolunt Artabri circa promontorium, quod Nerium vocatur, quod & occidui, & septentrionalis terminus est lateris. Circumhabitant ipsum Celtici consanguinei eorum, qui ad Anam sunt. Hos etenim, & Turdulos sociis armis exercitum cum duxissent, ibi post Lemii fluminis transitum seditionem egisse ferunt, in eaque seditione facta ducis amissione, palanteis, ac dissipatos ibidem remansisse, & ab iis fluuium obliuionis esse dictum.*

De alteris his Plinius lib. 3. cap. 1. *Quæ autem regio à Bæti ad fluuium Anam tendit, extra prædicta Bæturia appellatur, in duas diuisa partes, totidemque gentes, Celticos, qui Lusitaniam attingunt, Hispanensis conuentus, Turdulos, qui Lusitaniam & Tarracensem adcolunt, iura Cordubam petunt. Celticos à Celtis ex Lusitania aduenisse manifestum est, sacris, lingua, oppidorum vocabulis, quæ cognominibus in Bætica distinguuntur. Diximus de hoc quoque satis in epistola ad Vassæum pro Pacensi Colonia.*

DE TURDVLLIS.

TURDVLLI sequuntur, gens per Hispaniam vltiorem late diffusa. Nam & Bæticiæ partem tenere, quorum metropolis erat Corduba; & Lusitaniam portionem iuxta Vetonones, & maritimam omnem regionem à Tago vsque ad Durium, ex iis quidam Veteres appellati sunt; de quibus postea. Quorum meminisse modo conuenit, ii sunt, qui à *Turdulis* Bæticiis amne Ana discreti erant, de quibus Plinius in capite de Lusitania: *Gentes Celtici, Turduli, & circa Tagum Vettones.*

Hoc præter eundem nequaquam est fuisse, qui *Turdulos*, ac *Turdetanos* eosdem arbitrarentur. E quibus Liuium nominare fuerit satis libro quarto quartæ decadis in hæc verba: *Fama deinde vulgatur, Cos. in Turdetaniam exercitum ducturum. & post: Interim P. Manlius prætor exercitu vetere à Q. Minutio, cui successerat, accepto, adiuncto & Ap. Claudii Neronis ex vltiore Hispania, vetere item exercitu in Turdetaniam proficiscitur. Omnium Hispanorum maxime imbelles habentur Turdetani, freti tamen multitudine sua, obuiam ierunt agmini Romano.*

Nec tamen ea pugna debellatum est; decem millia Celtiberum mercede Turduli conducunt, alienisque armis parabant bellum. Deinde dum Cos. exercitusq; *Turdulo* bello est occupatus, vbi

cernere

cernere licet terram *Turdetaniam* dictam, incolas, cum *Turdetanos*, tum etiam *Turdulos* appellatos, bellum quoque *Turdulum*. Strabō autem horum subscribens opinioni diuersam etiam non tacuit: *Regionem*, inquit, ipsam à flumine *Baticam* vocant, ab incolis autē *Turdetaniam*. Incolas vero ipsos *Turdetanos*, & *Turdulos* appellant. *Quidam* autem eosdem esse existimant; alii vero diuersos: è quibus etiam est *Polybius* qui *Turdetanis* finitimos ad septentrionem dicit esse *Turdulos*. Verum tempestate hac nulla inter ipsos apparet distinctio.

Mihi non contigit cum *Polybii* locum expendere, cum præter quinque eius libros Græce, & à *Nicolaio Perotto* Episcopo *Sipontino* latine versos, ad hoc tempus nihil viderim: sed fidem *Straboni* habeo, & *Polybium* vere sensisse arbitror, etiam si *Liuius*, & alii eos propter vicinitatem confundant. Si quidem *Ptolemæus* distincte *Turdulos* alios à *Turdetanis* facit in ipsa *Bætica*: nam in *Lusitania Turdetanorum* tantum meminit, vt superius exposuimus, *Turdulos* prætermisit. E contrario *Plinius* de *Turdetanis* in *Lusitania* nullum verbum, *Turdulos* posuit geminos, videlicet hos *Anæ* contiguos, & alteros *Veteres* vocatos de quibus postea.

DE VETTONIBVS ET VECTONIBVS.

VETTONES inter *Lusitaniae* populos circa *Tagum* recenset *Plinius*, ita scribens: *Ab Anæ* vero, quo *Lusitaniã* à *Batica* discernimus gentes *Celtici*, *Turdici*, & circa *Tagum* *Vettones*. Dissoluamus, si possumus, nodum hîc, superius obiter tactum, cum de *Lusitania* terminis agimus, vbi ex *Strabonis* sententia *Vettones* *Lusitania* exclusimus: atque de scriptura vel nominis orthographia quiescamus tantisper, dum cætera examinamus. Conferat diligens lector quæ *Strabo* dicit: *Oretani maxime vergunt ad meridiem, peruenientes vsq; ad maritimam, aliqua ex parte intra columnas. Post quos Carpetani declinant ad aquilonem. Inde Vettones, & Vaccæi, per quos Durius labitur.*

Et paulo post, vbi *Lusitaniã* ab aurora cingi ait *Vettonibus*, *Vaccæis*, & *Callæcis*, conferat, inquam, hæc cum *Plinii* verbis lib. 3. c. 3. *Primi in ora sunt Bastuli, post eos, quo dicitur ordine, intus recedentes Mentefani, Oretani, & ad Tagum Carpetani, iuxta eos Vaccæi, Vectones, & Celtiberi.*

Libro item quarto c. 10. *Durius* amnis ex maximis *Hispania*, ortus in *Pelendonibus*, & iuxta *Numantiam*, lapsus per *Areuacos*. *Vaccæosq; determinatis ab Asturia Vectonibus, à Lusitania Callecis, ibi quoque Turdulos ab Bracaris arcens.* & collatis inter se altrinfecus vtriusque verbis, videbit vtrumq; de *Hispania* citeriore loqui *Vectonesq;* extra *Lusitaniã* ponere, sicut & *Cæsar* fecit in primo belli ciuilibus commentario. *Afranius*, & *Petretius*, inquit, & *Varro*, legati *Pompeii*, quorum vnus tribus legionibus *Hispaniam* citeriorem, alter à *saliu Gastulomensi* ad *Anam* duabus legionibus, tertius ab *Anæ Vectonum agrum*, *Lusitaniãq;* pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur: vt *Petretius* ex *Lusitania* per *Vectones* cū omnibus copiis ad *Afranium* proficiscatur.

Et post: *Petretius* per *Vectones* ad *Afranium* peruenit. Extra *Lusitaniã* ergo *Vectones* erant. Atqui *Ptolemæus* ex *Lusitanis* hos maxime orientales facit: interq; eorum ciuitates ex nostra ætate notis *Salmanticam*, *Caparam*, atq; *Obilam* ponit. *Plinius* etiam in *Lusitania* descriptione, & circa *Tagum*, inquit, *Vettones*. Quærendum igitur, sintne iidem isti *Vectones* seu *Vettones*, an diuersi, & an consent sibi auctores, anne secus.

Durius, inquit *Plinius*, lapsus per *Areuacos*, *Vaccæosq;* determinatis ab *Asturia Vectonibus*, à *Lusitania Callecis*. Qualis hæc partitio est, determinatis ab *Asturia Vectonibus*, à *Lusitania Callecis*, si *Vectones* isto loco positi *Lusitani* ex *Ptolemæo* sunt? Qualis & illa, Et circa *Tagum* *Vettones*? si circa *Tagum*, non ergo ii sunt, qui *Durio* interfluente ab *Asturibus* dirimuntur, quique ab eodem ipso *Plinio* in *Citeriori Hispania* iuxta *Vaccæos* collocantur. Si vero ii sunt, minus apte dictum est, & circa *Tagum* *Vettones*, cum magis ex re & æque breuiter dici potuisset, & à *Tago* ad *Durium* *Vettones*. Sed tunc, quinam illi essent *Vectones* non *Lusitani*, ab *Asturia* anne *Durio* determinati?

Paulo expressius rem indagemus, eruamusq; qui sint isti post *Vaccæos* *Durio* ab *Asturibus* determinati. Percurrat qui velit, in *Hispaniã* pictura *Durii* cursum vsque ex *Numantia* *Pelendonum* vrbe, per *Areuacos*, & eorum vrbeis *Vxamam*, *Sagütiam*, *Cluniam*, & reliquas à *Plinio* commemoratas. Tum vbi se *Areua* eorum nominis causa, & origo *Durio* miscet. Deinde à *Pisoraca* fluuio *Vaccæos*, eorumq; ciuitates *Pallantiam*, *Caucam*, & illis à *Ptolemæo* tributas *Pintiam*, & *Sarabrim*, & *Senticam*; quatum *Sentica*, quæ *Zamora* existimatur, vicina fluminis angulo est, vbi *Estulam* fluuium *Asturum* *Durius* excipit iuxta *Mirandam*, cuius in *Lusitaniã* descriptione meminimus.

Vectones modo istos iis conterminos, ac *Durio* ab *Asturibus* determinatos quæramus. Nulli apparent, nisi qui ab illo, quem dixi, *Durii* angulo introrsus cuneato, per moti-

dianum fluvii latus ad Carpetanos porriguntur. Siquidem ii à Mirandensibus, qui olim in Asturum validæ gentis ditione fuere, fluvio medio fecernuntur. Atqui hi sunt, quos Ptolemæus maxime Orientaleis Lusitanorum dixit, in quibus Salmanticam, Obilam, & Caperam posuit, ut tractus, per quem meat in Durium Tormis, qui Salmanticam alluit, Vettonum sit, Vaccæis uti ostendimus finitimorum.

Hi etiam, qui & à Strabone, & à Plinio in Hispania citeriori nominantur. Sed hi quid ad Vettones Plinii circa Tagum, interstitio CLX. millium passuum, quæ à Durii iuxta Vaccæos ripa ad Tagum numerantur? Eousq; Vettones extendebantur, inquiet aliquis. Non omnino id præter rationem. Strabo enim Tagi narrans originem, ait: *Ex Celtiberis autem originem habens, per Vettones, & Carpetanos, & Lusitanos in æquinoctialem labitur occasum aliquantisper, spacio pari ab Ana, & Bati fluviiis distans.* Sed impedimento est, qui cum Vettonum fuorum vrbeis, Salmanticam, Obilam, & Caperam (ut has solas exempli gratia nominem) diligenter recensuerit, inde ad Tagum, imo etiam ad Anam, ingentem quasi lacunam inter mediam, non iam *Vettonibus*, sed *Lusitanis* proprie ita vocatis oppleuit, Caurio, Norba, Colarno, circa Tagum, aut non longe ab eo sitis, & Emerita ipsa *Vettonum*, ut dicam postea, metropoli nominatis.

Quid ergo? duæ ne istæ sunt gentes, altera *Lusitana*, altera nequaquam, sed ad citeriorem pertinens Hispaniam, ambæ nominis similitudine congruentes, an tantum una? Duas esse asseuerare ego non audeo, sed auctorum varietate, & vnus in scriptura litteræ differentia certe apparet. Omitto Strabonem, cuius in hoc nomine codices mirè ludunt, ipsiusne, an scribarum culpa nescio. Modo enim sunt *Ouettonès*, modo *Vuettonès*, modo *Ouetionès*. Latinorum codices expendamus: utrobique enim per c t nomen gentis huius apud Plinium scribitur, cum de citeriori loquitur prouincia; sic apud Cæsarem commentario superius citato; sic apud Liuium in quinto quartæ decadis libro, ubi M. Fuluium cum iis, atq; Vaccæis, & Celtiberis refert dimicasse; apud Lucanum similiter, atq; Silium, quorum verba mox referam. At isti *Lusitania* circa Tagum *Vettones* geminato t scribuntur, ut apud ipsum Plinium ibidem liquet, & in multis faxeis inscriptionibus inueni. quarum duas in libello ad Kebedium Toletanum canonicum nuper posui. nec pigebit modo repetere, etiam si nimium videatur, quandoquidem hic locus maxime id exposcere mihi videtur. Eboræ ingens in ædibus meis cippus ita habet.

L. VOCONIO. L. F. QVIR. PAVLLO ÆD. Q. IL. VIR. VI.
FLAM. ROM. DIVOR. ET. AVGG. PRÆF. COH. I. LVSIT.
ET COH. I. VETTONVM.

Id est,

L. Voconio Lucii filio Quirina Paulo AEdili quaestori duumuiro sextum flamini Roma diuorum, & Augustorum præfecto cohortis primæ Lusitanorum, & cohortis primæ Vettonum.
Emeritæ autem in domo Petri Mexiæ, sic.

P. ÆLIO. VITALI AVG. LIB. TABVL. PROVINC. LVSITANIE ET VETTONIÆ. STEPHANVS, LIB. ET. HERES. PATRONO. FECIT.

Hoc est,

Publio Ælio Vitali Augusto liberto tabulario prouincia Lusitania & Vettonia, Stephanus libertus, & heres patrono fecit.

Sagunti in cœnobio sanctæ Trinitatis.

SERGIAE. M. F. PEREGRINÆ. M. SERGIVS VETTO.
AMITÆ.

Hoc est,

Sergie Marci filia peregrinae, Marcus Sergius Vetto amitæ.
In pago Oliua ex ruinis Caperensibus.

L. PVBLICIVS. L. F. PAP. THIAMVS. EMERIT. ANN. XXVII.
H. S. E. S. T. T. L. CÆCILIVS VETTO. SODALI CIPPVM. D. S. D.

Hoc est,

Lucius Publicius, Lucii filius Papiria Thiamus Emeritensis annorum viginti septem hic situs est. Sit tibi terra lenis. Cæcilius Vetto sodali cippum de suo dedicauit.

In eodem pago alius lapis.

L. DOMITIVS T. F. GAL. VETTO. OTO BESANI. H. S. E. S.
T. T. L. DOMITIVS FORTVNAT. PATRONO. D. S. E.

Hoc

Hoc est,

Lucius Domitius Titi filius Galeria Vetto Otobesani hic situs est. sit tibi terra leuis, Domitius Fortunatus patrono de suo fecit.

Ptolemæus etiam dupliciter hos *Lusitanos Vettonas* scribit *Ouettonas*. Est & alia differentia nam illi *Vettones* citerioris prouinciæ mediam syllabam productam habent: vt ostendunt duo summi poetæ Lucanus, & Silius ille Pharsaliæ lib. 4. ita canens:

*Hic præter Lattas acies erat impiger Astur,
Vettonesq; leues, profugiq; à gente vetusta
Gallorum Celtæ miscentes nomen Iberis.*

10 Hic autem lib. 16. de Peloro equo in hunc modum.

Campis

Vettonum educum genitrix effuderat Harpe.

Vettones vero *Lusitani* iuncti Turdulis ad Tagum, ac dupliciter scripti, eandem syllabam breuem habere comperiuntur ex ipso *Vettonia* nomine apud Prudentium in Diua Eulalia clara colonia *Vettonia*. Cum quo facit & Sammonicus Serenus de *Vettonica herba*, quam à *Vettonibus* inuentam in Hispania dicit Plinius.

Vettonica mansus succabit lumina succum.

Dioscorides *Bettonicam* appellatam à Romanis ait, cum *Kestron* appellent Græci Breuem itaq; syllabam eam comperimus: vnde colligi videtur, gentem aliam esse *Vettones*, aliam, *Vettones*. Quæ si opinio recipitur, integra manebit cum Cæsaribus, tum Strabonis, tum etiam Plinii auctoritas, *Vettones* à Lusitania separantium. Scriptura tamen Straboniani codicis emendanda erit, vt vbi *Ouettones*, vel *Vuettones*, vel *Ouettones*, scriptum est, reponatur *Ouettones*. Verum vacillabit tunc Ptolemæi descriptio, qui *Vettones* cū *Vettonibus* nominum similitudine videbitur confudisse, terminumq; *Lusitania* orientalem partibus nouem cum semisse, & quadraginta & vna, ac fere besse definiens; hoc est per Sarabrin Vaccæorum urbem, quam Taurum nostræ ætatis docti existimant, ducta linea vsq; ad Metallinense oppidum, olim coloniam, pauloue supra. Sin vero opinio, vt noua, explodatur, doceat me aliquis, quinam sint *Vettones* Durio ab Asturia determinati, apud Plinium, & qui ab oriente vna cum Carpetanis, Vaccæis, & Callæcis *Lusitaniam* cingant, apud Strabonem, & cur Ptolemæus, *Vettonibus* circa Tagum omissis, illorum tantum, qui Durio ab Asturia destinentur, & vsq; ad Caperam sunt, mentionem fecerit.

Si ab ea perplexitate extricari possemus, diffusis partim per citeriorem Hispaniam iuxta Carpetanos, & Vaccæos *Vettonibus*, Durium ex aduerso Asturum adcolentibus partim circa Tagum iuxta Turdulos, aut ita suppressis Turdulis, vt *Vettonum* excelleret nomen vsq; ad Anam, vnde *Emerita Vettonum clara colonia* à sanctissimo, eodemq; doctissimo Prudentio vocata sit; iuberem equidem omnes Cæsaribus, Liuii, Strabonis, Lucani, Sili, ac Plinii emendare locos, in quibus per litteras et scripti sunt, & ad duplex iter omnes reducerem, & illos, qui ab Asturibus Durio secernuntur, *Lusitania* cum Plinio excluderem, terminumq; *Lusitania* orientalem non tam intus ad citeriorem Hispaniam limitarem, sed à Durii secundo flexu, quæ supra ad Fraxinum notauimus, hoc est à loco vbi Tormis Salmanticensium fluuius in Durium se condit, & amnis recto iam aluæ hodiernam *Lusitaniam* ingreditur, eamq; diuidit à Callæcis Bracaribus, vt auctor est Plinius, inde per Rodericopolin, Placentiam, & Castra Iulia ad Metallinense oppidum, pauloue supra lineam dirigerem.

Quod autem ad syllabæ mensuram attinet, aut Prudentio, Serenoque minus fiderem, aut, si iniurium hoc est, ancipitem eam dicerem, vt permultas obseruarunt grammatici, apud poetas, quod instituti nostri modo non est. Hæreremus tamen rursus propter Ptolemæum, qui longius, ac penitus à septentrionali capite Lusitaniam extendit, Plinio homine Romano, cui non credere durum est, aperte reclamante.

Vsq; adeo verum est, quod ipse ait Plinius in fine primi cap. lib. 3. *alibi mutato prouinciarum modo, alibi aliis aliunde exordium mensuræ capientibus, factum esse, vt nulli duo concinant.* Concludamus igitur, *Vettones*, vel alios esse à *Vettonibus*, vel si iidem sunt, quod magis probamus, per geminum iter debere scribi: nec omne ad Lusitaniam pertinere, sed magnam eorum partem per citerioris Hispaniæ finitimos Carpetanos, atque Vaccæos ad Asturea vsque diffundi, quo illos à Lusitania seiungunt Strabo, atque Plinius, licet non seiungit Ptolemæus: partem alteram Lusitanis coluisse, protenso etiam vsque ad Anam nomine, & cum ceteris Lusitanis prouinciæ vnâ coluisse: nouissime tandem per se prouinciæ effecisse *Vettoniam*, cuius caput, ac metropolis esset *Augusta Emerita*, alioqui in Turdulis sita: vnde eam facit Prudentius *claram Vettonia coloniam* appellari, cum tamen eandem alibi, diuersa respiciens tempora, *Lusitanorum* caput oppidorum

dixit. Factam vero *Vettoniam* per se prouinciam, ex eoque tempore cœpisse *Vettonians*, & *Vettones* separatim à *Lusitanis* scribi, in libello ad Kebedium nuper ostendimus, & ex inscriptionibus paulo ante relatis comprobatur.

D E B A R B A R I I S.

LONGE minus negotii nobis exhibebunt *Barbarii*, cum propter obscuritatem gentis, tum propter situm, & eorum sedes ambiguitate nulla confusas, à promontorio ex ipsorum nomine vocato vsque ad sinum Olyssipponensem. Sed de promontorio postea: de nomine propter nouitatem disquiram aliquantulum. Mihi nonnumquam subiit cogitare, cur mons, quem *Rabidam* vocamus, *Barbarius* dicatur, & populi circa eum *Barbarii*, omiffa Floriani Campensis ignominiosæ appellationis fabula, ad morum asperitatem denominationem torquentis. Mei autem instituti non est historias per figmenta concinnare. Neque enim *Barbari* vocantur, sed *Barbarii*, vt docet Strabo libro tertio de stanno loquens, quod generari dicit in *Barbariis* supra *Lusitanos*, & in *Cassteriis* insulis, & è Britannis Massiliam deferri: & eodem libro *promontorium Barbarium* nominat: quo etiam nomine *Ptolomæus* vtitur.

A Barbaro autem, cum ad ingenium refertur, *Barbaricus*, non *Barbarius* deriuatur. Veni igitur in hanc cogitationem: montis huius omnes rupes iaspideæ sunt, inueniunturq; inter eas iaspides albi, purpurei, virides, varii, ac multi colores, splendore mirabili. Cæduntur inde columnæ, postes, & similia, quæ vbi accedit politio translucent in tantum, vt speculorum vicem & præbeant, & vincant. At vero terrenum laudatissimo abundat *cocco*, Emeritensi, quod laudat Plinius, nullo modo cedente. Ex quo tingunt infectores vestem, quam scarlatam, vel granam nostri homines appellant, videlicet à granis, quæ in fructicis toto eo tractu nascuntur, sicut veteres à vermiculo in iisdem granis innato blattæ simili, vermiculatam vestem dixere, quam recentiores blatteam, coccineam vel purpuream volentes significare: etsi hæc distinctionem capiunt.

Nam purpurea proprie ex sanguine purpurarum, conchyliorumue fit: coccinea vero ex ipso quod dixi, cocco. Hinc Suetonius in Neronis luxuriam inuectus, *aureo reti, & funibus purpura cocco, nexis piscatum* eum criminatur, Quod recentiori verbo, *blattis funibus*, dixit Eutropius. Multumq; vsi sunt ea voce illius æui scriptores. Ac propter eminentis coloris in vtriusq; similitudinem cœperunt ista confundi. Ostendam hoc ex Sidonio Apollinari, non contemnendo poeta, in hoc Anacreontico monstrose deprauato: nostraque opera, sicut cetera eius auctoris scripta, restituro.

*Rutilum thoreuma bisso,
Rutilasque ferte blattas,
Recoquente quas aheno
Mælibæa fucat vnda,
Opulentet vt meraco
Bibulum colore vellus,
Peregrina det suppellex
Ctesiphontis, & Niphatis
Iuga texta, Belluasq;
Rapidas vacante pano:
Acuit quibus furorem
Bene ficta plaga cosco,
Iaculoque ceu forante
Cruor incruentus exit.*

In quibus carminibus aperte confundit blattam, purpuram, & coccum. Melibæa namque purpura ex conchis est, vt ostendit Lucretius lib. 2.

*Iam tibi Barbaricæ vestes, Melibæaque fulgens
Purpura, Thessalico concharum tecta colore.*

Vbi etiam aduertendum, quas vestes barbaricas dixit Lucretius, peregrinam suppellectilem dixisse Apollinarem. Redeamus iam ad institutum. Vestium purpura, cocco, vermiculo, quæ à barbaris terris, id est peregrinis, adlata erant, infectores, *Barbaricarii* appellari cœperunt, vt patet. C. de excusationibus artificum & de palatinis sac. larg. quod etiam adnotauit Alecius in treis posteriores libros Codicis. Marianus Scotus in tit. Magistri officiorum, & fabricæ, *Barbarios* eos vocat.

Etenim isthæc nomina in *ariis* finita, hominum fere officia significant, *Sagarius*, *Caligarius*, *Limboldarius*, & quæ multa alia apud Plautum in *Aulularia* bonus ille Megadorus enume-

enumerat. Sic *Barbaricarius*, & *Barbarius* ad harum rerum officinas, opificesque pertinent. Populi itaque isti, de quibus loquimur, Barbarii appellantur. Cogitabam igitur si forte à cocco, quod in magna multitudine colligerent, venderentque negociatoribus Romam eam mercem conuecturis, aut forte ipsi baphicæ gnari tingerent, *Barbarii* fuerint nuncupati. verum hæc ariolando. Quare huic meæ coniecturæ addici lectores neque postulo, neque parteis suscepi meo periculo istiusmodi appellationum causas, origine sue tradendi:

DE PAESVRIS AVT PAESVRIBVS.

10 GNOBILES, & obscuri sunt *Paesuri*, ab vnoque auctorum omnium Plinio memorati. Late paterent, an terminis angustis concluderentur æque ignotum. In nobilissimo illo super *Tagum* ponte ad *Vettonia* oppidum *Alcantaram*, inter cetera prouinciæ *Lusitania* municipia, quæ stipem ad pontem conficiendum contulisse memoriæ proditum ibi est, *Paesures* vltimi recensentur. Quo sane intelligimus, non longe eos inde esse discretos: simulque emendandum eorum in codicibus Plinianis nomen à secunda in tertiam inflexionem. De inscriptione vero pontis huius cum vrbeis enarrabimus, tunc agemus.

DE TURDVLIS VETERIBVS.

10 CONTRA autem *Turduli veteres* valde celebres, & parentes omnium *Turdulorum*, qui vltioris Hispaniæ maximam partem suo nomine repleuerunt. Ab iis enim prodiisse quasi examina *Turdulos*, & in Bætica, & iuxta Anam forsitan & *Turdetanos*: indicio est ipsum veterum cognomentum. cum enim veteres isti sint, reliquos omnes recetiores esse oportet. eorum regionem Plinius à Durio dextrorsus Oceanum versus designat; sinistrorsus vero ex dictis superiori capite, *Paesures* *Turdulis* subiunctos ab Plinio incolere existimamus. Pomponius, cui in Hispaniæ rebus multum est merito tribuendum, à Tagi ostio ad Durium eos extendit: *Ab iis* inquit, *promontoriis ad illam partem, qua recessit, ingens flexus aperitur, in eoque sunt Turduli veteres, Turdulorumque oppida. Amnes autem Munda in medium fere vltimi promontorii latus effluens, & radices eiusdem abluens Durius.*

QUALIS GENS LVSITANI.

10 EXPLICAVIMVS summatim *Lusitaniam* triplici terminorum differentia: à quibusque populis ante Gotthorum illuionem, de quibus postea, possessa olim sit, dictum satis.

Exigit ordo, vt qualis nam fuerit eagens, quibusue moribus, indicemus. Et quidem gentem esse fortem, vt nostra tempora non præoccupemus, antiqui scriptores non tacuerunt. Diodorus Siculus *omnium Celtiberorum fortissimos esse Lusitanos asseruit*. Quo loco, vt obiter dicamus, aut legendum, *omnium Iberorum*, aut Diodorus *Iberos omnes Celtiberos* appellasse, minus apte est existimandus. Sed, cum statim *Lusitanos* galeam, ensemque ferre *Celtiberorum* more dixerit, absque dubio à *Celtiberis* eos separat.

40 Quare magis placet, vt lectio emendetur, legaturque *Omniam Iberorum*. Ceterum ad fortitudinem pertinet, quod Strabo ait, *Lusitaniam annis plurimis Romanorum armis oppugnatam*. Fortitudinem quoque arguit constans, ac grauissimum Decimo Bruto Cinnanien- sum responsum, quod affert lib. 6. Valerius, neque sine animi quodam exulcerati, & forte ex inuidia, dolore. *Melius*, inquit, *sine dubio homines nostri sanguinis hæc dixissent, quam audissent*. Vt tamen veritas scriptorem ita concludere: Sed illos quidem natura in huius grauitatis vestigia deduxit.

Nec ad fortitudinem non pertinet, quod idem Valerius titulo de *vafre dictis, aut factis* commemorat, *non potuisse Sertorium Lusitanos oratione flectere, ne cum vniuersa Romanorum acie vellet confugere, donec vellendis equorum duorum candidis notissimum illud exemplum oculis mirantium obiecit*. Vocet Valerius suo libito gentem barbaram, asperam, regi difficilem, his op-
10 probriis parum disciplinæ militaris peritos Lusitanos arguerit, imbelleis, aut ignauos animos iis minime fuisse eadem illa narratione palam prædicat. Multa Liuius tertia, quarta, & quinta decadibus prælia cum Lusitanis varia fortuna commissa refert. Quamquam suspecta scriptorum Romanorum censi fides merito possit. Fere enim eleuant, & attenuant barbarorum, sicuti aiunt, res gestas, suas augent etiam immodice, vitio fortasse priorum.

Diserte Strabo Polybium notauit lib. 3. quod trecentas Celtiberorum vrbeis in Tiberii Gracchi gratiam subuersas ab illo memoriæ prodiderit. *Nam Imperatores*, inquit, *& re- rum gestarum scriptores, vt oratoria efficiant negotia, ad hoc mentiendi genus feruntur*. Antiam Valerium non semel ipse Liuius perstringit, vt in numero augendo intemperantem

atque immodicum, & præcipue circa finem lib. sexti tertiæ decadis, adeo nullus, inquit, mentiendi modus est. Ex quo cum pleraq; desumpserit, non mirum si fallat similiter.

Expendatur (vt vnum hoc argumentum verbi causa referam) Publii Cornelii Cnei filii Scipionis proprætoris pugna cum Lusitanis, qui deuastata vltiori Hispania onusti præda domum redibant, narrata in initio quinti libri quartæ decadis. eius ipsius verba recensebo.

Prætor hæc gesserat Scipio. Idem proprætor Lusitanos, deuastata vltiori prouincia, cum ingenti præda domum redeunteis in ipso itinere adgressus, ab hora tertia diei ad octauam incerto euentu pugnavit, numero militum impar superior alius. Nam & acie frequenti armatis ad longum, & impeditum turba pecorum agmen, & recenti milite aduersus fessos longo itinere concurrebat. Tertia namque vigilia exierant hostes. Huic nocturno itineri tres diurnæ horæ accesserant, nec vlla data quiete labori via prælium exceperat. Itaq; principio pugne vigoris aliquid in corporibus, animisque fuit. Et turbauerant primo Romanos, deinde æquata paulisper pugna est. In hoc discrimine ludos Ioui si vidisset, cecidissetq; hosteis, proprætor vouit. Tandem gradum acrius intulere Romani, cessitq; Lusitanus: deinde prorsus terga dedit. Et cum instruissent fugientibus victores, ad XII millia hostium sunt caesa, capti quingenti quadraginta, omnes ferme equites, & signa militaria capta centum triginta quatuor. De exercitu Romano septuaginta, & tres amissi.

Cui enim, Liui disertissime suspectum non sit, in prælio continentium horarum quinque incerto euentu, in quo primo turbatos fuisse ait Romanos, deinde paulisper æquatam pugnam, proprætoremq; in eo discrimine ludos vouisse Ioui, quod sane solent ii, qui de victoria desperant, duodecim Lusitanorum cecidisse millia, captos quingentos quadraginta, omnes ferme equites; de Romano vero exercitu tantum amissos tres & septuaginta? Aggressus, inquit, est proprætor armatorum frequenti acie longum & impeditum turba pecorum agmen, recenti milite fessos longo itinere accipimus, vt merito credantur Romani Lusitanorum multa millia cecidisse: Sed in duodecim milium clade solos tres & septuaginta amississe Romanos, nescio an persuadeas.

Quid enim Romanos turbauit? Quid est post quinque horarum spatium incerto euentu paulisper æquatam fuisse pugnam? Ab hora tertia diei vsq; ad octauam incerto euentu pugnavit Romanus, deinde æquata paulisper pugna est.

Sitam illæ si in prælio erant Romani, si tam obrutis gladiis, & exhausto vigore Lusitani, cur horis continentibus quinque incertus fuit euentus? an non, quia cædebant, & cædebantur? Quid sibi vult, æquatam fuisse pugnam, nisi eatenus inferiores fuisse Romanos? & persuadebis in tanto discrimine, cum Lusitanorum duodecim millia caesa fuerint, solos tres & septuaginta de Romano exercitu fuisse amissos?

Sed bene quod itinere longo fessos, & de tertia vigilia egressos, prædaq; longo agmine impeditos, confessus es, parum alioqui fidei habiturus. Non enim gerebatur res cum fugacibus Armeniis, & ventosi Tigranis exercitu, sed cum Lusitanis assuetis pugnare contra Romanos, quorum forti opera vsus fuerat Hannibal, non modo in Hispania, sed in ipsa etiam Italia, quiq; Luci Æmilii Pauli proprætoris exercitum apud Lyconem oppidum profigarunt, cæsis vno prælio sex Romanorum millibus, ceteris intra vallum compulsis, ac ægre castra defendentibus, ac tandem ad modum fugientium magnis itineribus in pacatum agrum reductis. Quod idem testatur Liuius decadis quartæ lib. 7. Vbi etiam aduertant lectores, quam religiose Romanorum fugam scriptor facundissimus obumbret, ad modum fugientium magnis itineribus in agrum pacatum perductos memorans.

Orosius certe L. Æmilium cum vniuerso exercitu caesum interiisse dicit lib. 4. c. 20. de quo alibi diffusius, & cap. 21. Sergium Galbam prætorem à Lusitanis magno prælio victum, vniuerso exercitu amisso, cum paucis vix elapsum euasisse narrat. Ex qua ignominia cum se postea vlcisci Galba statuisset, Lusitanos, qui citra Tagum habitabant, sponte sua se dedentes ad colloquium vocauit, simulans de eorum se commodis acturum. Sed circumpositis militibus, inermes, atque incautos per scelus maximum omneis profligauit. *Quæ res, inquit Orosius, postea vniuersa Hispania propter Romanorum perfidiam causa maximi tumultus fuit.*

Trium Lusitania ciuitatum conuocato populo, vt scribit Valerius Maximus libro nono titulo de perfidia, nouem millia, in quibus flos iuuentutis consistebat, partim trucidauit, partim vendidit.

Accusauit acriter M. Cato Sergium Galbam pro interfectis contra interpositam fidem Lusitanis, vt testatur in Bruto M. Tullius, & obiter in Diuinatione, quod explicat latiuscule Afconius Pedianus, & Liuii epitome lib. 49. & idem Valerius Max. lib. 8. cap. 1.

Nonagesimum autem ætatis annum agebat Cato, cum Galbam accusauit, teste Liui, decadis 4. lib. 9.

Ab Orosio non discedamus. Is ex Claudio narrat, trecetos Lusitanos cum mille Romanis pugnam

pugnam commiffiſſe: in qua feptuaginta Luſitani, Romani autem trecentum viginti ceci-
derint. Cumq; victores ſparſi iam, atq; ſecuri abiiffent, vnusq; ex illis longe à ceteris ſegre-
gatus maneret, à circumfuſis equitibus pedes ipſe eſt deprehenſus: ille tamen vnus eorum
equo lancea perfoſſo, ipſius equitis vno gladii ictu caput deſecuit. Quo facto, ita omnis
metu percuſſit, vt proſpectantibus cunctis ipſe contemptius atque ocioſus abſcederet.

Suppetere nobis ſimilia fortitudinis exempla, ſi modèſtius ſua extuliſſent Romani.
Nos autem cum rerum noſtrarum ſcriptores alios non habeamus, ex iis, ſiue æquis, ſiue i-
niquis cogimur accipere, quantum illis prode de nobis fuit libitum. Nonnumquam ta-
men veritas excidit imprudentibus.

10 *A Gallis, & à Luſitanis Romanos per arma grauiter vexatos ait Iulius obſequens cap. de-*
cimo quintode prodigiis, & cap. 40. à Luſitanis exercitum Romanum caſum. Florus lib. 2. c. 17.
Tota certaminum moles cum Luſitanis fuit, & Numantinis, neque immerito, quippe ſolis gentium
duces contigerunt. Ex quibus verbis perſpicuum fit. duces magnum ad victoriam afferre mo-
mentum: quos cum ſemper haberent Romani, non mirum, ſi turbam hominum ſine du-
ce incompoſitam vincerent.

20 At quoties duces contingebant militaris rei non ignari, non tantum ſe iactabant Ro-
mani. Eſto iudicium vel Luſitanis Viriatus, ſi fortuna ceſſiſſet, Hiſpaniæ Romulus, vt idem
ſcribit Florus, vel Sertorius. Facetus eſt Iuſtinus lib. vlt. *In tanta ſeculorum ſerie nullus illis*
dux magnus præter Viriatum fuit, qui annos decem varia victoria Romanos fatigauit. Adeo feris
quam hominibus propiora ſunt ingenia. Quæſo te, Iuſtine, cur feris quam hominibus propiora
dicis noſtrorum ingenia? Quia annos decem Romanos varia victoria fatigauerunt? Quid?
Romanorum, cum Luſitanos variis fatigabant victoriis, ingenia diis credo quam homini-
bus propiora exiſtimares. Eſt ne, an minime, quod ſuperius dixi, Latinos ſcriptores ſemper
vt potuerunt noſtra detrectaſſe? Sed de fortitudine iſthæc ſufficiant.

Mores Strabo, quales ſuo tempore acceperat, diligenter annotauit; neque tunc qui-
dem malos, neque modo nobis erubescendos. Quorum multi cum religione mutati ſunt,
multi etiam perſeuerant. Ex iis exponam aliquos.

30 Quod *inſidiatores* eos dixit, nemo in peiorem partem accipiat. Militare enim vocabu-
lum eſt, vt admonuit Iulius Pollux capite 10. Cicero ea re Q. Fabium Maximum laudat li-
bro de officiis primo. Callidum Hannibalem ex gente Pœnorum, ex noſtris ducibus, Q.
Maximum accepimus, facile cælare, tacere, diſſimulare, inſidiari, præripere hoſtium
conſilia. Quod ad Luſitanos attinet, Dion Herminii montis incolæ Cæſari inſidias pa-
raſſe ait.

Pugio lateri adheret. Pugionum vſus Hiſpaniæ antiquiſſimus, qui me puero in magno
honore viris adhuc erat, paulatim defluxit ad ſicas, quibus etiam impuberes ante nimis
properum enſium vſum ſæpe in ſuam perniciem, & parentum orbitatem armantur.

Vnusquisq; plura fert iacula. Callaicorum, & Bracarorum etiam nunc pleriq; ex plebe id
ſeruant, cum ad agros egrediuntur, bina ferentes iacula, & quidem amentata.

40 *Quidam & vtuntur haſtilibus.* Tranſtaganorum mos hic eſt, etiam pedibus euntium, lan-
ceas ſane longas extra urbem geſtare. Equitibus habiliores ſunt.

Aque potores. Id ad noſtram ætatem etiam magna ex parte durat, præſertim inter no-
biles. Certe pueri citra pubertatem abſtemii generati ſunt. Regibus, ac Principibus no-
ſtris ſolemnis eſt vini abſtinentia.

Ceterum, *Spartano ritu degere Luſitanos, & Græco more Hecatombas facere, gymnica certa-*
mina exercere, quæque ſequentur, omnia eo pertinent, vt Græcam Luſitanorum originem
oſtendant. Cetera poſſunt, qui velint ex ipſo Strabone petere.

Leui armatura vti Luſitanos, primo belli ciuiliſ commentario Cæſar aſſerit. Grauiorem,
& quæ Panoplia vocatur, à Romanis Gallis, atque Germanis acceperere. Cæſatos pugnare
pedites, & Cæſar, Liuius, & Silius, & pleriq; alii atteſtantur.

50 Proſequamur & illam *Callectiæ* partem, quam annexam Luſitanæ ſupra memorau-
imus, videlicet *Bracaros* ab vrbe gentis capite nominatos. Vetuſto hi nomine *Gronii* dice-
bantur Pomponio, Plinioq; quamquam in Plinio emendata iam lectio eſt, & pro *Groniis*
ſubſtituti *Granii*, ex Silio lib. 1.

Quiq; ſuper Granios lucentes voluit arenas
Infernæ populis referens obliuia Lethes.

Et libro tertio.

Et quos nunc Granios, violato nomine Graium
Oenæ miſere domus.

Plinius quadrifariam partitur, in *Helenos, Granios, Leunos, Senrbos.* Adhuc minutius Pro-

lemæus, in *Turdulos*, *Nemetatos*, *Cæletinos*, *Bibalos*, *Limicos*, *Gruios*, quos alii *Gravios*, *Luangos*, *Quarquernos*, *Lubanos*, & *Narbasos*. Sed hæc potius ciuitatum sunt nomina, vt est *Aquis Flauis* in columna, de qua suo loco. vbi legitur.

CIVITATES. DECEM

AQVIFLAVIENSES. AOBRIGENS.
BIBALI. COELERINI. EQVÆSIL.
INTERAMICI. LIMICI. ÆBISOC.
QVARQVERN. TAMACANI.

Hoc est,

Ciuitates decem, Aquiflavienses, Aobrigenses, Bibali, Cælerini, Equasilici, Interamici, Limici, Æbisoci, Quarquerni, Tamacani.

Pomponius vero vno nomine *Gronios*, seu potius *Gravios* complexus est. Addit Iustinus *Amphilochos*, Græcæ originis. Strabo *Hellenas*, & *Amphilocos*: & Græcorum sobolis omnia, dixit Plinius. Nam, præter *Teucerum*, *Telamonis* filium, quem scribit Iustinus ad *Callæciam* venisse, & genti nomen dedisse, etiam *Diomedes*, eo delatus, *Tyden* urbem condidit, quam propterea *Ætolam* *Silius* cognominavit, lib. 3.

Ætolaque Tyde.

Durio vicinos amni, *Spartano* ritu degere, Strabo de *Lusitanis* agens, memoria prodidit. *Hecatombas*, certamina gymnica, ludos, armis, equis, cestibus, & cursu solitos celebrare; itemque coniugia Græcanico ritu: vt absque dubio græcam hi populi præ se ferant originem.

Liberi patris, atq; *Olyssis* vetustiora sæcula supra memorauimus. Adeo verum est, Græcæ originis multa in *Hispania* superesse vestigia, vt etiam linguæ complura, & vocabula, & *Hellenismi*, & pleræque diphthongi, ipsique etiam additi nominibus articuli, eorumq; vsus apud nos & sit, & custodiatur. Aliquando, curiositatis studio, atq; animi causa, otio abusus, siluam collegi vocabulorum fere quingentorum, cum sua dialecto, nobis ex Græco relictorum. quæ persequi, huius loci nequaquam est.

DE MONTIBVS.

MONTES nonnullos habet *Lusitania*: sed, quorum mentio facienda sit, *Cicum*, *Barbarium*, *Iunctum*, *Herminium*, *Lunamontem*, *Tapiaum*, *Cordibam*, *Alcobam*, *Murum*, *Marianum*, & *Iureffum*. *Mons Cicus* ab *Castro Marino* oppido, *Anæque* fluminis exitu incipiens, tamquam *Marianorum montium* appendix, *Algarbii* Regnum secatur, & nonnullis emissis fluminibus, in mare propinquum se condentibus, ad oppidum *Algiatur* cum fluuio eiusdem nominis in occidentalis Oceani littore deficit. De *Barbario* superius dictum satis.

Lunamontem, nos *Sintria*, ab oppido appellamus efficitque promontorium illud, quod magnum, siue *Olyssipponense* appellant Geographi. In cuius summis rupibus templum est Sanctissimæ *Dei Matris* sacrum, ab indigenis maxima religione cultum, simulque cenobium monachorum, ad *S. Hieronymum* vitæ institutum referentium, non tam numero, quam morum integritate suspiciendum. Ad radices montis, in ipso promontorii cacumine, quo in Oceanum præcipitatur, temp. um olim fuit, *Soli*, & *Lunæ* sacrum. Cuius modo inter littorales arenas ruinæ tantum extant, & cippi aliquot inscripti, superstitionis antiquæ indices.

Vnus sic habet.

SOLI. ET. LVNÆ. CEST. ACIDIIVS
PERENNIS. LEG. AVG. PROPR.
PROV. LVSITANIÆ.

Hoc est,

Soli, & Luna Cestius Acidius Perennis Legatus Augustalis Proprator Prouinciae Lusitaniae.

Alter autem sic.

SOLI. ÆTERNO. LVNÆ
PRO ÆTERNITATE. IMPERII ET
SALVTE. IMP. CAL. SEPTIMI.
SEVERI ET. IMP. AVG. CÆS. M.
AVRELI. ANTONINI
AVG. PII.

.... CÆS.

..... CÆS.
 ET IVLIÆ AVG. MATRIS. CÆS.
 DRVSVS. VALERIVS. CÆLIANVS
 VIATI. VSI.... AVGVSTORVM
 CVMV. SVALE .... NI .... SVA
 ET. Q. IVLIVS. SATVR. QVAL....
 ET. ANTONIVS.....

Hoc est,

Soli aeterno, Luna, pro aeternitate imperii, & salute Imp. Cæs. Septimii Severi, Augusti Pii, & Imp. Cæs. M. Aurelii Antonini Augusti Pii ..... Cæsaris, & Iulie Augustæ, Matris Cæsaris, Drusus Valerius Calianus ..... & Q. Iulius Saturninus, & Antonius.....

Est ibi præterea ingens alius cippus, qui habet supra triginta lineas littera minutiore. verum iniuria temporis, & aspergine maris in tantam scabritiem deuenit, vt in vnaquaque linea vix litteræ quatuor agnoscantur. Atq; hic est locus in quo, qui sacrosanctæ vetustatis inscriptiones typis in Germania edendas curauerunt, erutas fuisse aiunt quadratas columnas tres, in quarum vna vaticinium Sibyllæ contineri asserunt.

VOLVENTVR SAXA LITTERIS

ET ORDINE RECTIS.

Quod vaticinium ego fictum existimo, & tres illas quadratas columnas tres esse cippos, quos dixi, sunt enim ingentes. Valentinum vero Moranum, fabulæ assertorem, virum bonum, negotiatorem splendidum, litterarum tamen Latinarum rudem fuisse accepi, vt facile fuerit ab impostore quodam decipi, & nouæ rei admiratione inductum suspicor voluisse Germanos suos participare.

DE MONTE TAGRO SIVE IUNCTO.

TAGRVM montem, in quo equæ vento concipiunt, Olyssipponi vicinum Varro asserit. *Infatura, inquit, res incredibilis est in Hispania, sed est vera, quod in Lusitania ad Oceanum in e regione, ubi est oppidum Olyssippo, monte Tagro, quadam è vento, certo tempore, concipiunt equæ.* Non disputo de conceptu ex vento, re nobis modo incomperta. Sed, quod ad institutum meum attinet, mouet mihi scire vulgi nescio quid, similitudo *Tagri, & Tagi*, hoc est montis, & fluii.

Subdubitaui sæpe, referendum ne esset, quod de monte ait, ad amnem, vt pro *Tagro* monte, amne *Tago* substitueremus. Quemadmodum fecit Plinius, qui circa Olyssipponem oppidum, & *Tagum* amnem, dixit: & Iustinus, In *Lusitania*, iuxta fluuium *Tagum*. Sed duæ res impedimento sunt: altera, quod non bene diceretur, equas concipere amne *Tago*: altera Columellæ verba montem quoque nominantis, tamen sacrum, non *Tagrum*. Verum, cum id à Varrone acceperit, ad illius lectionem reuocandus vtique est. Quod si quis opinatur etiam apud Varronem legendum, *Monte sacro* non repugnarem, si montem aliquem sacrum alicubi isto in loco legeremus. Sacrum montem in *Callæcia* esse nouimus ex Iustino. Sacrum & in *Lusitania*, qui eiusdem nominis efficit promontorium. Sed horum vterque longissime ab Olyssipponem distat, cum Varro vicinum dicat. Quare non audeo lectionem eius immutare: neque temere in notæ eius auctoribus id faciendum censeo.

Nam, quod Plinius, & Iustinus, *iuxta amnem Tagum*, dixere, non tollit, in monte, qui iuxta ipsum amnem sit, idem etiam fieri, vt vere dixerint hi, *iuxta amnem*, & illi, *In monte*. Ceterum montem hunc eum esse, quem *Iunctum* ad colæ vocant, contiguumq; illi *Albardum*, videtur liquere, ex equiferorum inibi passim multitudine per montem: cum solitarie, tum etiam gregatim errantium. Corporatura illis mediocris, sed firma. soliditas vngularum siccissima, pernitas mirabilis. Quare capti, ac domiti, ad perferendos labores, tam sarcinæ, quam itineris, ceteris duritia, videlicet rupibus assueti, longe præstant.

Sed, quamquam de conceptu ex vento disputandum à me negaui, referam tamen, quod inquirendæ rei gratia percunctanti, mihi indicatum est. Diuersti abhinc septennium apud colonum agri Beneuentani, iuxta *Tagum*: & cum ab illo quærerem, ecquid de huiusmodi conceptu, aut sciret ipse, aut ab aliis auditum meminisset, respondit, neq; se, neq; vicinos, qui equarias haberent, de eavmquam re fuisse sollicitos.

Tantum, vt equire feminas animaduertent, admitti eas curare. Si tamen, cum pulchram equam haberet, cuperetque benevendibilem in proximas nundinas efficere, antehinnitum, in Insula, quæ in medio Tago est, solam inclusisse, vt abundantia pabuli saginaretur. Inuisam post menses duos reperisse grauidam, miratumq; eo quod illuc nunquam accessisset admiffarius, euentum expectasse. Septem fere iam menses, cum tulisset vterum, enixa non quidem animal, sed concreti sanguinis informem materiam, abortumque suspicatum.

De hac equarum genitura aliud noui nihil. miror tamen, vt Virgilium, Siliumq; libro tertio taceam, Varronem doctrina tanta, esse veram asseuerantem, Columellæ habitam pro notissima, Plinium constare testatum, nec vno id loco referentem. Verum id inter se agitent phisici. Nos ad susceptam materiam reuertamur.

D E M O N T E H E R M I N I O .

Herminium montem & olim in epistola ad Emanuelem Sofam, Arruncensis castri præfectum, virum nobilem, & eruditum, & post ad Ioannem Vasæum, ostendi cum esse, in quo *Alacriportus ciuitas, Aruncis, Alacretum, Maruanum*, aliaq; oppida non contemnenda sita sunt. Ad cuius radices extant adhuc *Meidubrigæ* vrbis ruinae, non procul à Maruano Castro, cuiusque editissimum culmen supra dirutam urbem, etiam dum veterem appellationem retinet. *Herminius* enim mons vocatur.

Ipsa etiam destructa ciuitas à monte, cui subiecta est, *Herminia* vulgò dicitur, siue, vt Lusitane loquar, *Haraminia*. Superfunt tota illa inter montes conualle, hic turres, illic super fluuium pontes, hic ædium nobilium strata pauimenta, etiam Afarotica, illuc ductus aque fontanæ, parte alia parietes semidiruti, & alia veteris frequentia manifesta indicia. Fodinæ quoque plumbi, auriq; vt indigenæ aiunt, multis locis per latera montis apertæ, vt non immerito *Meidubrigenses Plumbarios* Plinius cognominarit. Veni in loci huius notitiam primum ex ipso seruato ad hanc diem montis nomine, conspectisq; inter ruinas sepultæ vrbis vestigiis. Deinde ex collatis Hirtii, aut Oppii verbis in commentario belli Alexandrini, qui est ciuiliū bellorum quartus, vbi refertur Cassius Longinus *Meidubrigam* oppidum, *montemque Herminium*, quo Meidubrigenses confugerant, expugnasse. Eamque mihi opinionem confirmauit Antonini Pii itinerarium, tribus ab Olyssipone Emeritam positis itineribus. Quorum in tertio *Meidubriga LXIII. M. pass.* distat ab Emerita, hoc est Hispanicis leucis sedecim. Tot enim modo numerantur. Sic: *Post Meidubrigam, ad septem Aras, vbi nunc Alacretum est oppidum, M. pass. X IIII. Plagiaria. M. p. XX. Emerita M. p. XXX.* In secundo autem sic: *Post septem Aras. Budua. M. p. XII.* Eratque Budua fere *M. p. XII.* ab eo loco, vbi nunc oppidum est Campi Maioris, extatque eo loco fanum Virginis matris, ad *Botonam* appellatum, videlicet *Budua* nominis *Betoua* nomen, facili ex cognatione litterarum deprauatione: *ABudua vero Plagiaria. M. p. VIII. Inde Emerita. M. p. XXX.* Hoc ita explicandum censui, vt ab Emeritæ, ac Meidubrigæ propinquitatē acquiescat lectoris animus, nec titubet de *Herminio* monte, ac *Meidubriga* à me modo expositis, cum paulo post non parum indere motiorem montem *Herminium* quoq; esse ostendero.

Aio igitur, nominatum, ac celebrem tota Lusitania *Stelle* montem, multis oppidis frequentem, multorum fluuiorum patrem, & vbi niues delieuerē, ob pabuli abundantiam, maxime pecorosum, *Herminium* quoque esse, neq; obitare inter modo expositum, & hunc *Stellam* sine continuis montibus longiusculum interuallum.

Quod autem *Stelle* mons *Herminius* vocatus queque sit, patebit ex libris testamentorum, donationum, emptionum, ac venditionum cœnobii Canonicorum sanctæ Crucis Conimbricensis.

In quarta igitur parte libri testamentorum, instrumento primo, Comes Henricus, & Regina Theresia, Alfonsi Henrici primi Portugalix regis parentes ita loquuntur: *Facimus chartã donationis, de illa hereditate nomine Sancto Romano, quæ est sita iuxta Senam, sub monte Hermeno.* Valde vero notum est. *Senam* oppidum, oppidumq; *Sanctum Romanum*, sub *Stelle* monte esse, non longe ab insigni oppido, à *Cabia Iuliani* dicto, & lanificio celebri de quo alias.

Instrumento octauo eiusdem libri, vbi agitur de hereditate Ansedii, habetur sic. *Ego Ansedius de medietate totius nostre hereditatis, quam habemus in villa Lagaris in territorio Sena, subtus monte Hermeno.*

Instrumento decimotertio, de hereditate Ioannis Garfiæ: *De nostra terra, quam habemus in territorio Sena, subtus monte Hermeno, in loco, qui dicitur Assamassa.*

Instrumento quintodecimo, de Sancta Maria de Mesquida. *Ete est, inquit, sita sub monte Hermeno, in partibus Sena.*

Instrumento duo de vigesimo, de hereditate Pelagii Arici, sic: *De tota illa hereditate, quam habemus in villa Sancti Romani, in loco scilicet, qui dicitur Assamassa, sub monte Concieiro.* Vbi aduertendum, *Sanctum Romanum* oppidum, & vicum *Assamassam* sub monte *Hermeno* prius dicta, modo sub monte *Concieiro* collocari: Videlicet, quia *Concieirus Herminii* pars sit, peculiari nomine *Sancto Romano*, & *Assamassa* imminens.

Instrumento vnde trigesimo, de hereditate Sancii Vermuizii, sic est: *De tota illa mea hereditate, quam habeo in villa Pallacios, territorio Sena, sub monte Hermeno.*

In secunda vero parte libri venditionum, instrumento primo, de hereditate Menendi Pelagii, ita legitur: *In villa, quam vocant Lagares sub monte Hermenum, in territorio de Sena.*

¹⁰ Instrumento septimo, itemq; duodecimo: *In villa Sancti Romani, & in circuitu eius, sub monte Hermeno, discurrente fluuio Alaia.* Et alias sæpe.

Semperq; hic mons *Hermenus* vocatur, non autem *Stella*, quasi nomen hoc recens, nec ita pridem sit impositum. Audiui, à pastoribus inditum, argumento *Stellæ*, in summitate cuiusdam rupis ab natura effigiata.

Hermenii montis incolas à *Cæsare* Lusitaniam prouinciam post præturam vrbis adepto expugnatos, ad hunc modum scribit *Dion*, sub libri trigesimali septimi finem. Cuius verba, quanta potui fide, ex *Græco* ita verti: *Hoc eodem tempore Faustus Syllæ filius, agonem monomachia pro patre fecit, & populum publico conuiuio exceperit, & lanacra, atque oleum gratis præbuit. Et hæc quidem in vrbe facta sunt. Cæsar autem post præturam, Lusitania imperium accepit. Cumque potuisset latrocinia, quæ semper apud illos erant, tollere sine magno quopiam labore, otium habere noluit. Etenim, gloria cupidus, & Pompeio, aliisque, qui ante ipsum multum potuerant, inuidens, nihil paruum animo concipiebat, sed sperabat quidpiam & ipse tunc posse efficere, consulque statim decerni, & opera ingenita edere. Cum propter alia, tum quia in *Gadibus*, quando quæsturam gessit, somnium viderat, quasi cum matre coiret, & ac interpretibus, ab diuinis didicerat, in magna se potentia esse futurum. Unde & effigiem *Alexandri* ibi in *Herculis* templo suspensam videns, suspirauit, & conquestus est, quod nullum adhuc ipse opus magnum fecisset.*

Ex eo igitur tempore, cum liceret illi pacem habere, ut dixi, ad montem *Herminum* versus est. Insuperque incolas eius in campestria ad habitandum transire, prætextu quidem, ne à munitis locis procedentes latrocinarentur; re autem vera, quod non ignoraret, eos hoc nunquam facturos, atque ex hoc belli occasionem caperet. Quod & factum est. Eos igitur ad arma venire compulit. Verum, cum finitimorum quidam veriti ne etiam in ipsos impetum faceret, filios, & uxores, & alia, quæ chara, ac pretiosa habebant, ultra *Dorium* clam exportarunt, interim dum hoc faciebant, ipse ciuitates illorum occupauit. Et post hæc certamine congressus cum ipsis est, obiciuntibusq; arma sua, ac greges, ut in *Romanos* ad prædam pecorum dissipatos incurrerent, exercitum transmisit illosque adortus deuicit. Inter hæc, cum cognouisset eos, qui *Herminum* montem habitabant, abscesse, & sibi reuertenti insidiaturos, tunc quidem alio se contulit, rursus vero exercitum in eos duxit, & cum præualuisset, ipsos ad Oceanum usque fugientes, insecutus est. Postea vero quam illi continentem relinquentes, in insulam quandam traiecere, cum ipse naves non haberet, circa regionem mansit, compactisque ratibus partem quandam exercitus aduersus eos misit, multos tamen ibi amisit. Etenim terram quandam è regione insule existetem cum aduertisset militum illorum præfectus, eosque illuc adduxisset perinde ac pedibus transituros, ipse postea, astus reciprocans, vi coactus, & subductus est, & illos deseruit. Ex illis autem alii quidem egregie se vlti occubuerunt. *Publius* vero *Scænius* solus relictus, & scuto priuatus, adhuc multis vulneribus saucijs, in aquam desiliit, ac demum enatauit. Atque hæc quidem tunc sic euenerunt. Postea vero *Cæsar*, à *Gadibus* accersitis nauigijs, in insulam cum toto exercitu transiit, ipsosque rei frumentaria penuria laborantes sine pugna ad deditiōem compulit. Atque inde, cum ad *Brigantium*, *Callæcia* ciuitatem præternauigasset, recto nauigiorum cursu, illos, qui nondum ad id tempus classem viderant, exterruit, ac in potestatem redegit.

Hoc, quod hinc narrat *Dion*, *Cæsarem* finitimorum *Herminii* ciuitates inuasisse, cum eo congruit, quod ait *Suetonius*, *Lusitanorum* illum quadam oppida hostiliter diripuisse, quamquam neq; imperata detrectarent, & portas aduenienti patefacerent. Sed quænam *Herminii* pars hinc intelligetur, mihi nondum satis liquet. nam ex pecorum gregibus, & armentis, quæ *Romanis* incolæ, separandi exercitus gratia, obiciebant, videtur significari *Stellæ* mons, vrante dixi, pecorosus: quamquam pars illa vergens ad *Meidubrigam* oppidum non parum etiam pecoribus abundet.

Vxorū, filiorum, aliarumq; rerum in pretio habitatum exportatio vltra *Dorium* ad *Stellæ* montem *Durio* propinquiorem, videtur pertinere. Rursus fuga *Herminiensium*, & *Cæsaris* insecutio usque ad Oceanum, exposito priori loco, monti magis conueniunt. Sed querendum vtrubiq; quænam insula ista fuerit terræ contigua, ad quam siue pedibus, siue natatu, profugi transire potuerint, ad quam similiter & milites traicere tentarint?

Non fuisse *Londobrin*, cuius meminit Ptolemæus, (Berlengam modo dicimus) indicio est distantia à continente non modica. Et, cum alia iuxta *Lusitania* totius littus nulla nostro æuo extet, hæc, de qua Dion loquitur, vel incumbenti violentius mari abrafa, deletaq; est, vel certe peninsula illa oppidi *Panisci*, iuxta *Atouguiam*, erit intelligenda. Nam etiam nunc alueo quingentis passibus lato à continenti seiungitur, qui pedibus æstu cedente transitur, redeunte vero insula plane fit, neque adiri vado potest. Et forte illo sæculo fuerit aliquanto maior.

Certe non importuosum esse locum, vt eo Cæsaris classis appellere, & in salo esse poterit, Piratæ nouere. Quæ vna ex causa Ludouicus Athaidius, tractus eius toparcha, vir dignus de quo sermo longior haberetur, apud Regem Ioannem tertium expositis illius oræ periculis, instituit, vt liceret illic sibi castrum firmissimum, operibus, propugnaculis, omnique ad arcendos piratas necessaria supellectile munitissimum extruere, cuius huiusmodi inscriptionem præfixit:

Securitati & Memoria.

*Emmanuelis Lusitan. Regis. Pii. Fel. inuicti. fil.
Ioannes. III. Lusitan. Rex. pius. fel. inuictus
Castrum cum propugnaculis. ad oppidi munimentum
Atque ad arcendos ab ora maritima Piratas
Petente, & curante
Domino Ludouico Athaidio
Limitis Atougiaci toparcha*

Eamque rem, ne in historia urbium postea repeteremus, hic oblata occasione, visum est non prætermittere. Epigramma quoque in tanti viri memoriam hoc, qualecumque est, ipsi fecimus.

*Hac infesta prius, Prædones sæpe marini
Qui faciebatis littora, quique mare;
Ite alio posthac, longæque facescite portu:
Longe hic per vastum velificare salum.
Donec Athaidius nostram tutabitur oram,
Stabit & hæc molès pulchra, superba, minax
Piratis nullas datur hinc auertere prædas:
Nil rapere hac vobis in regione licet.
Ac de Herminio fatis iam multa.*

DE TAPIÆO MONTE.

Tapiæi montis nomen apud scriptorum antiquorum quempiam non legi, inueni tamen in vita sancti Marrini, Sauriensis presbyteri, scripta à Saluiano alumno eius familiari. Eam reperi in libro testamentorum, venditionumque Cœnobii Canonicorum sanctæ Crucis Conimbricensis, charta quadragesima sexta. Quod adnotare volui, vt memoriam sancti viri, quæ interciderat, renouarem. Quam aliquando spero me editurum, iisdem quibus scripta est, verbis, vt lectori maiorem fidem faciam. Sed de hoc alibi. Quod ad rem facit, de qua agimus, scriptor ille, qualis qualis est, cum oppidum Saurium iuxta decursum Ançis fluminis in Mundam labentis pæne superflua curiositate describit, ita ait: *Ab vrbe Golimbrianorum decimo octauo Austrum versus distat milliario. Ad Orientem sunt Tapiæi montis saxosa cacumina.* Et alia, quæ sequuntur. Ex quibus patet Tapiæum montem esse, quem Anfidianum ab oppido nominamus, & inter Rapaciale, & Palumbare oppida excurrit, quiq; à Thomario Conimbricam euntibus saxoso nimis itinere perquam molestus est. Quod nos in carmine ad Lupum Scintillam testati ita sumus.

*Sic ereptani cliuum lapidose superbum
Anfidiane, tuum, sic per sine sole molestos
Anfractus Tapiæ tuos, vergente senectâ
Æger anhelauit.*

Summum montis iugum supra Rapaciale oppidum, adhuc, vt ab indigenis didici, portus Tapiæus dicitur.

DE MONTE CORDUBA.

Corduba mons in Portuensi diœcesi nomen adhuc vulgo retinet, nisi quod rusticorum inscitia, primum cœcise montem Cordubam cœpit appellare, postea deprauatius, montem

montem Cornam. De quo, & de Basilicis in eo Saluatoris, ac sancti Michaelis Archangeli, particularis fiet mentio in rebus, ac historia sancti Rodesindi Episcopi, & confessoris, quam etiam aliquando, Deo bene iuuante, ex tenebris in lucem proferendam curabimus.

DE ALCOBA MONTE.

ALCOBA mons ex Conimbricensi dicecesi, per Visesem protensus, in Lamegenfi: Muro monti coniungitur, nulla re alia magis clarus, quam insigni Virginis Arocensium parthenone, & fluuiis nobilium piscium troctarum, Lampetrarum, alosarumq; præter alia vulgata genera feracissimis. Quorum tamen alii in Mundam, alii in Vaccam, in Durium alii se condentes, suorum nominum interitu, dant incrementum alueis alienis.

DE MONTIBVS MARANO,
Iureſſo, Suaio, & Muro.

MARANVM, Iureſſum, & Murum, adde, si placet, Suaium, ob id tantum referendos putauimus, quia Bracarorum prouinciam, ita mediam secant, ut pars, quæ ab iis tendit ad mare, Interduriominia vocetur. De cuius regionis laudibus, fertilitate, amœnitate, ac salubritate extat opusculum lectione minime indignum. Altera vero pars, quæ ultra eos montes, Minio ab læua relicto, Orientem versus ascendit, Transmontana vulgo appellatur.

20 Videntur autem hi montes quasi rami esse quidam montis Vindui: cuius Florus, & Orosius meminere. Ptolemæus Vindium vocat, qui ex Pyrenæo supra Pompelonem, Cantabrorum urbem, per Victoriâ, eiusdem gentis ciuitatem, & Geminos Astures late excurrit, donec in duo diuisus cornua, altero Callaicum petit Oceanum, & Nerium promontorium, altero in meridiem flexus, Bracaros, uti dictum est, dissecat, iuxta aquas Flauias Lusitanam ingressus ditionem, ac variis subinde locis nomina quoq; varia sortitur.

FINIS LIBRI PRIMII.

DE ANTIQVITATIBVS
LVSITANIÆ, LIBER
SECVNDVS.

DE FLVMINIBVS.

40 **M**VLTI fluminibus irrigatur Lusitania. Id silentio non præterit Strabo. Regio, inquit, de qua loquimur, felix est, & omnibus magnis, ac paruis irrigua. Qui omnes ab oriente pariter disiuncti à Tago sunt, & maiori ex parte nauigabiles, atque Ana, Tago, Munda, Vacca, Durii, Aui, Limia, ac Minii tanta claritas est, ut in eis explicandis operam insumere superfluum videatur. Sunt tamen singulis quædam peculiaria, quæ lectoribus, ut opinor, non iniucunda sunt futura. Veluti Ana, tanto flumini, cuniculis setotum condere non semel, alicubi interstitio quadraginta millium passuum, rursusque impetu maiori renasci. Potu eius ac pastu, ingenita naturæ vi adeo grandescere pecudes, ut Ananis armentis, ac bobus, prima ex magnitudine palma, in Hispania tribuatur. Cumque piscosissimus amnis sit, pisces tamen eius non tam iucunditate saporis, quam

50 proceritate commendantur.

Myrtilin vsque à mari subeunt alosæ, & lampetræ, siue mustellas eas, siue fluuiales murænas magis conueniat appellare, ut eas appellauit Tertullianus in libro de pallio, notata Vedii Pollionis immanitate, qui damnata mancipia viuariis earum immergebat, ut murænarum suctu paullatim absumerentur. Et quidem lampetras Septimium intellexisse, indicant verba, quæ subdit: *Terrena bestia, exedentula, exungues, & excornes*. Marinæ siquidem muræna, ut neque terrenæ bestię erant nuncupandæ, ita neque exedentulæ sunt, verum dentatæ etiam eminentius. Subeunt, & Anam sub Idus Martias vsque ad iam adultam ætatem, Asturiones iusta magnitudine, sed raro maiores, quam ut bini mulum onerent clitellarium.

PEto vero à lectoribus hanc veniam, vt isto nouitio excellentis piscis nomine hic me vsum non indignentur, quando medicorum, quorum maxime interest, & eruditorum qui de piscibus scripserunt, concertatio adhuc finem non reperit, & dissidentium mutuo sententiæ in aliqua certa appellatione, nondum conquiescunt.

Eorum, qui magis ad veritatem accedere videntur, Paulus Iouius *Silurum* esse existimat. Et sane sunt non pauca quæ fidem videntur facere, si è diuerso non essent alia, quæ manifeste abrogarent. Nam cum *Asturionem* fateatur, maleficum neq; esse, neq; esse posse, quia dentibus omnino careat, sic ab natura formatus, quoniam piscibus non alatur, hoc vno argumento, suam de Siluro opinionem tueri non poterit.

Nam *Silurus* maleficus est, & vt scribit Plinius libro nono, capite decimo quinto, *grasatur ubicumque est, omne animal appetens, & equos innatantes sepe demergens.* Ad hæc, hamo prehensus, morfu durissimi dentis sepe hamum frangit, vt in nono historiæ animalium capite trigesimo septimo inquit Aristoteles, quibus nihil alienius ab Asturione commemorari potest.

Præterea eodem loco Aristoteles *Silurum* fluuiatilem piscem esse ait, quem sequitur Plinius libro nono capite decimo quinto. Cum enim de Thynnorum magnitudine esset locutus, *Sunt, inquit, & in quibusdam amnibus non minores, Silurus in Nilo, Efox in Rheno, Attilus in Pado.* Et capite decimo sexto: *Fluuiatilium, Silurus canicula exortu sideratur.* Libro quoque trigesimo secundo, capite decimo: *Siluri fluuiialis, qui, & alibi quam in Nilo nascitur carnes imposita, &c.*

Strabo etiam libro decimo septimo, *Siluris* abundare Nilum ostendit. Quod si quis, propter Plinii verba postremo à me posita, *Siluri* fluuiatilis, ideo dictum existimet, quia sint & marini, qui tamen amnes ascendunt, tum alios, tum etiam Nilum, id Strabo de Nilo constanter negat, Aristobuli auctoritate lib. decimo quinto. *Tradit etiam, inquit, Aristobulus, nullum ex marinis piscibus in Nilum recurrere, præter alosam, & mugilem, & delphinum, propter crocodilos.* De Siluro tamquam Nili indigena nihil dixit.

Fluuiatilis ergo est. Asturiones vero pelagici, nisi quod pinguioris pabuli gratia, dulces petunt aquas, quibus & pinguescunt, & saluginis deposita tristitia in obsoniis longe suauiores gustui efficiuntur.

Gulielmus Rondeletius, laborioso, & docto, de piscibus edito volumine, qui nunc Asturio est, Acipenserem Latinis fuisse contendit, Dorioni Græco auctori Oniscum dictum, Galaxiam Galeno. Sed quid respõdebit Plinio? qui libro nono, capite decimo septimo ait: *Apud antiquos piscium nobilissimus habitus Acipenser, vnus omnium squamis ad os versis contra aquam nando meat.* Nullo nunc in honore est, quod quidem miror, cum sit rarus inuentu, quidam eum *Eloperem* vocant.

Quid etiam Plutarcho? qui in libro de industria animalium, cum dixisset pisces omnes cauere, ne ventus à tergo incumbens squamas surrigat, ciatque addidit: *Hoc igitur commune piscium est omnium, Acipensere tantum excepto, secundum ventos, & fluctus meat hic, squamæ vulsionem veritus, vt quarum commissuras ad os versas habet.* Vbi enim squamæ in Asturione? vt de conuersis ad os fileam.

Nam, quod Rondeletius litem se diremisit autumat, respondens, dictum esse hoc, ab iis qui Acipenserem eundem esse cum Elope existimarint, equidem probare nõ possum. Piscem hunc, cui Asturioni nomen fecerunt neoterici, aut norat Plinius, aut non norat. Plutarchum prætereamus. Non nosse, verisimile non videtur, cum esset omnium marium indigena, & amnium fere omnium in Romano orbe, tum verò in ipsa Italia hospes assiduus. Si norat, & is Acipenser erat, qui poterat, squamas etiam non habere, ignorare? Quomodo ergo Acipenseri, non modo squamas, verum ad os versas attribuit? Videlicet dormiens litteris ista mandabat. Non mora fortasse, quoniam rarus inuentu esset. Ita certe Acipenser. Admodum enim raro capi, etiam in libro de fato Cicero testis est, vt asserit in tertio Saturnalium Macrobius. Nam nos eum Ciceronis librum imperfectum habemus. Cui ignotum quoq; fuisse Acipenserem indicant ipsiusmet verba, etenim cum allatum ad Scipionem dixisset, *Raro, inquit, admodum capitur, sed est piscis, vt ferunt, in primis nobilis.* Et Plutarchus ipso in libro de Anthia sacro pisce apud Homerum, *Eratothenes, inquit, Auratam videtur, Pernicemq; supercilio flauente sacrumq; dicere. Multi Acipenserem. Nam & hic rarus est, & egre capitur. Conspicitur autem circa Pamphyliam sepe.* Martialis quoq; rarus dicit:

Ad Palatinas Acipensem mittite mensas:

Ambrosias ornent munera rara dapes,

Quis autem vel Plinio, vel Ciceroni vel etiam Martiali credat, raro capi eum piscem, qui Pado, qui Tiberi, vt nihil amplius dicam, tam familiaris sit? Acipenser autem non tantum rarus admodum, sed etiam omnino peregrinus.

In Halieutico dixit Ouidius.

Tuque peregrinis Acipenser nobilis undis.

Sed dolendum, quoniam in hoc versu fragmentum eius libelli nos destituit. Forte enim de Acipensere plenius instrueremur. Illud tamen satis est, peregrinum vocasse piscem, vt ea peregrinitatis appellatio Asturioni conuenire nullo modo queat, pisci perquam domestico.

¹⁰ Caret squamis Acipenser, inquit Rondeletius. Hoc nunquam euincet per Plinium, neque per Nigidium Figulum, naturalium rerum maximum indagatorem, vt eum honoris causa vocat apud Macrobius Serenus Sammonicus, neque per Plutarchum, neque per Macrobius, ipsumque Serenum, qui in Seueri principis conuiuio Acipenserem crebro esitarit, & quæ de squamis ad os versis à Plinio dicta sunt, vera esse ex Nigidio confirmarit.

At ex Arcestrati sententia, Athenæo referente, Galeus Rhodius idem est cum eo, qui apud Romanos cum tibiis, & coronis, coronatisque ministris ecenis inferebatur, vocareturque Acipenser, sit ita sane. Sed ostendendum erat Rondeletio, Asturionem Galeum esse Rhodium, eumque esse, qui tanta pompa ad mensas deueniret. Quod ille non facit. Imo ille ipse Galeus Rhodius, potius idem esse cum Elope videtur. Nam Elopem, quem in profundo tantum Pamphylio mari pasci, nec nisi raro, ac vix capi, aiunt Columella, & Ælianus. Rhodium quoque esse ostendit ex Varrone Gellius libro septimo capite decimosexto, vt Galeus Rhodius, & elops Rhodius idem piscis sit, Romanis dictus Acipenser.

Vnde & Plinius Acipenserem, quosdam vocasse Elopem dixit. Inter quos fuit Appion Grammaticus, vt refert Athenæus.

Theodorus Gaza, homo non minus Latine, quam Græce eruditus, qui que Græca nomina semper latine quoad fieri poterat, reddere conatus est, apud Aristotelem de historia animalium libro secundo, capite decimotertio, Elopem Acipenserem transtulit. De Branchiis enim piscium agens Aristoteles, ita scribit: *Aliis binæ utrinque, alteræ simplices, alteræ duplices, vt congro, & sacro, aliis quaternæ utrinque simplices, vt Acipenseri, dentici, murena, anguille.* Quod si certi essemus, eundem cum Elope esse Acipenserem, vt vertit Theodorus, & multi dixere Græcorum; hæc vna quaternarum branchiarum nota satis nobis erat ad excludendum ab Acipenseri nomine Asturionem.

Etenim pro ea mole, tam exigua, simplices, & opertæ illi Branchiæ sunt, vt branchiis carere sit potius existimandus. Naribus autem refrigeratur, & quam haustu collegit aquam, eam illo semper patentis proni oris foramine reicit. Verum sitne idem Elops Rhodius, vel Rhodius, vel Pamphylius, siue Galeus Rhodius cum Acipensere, viderint Græci. Certe tam Elops quam Acipenser peregrini sunt. Ouidius in superius citato libello, ⁴⁰ sic ait,

*Et pretiosus Elops nostris incognitus undis,
Tuque peregrinis Acipenser nobilis undis.*

Quibus Ouidii carminibus adductus Plinius in fine libri trigesimali secundi falli eos dixit, qui Elopem Acipenserem existimassent, cum diuersi sunt, licet & hic, & ille peregrinus.

Asturio autem, vt ante dictum est, in omnibus Romani orbis fluminibus, paulo tamen maioribus, atque in Pado, ipsoque Tiberi tam frequens est, vt parum considerati fuerit hominis. quæ de Acipensere, siue Elope dicta sunt, Asturioni tribuere, & Nigidium, Ciceronem, Plutarchum, ac Plinium, illisque minores, doctos tamen, & antiquos, tam pueriliter esse alucinatos existimare.

⁵⁰ Acipenser igitur, sit, si placet, cartilagineus, sit triangulari corpore, vt eum contendit esse Rondeletius, dummodo sit paruus, vt ait Athenæus, dummodo peregrinus, nec alibi, quam in Pamphylio, vel in Rhodio mari, & raro, ac vix captus. Asturio certe vulgatissimus piscis esse non potest. Atque hæc responsa sint Rondeletio.

Hermolaus Barbarus, nobilium studiorum gloria insignis, à Paulo Cortesio sententiam rogatus, per epistolam respondit, Asturionem antiquitus Hyccam fuisse Athenæi testimonio, hac adductus coniectura, quod Hycca porculum significet, & Asturio, præsertim adhuc paruus porcelletus ab Italis nominetur, à porco, vel porculo sane per diminutionem facto nomine. Cuius opinionem Sanctus iuuat Ambrosius, in Dominica

passione, cum dicit: *Gutto, siue gulo porcellum amat, vt comedat.* Et in Hexamero, *Iudeos marinis porcis vesci, dicit, cum terrestribus abstineant.* Quæ coniectura non tam frigida est, quam eam Iouius existimauit. Si tamen frigida videatur, calefaciamus nos & verbis Isidori, scriptoris neque externi, neque tanquam ignobilis contemnendi. Is Etymologiarum libro decimo, secundo capite de piscibus, disertè, & sine vlla ambiguitate, Asturionem modo Italis vocatum, ita describit: *Porci marini, qui vulgo vocantur Suilli, quod, dum escam querunt, more suis terram sub aquis fodiunt. Circa guttur enim habent oris officium, & nisi rostrum arenis immergant, pastum non colligunt.* Non potuit neque planius, neque euidentius res aperiri. Rostrum habet piscis oblongum, instar proboscidis, sub mento circa guttur foramen, magis quam os, dentes autem nullos, neque maxillas. Quare dum pascitur rostrum limo, soloque aluei, vt immergat, necesse est, nihil alioqui comprehensurus. Eoque fit, vt cum pascitur, limi reuolutio è fundo ad summam aquam pertingens indicium latentis eo loci faciat piscatoribus. Bene igitur piscem nobis expressit Isidorus. Nec tacuit nomen hoc, quo Hispani omnes vtimur. Suillos enim appellamus, siue, vt mere Lusitanedicam, *Soillos.*

Quod si de Isidori fide dubitabunt, quibus is auctor idoneus non videtur, inter varias de Siluro, Onisco, Galazia, & Acipensere sententias, ne videatur absurdum, si etiã nos scrupulum doctis iniiciamus, adductis duobus piscium generibus, qui Asturiones non inepte videri queant. Ex Niliacis piscibus, à Strabone primo loco numeratur Oxyrinchus, ex eo vtique dictus, quod oblongum, atque acutum rostrum habeat. Talia vero esse Asturionum rostra, indubitatum: nec minus certum, frequentem in Nilo esse capturam.

In Danubio quoque, ac Borysthene, piscis capitur, cuius ita meminit Plinius libro nono capite decimo quinto: *Et in Danubio, mari extrahitur Porculo marino simillimus, & in Borysthene memoratur præcipua magnitudo, nullis ossibus, spinisue intersitis, carne prædulci.* Emendat eum locum Gelenius, & pro, *Mari extrahitur*, reponit *Mario extrahitur*, vt hic piscis ossibus ac, spinis carens, Mario vocetur. Emendandi occasionem sumpsit partim ex eo, quod cum illic fluuiatici pisces referantur, marino locus esse non videbatur, partim, quod hunc Itali, quibus ob falsamenta notus est, Moronem adhuc semilatino appellent nomine. Iouius inter falsamenta prædura valdeque rubentia ignoti sibi piscis frustra, Moronem vocat. Sed enim, si tueri veterem lectionem velimus, intelligemus Plinium innominatum reliquisse, signa autem dedisse maximæ cum marino Porculo similitudinis. Et capi quidem in Danubio, ac Borysthene, verum à mari extrahi. A mari enim tractus, Danubium, ac Borysthenem subit. Vtro autem modo legamus, non multum refert, nisi quod Gelenii lectio blandior est. Mari extrahitur, pro trahitur ex mari & paulo coactior. Quamquam nec sic tota periodus mihi non suspecta est. Desidero enim Plinianæ dictionis iuncturam, & concinnitatem, quæ languida, ac dissoluta hic videtur. Quare donec alius me felicius locum emendet, ego ita legerem. *Et in Danubio Mario extrahitur, Porculo marino simillimus, & in Borysthene. Memoratur præcipue magnitudo nullis ossibus spinisue intersitis, carne prædulci.* Hoc videlicet sensu: præcipue memorari in eo pisce magnitudinem sine ossibus sine spinis intersitis, carne autem prædulci. Ceterum hunc piscem, siue innominatum, siue Marionem dictum, Hermolaus in Corollario capite de Homotariocho, Antacæum existimat, sortitum nomen hoc ab amne, qui in Mæotin ex regione Antacarum influit. Eos pisces Delphinibus magnitudine pares lib. 17. Strabo asserit. Herodotus autem libro quarto de Borysthene, agens, magnitudine cetaceos, spinis carentes, & ad Salsuram dicit optimos. Atqui à Borysthene, Phasi, & Tanai, falsamenta, ex Asturionum ouis salitis, Cauraria vulgo dicta, & ex dorsuali parte, quæ vocant Schinalia, & pleuras, id est, latera, & hypocælia, id est, abdominis, pubisque partes, per totam Italiam circumferri, vulgatissimum est.

Ea falsamenta, quæ ex Asturione esse omnes fatentur, Hermolaus ex hycca, vel hysca, id est porculo marino, constanter affirmat. Hyccam autem, siue hyscam Sturionem Italicæ consensu ait appellari, Considerent igitur, & expendant eruditi, num Oxyrinchus Strabonis, Mario siue innominatus Plinii piscis, quem Antacæum Hermolaus interpretatur, ipseque Strabonis, & Herodoti Antacæus, hycca, siue hysca Athenæi, & porculus, idem omnino piscis sit, Sturio, siue Asturio modo vocatus.

Verum, Mario, vel innominatus Plinii piscis, sitne idem, qui marinus porculus, an alius illi simillimus, liquido nobis non distinxit Plinius. Mihi satis est, innominatum hunc, vel Marionem, siue Antacæum sine ossibus, sine spinis, carne autem prædulci, ac simillimum marino Porculo indicari. Iam enim hinc habeo, porculum marinum ossibus ac spinis care-

tere, & prædulci esse carne. Isthæc Sturioni inesse, qui ignorat, Asturionem neque vidit, neque gustavit.

Si vero quis obiiciat, Asturioni ossa quædam minime deesse, videlicet in capite; huic respondero, ea nequaquam vera esse ossa, sed callosam quandam cartilaginem, aut si senior piscis est, eaq; ossa habeat duriuscula, id tam pusillum est, ut pro non ossibus merito habenda sint. Si vero idem est Mario, & Antacæus, & porculus marinus, immo etiam si diuersus est, simillimus tamen, relinquitur recte nos docuisse Isidorum.

Tot nomina, inquiet aliquis, vni pisci? Neminem ea nominum multitudo conturbet. Sapienter enim Plinius loco ante citato. Græcis, enim, in plerisq; nominibus, vti par erit, quando aliis, atq; aliis eisdem diuersi appellauere tractus. In Ægypto itaq; à rostræ effigie Oxyrinchum dixere ad Borysthenem, & Mæotim Antacæ gentes sibi domestico Antacæo nomen fecere. Hyccam Græci, vel Hyscam maluerunt. Latini Porculum, & Porcum, nominis ab Isidoro reddita ratione.

Congi latissimum Æthiopiæ regnum, cum suis Regibus, opera, & studio pietissimorum Lusitanæ Regum, ab idolorum cultu conuersum est, & in Christi religione mira pietate perseuerat. Per eius medium, ut ferunt incolæ, Nili Brachium ab ipsis statim fontibus diuisum, tam vasta magnitudine, ac tanto impetu non modo fluit, verum etiam rapitur, ut duodecim millia passuum latitudo excedat, altero ad immensitatem profundo. In eo iidem pisces, eademq; animalia gignuntur, quæ in brachio illo, quod per Ægyptum meat, proce-
10 riora tamen, & corporum mole auctiora omnia. Immanes ibi & Crocodili, & Hippopotami, & aliorum Nilo domesticorum piscium maxima toto flumine multitudo. Asturionum quoq; ingens copia, pisci tamen Regii, capitaleque est, captum piscem Regium ad Regem non deferri. Delatum ipse cui vult donat. Angullum ibi vocant, id est Porcum. Differentiæ tamen causa, Angullum amazi, hoc est, aquarum Porcum dicunt.

Duo hic sumo argumenta. Alterum Nili Ægyptiaci, Oxyrinchos, Asturiones in hoc Æthiopico brachio captos mihi videri Nam & hic & illic, iidem Nilo familiares immeant, & nascuntur pisces, eademque reperiuntur animalia. Neque futile videri argumentum debet, cum eodem bis vtatur Plinius libro quinto, capite nono: Tum circa Nili originem ex lacu Nilide, *ibi, inquit, pisces reperiuntur Alabeta, coracini, siluri, Crocodilus quoque.* Inde ob
30 argumentum hos Nili ortus creditus, tum mox, cum aliquot dierum itinere conditum, in Massæylorum gente dicat erumpere, iisdem animalium argumentis, Nilum agnosci tradit. Cumque se rursus condiderit viginti dierum desertis, proflire tandem ad proximos Æthiopas, fonte nigri vocato. Diuidi autem in ramos, ut Ægyptum præteream, indicio est, Zanaga appellatus amnis iisdem refertus animalibus, quem à Nilo defluere comper-
tum à nostris est.

Alterum duorum, quæ me sumere dixi argumentorum, Porcorum videlicet nomen, quod illis tribuit Isidorus, Æthiopicarum gentium consensu validius confirmari. Sed vt tandem finiam, si leuioribus coniecturis vsi videamur, interim tamen, dum veritas eruitur, arbitrato suo appellent Itali, ceteraq; nationes, recenti nomine Sturiones, siue potius
40 Asturiones, à Minio Asturiæ flumine, vt apud Clementem Septimum Pont. Max. noster Michael Siluius differuit, appellemus nos porcos marinos, aut si amphibolegiam time-
mus, quia sunt & alii porci marini, tum Plinio, tum Straboni, simpliciter appellemus Suillos, nomine à mille iam annis, & supra Isidori ætatem, Hispaniæ nostræ peculiari, ac vernaculo. Sed de his nimis multa.

DE CALLIPODE.

Callipodis meminit solus Ptolemæus, estque is qui in Cetobrigensem, ac Salaciensem sinum ingreditur, ad duodecim millia passuum supra Salaciam, onerariis nauigiis, & celocibus nauigabilis. Nos vulgo Sadanum appellamus. Quod nomen, vt non à fonte, vel ab origine, quasi suum detulit. Sed posteaquam Exarrama, Odiuella, sancta detinentia,
50 diuersis ex locis collecta, torrentium, ac fluentorum multitudine in amnium iustorum opinionem aucti, & in alueum vnum confluentes, paulo supra portum Regium, suis depositis nominibus, honorem illi cesserunt, Sadanus vocari cœpit, ita nomen id non longe profert. Sed post sedecim, aut paulo amplius milliaria vsurpatum amittit, Salaciæ assætuario longissimo præoccupatus. Videlicet ne recens vsurpato nomine, Deæ Salaciæ, ex qua vrbi nomen, de interitu fluuiorum trium superbius se iactaret.

Familiares huic flumini sunt mugiles, tû cephalii, tum labiones, barbi, & anguillæ egregio sapore. Bocæ quoq; & minores alii pisces. Atq; vbi salis intermiscetur vndis, cammarorum, pectinumq; prouentus ingens. Raro lampetæ in eo capiuntur.

Tagus in sinum Olisipponensem ingressus, librum pro sua dignitate poscebat pecuniariam. Tot enim vrbes, tot valida, & opulenta oppida, in sinus ambitu, & per vtrasque amnis ripas centum fere millium spatio tantum vetustatem colligenti, idonea modo materia non est.

Quin & multa, quæ de fluuio Strabo prodiderat, ad nos integra non peruenerunt. Indicium est, confusa verborum series: *Deinde promontorium Barbarium, & eruptiones Tagi, in quas recti nauium cursus. Sunt autem stadia decem. Hoc in loco, & maris infusiones ingruunt, quarum vna ultra stadia quadringenta extenditur à turri iam dicta. Ea in parte aquantur, &c.* Certe corruptum locum, vel hoc testatur. *À turri iam dicta.* A qua turri? Nullius enim mentio præceferat. Et illud: *Ea in parte aquantur* Iponlacia. Quibus restituendis locis, cum impar ego sim, expectanda erunt, vel feliciora ingenia, vel exemplaria emendatiora. 10

Miscetur Tagus marinis aquis in intimo sinu ad oppidum Villam Francam. Latitudinem ostii Strabo stadiorum esse viginti tradidit, altitudinem vero permagnam, vt à nauigijs millia decem vectantibus nauigari facile possit. Hoc verum est, nauigaturque duplici canali, veteri, ac nouo, &, quod ait, in superioribus campis æstus accessione duas diffundi inundationes, vt ad stadia centum & quinquaginta facies extet pelagi, reddaturque planities tota nauigabilis, hoc nos experimur ab ipso oppido Villa Franca, vsque Beneuentum. Sed in stadia triginta longitudinis, & æqualis fere latitudinis, fertilis, optimisque vitibus confita, quænam fuerit, assignare non possumus. Multæ ibi sunt insulæ, ac 20 fertillimæ quidem, sed nullis vinetis confitæ. Frumentariæ enim factæ omnes sunt, aut passionibus seruatae.

Quod vero dicit, agrum circumcirca bonitate conspicuum, scimus non solum coloci, sed ex vtroque amnis latere, campos illos, ad Tancos vsque limosis inundationibus tam lztos, ac fœcundos effici, vt simplicissima, fereque nulla ratione triticum quidem, & hordeum quinquagesimo ab satione die metatur, singulari terrarum omnium exemplo. Statimq; in leuiuscule araris dicam, an sculptis? milium feratur, vberè ocysissimoque prouentu, vel inter paucissimos à messe sublata dies, nullo fatu, sed sponte seges regerminet, fœcunditate restibili.

Vt, quod de Erytheia contra Lusitaniam insula, quæ nusquam modo est, Mela tradidit, longe in his agris, amnisque insulis contingere copiosius, experimenta demonstrent. Siue frugum vbertas, siue pabuli abundantia requiratur. Tale ingenium glebæ est, quam Tagus inundationibus latificat, vereque dixit Strabo: *Vicina Tago ceterorum opulentissima sunt oppida.* 30

Amnis quidem piscium feracissimus est, ostreorumque redundans. Inter Taganos pisces principatum obtinent Alosæ, & propter bonitatem, & propter copiam. Alterum Alosarum genus, de quo in Ægidio Scallabitano disputavi, Sabogarum, vel Sabellarum, strigosius, insipidiusque est, præterquam Maio mense: tunc enim aliquam in edulijs habent gratiam, verum ita vt recentes à flumine prunis in craticula tostæ, petroselini pultario ex piperi, ac mali medici succo condiantur. Vt merito de his intellexerit Aufonius, cum in 40 Mostella dixit.

Stridentesq; foci obsonia plebis alosas.

Raræ in Tago capiuntur lampeæ, rariore marini porculi, siue Suilli. Iam enim audeo Isidoro niti. At celebris illa auri fama per omnes poetas vulgatissima, obscurior modo, ac prope extincta est, cautione legum, ne commotæ arenæ depressiores frumentarios agros nocumento afficiant. In testimonium tamen cantatæ gloriæ, Regum Lusitanorum sceptrum ex Tagano auro, quo purius reperiri nullum potest, factum & scimus, & non semel vidimus.

DE TAGI NOMINE.

De ipso Tagi nomine, cum aliquid etiam cuperem annotare, nihil investiganti oblatum est, quod vllum operæ esse pretium existimarem. Piget autem fabularum, quas Ioannes Annius in fictitium suum Berosum effudit: *Tagum* dictum fuisse à nomine regis, qui post Brigum in Hispania regnarit. Isidorum demiror, virum magnum, & rerum multarum bene peritum, nec elegantiorum litterarum tam expertem, vt insolenti fastidio sit à dicendi testimonio ablegandus. Is Etymologiarum lib. 13. *Tagum*, inquit, *fluuium Carthago Hispanie nuncupauit, ex qua ortus procedit. Fluius arenis auriferis copiosus, & ob hoc ceteris fluuijs Hispanorum prelatius.* 50

Omitto, quod non oritur à Carthagine Tagus, siue Carthaginem nouam Hasdrubalis intelli-

intelligamus, siue veterem Illecaonum etiam Hispaniæ, cuius solus meminit Ptolomæus, non autem Cicero, sicut ex non adhibita diligentia existimauit, & adnotauit in Pomponium Vadianus, adducto Ciceronis loco de lege agraria: *Tum ipsam veterem Carthaginem vendunt.* Cicero enim, quam veterem Carthaginem vocarit, satis aperuit lib. 2. de eadem agraria lege: *Et in Africa ipsam veterem Carthaginem vendit.*

Verum, hoc omisso, intelligere non possum, quonam modo *Tagus* à Carthagine sit nuncupatus. Neque tamen mirum, si Isidori coactor, ac contortior etymologia videatur, cum M. illi Varro non perbene semper res ea successerit.

Fuit ex nostris, qui alicubi scripserit, Olyssæm, quo tempore Olisipponem condidit, à socio *Tago*, qui in flumen ceciderit, ipsum *Tagi* nomen fluuio indidisse. Nec abhorrebat à vera similitudine, si antiquitatis fundamento niteretur.

Fateor igitur, non nosse me, vnde isthæc *Tagi* originatio processerit. Sed, vnde vnde sit, antiquissimum nomen est: nec aliud flumini fuisse comperitur. *Batin Cirtium* ab incolis appellatum, scribit Liuius. Græcorum quidam, *Tartessum* dixerunt, vt Stesichorus apud Strabonem. Stephanus ab indigenis *Percen* vocari tradit.

Tago nulla nominis conuigit mutatio, neque apud Græcos, neque apud Latinos. Esse vero nomen vetustissimum, etiam viris proprium, in Latio, ostendit Virgilius *Ænei*. lb. 9.

Dum trepidant, ijt hasta Tago per tempus vtrumq.

Hispano quoq; regulo cuidam, nomen idem fuisse, cum rerum in Hispania Carthaginienses potirentur, auctor est Silius lib. 1. Hasdrubalis crudelitatem, *Tagi* reguli sæuum interitum & serui non minus magnanimam in vindicanda iniusta domini cæde, audaciam, quam in perferendis cæ patratum nobile facinus cruciatibus, generosam patientiam his carminibus profecutus.

*Interea rerum Asdrubali traduntur habena,
Occidui qui solus opes, & vulgus Iberum,
Baticolasq; viros satis agitabat iniquis,
Tristia corda ducis simul immedicabilis ira,
Et fructus regni feritas erat, asper amore
Sanguinis, & metui demens credebat honorem.
Nec nota docilis pœna satiare furores,
Ore excellentem, & spectatum fortibus ausis,
Antiqua de stirpe Tagum Superumq; hominumq;
Immemor, erecto suffessum robore, mæstis
Ostentabat ouans populis sine funere regem.
Auriferi Tagus adscito cognomine fontis,
Perq; antra, & ripas nymphis ululatus Iberis.
Mæonium non ille vadum, non Lydia mallet
Stagna sibi, nec qui riguo perfunditur auro
Campum, atque illatis Hermi flauescit arenis.
Primus inire manum, postremus ponere Martem,
Cum rapidum effusus ageret sublimis habenis.*

DE M V N D A.

Munda sequitur, in medium fere vltimi promontorii latus effluens, vt Mela tradidit. Inter Durium, atque Tagum, æquis fere ab vtroque spatiis separatus. *A Durio Tagus* inquit Plinius. CC. M. pas. interueniente Munda.

Non longe oritur, aurifer & ipse, minoribusq; nauigiis aliquatenus, cymbis vero fluuiaticis, vsque Conimbricam hodiernam, & supra nauigabilis. Abundat Alosis, Lampetris autem vbiq; scatet laudatissimis, in superioribus etiam Troctis. Rapax est, ac modicis imbribus excrescit ad insaniam.

Agros sæcundat tritico, hordeo, secale, olyra, milio, panico, & præcipue lini magna copia tenuissimi, & cum quouis optimo conferendi. Non procul Catina oppidum (ita enim legendum) vulgo Catima dictum, etiam adhuc extat, in cuius agro fontes illi sunt Plinio libro secundo memorati, alter omnia respuens, alter absorbens, ille quia fere communem cum reliquis naturam habet, miraculo nequaquam est: hic propter mirabilitatem quotidie à visentibus frequentatur *Feruentiam* vulgus appellat.

Vidi egomet cum illo essem cum Alphonso Catdinale principe memorabili, cæsam arborem bene magnam in lacunculum arenæ, in quo ebulliens fons diffunditur pedali

altitudine, iniectam, paulatim inter arenas forberi, & post paruam moram non comparuiffe.

Amnis Straboni *Muliadas* appellatur. Sic enim libro quarto circa medium fere scribit. *Deinceps post Tagum nobilissima flumina sunt Muliadas, paruas habens navigationes, Iridem Vacca fluminis.*

DE VACCA FLVIVIO.

Medio fere inter *Mundam*, & *Durium* interuallo, *Vacca* in mare influit & ipse, vt Strabo ait, quemadmodum, & *Munda* paruas habens navigationes. Nec longe ortus, alofarum, lampetrarum, troctarumque ferax. *Vacuam* illum Strabo vocat, *Vacuum* Ptolemæus. Oritur non peregre, sed paulo supra *Alcobam* montem collectus, indeque leni alueo illapsus multos nec exiguos fluuios, ac fere parem *Agatham* in se condit. Iamq; intra modum magnus miscetur mari.

Erroneè putauere quidam *Vaccaos* populos ab eo denominatos, cum intra Lusitaniam ortus, latissimis *Vaccæorum* *Tarraconensis* prouinciæ populis dare nomen non potuerit. Potius igitur à *Vacca* oppido, quod fuit iuxta *Pyrenæum*, vt refert nono etymologiarum libro *Isidorus*, *Vaccæum* nomen est factum, & late per citeriorem Hispaniam, propagatum.

Sed de *Vacca* fluminis ostio, maritimoq; tractu, inter recensendas vrbes, quod ad rem faciat, non omitemus.

DE DVRIO.

D*urius* claritate sua, & scriptorum testimonio celebratissimus, aquarum mole *Tagum* superat, nisi quod compressiore, vt fere inter montes, alueo fluit, *Tago* per liberos, & planos campos ad ostentationem se dilatante. Hinc apud nos vice prouerbii vsurpatum: *Tagus tulit famam, sed Durius vehit aquas:*

Ceteris amnibus, *Minio* excepto, grandiores fert *Alofas*, *Lampetras*, & *Troctas*, quas iure præferunt delicatioris gulæ æstimatores, *Salmonum* parcior, & *Asturionum*.

Nauigatur aduerso amne m. pass. ferè centum, vsque ad cataractam vnde ex rupe lenuncolorum ascensum impediante, magno fragore præcipitatur. Ingens ibi lampetrarum rupi sub cadente in arcum aqua oribus adhærentium captura est. Locum cum oppidulo, sanctum *Ioannem ad Piscariam*, vulgo appellant.

Nobis adolescentibus *Martinus Ficaretus* iuriconsultus, & *Latinarum litterarum* non imperitus, quibus operam non ignauam sub *Politiano Florentiæ* dederat, cum intell. geret, amota cataracta, posse cymbas vsque ad maxime frumentarios *Sarabris*, *Senticæ*que agros paruo negotio subuehi, & frumento onustas prono amne redire, non minima laxioris annonæ prætentæ spe, patriæ emolumento, rege permittente, priuatus ipse, & impari tantæ rei censu moliri opus attentauit, bonamque obstaculi partem summo labore irruerat. Verum illudentibus optimo viro, vel qui ex vetere forte similitate nondum illi erant pacati, vel quibus mos est, facilius aliorum egregios reprehendere conatus, quam egregium aliquid ex se conari, hominemque tamquam semidelirum, apud Regem criminantibus, neque modo principali munificentia non iuandum, sed cepto temerario etiam prohibendum obloquentibus. Cataractam enim illam, & meatum subterraneum non procul à *Brigantia* vrbe, vbi terræ, & rupibus mersus amnis æstiuo tempore fere per mille passus subter labitur, diuinum non sine prouidentia esse opificium, negata *Hispanis* in mediam *Lusitaniam* vsque ex *Vaccæis* ea illabendi facultate. Quasi vero vna illa rupe totius patriæ securitas niteretur, tandem familiari sua re attenuatus, interuersoq; æmulorum malignitate regali fauore, desperata perficiendi spe destitit.

Aurum vehere *Durium*, si nos ignoraremus, à *Silio* poteramus admoneri, dicente: *Hinc certant Pactole tibi, Duriusque Tagusque.* Terris tamen parcitum est, salutari legum interdicto, quemadmodum de *Tago* ante diximus. Nomen amnis *Latini* magno consensu *Durium* appellauere. *Ptolemæo* *Dorios* est. *Dioni* *Dorios*, *Straboni* tum *Durios*, tum *Durias*.

Non bene quidam miscuerunt *Turiam* cum *Durio*, idem ambobus nomen facientes, credo ob *Hispanicarum* rerum ignorationem, quia *Turia* non tam celebris est. Fluit autem *Turia* iuxta *Valentiam*, de quo *Pomponius* libro secundo, *Setabin*, & *Turiam*, & *Sucronem* non magna excipit flumina. Et *Plinius* libro tertio capite tertio, *Valentia* colonia tribus m. pass. à mari remota. *Flumen Turia*. Ita enim legendum, & apud *Pomponium*, & apud *Plinium*, erudite & vere contendit *Hermolaus*.

Citat locum Priscianus lib. quinto, & sexto ex secundo Historiarum Salustii; *Inter lacum Manium, & dextrum flumen Turiam, quod Valentiam paruo interuallo præterfluit.*

CN. quoque Pompeius in epistola ad Senatum (quæ vna cum Salustianis fragmentis circumfertur) ex fide veteris codicis, quem apud me habeo. *Recepi Galliam, ait; Pyrenaum, Laceraniam, Indigetes, & primum impetum Sertorii victoris nouis quidem militibus, & multo paucioribus sustinui. Et paulo post, Castra hostium apud Sucronem capta, & prælium apud flumen Turiam, & Dux hostium C. Herennius cum vrbe Valentia, & exercitus deleti satis clara vobis sunt.*

Vbi corrupte legitur, *apud flumen Durium. Turiam*, enim, vocari id flumen, de quo Pompeius loquitur, ostendit Plutarchus in Sertorio. *Remedia*, inquit, *in rebus aduersis, magis claræ eius virtutem faciebant, veluti in ea pugna, quæ apud Sucronem contra Pompeium commissa est, & rursus in ea quæ apud Turiam aduersus Metellum simul & Pompeium.*

Et adducunt quidam Claudianum in laudibus Serenæ.

*Te nascente, ferunt, per pingua culta tumentem
Diuitiis vndasse Tagum, Callæcia risit,
Floribus, & roseis formosus Turia ripis
Vellere purpureo, passim mutauit ouile.*

Plerisque tamen visus poeta est non satis œconomiz prospexisse. Nam cur fluuium paruum, & alias ignobilem, prætermisissis Ibero, Bæti, Ana, Durio, ac Minio maxime rei, quam efferre gestiebat, tanta pompa seligeret, ac formosum roseis ripis vocatum Tago copularet, fluminum Hispanorum famæ vulgatissimæ, & dotem, quæ peculiaris Bæti est, vt ait Martialis, *Aurea qui nitidis vellera tingis aquis*, illi tribueret? Quare lectionem emendarunt, & pro Turia substituerunt Duria, quasi acceperit Claudianus hoc ex Strabone, qui vt dixi Durion, & Durian appellat, videturq; congruere sensui. Nam dixerat *Callæcia risit floribus*, adnexuitq; fluuium, qui *Callæciam & Lusitaniam* dirimit.

Primam autem nominis syllabam propter Græcam diphthongon produxisse creditur, videlicet homo Græcus. Nos tamen Silium præponimus, qui nomen id non tantum cum flumen significat, verum etiam cum virorum proprium est prima syllaba breui semper enunciat, vt libro quinto;

Quam victor sub mœnibus ille Sagunti. Abstulerat Durio.

Et libro decimo sexto.

Nobilis hunc Durium stimulabat in aqore currum.

Claudiani vero Turiam mutare non audemus, potiusque circa œconomiam labeculam illi condonandam, quam audaciæ nimiz, tum circa declinationem, tum circa mensuram syllabæ, ad spargendam tam bono poetæ notam existimamus. Turia igitur, Turia sit, & Durium suo fruatur nomine, vt Latinis placuit. Nam Græci, in recensendis Latinis virorum, fluuiorum, & urbium nominibus, mire variant, neq; sibimetipsis constant.

DE FLVMINIBVS BRACARORVM.

Post Durium, quo Lusitanos à Callæcis separari supra docuimus, per Grauios, qui Bracari postea dicti sunt, fluunt, inquit, Pomponius, *Auo, Celandus, Nabis, Minius, & cui obliuionis cognomen est Limia*. Non seruauit ordinem Pomponius, sed satis habuit omnes nominare. Ordo sic habet. *Celandus, Auo, Nabis, Limia, Minius*, ita enim à Durio sequuntur. Est autem Celandus is fluuius, qui ad oppida Læciam, & Matufinos mare ingreditur, æstu iuuante, etiam nauigiis aptus. Auo, siue Anus, vt Ptolemæo placuit, notior est, & nauigiorum capacior. Nabis is est, qui & oppido, & ponti Nabie (cuius mentionem facit in itineralio Antoninus) nomen dedit, sed vbi Cadauo iungitur, sub Cadaui appellatione exit in mare, ad oppidum Fanum. Limia nomen retinet. Strabo alterius nominis mentionem facit.

Obluionis, inquit, fluuius, quem quidam Limaam, alii vero Belionem vocant. Decipitur autem Strabo in eo, quod ait *Limiam à Celtiberis, & Vaccæis fluere*. Non longe enim oritur, ex palustribus quibusdam locis inter Aquicaldensem urbem, & oppidum Montem Regium, Tractusque ille vulgo Limia dicitur, & incolæ Limici, vt ex columna Aquiflauiensi, quam supra posui, apparet.

Cognominis obliuionis causam, Strabo idem prodidit, & nos ab illo, cum de Celticis ad Anam ageremus, summatim attigimus: quam tamen, quoniam huic loco propria videtur esse, etiam reddemus.

Celtici Lusitani ad Anam pertinentes, & veteres Turduli, cum sociis armis ad hæc loca peruissent, traicctoque Limia coorta seditione ducem amisissent, palantes ac dissipati ea in regione confedere. Quam ob causam flumen obliuionis est appellatum. Nempe

quia expeditionis, quam susceperant, & mutæ seditionis obliti, ibidem postea quicuerunt. Auxit religionem vanitas, vt crederent à contactis fluuii aquis obliuionem incurri, adeo vt cum D. Iunius Brutus cum exercitu eo deuenisset, & milites fluuium transire nolent, raptum signifero signum ipse transfulerit, & sic vt transgrederebantur persuaserit, vt in Liuii epitome legimus, & obiter attigit Plutarchus in problematis sectione trigesima tertia. Quæ ex causa Plinius cum fluuium multum fabulosum appellat.

DE MINIO.

Sequitur *Minius*, quem Iustinus libro vltimo à Minii frequentibus venis sic vocatum prodidit, Strabo duo illi nomina tribuit, ita scribens: *Post hos Banis, Alii autem Minium dicunt.* Verum ego duplicem errorem inesse coniicio. Alterum scripturæ, vt non *Banis*, sed *Nanis* legendum sit: Alterum situs, vt vicinitas Strabonem fefellerit. Nam diximus ex Pomponio, *Nabin* fluuium esse *Minio*, *Limieg*, vicinum, qui mixtus Cadauo in Fanuensi littore erumpit. Verum qui velit suo fruatur iudicio.

Ceterum omnes ii fluuii piscium lautiorum feracissimi sunt, Lampetrarum, Alofarum, Troctarum, Troctisalmonum, Iridum, atque Salmonum, in primisque ipse *Minius*. Fert *Limia* Salmones, & Suillos, siue Asturiones, sed minores. *Minius* vero prægrandi magnitudine & excellenti præstantia. Atq; omnes hi, quos hæcenus exposui, veteribus Cosmographis noti fuerunt.

DE ALIIS NONNVLIS FLVMINIBVS.

Sunt alii, & perquam multi, neque ignobiles. Qui quoniam in maiores influunt, nec suo Saluo in mare egrediuntur Geographiæ scriptoribus, aut ignorati sunt, aut suppressi. Horum aliquot, dignos qui in notitiam veniant hominum nostrorum, referam. Nominibus vt licuerit præcis, ac Latinis, vbi minus, iis, quibus modo appellantur, quam maxime poterò, barbarie, si qua inerit, mitigata. Cuiuscemodi sunt, *Cuda*, *Tamaca*, *Naban*, *Ozecarus*, *Ancus*, *Caia*, *Cania*, *Scila*, *Subur*, *Thera*, *Seta*.

Cudam Lusitani *Coam* vocant. *Cudam* autem vocari, ex inscriptione pontis Alcantaræ, vbi *Transcudani* notati sunt, animaduerti.

Tamaca similiter nomen ex Aquilauensi columna accepi, vbi *Tamacani* populi recensentur. *Nabanem* & *Ozecarum* historię sanctæ virginis, & martyris Irenes, quæ ante annos octingentos scripta est, acceptos refero. De Nabane alias, cum inter vrbes ad Nabantiam ventum erit.

Ozecarus est, quem Lusitani *Zezarum* vulgo dicunt. Is *Nabanem* excipit, & ipse in *Tagum* erumpit, tanta vi, vt *Taganas* aquas, ad alteram vsque ripam proscindat, & quasi indignatus, quod à maiore fluuio extingatur, fere ad mille passus pronò alueo contumaciter mixtioni resistens, à colore dignoscitur. Nam *Tagus* flauas ac subalbas vehit aquas, hic autem cæruleas, ad nigrorem tendentes. Arbitrantur à multitudine lini, quæ macerandi causa quacumque fluit immergitur, eum traxisse colorem, *Quin*, & arguti quidam nomen factum inde putant, quod infecti liquoris graueolentia caput tentet.

Anci nomen, ex vita sancti Martini Sauriensis presbyteri, abhinc annos supra quadringentos quinquaginta scripta, accepi. De quo cum de *Tapix* monte agerem, superius memini.

Non tacendus est *Subur*, de quo à Ioanne Barro viro nobili, & inter negotia litterato interrogatus, respondi, vetus me nomen ignorare. Sed cum Lusitane *Soor* dicatur, ò littera obscuro sono inter O, & R, prolata, ausus ego sum *Subur* formare, interposita, B. Ad similitudinem duorum eodem nomine vocatorum, alterius quidem in Africa, alterius vero in citeriore Hispania.

Noster itaq; *Subur* postea *Raia* iunctus, *Suburraia* nomen accepit, quod perfert, donec exit in *Tagum*, ibi alofarum mercatura nobis *Trans>taganis* factus celebris.

Seilia nomen præcisum sortitus est, ab oppido quod præterfluit ditionis *Vrbanensis* cœnobii. Ingrediturq; *Mundam*, iisdem quibus *Munda* piscibus abundans.

DE FERTILITATE LVSITANIAE.

De hodierno huius prouinciæ cultu, deque eius admirabili tum amœnitate, tum etiam omnium generis frugum copia, atque vbertate, superuacaneum existimo hic verba facere. Quæ autem antiquitus de ea re scriptores variis in locis tradiderunt, longum esset repetere. Vnum tantum Athenæi testimonium adducam, ex quo facile constare poterit, quam fecunda, fertilis, ac felix regio hæc de qua agimus, semper habita fuerit. Is igitur

libro 8. Dipnosophistarum, capite primo, ita scribit: *Vbi Lusitania fertilitatem (est autem regio Iberia, quam Hispaniam Romani appellant) declarat Polybius Megalopolitanus: Omnium hominum optime Timocrates. & scribit libro Historiarum trigesimo quarto, quod ibi ob optimam aeris temperiem animalia sunt facunda, atque homines; nec umquam fructus desunt in ea regione: rosa enim, albaque viola, asparagi, resque huiusmodi non desunt per maius temporis spacium, quam trium mensium.*

At marinum obsonium, quod ad multitudinem, bonitatem, pulchritudinemque spectat, maxime differt ab eo, quod est in nostro mari. Nam & hordei siclus, qui medimnum continet, drachma venditur, & tritici novem Alexandrinis obolis, vini metreta drachma: hæc ad mediocrem, obolo: sic & lepus: at agnus trium, vel quatuor obolorum pretium esse consuevit.

Sus, qui ad centum librarum pondus accedat, quinq; drachmis in cænas emitur, ouisque duabus, ac ficuum talentum tribus obolis emitur.

Vitulus drachmis quinq;, bos iugo aptus decem, filvestrium vero animalium carnes, neque pretio quidem ullo dignæ putantur, sed has inter se conferunt, benignæq; admodum vicissim largiuntur, ac mutant.

Nobis vero bonus Larensius Romam Lusitania adesse facit, quotidieque variis implet bonis, ut cum suavitate, magnificentiaque omnia conficiantur, studet, cum nihil domo afferamus, præter sermones.

FINIS LIBRI SECVNDI.

DE ANTIQVITATIBVS

LVSITANIÆ, LIBER

TERTIVS.

QVINAM RERVM IN LVSITANIA potiti olim sint.

QVIBVS subdita fuerit Lusitania ante Carthaginenses, atque Romanos, haud facile dixerim; nisi forte Luscinio regulo putemus, de quo & Culca, Liius libro tertio decadis quartæ: *Cum is status rerum in Asia, Græciâq; & Macedonia esset, vixdum terminato cum Philippo bello pace certe nondum perpetrata, ingens in Hispania ulteriore coortum est bellum. Marcus Heluius eam prouinciam obrinebat. Is litteris senatum certiore fecit, Culcam, & Luscinium regulos in armis esse. Cum Culca decem & septem oppida, cum Luscinio validas vrbes Cardonem, & Bardonem, & maritimam oram, quæ nondum animos nudauerat, ad finitimorum motus consurrecturam.*

Obscura nimis hæc sunt, tædet enim fabularum. Quare catalogum Regum, vel ex ficto Berofo, vel ab Anio Viterbiensi, vel à superioris ætatis Hispanicarum rerum scriptoribus excogitatum, illis relinquo, quibus belli isti concinnatores valde placebunt.

Ego multos per totam Hispaniam diuersis in locis reges, aut potius regulos semper fuisse existimo. Quales fuere Gargoris, Habides, Argantonius, & Geryones. Et si Hecateus Historicus, ut est apud Arrianum lib. secundo Geryonem nihil ad Hiberiam pertinere tradiderit, sed potius ad Ambraciam, & Amphilolocos, ipseq; Arrianus neminem extare Hispanum dicit, qui id nomen sciret regibus suis fuisse.

Veruntamen fuerit, cum multi alii id tradant auctores, neq; receptæ antiquitati derogemus. Fuit quoq; Theron, cuius in primo Saturnaliorum meminit Macrobius. Mandonius item, & Indibilis apud Liium decade tertia, quos etiam celebrat Silius. Mandonium quidem libro tertio, in catalogo Hispanorum, qui Hannibalis sequuti sunt partes. Indibilem autem lib. 16.

*Indibilisq; diu latius bellare Latinis
Iam socius.*

Hunc, nisi ego fallor, Polybius lib. 3. Andobalem vocat, de Cn. Corn. Scipione loquens, cum inquit, *viuos autem cepit Annonem Carthaginensium ducem, & Andobalem Iberorum.*

Plutarchus etiam in Scipione, non hos duos solum, verum & Corbin, & Orsuam inuicem patruelles, de regno inter se narrat dissidentes.

Hilermus quoq; à M. Fulvio nobiliore captus in prælio apud Toletum, de quo Liuius lib. 5. decade quarta.

Thurrus item longe potentissimus omnium Hispanorū, vt ait Liuius lib. 10. decade 4. Fuere & alii permulti, quorum seriem per continuas successiones velle describere, intemperans mentiendi libido mihi videtur, cum maxima eorum pars vetustate nimia exoleuerit, pars, quæ apud auctores nonnullos sparsim reperitur, nihil ad peculiare meum de *Lusitania* pertineat institutum.

Romanorum, Pœnorumque prædæ prout, aut hi, aut illi plus armis valere, exposita Hispania fuit, vt Græcos, Iberos, Persas, atque Celtas nouas sedes quærentes, & Phœnices, Tyriosque ipsos diuitiarum fama inuitatos, ante duarum harum gentium de imperio propagando contentionem prætereamus.

Sub Carthaginensium ditione, cum reliqua Hispania fuisse *Lusitaniam*, sub initia secundi belli punici, ex Liuiο cognoscitur. Postea enim quam Romanis Pœni bello fracti, Siciliam reliquerunt, cedentes tempori, compositis Africæ rebus, Hispaniam inuasere, misso cum exercitu Amilcare, cui Barcha cognomen fuit, vna cum Hannibale filio, fere nonum ætatis annum agente, & genero Hasdrubale rerum gerendarum socio.

Amilcar igitur bonam Hispaniæ partem olim amissam, bello recuperauit, nouem circiter annis cum imperio in Hispania commoratus. In bello tandem contra Vettones, (sic enim legendum apud Plutarchum in Hannibale) fortiter pugnans interit apud Castrum Altum. Nam ita Liuius locum cædis eius appellat, libro quarto tertiæ decadis.

Quo interfecto, & Hannibale domum reuerso, successit Hasdrubal, qui nouam condidit Carthaginem, vt auctores sunt Polybius, Mela, & Strabo. Quamquam Silius Italicus ad Teucrum conditorem eam retulit lib. 3.

Dat Carthago viros Teucro fundata vetusto.

Et ne putemus hoc de altera veteri Carthagine in Hispania dictum esse, cuius solus meminit Ptolemæus, & nos superius cum de Tagi nomine ageremus. Idem Silius libro decimo quinto ad vnguem, situm, & portum describit his carminibus:

Vrbs colitur Teucro quondam fundata vetusto.

Nomen Carthago, Tyrios tenet incola muros

Vt Lybia sua, sic terris memorabile Iberis.

Hæc caput est.

Quæ autem hic Silius canit, explicat copiose Liuius libro sexto tertiæ decadis.

Iustinus Teucrum ædificasse, non dicit, sed Hispaniæ littoribus appulsum, loca occupasse, vbi nunc noua Carthago est, inde in Callæciam transisse. Fieri tamen potuit, vt aliquid ibi manserit ædificii parum frequentis, & sine nomine, à Teucro vsque relictum. Carthaginis enim ipsum nomen, vtramlibet in Hispania intelligas, Teucer ponere non potuit, cum nondum vlla extaret Carthago, ad cuius exemplum id nomen sumeret.

Siue enim originem Carthaginis ex Iustino petas, non parum multos post Troiam captam interfluxisse annos intelliges, siue ab Aurelio Cassiodoro, qui conditam dicit à Tyriis, quod fatentur omnes, sed duce eorum Carchedone, regnante apud Italos Latino Siluio, à capta Troia anni colligentur vltra centum triginta quinque.

Eusebius variat. Alibi enim auctore Philistoo à Zaro, & Carthagine Tyriis conditam dicit, ante Troiæ captionem annis supra triginta. Alibi autem iuxta aliorum opinionem diu post captam Troiam,

Timæus Siculus eodem fere tempore Romam à Romulo, quo Carthaginem à Tyriis tradit fuisse conditam. Non hic addo Virgilium, quia necessario, vt verisimilem faceret fictum Æneæ ad Didonem aduentum, paulo post Ilii excidium, ex orientem facit Carthaginem. Ea q; gratia reginam inducit de Teucro ista dicentem.

Atq; equidem Teucrum memini Sidona venire.

Sed historici aliter, tanta rei est incertitudo. Tamen vt Iustini de Didone, & bubulo corio, seu fabulam, siue historiam, vt receptiorem sequamur, ante Romam conditam, annis septuaginta duobus fundatam à Didone Carthaginem admittamus, ita enim Iustinus.

Velleius autem Paterculus libro priore, ante annos quinque & sexaginta, quam vrbs Roma conderetur, ab Elyssa Tyria, quam quidam, inquit, Dido autumant, Carthago conditur.

Seruius vero Grammaticus super illud, *Vrbs antiqua fuit* ante annos septuaginta dixit.

Iam, cum à capta Troia vsq; ad conditam Romam anni fuerint quadringenti triginta tres, vt Solinus asserit, libro primo, capite secundo, si ex iis demas septuaginta duos, quibus Iusti-

Iustinus Carthaginem ait Romam antecessisse; nonne relinquitur Carthaginem anno à capta Troia tercentesimo sexagesimo altero fuisse extructam?

Nulla ergo extabat Carthago, quo tempore, paulo post euerfionem Troiæ, Hispaniæ littoribus Teucor applicuit. Nec igitur ei loco Carthaginis nomen potuit imponere. Nisi quis nos doceat alterius peculiaris rei causa id illum confinxisse nomen. Quam ostendi non posse, ego arbitror.

At Hasdrubal vicum forte parum prius cultum propter loci commoditatem, in vrbis dignitatem auxit, atq; muniuit. Carthaginemq; vocatam ad imitationem patriæ Pœnis habitatoribus frequentem reddidit, vt merito vrbis conditor perhibeatur.

10 Is ergo Hasdrubal consilio magis, quam vi regulatorum ac principum conciliandis per amicitiam animis Punicum valde auxit imperium, dux arte mira, & Romanis formidolosa, adeo, vt missis ad illum legatis, fœdus percusserint, in quo inter cetera cauebatur, ne Carthaginensibus liceret Iberum fluuium cum armis traicere, per Hispaniæ reliquum, ab Saguntinis tamen abstinentes, qua vellent progredierentur; vt libro secundo reulit Polybius, & in initio decadis tertiæ Liuius.

Sub hoc imperatore Hannibal vixdum puber, triennio meruit, litteris accersitus Carthagine. Sed obruncato Hasdrubale à seruo quodam ob iram interfecti ab eo domini, sicut superius attigimus, cum de Tagi nomine ageremus, dux ab exercitu Hannibal est declaratus. Is non modo eam Hispaniæ partem, quæ propius Africam est, sed etiam Lusitaniam suo iunxit imperio. Fuisseq; cum in Lusitania testatur, vel oppidum ab ipso dictum, portus Hannibalis in promontorio sacro, apud Melam, vel illius verba, quæ refert Liuius primo tertiæ decadis libro: *Satis adhuc in vastis Lusitania, Celtiberiaq; montibus pecora cœtando, nullum emolumentum tot laborum, periculorumq; vestrorum vidistis.*

Cœpto quoq; iam terra, mariq; bello militasse pro Hannibale Lusitanos, ostendit Liuius decadis tertiæ libro primo his verbis: *Creati Consules Cn. Seruilius, & C. Flaminius. Ceterum ne hiberna quidem Romanis quæta erant, vagantibus passim Numidis equitibus, & quæ his impeditiora erant, Celtiberis, Lusitanisq;.*

Quin Hasdrubal Hannibalis frater, cui relicta erat custodienda Hispania, vt eodem libro inquit Liuius, *in Lusitaniam ac propius Oceanum concessit.*

30 Cumque postmodum ad fratrem in Italia bellum gerentem se contulisset, ac duo alii Hasdrubales cum Magone, ac Masanissa in Hispania rem Punicam gererent, alterum ex iis Gisgonis filium vltimam Hispaniæ oram, quæ ad Oceanum, & Gades vergit, hoc est, Transaganos, & Turdetanos Lusitanos tenuisse apparet. Magonem autem reliquos. Vnde cum ambo ad Hasdrubalem alterum, post factum cum Scipione ad vrbem Bætulam prælium, auxilio iam sero deuenissent, capto in commune consilio, vt Hasdrubal ad Hannibalem in Italia cum exercitu iret, imminutumque quod erat Hispanis militibus repletur. Mago traditis Hasdrubali Gisgonis, quibus præerat, copiis, cum grandi pecunia ad conducenda ex Balearibus auxilia est profectus. Hasdrubal vero Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abiit, vt ad vltima Hispaniæ traducti Hispani milites, à transitionibus ad Romanos prohiberentur. Hæc ex Liuiio septimo tertiæ decadis libro, & in initio 40 octaui. Et post prælio victi Carthaginenses, duce amisso in vltimam Hispaniæ oram, vsq; ad Oceanum compulsi erant.

Hannibalem secutos fuisse Lusitanos in Italiam, non modo ex Liuiio colligimus, sed id etiam confirmat Silius, libro tertio in catalogo populorum, quos ad Italicum bellum Pœnus contraxit.

*Hos Viriatus agit, Lusitanumq; remotis
Extractum lustris, primo Viriatus in euo
Nomen Romanis factum post nobile damnis.*

50 Et libro quinto in pugna ad Trafymenum, Tellum signiferum, ac nobilem Mamercum, ab iis interemptos ita narrat:

*Nec fati melior Mamercus, corpore toto
Exoluit pœnas, nulli non saucius hosti.
Namq; per aduersos, qua Lusitana ciebat
Pugnæ dira manus, raptum cum sanguine Telli
Signiferi, magna vexillum mole ferebat,
Et trepida infelix reuocabat signa suorum.
Sed furiosa cohors, ausisq; accensa superbis,
Quodcumq; ipsa manus gestabat missile, quidquid*

*Præbebat tellus, sparsis non peruia telis,
Iniecit pariter pluresq; in corpore nullo.*

Libro quoque decimo in memorabili illa Cannensi pugna C. N. Seruilium à Viriato Lusitanorum duce interfectum ait, Viriatum vero ipsum ab Æmilio Paulo Consule. *Incurrebat in arma.*

*Vincendum Consul: pereundi Martius ardor,
Atq; animos iam sola dabat fiducia mortis.
Cum Viriatus agens telis, regnator Ibera
Magnanimus terra, iuxta atq; ante ora furentis
Obtruncat Pauli fessum certaminis hostem.
Heu dolor, heu lacryma, Seruilus optima belli,
Post Paulum belli pars optima, corruit ictu
Barbarico, magnamq; cadens leto addidit vno
Inuidiam Cannis, tristem non pertulit iram
Consul, & insani quamquam contraria venti
Exarmat vis, atq; obtendit puluere lucem,
Squalentem rumpens ingesta toruus arena
Ingreditur nimbum, ac ritu iam moris Iberi
Carmina pulsata fundentem barbara cetra
Inuadit, læuâq; fodit vitæ mamma.*

Et ne quem turbet hæc Sili de Viriato narratio, aduertat alterum fuisse Viriatum hunc, alterum magnum illum, qui cum Lusitanis aduersus Romanos, annos quatuordecim pugnavit.

Nam hic regulus à poeta perhibetur; ille alter ex pastore, ac venatore latro, & inde dux exercitus ab omnibus qui de eo scripsere, fuisse narratur. Hic à paulo Consule Cannensi pugna occisus est, ille alter Seruili Cæpionis dolo atq; infidiis periit. At inter mortem vnius, atq; initium bellorum alterius fluxerunt anni circiter septuaginta, videlicet ab anno conditæ vrbis D X L. ad annum DCVII.

Iterum si quis vrgeat, quonam modo Silius Viriati nomen mox factum nobile Romanorum damnis afferat? Respondebo non referendum hoc ad priorem Viriatum, quamquam, & ad hunc, qui & ad Trasymenum, & ad Cannas, Romanorum damnis inelaruerat, sed potius ad posteriorem Viriatum ducem maximum. Ideoq; poeta non dixit ducem factum nobilem, sed ipsum nomen Viriatum, ignotum prius, mox, id est, post paucos annos, Romanorum damnis factum nobile.

Fuisse vero idem nomen duobus Lusitanis ducibus, diuersis temporibus, non mirabitur, qui vna tempestate, tot Hannibales, & plures aduertit extitisse Hasdrubales. Præterquam quod Viriati nomen, nempe à virium magnitudine dictum, vtrique inditum à suis esse potuit, eadem gratia. Vnde & Lucilius Hannibalem Viriatum appellauit, vt est apud Nonium Marcellum.

Finito Punico bello, & à P. Corn. Scipione pulsus Hispania Carthaginensibus, cum nondum perpacatæ essent prouinciæ, frequentibus eas bellis Romani attriuerunt, interdum victi, maxime interfectis intra mensem duobus fratribus P. & Corn. Scipionibus; scæpius tamen victores.

Quod ad Lusitanos attinet, M. Portius Cato, is qui Censorinus cognominatus est, ex Hispania citeriore, quam fuerat sortitus, ad vltiorem descendisse videtur, si Polybio apud Plutarchum assentiamur.

Lusitaniam certe in officio continuit, metune an beneficiis non scio. Reperi de eo fragmenta marmorea duo, sed ex quibus nihil certi diuinare potui. Alterum Olyssipone in gradibus Palatii, quod est in summa arce:

... M. PORTIVS. M. F. M. N. CATO...

Id est.

Marcus Portius, Marci filius, Marci nepos, Cato. Alterum in agro Sintrienti, in vico cui nomen est Fanum, de quo alias, & est cippi fracti superior pars.

M. PORCIO. M. F. CATONI OB SINGVL EI.....

Hoc est,

Marco Porcio, Marci filio Catoni ob singularem eius. Post Marci Catonis ex Hispania profectionem, cum multæ in citeriore prouincia ciuitates rebellassent circa vltimis annum DLX. Sex. Digitius Prætor crebra magis quam digna dictu prælia fecit, & adeo pleraque aduersa, inquit Liuius in initio libri quinti quartæ decadis, vt vix dimidium militum,

quam

70

20

30

50

quam quod acceperat, successori tradiderit. Nee dubium fuit quin omnis Hispania sublatum animos fuerit, ni aliter prætor P. Cornelius. C. N. F. Scipio, trans Iberum multa secunda prælia fecisset. Quo terrore non minus quinquaginta oppida ad eum defecerunt. Prætor hæc gesserat Scipio. At idem postea Proprætor acerrimum illud prælium cum Lusitanis gessit, de quo superius multa diximus, cum, qualisnam gens Lusitanorum esset, disputaremus.

L. Corn. Scipione, qui postea Asiaticus appellatus est, & C. Lælio nepote coss. Circa vr̄bis annum DLXIII. Lusitani L. Æmilium Paulum Proprætozem, cum vniuerso exercitu ceciderunt, in qua pugna ipsum Æmilium interiisse dicit Orosius, qui eum Proconsulem vocat. Nescio quem secutus auctorem.

Non enim interiit, cum post hanc pugnam, iterum collatis signis, ingenti clade Lusitanos affecerit, & postea bellum Macedonicum cum magna gloria gesserit, vt idem Orosius fatetur eodem capite, nisi alium existimauerit, cõstat autem ex Liuiio eundem fuisse. Nam quod Orosius illum Proconsulem vocat, id forte est, quoniam in Hispaniam sibi decretam prouinciam, non cum sex tantum securibus, aliorum Prætorum more, sed cum duodecim honoris causa missus est, ita vt dignitas consularis in imperio eius inesset, vt in ipsius vita narrat Plutarchus.

Sed præstat Liuium audire libro septimo quartæ decadis: *Huius triumphi* (videlicet M. Acilii Glabronis de Ætolis) *minuit letitiam, nuncius ex Hispania tristis, aduersa pugna in Vascetanis ductu L. Æmilii Proprætoris apud oppidum Lyconem, cum Lusitanis sex millia de exercitu Romano cecidisse, ceteros pauentes intra vallum compulsos ægre castra defendisse, & ad modum fugientium magnis itineribus in agrum pacatum reductos.*

Quæsiuit aliquando à me Ioannes Vascæus vir doctus, ac diligens, cum Hispanicarum rerum chronicon commentaretur, quosnam arbitraret esse *Vascetanos*, in quibus tam insignem victoriam adepti essent Lusitani.

Respondi, videri mihi lectionem non nihil fuisse deprauatam, litterarum commercio, legendumque in *Bæstaniis*. Nam solebant nonnulli B. eo sono, quo V. cum est consonans, pronunciare, vt etiam modo Græci, & Hispanorum plerique. T, vero minutiore littera (qua nunc vtimur) scriptum, facile mutari potuit in C. Vascetanos enim in vltiore Hispania populos, scire me nullos, immo neque in citeriore. *Vesci* oppidum Fauentiam cognominatum legi apud Plinium, in Bætica, & apud Ptolemæum ex quo *Vescitani* fieri potuissent, si de oppidanis, non autem de populis sermo esset. At Liuius populos intellexit, in *Vascetanis*, inquit, *apud oppidum Lyconem*. Quod oppidum si extaret, aut saltem nominis vestigium, exiguae esset operæ lectionem veram agnoscere, interea placere mihi *Bæstanos* pro *Vascetanis* substitui.

Sed vt redeamus ad Liuium circa eiusdem libri finem de P. Iunio Bruto in vltiorem Hispaniam missõ. C. N. Manlio. C. N. F. Vulsone. M. Fulvio. M. F. Nobiliore Coss. circa vr̄bis annum DLXV. *Profectusq; in Hispaniam est. P. Iunius Proprætor, in qua prouincia prius aliquanto, quam successor venisset, L. Æmilius Paulus, qui postea regem Persea magna gloria vicit, cum priore anno haud prospere rem gessisset, tumultuario exercitu collecto, signis collatis, cum Lusitanis pugnavit. Fusi, fugatiq; sunt hostes, caesa decem & octo millia armatorum, tria millia, C C C. capti, & castra expugnata. Huius victoria fama, tranquilliores in Hispania res fecit.*

Lucium Æmilium Paulum de Lusitanis propter hanc victoriam triumphasse opinantur nonnulli ex verbis Velleii Paterculi libro priore. *Tum Senatus, Populusq; Romanus. L. Æmilium, Paulum, qui, & prætor, & Consul triumphauerat, virum in tantum laudandum, in quantum intelligi virtus potest. Consulem creauit filium eius Pauli, qui ad Cannas, &c.*

Sed Liuius post narratam hanc de Lusitanis victoriam, *supplicationes*, inquit, *deinde fuerunt, ex S. C. Quod Lucius Æmilius in Hispania prospere rem gessisset.* De triumpho non meminit. Neq; Plutarchus in hominis laudem mire propensus. neq; item Capitolinæ. M. Verii Flacci tabulæ.

Omphrius autem Veronensis in commentario virorum triumphalium, ex Paterculi à modo citatis verbis, & basi Capitolina quadam, atque aliquot nummis, non male videtur colligere illum triumphasse.

Huius victoria fama, inquit Liuius, *tranquilliores in Hispania res fecit*, verum non diu, Nam C. Catinio, & L. Manlio in Hispaniis Rempub. gerentibus, circa annum ab vr̄be condita DLXVIII. in citeriore prouincia Celtiberi, in vltiore Lusitani armis Romanorum socios vexabant, eorumque agros populabantur. Sp. Posthumio Albino. Q. Martio Philippo Coss,

C. ergo Catinius, qui cum biennio ante Prætor in vltiorem prouinciã esset profectus,

& tum ex prorogato imperio eam Proprætore obtineret, in Astenſi agro cum Luſitanis ſignis collatis pugnavit. Ad ſex millia hoſtium ſunt caſa, vt refert Liuius libro nono quartæ decadis, ceteri fuſi, fugati, caſtrisq; exuti.

Catinius inde ad Aſtam oppugnandã legiones duxit, eamq; haud multo maiore certamine cepit, quam caſtra, ſed dum incautius ſubit muros, ictus, ex vulnere paucos poſt dies mortuus eſt. Quare cognita Senatus cenſuit, vt C. Calpurnius Piſo, qui erat ſucceſſurus maturaret proficiſci, ne ſine imperio prouincia eſſet.

Profecti igitur, C. Calpurnius Piſo in vltiorẽ Hiſpaniam, propter Luſitanorum motus, in citeriorem, L. Quintius Crispinus, primo vere ex hibernis eductas copias, in Bæturi iunxere. Ea eſt pars Bætici à Marianis montibus ad Anam pertingens.

Inde in Carpetaniam, vbi caſtra erant hoſtium, progreſſi ſunt, communi animo, conſilioque parati rem gerere, haud procul Hippone, & Toletu urbibus, inter pabulatores pugna orta eſt.

Quibus dum vtrimque ſubuenitur à caſtris, paulatim omnes copiæ in aciem eductæ ſunt. In eo tumultuario certamine, & loca ſua, & genus pugnae pro hoſte fuere, ait Liuius libro nono decadis quartæ. Duo exercitus Romani fuſi, atq; in caſtra compulſi ſunt. Non inſtitere perculſis hoſtes.

Prætoreſ Romani, ne poſtero die caſtra oppugnarentur, ſilentio proximæ noctis tacito ſigno exercitum abduxerunt.

Luce prima Hiſpani acie inſtructa ad vallum acceſſerunt, vacuaq; præter ſpem caſtra ingreſſi, quæ derelicta inter nocturnam trepidationem erant diripuerunt, regreſſiq; in ſua caſtra paucos dies quietis ſtatuus manſerunt. Romanorum ſociorumque in prælio fuga, & ad quinque millia occiſi, quorum ſe ſpoliis hoſtes armauerunt. Inde ad Tagum flumen profecti ſunt. Ita Liuius.

Prætoreſ poſthac cum omne id tempus contrahendis ſociarum ciuitatum auxiliis, recreandiſq; ab terrore aduerſæ pugnae militum animis conſumpſiſſent, ſuppleto exercitu iterum collatis ſignis atrox prælium inierunt; hinc inflatis recenti victoria Hiſpanis, illinc Romanis militibus priore ignominia accenſis. Caſi Hiſpani adeo, vt ex numero ſupra xxxv. millium, quatuor millia effugerint, tria tantum millia, qui arma retinuerunt, in propinquum montem ſe receperint, mille ſemiermes per agros palati ſint.

Romani, ſociiq; paulo plus ſexcenti, & prouincialium auxiliorum c. l. ferme ceciderunt, Tribuni militum quinque amiſſi, & pauci equites Romani. Pro concione poſtero die laudati, donatiq; phaleris, catellis, & fibulis, equites, & centuriones, quorum maxime opera fuſi eſſent hoſtes.

Hæc eo anno, quo App. Claudius. M. Sempronius Coſs. fuerunt, ſunt geſta.

In ſequenti anno, quo P. Claudius, L. Porcius erant Coſs. in Hiſpania vltiore, fractis proximo bello Luſitanis, res quietæ fuerunt, vt tradit Liuius.

Ex quo intelligimus prælia duo, quæ paulo ante retulimus, cum Luſitanis, ac Celtiberis fuiſſe. Id etiam ex eo patet, quod veteres Prætoreſ C. Calpurnius Piſo, & L. Quintius Crispinus, qui eas pugnas pugnaverant, Romam cum rediſſent, vtrique magno Patrum conſenſu triumphus eſt decretus. Prior C. Calpurnius de Luſitanis, & Celtiberis, paucos poſt dies L. Quintius ex iſdem Luſitanis, ac Celtiberis triumphauit.

In ſequenti anno vltior Hiſpania in pace fuit, quia P. Sempronius Longus, cui ea decreta erant, diutino morbo eſſet implicitus, & nullo laceſſente peropportune quieuerant Luſitani. Hæc Liuius in fine libri noni quartæ decadis: Ex quo etiam patet illa tempeſtate belli, paciſq; momenta præcipue penes Luſitanos fuiſſe.

Inde Coſs. Cn. Bæbio Pamphilo, L. Æmilio Paulo, anno ab vrbe condita d. lxxii. P. Manlio Hiſpania vltior obuenit, quam & priore prætura obtinuerat, inquit Liuius, quæ tunc P. Sempronii Proprætoreſ morte, ſine imperio fuerat. Is ſecunda aliquot prælia cum Luſitanis fecit, quæ Liuius non explicat. A. Poſthumio Albino, & Calpurnio Piſone Coſs. Hiſpanias fortiti Prætoreſ, L. Poſthumius Albinus poſtiorẽ, citeriorem Tib. Sempronius Gracchus. Qui bene regeſta, centum quinque oppida ad deditiõnem coegit.

L. autem Poſthumium eadem æſtate in Hiſpania vltiore bis cum Vaccæis egregie pugnaſſe, & ad xxxv. millia hominum occidiſſe, ſcribit Liuius.

Codicem ego Liuii manu ſcriptum ab amico quodam accepi, in quo non cum Vaccæis, ſed, cum Bracaribus habebatur, ſicut & in Badiana editione legitur, probante Henrico Glarcano docto, ac diligenti homine. Hoc aliquando Ioanni Vaſco indicaui, eramque in eam lectionem propenſus, videlicet, quia in vltiore Hiſpania Vaccæi non ſunt, Bracari autem,

iuxta vetustiorē terminationem, sicut & nostro ævo ad Lusitaniam pertinuerint. Quod si ita esset, emendari oporteret Liuii quoque epitomen, libro quadragesimo primo, ac pro *Vaccæis*, reponendi *Bracari*.

Verum postea expendens Liuii paulo superius verba. vbi sic scribit: *Eodem anno in Hispania L. Posthumius, & Tib. Sempronius Propræ. comparauerunt ita inter se, vt in Vaccæos per Lusitaniam iret Albinus, inde in Celtiberiam reuertetur Gracchus, quod manus ibi bellum esset, in vltima Celtiberia penetrauit*; non audeo quidquam immutare.

Videtur enim Liuius finem consilii, quo inter Proprætores contuenerat, posuisse; nempe, vt in Vaccæos per Lusitaniam iret Albinus, sicut & Tib. ipse Gracchus Mundam vltioris prouinciæ urbem oppugnauit, ac cepit. Ita enim è rep. fore vterq; existimauit.

Gracchus Prætor ibidem iterum duceta oppida expugnauit, & cepit. Ibidem, hoc est, in citeriore Hispania, iterum quia iam ibi centum quinque ad deditionem coegerat. ergo in citeriore, non in vltiore prius legendum.

Quoniam igitur modo in vltiore Hispania gesta res fuisse narratur. Videlicet quia Proprætor vltioris erat Albinus, & finitimi Lusitanis, Asturibusque Vaccæi, vti superiore libro, cum terminos Lusitanæ definiēbamus ex Strabone ostendimus, etiam si eas pugnas idem extra Lusitaniam Albinus pugnauerit.

Nisi & illic emendandus Liuii codex sit, vt legatur, *in Bracaros per Lusitaniam iret Albinus*. Nam si cum Vaccæis, & non cum Bracaris, hoc est, cum Lusitanis ex pugnae fuissent, quouiure Posthumio Albino de Lusitanis decretus est triumphus, non autem de Vaccæis? Verba Liuii hæc sunt decadis quintæ lib. primo: *Triumphus ex Hispania, deinde dno continuo acti. Prior Sempronius Gracchus de Celtiberis, sociisque eorum, postero die L. posthumius de Lusitanis, aliisque eiusdem regionis Hispanis triumphauit*. Docti examinent. Vnum addam, apud Orosium perperam mutatas esse prouincias. Tiberium enim Sempronium in vltiore Hispania centum quinque oppida, vt vetus habet codex, non centum quinquaginta, vt vulgata editio, ad deditionem coegisse scribit. Eadem autem ætate L. Posthumium in citeriore quadraginta millia hostium bello interfecisse. Triumpharunt anno ab vrbe condita quingentesimo septuagesimo quinto.

Quinto Opimio Nepote. Lucio Posthumio Albino Coss. circa sexcentimum vrbis annum a Lusitanis per arma vexatos fuisse Romanos, scribit Iulius Obsequens in libello de prodigiis. Quamquam Consulum prænomina perperam sint posita. Quinti enim prænomen Opimio fuit, Lucii vero prænomen Posthumio, vt patet ex tabulis Capitolinis, sic *Q. Opimius Q. F. Nepos. L. posthumius. S. P. F. L. N. Albinus*.

Posthumio tamen in magistratu mortuo, in eius locum M. Acilius Glabrio successus est. Eodem auctore, M. Marcello, & L. Valerio Coss. in Lusitania varie pugnatum. Contentit epitome Liuii. 46. Hi autem Coss. M. Claudius Marcellus, & L. Valerius Flaccus fuere, Anno ab vrbe condita. DCI.

His Coss. L. Mummi L. F. L. N. Proprætozem de Lusitanis triumphasse ostendit in Iberico Appianus, & qui in Capitolinas tabulas commentarios edidere.

Mendose legitur apud Eutropium l. b. 4. *L. Memmius in Hispania bene pugnauit*. Nam cum hic sit, qui postea a deuictis Achæis, & Corinthiis, Achaicus sit appellatus, certum est, Achaicum L. Mummi L. F. L. N. fuisse, non L. Memmium.

Per hæc ipsa tempora L. Licinio Lucullo, Aulo Posthumio Albino Coss. Hispaniense bellum. cum parum prospere aliquoties gestum, ita confudisset ciuitatē Romanam, vt nequididem inuenirentur, qui aut tribunatum exciperent aut legati ire vellent, P. Cornelius Scipio Æmilianus. L. Pauli F. Africani nepos, sed adoptiuus, qui & ipse postea Africanus est appellatus, processit, & excepturum se militiæ genus quodcumque imperatum esset, professus est. Quo exemplo ad militandi studium omnes inuitauit.

Iisdem Coss. Sergius Sulpicius Galba prætor, male aduersus Lusitanos pugnauit, inquit Liuii abbreviator. Quam rem superiori volumine à nobis tactam hic suo loco latius repetere est visum, ex quarto Orosii libro capite trigesimo primo.

Sergius autem Galba Prætor à Lusitanis magno prælio victus est, vniuersosq; exercitum amisso, ipse cum paucis vix elapsus euasit, ex qua ignominia, cum vlcisci se postea Galba statuisset, immane, ac plusquam barbarum facinus perpetravit. Quod Orosius ita narrat: *Igitur in Hispania Sergius Galba prætor, Lusitanos circa Tagum flumen habitantes, cum voluntarios in deditionem recepisset, per scelus interfecit. Simulans enim de comodis eorum se acturum fore, circumpositis militibus, cunctos inermes, incautosq; prostravit. Quæ res Hispania vniuersa, propter Romanorum perfidiam, causa maximi tumultus fuit*. Valerius Maximus lib. 9. capite de perfidia sic ait: *Sergius quoque Galba summæ perfidiæ. Trium enim Lusitanie ciuitatum, conuocato populo, tamquam*

de commodis eius acturus, nouem millia, in quibus flos iuuentatis consistebat, electa, & armis exuta, partim trucidauit, partim vendidit. Quo facinore maximam cladem (codex manuscriptus habet partem) barbarorum magnitudine criminis antecessit. Accusauit acriter M. Cato Galbam, pro interfectis cōtra interpositam fidem Lusitanis, vt testatur in Bruto M. Tullius, & obiter in diuinatione, quod explicat apertius Asconius Pædianus, & Liuii epitome libro quadragésimo nono.

Ætatis autem nonagesimum annum agebat Cato, teste Liuiio decad. quartæ lib. 9. cum Galbam accusauit, ardentissima oratione, quam in Origines suas retulit.

Reus vero Galba, cum se damnari videret cōplexus duos filios prætextatos, & C. Sulpitii filium cuius tutor erat, ita miserabiliter pro se locutus est, vt rogatio antiquaretur. 10

Miseriordia ergo, inquit, lib 8. cap. 1. Valerius Maximus, illam questionem, non equitas tenuit. Ceterum de prænomine Galbæ, quod alias *Seruius*, alias autem *Sergius* habetur, si quis forte inquirat, nescio an facere satis omnino possim.

Nam Cicero loco à me citato *Seruium* habet, Pædianus, & Orofius *Sergium*. Epitome Liuii prius *Seruium*, deinde *Sergium*. Liuius ipse vbi de accusatione eius meminit *Sergium*, at libro quinto decadis quintæ, cum scribit Galbam impedire conatum, ne de capto Rege Persæ, deuictaq; Macedonia. L. Æmilio Paulo triumphus decerneretur, ac M. Seruilium pro L. Æmilio ad populum verba facientem inducit, vbique eum *Seruium Sulpicium Galbam* nominat.

Valerius Maximus in altero locorum modo citatorum *Sergium*, in altero vero *Seruium*, 20 quemadmodum lib. 6. cap. 4. de Scipione cum ait: *Seruius Sulpicius Galba*, quæ varietas in impressis codicibus est. In manu autem scripto, vbiq; *Seruium* inuenio.

Plutarchus in Catone *Seruilium*, quod parum abest à *Serui*. Suetonius vero in Galba Cæsare, cuius familiam ab hoc Galba deducit, *Sergium* semper vocat, familiam, inquit, illustrauit *Sergius Galba* temporum suorum eloquentissimus, quem tradunt Hispaniam obtinentem triginta Lusitanorum millibus perfidia trucidatis, Viriatiui belli causam extitisse. Eius quoque filios, alterum Caium, alterum *Sergium* nominat. Ex quibus Tranquilli locis, in prænomen *Sergium* pedibus prope iam ibam, nisi me Eutropius libro septimo reuocasset. Scripto enim Neronis obitu, huic, ait, *Seruius Galba* successit antiquissima nobilitatis Senator. Non ergo quicui donec Dione Græco Auctore consulto, libro quinquagesimo septimo, inueni *Seruium*, 30 non *Sergium* ab illo nominari. Quare magis ad *Seruii* prænomen animus iam inclinat. Varietatem autem ex compendio scribendi euenisse puto. Nam prænomina cum fere compendio notentur, factum est, vt SER. à quibusdam *Seruius*, ab aliis autem *Sergius* legeretur. Sane tamen SER. magis *Seruium* notat, quam *Sergium*, vt fert mea opinio. Ego *Sergium* prænomen quatuor litteris scriberem, sic. SERG. vt Dionem video fecisse in initio eiusdem libri.

Quod si opinioni huic meæ obiiciatur etiam tribum SERGIAM. litteris tantum tribus scribi, & *Sergiam* intelligi, vt in Tarraconensi cippo vidi. P. FABIO. P. F. SER. LEPIDO. respondebo in tam nota tribu nihil opus fuisse pluribus litteris; at in prænomine, quod ad hoc, vel ad illud trahi poterat, in *Sergio* quartam litteram fuisse necessarium. 40

Tam ex Suetonio, quam ex Orofio *Seruii* Galbæ perfidiam, ac crudelitatem maximi tumultus vniuersæ Hispaniæ, ac demum Viriatiui belli causam fuisse didicimus, vt dederit Roma pœnas impuniti Galbæ, qui contra ius, etiam inter extremæ barbariæ hostes, sanctum, & inuiolabile vel nouem millium, vt Valerio placuit, vel millium triginta, vt Tranquillo, nefaria se cæde polluerit, & quem contra summi viri Catonis iustam acrimoniam trium puerorum misericordia noxa capitali exemerat. Anno igitur ab vrbe condita DCVII. Cn. Cornelio Lentulo. L. Mummio Nepote Coss. Lusitanos Viriatus crexit. De quo hæc Auctores. Florus: *Vir calliditatis acerrime, qui ex venatore latro, ex latrone subito dux, atque imperator, & si fortuna cessisset Hispania Romulus, non contentus liberatem suorum de-* 50 *fendere per quatuordecim annos omnia citra, vltraq; Iberum, & Tagum igni, ferroq; populatus, castra etiam Prætorum, & præsidum aggressus, cum Claudium Vnimanum pene ad interuentionem exercitus cecidisset, & insignia, trabes, & fascibus nostris, quæ ceperat, in montibus suis tropæa fixisset, tandem cum Fabius Maximus consul opprefferat, sed ab successore Seruilio violata victoria est. Quippe qui conficienda rei cupidus, fractum ducem, & extrema deditiois agitantem per fraudem, & insidias, & domesticos percussores aggressus hanc hosti gloriam dedit, vt videretur aliter vinci non potuisse. Iustinus: In tanta seculorum serie, nullus illis dux magnus præter Viriatum fuit, qui annos decem Romanos varia victoria fatigauit. Adeo ferus propiora, quam hominibus ingenia sunt. Quem ipsum non iudicio populi electum, sed vt cauendi scientem, declinandorumq; periculorum peritum, secuti sunt.*

Cuius

Enius ea virtus, continentiaq; fuit, ut cum consulares exercitus frequenter vicerit, tantis rebus gestis, non armorum, non vestis cultum, non deniq; victum mutauerit: sed in eorū habitu, quo primum bellare cepit, perseveravit, ut quibus gregrarius miles, ipso imperatore etiam opulentior videretur.

Velleius in posterioris voluminis initio: *Triste deinde, & cōtumeliosum bellum in Hispania, duce latronum Viriato, secutum est, quod ita varia fortuna gestum est, ut sapius Romanorum gereretur aduersa. Sed interempto Viriato fraude magis, quam virtute Seruili Capionis, Numantinum grauius exarsit.*

Eutropius: *Quintus quoq; Capio ad idem bellum missus est, quod quidem Viriatus contra Romanos in Lusitania gerebat. Quo metu Viriatus à suis interfectus est, cum quatuordecim annos Hispanias aduersus Romanos mouisset. Pastor primo fuit, mox latronum dux, postremo tantos ad bellum populos concitauit ut adsertor contra Romanos Hispaniæ putaretur.*

Plinius in libello de viris Illustribus: *Viriatus genere Lusitanus, ob paupertatem primo mercenarius, deinde alacritate venator, audacia latro, ad postremum dux, bellum aduersum Romanos sumpsit, eorumque Imperatorem Claudium Vnimanum, deinde C. Nigidium oppressit. Pacem à Popillio maluit integer petere, quam victus: & cum alia dedisset & arma retinerentur, bellum renouauit. Capio cum vincere aliter non posset, duos satellites pecunia corrupit, qui Viriatum humi depositum peremerent. Quæ victoria, quia empta erat, à senatu non fuit probata.*

Orosius libro quinto capite quarto: *Viriatus in Hispania, genere Lusitanus, homo pastoralis, & latro, primo insectando vias, deinde vastando prouincias, postremo exercitus Pratorum, & consulum Romanorum vincendo, fugando, subigendo, maximo terrori Romanis omnibus fuit. Siquidem Iberum, & Tagum maxima, & diuersorum locorum flumina late transgredienti & peruaganti, C. Vetilius Prator occurrit. Qui continuo caso vsque ad interuersionem pene omni exercitu suo, vix ipse Prator cum fuga lapsus euasit. Deinde C. Plantium Pratorem ipse Viriatus multis præliis fractum fugauit. Post etiam Claudius Vnimanus cum magno instructu belli contra Viriatum missus, quasi pro abolenda superiore macula, turpiorem ipse auxit infamiam. Nam congressus cum Viriato uniuersas, quas secum adduxerat copias, maximaq; vires Romani amisit exercitus. Viriatus trabeas, fasces, ceteraq; insignia Romana, in montibus suis tropæa præfixit. Eodem tempore trecenti Lusitani cum mille Romanis in quodam saltu contraxere pugnam, in qua septuaginta Lusitanos, Romanos autem trecentos viginti cecidisse, Claudius refert. Et cum victores Lusitani sparsi ac securi abiissent vnus ex iis longe à ceteris segregatus, cum à circumfusis equitibus pedes ipse deprehensus, vnus eorum equo lancea perfoisso ipsius equitis ad vnum gladii ictum caput defecisset, ita omnes metu perculit, ut prospectantibus cunctis ipse contemptus, atq; otiosus abscederet. Et paulo post: L. Cæcilio Metello. Q. Fabio Max. Serniliano Coss. Igitur Fabius consul contra Lusitanos, & Viriatum dimicans, Bacciam oppidum, quod Viriatus obsidebat, depulsis hostibus liberauit, & in deditiōem cum plurimis aliis castellis recepit. Fecit facinus etiam vltimis Barbaris Scythiæ, non dicam Romanæ fidei, & moderationi execrabile. Quingentis enim principibus eorum, quos societate inuitatos, deditiōis iure susceperat, manus præcidit. Pompeius sequentis anni Consul fines Numantinorum ingressus accepta maxima clade discessit, non solum exercitu pene omni prostrato, verum etiam plurimis nobilium, qui ei militiæ aderam, interemptis. Viriatus autem cum per quatuordecim annos Romanos duces, atque exercitus protinisset, insidiis suorum interfectus est. In hoc solum Romanis circa eum fortiter agentibus, quod percussores eius indignos præmio iudicarunt.*

Sex. Iulius Frontinus stratagematum libro secundo capite quinto: *Viriatus ex latrone dux Celtiberorum, cedere se Romanis equitibus simulans, vsq; ad locum voraginosum, & præaltum eos perduxit, & cum ipse per solidos, ac notos sibi transitus euaderet, Romanos ignaros locorum, immersosq; limo cecidit. Celtiberorum illum ducem appellat, quoniam non contentus uniuersam Lusitaniam ademisse Romanis, Iberum bella transferens, Celtiberiæ etiam populos occupauit, & aduersus Romanos erexit. Multa alia in libris his magni, ac sapientis ducis arguenda Frontinus de Viriato prodidit, quæ peti inde possunt.*

Epitome Liuii lib. 52. *Viriatus primum in Hispania, ex pastore venator, & ex venatore latro, mox iusti quoq; exercitus dux factus est, & uniuersam Lusitaniam occupauit. M. Vetilius prætor, fuso eius exercitu, cepit. Post quem C. Plantius Prator nihilo feliciter rem gessit, tantumq; terrorem is hostis intulit, ut aduersus eum consulari opus esset, & duce & exercitu. Et lib. 45. Quintus Fabius Proconsul, rebus in Hispania prospere gestis labem imposuit pace cum Viriato æquis conditionibus facta. Viriatus à proditoribus, consilio Seruili Capionis interemptus est, & ab exercitu eius multum imploratus, ac nobilissime tumulatus, vir, duxque maximus per quatuordecim annos, quibus cum Romanis bellum gessit, frequentius superior. Hæc scriptores de Viriato, quem omnes latronem, latronumq; ducem fuisse dicunt, quemadmodum Strabo lib. 3. Noster quoq; Cicero libro de officiis secundo. Quin etiam leges latronū esse dicuntur, quibus parent, quas obseruent. Itaq; propter æquabilem prædæ partitionē, & Bargulus Illyricus, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit,*

& multo maiores Viriatus Lusitanus, cui quidem exercitus nostri imperatoresq; cesserunt. Quem C. Lælius, is qui sapiens vsurpatur, Prætor fregit, & comminuit, ferocitatemq; eius ita repressit, vt facile bellum reliquis traderet.

Vbi quoque aduertendum, quam Viriati attenuet summus Orator victorias: Cui quidē exercitus nostri imperatoresq; cesserunt. Cesserunt verecunde, inquit quidam, cū victos significet. At vero C. Lælium quo ambitu, qua verborum amplitudine attollit? fregit, & comminuit, ferocitatemq; eius repressit. Et in Bruto: Egregium Viriati bello reperimus fuisse Lælium. Atqui nisi Seruilius Cæpio Lælii in consulatu collega, pecunia, qui Viriatum interimerent corrupisset, nondum sane debellatum erat. Alioqui quid est quod ait Plinius, Cæpio cum vincere aliter non posset, duos satellites pecunia corrupit, qui Viriatum humi depositum perimerent.

Redeo ad latronis nomen. Mihi videtur inuidiosius id à Romanis in magni viri odium inculcatum, latronem autem, aut latronum ducem, aliter intelligo, vt & Lilius de Mafaniffa decad. s. tertix libro nono ait: *Inde nocturnis primo, ac furtiuus incursionibus, deinde aperto latrocinio infesta omnia circa esse, maxime verò Carthaginensis ager, quia & plus præda, quam inter Numidas, & latrocinium tutius erat. Et statim: vix regium videbatur, latronem vagum in montibus consecrari.* Latro autem vagus Mafaniffa erat, debitum sibi regnum reposcens. Ita ergo, cum propter Galbæ perfidiam, alienissimo à Romanis essent animo Lusitani, Viriato pastori primum, inde venatori, & qui mercenariam vecturam faceret, viro tamen calliditatis acerrimæ, periculorumque declinandorum perito adhæserunt nonnulli, cum quibus incursiones, ac latrocinium aduersus Romanos, Romanorumque socios exercebat. Cuius felici audaciæ, cum ex Romanorum recenti iniuria multi fauerent, & copiæ Indies maiores accrescerent, iusto tandem exercitu congregato, electus dux, ad bellum iam intrepide, patriamque liberandam, non autem ad latrocinium processit. Quippe cuius mirram virtutem, continentiamque adeo Iustinus prædicet, vt tantis rebus gestis, neque cultioribus armis, quam ceteri, sit vsus, neque vestitum, neq; victum mutauerit, vt quiuis gregarius miles ipso imperatore opulentior videretur. Quæ animi moderatio in latronum moribus esse non solet.

Interfecto Seruili Cæpionis opera à duobus domesticis satellitibus Viriato, cum interfectores eius præmium à Scipione Consule peterent, responsum est, *numquam Romanis placuisse, imperatores à suis milibus interfici*, vt ait Eutropius. Duplicem in eius cæde perfidiam accusat Valerius Max. lib. 9. cap. 6. alteram amicorum eius, quod eorum manibus interemptus; alteram Q. Seruili Cæpionis, quod is sceleris huius auctor, promissa impunitate fuerit, victoriamq; non meruerit, sed emerit. Imperatores igitur Romani quos Viriatus deuicisse legitur, fuere hi. Prætores C. Verilius, vt Orosius, siue M. Verilius, vt epitome Liuii habet. C. Plautius, Cl. Vnimanus. C. Nigidius, cum M. Popillio Lænate, tunc Prætor, vt arbitror. Nam consulatum non iniit; nisi post Quintum Seruilium Cæpionem, quo agente domesticis insidiis periit Viriatus. Cum Popillio ergo, adhuc integer de pace agitauit. Sed quia tradere arma poscebatur, quod ea res videretur victi esse, confessio bellum renouauit. Cum Lælio varie pugnavit: nam si eum Lælius tam fregisset, quam in eius gratiam iactat Cicero, nequaquam censuisset Senatus, vt bellum aduersus Viriatum, non iam per Prætores, sed per Consules administraretur.

Cum Q. Fabio Maximo Consule etiam varie pugnavit. Cum eodem postea Proconsule varie quoque. Quare cum eo Fabius æquis conditionibus pacem fecit, cum tamen bonam ei Lusitanix partem ademisset. Vnde labem prospere gestis à se rebus imposuisse Fabius est iudicatus. Proconsul tum erat Fabius, vt patet ex Liuii Epitome. Emendandus est Flori Losus paulo ante citatus. *Tandem eum Fabius Maximus Consul oppresserat.* Sine dubio enim legendum *Proconsul.* Nam Fabius anno vrbis DCXII. Consul fuit. Postquam fuere Cn. Seruilius Cæpio, & Q. Pompeius Rufus. Quorum anno prorogatum Fabio imperium est, vt Proconsule aduersus Viriatum ex parte affectum bellum tandem conficeret. Anno sequenti designati Coss. C. Lælius Sapiens, & Quintus Seruilius Cæpio auctor cædis Viriati, vt ex Eutropio ostensum ante est. Igitur pace rursus turbata futurus victor apparebat Fabius, nisi Q. Seruilius Cæpio, qui post Cn. Seruilium Cæpionem fratrem, & Q. Pompeium Rufum Consul est designatus, bellique cura Viriato successor, insidiis victoriam corrupisset.

Manent adhuc in Lusitania aliquot monumenta militum Romanorum, qui in Viriatino bello occisi sunt, vt in territorio Eborensi, Pomariensi prædio, hoc cuius ego testis sum oculatus.

L. SILO. SABINVS. BELLO. CONTRA. VIRIATVM. IN EBOR.
PROV. LVSIT. AGRO. MVLTITVDINE. TELOR. CONFOSVS

AD. C. PLAVT. PRÆT. DELATVS. HVMERIS. MILIT. H. SEP.
E. PEC. MEA. M. F. I. IN. QVO. NEMIN. VELIM. MECVM.
NEC. SERV. NEC. LIB. INSERI. SI. SECVS. FIET. VELIM.
OSSVA. QVORVM QVOMQ. SEPVLORO. MEO. ERVI. SI. PA-
TRIA. LIBERA. ERIT.

Id est,

Lucius Silo Sabinus bello contra Viriatum in Eborensi provincia Lusitania agro multitudine telorum confossus, ad Caium Plautinum prætorem delatus humeris militum, hic sepultus est. pecunia mea mihi fieri iussi, in quo neminem velim mecum, nec seruum, nec liberum inseri. Si secus fiat, velim ossua quorum quomque sepulcro meo erui. Si patria libera erit.

Honoratus Ioannes Valentinus, vir & natalibus, & luculenta eruditione nobilis, & hoc & tria, quæ subiiciam à Floriano Campensi accepta mihi Olysiptone ostendit. Sed ego illi hoc emendatius tradidi. Alterum etiã ibidem simul inuentum esse narrabat, quod ego etsi diligenter perquisiui, hætenus tamen inuenire non potui, esse autem ferebat istiusmodi

Q. LONGINVS. TARTAREO. ABSORPT. HIATV. ANTE. TEM-
PV. ARM. HOST.

IN. CAMPIS. LVSITAN.

M. REGVLVS. TRIB. MIL. MAR. SARCOPH. OSSA. CONTE-
XIT. VALETE. MILIT. ROMANI.

Hoc est,

Quintus Longinus tartareo absorptus hiatu ante tēpus armorum hostilium in campis Lusitaniæ Marcus Regulus Tribunus militum marmoreo sarcophago ossa contexit. valete milites Romani.

Et hoc prope Visæum vibem.

L. AEmil. L. F. confect. vulnere Host. sub
Nigidio. Coss. cont. Viriatum Latronem
Lanciens. quorum Remp. tutarat. basim
Cum vrna, & statuam in loco publico erex.
Honoris. liberal. que ergo.

Hoc est,

Lucio Aemilio Lucii filio, confecto vulnere hostili sub Nigidio Consule contra Viriatum Latronem, Lancienses, quorum Remp. tutarat, basim cum vrna, & statuam in loco publico erexerunt honoris liberalitatisque ergo.

Hoc quoque neque ego vidi, neq; C. Nigidium Consulē Viriatino bello fuisse inuenio, nisi consulari potestate bellum gessisse dicamus, quem à Viriato oppressum dicit Plinius. Fertur etiã testamentum Gallii Fauonii, quod retulit Marlianus in vrbis descriptione in Lusitania repertum, quod ab Iacobo Simoneta Pisauriensi Episcopo, & Rotæ auditore, se accepisse ait in hæc verba.

EGO GALLVS FAVONIVS IVCVNDVS

P. FAVONII F.

Qui bello contra Viriatum occubui, Iocundum, & Pudentem filios è me & Quintia Fabia coniugè mea ortos, & bonorum Iocundi patris mei, & eorum quæ ipse mihi acquisiui, hæredes relinquo, hac tamen conditione, ut ab vrbe Roma huc veniant, & ossa hinc mea intra quinquennium exportent, & via Latina condant, in sepulchro iussu meo condito & mea voluntate. In quo velim neminem mecum, neque seruum, neque libertum inseri, & velim ossa quorumcunque sepulchro statim meo eruantur, & vrna Romana seruentur, in sepulchris, ritu maiorum retinendis voluntate testatoris. Et si secus fecerint, nisi legitima oriatur causa, velim ea omnia quæ filiis meis relinquo, pro reparando templo Dei Siluani, quod sub Viminali monte est, attribui. Manesque mei à Pontifice maximo & à Flaminiibus Dialibus, qui in Capitolio sunt opem implorent, ad liberorum meorum impietatem vlcis- tendam. Teneanturque sacerdotes Dei Siluani me in urbem referre, & sepulchro meo condere. Volo quoque vernas qui domi meæ sunt omnes à Prætoře Vrbanò liberos cum matribus dimitti, singulisque libram argenti puri, & vestem vnã dari. in Lusitaniã in agro. VIII. cal. Quintileis bello Viriatino.

Testamentum hoc paulo diuersius mihi. Honoratus Ioannes Floriani Campensis manu descriptum communicauit hoc modo.

E G O G A L L V S F A V O N I V S I O C V N D V S L. F.

*Qui bello cont. Viriatum occub. Iocundum & Pudentem
fili. ex test. herr. relinquo, & bonor. Iocundi
patr. mei, & eor. quæ mihi adqvasiui. hac
tamen conditione, ut ab vrbe Roma huc ve-
niant, & ossa mea intra quinquen. è Lusitan.
export. via Latina condant, sepulch. marm.
cond. mea voluntate, si secus fec. nisi legiti-
me oriant. causæ, velim ea omn. quæ fili.
relinquo, pro templo Dei Siluani reparando
adribui. Manesque mei opem à Pont. max. &
Flaminum Dial. qui in Capitolio sunt implo-
rent, ad impiet. contra fili. vlciscendam.
Teneanturque sacerdd. Dei Siluani me in
urb. referre, & sepulch. me cond.
Velim quoque quotquot domi meæ vernæ
sunt, liberos à Prætoꝛe cum matribus dimit-
ti, singul. quæ libram arg. & vestem dari.
Act. VI. Kalend. Quint. . . . R. Galba. Q. AVREL. Coss.
DE CVRR. Transcudani hoc testam. ore eiusd.
Galli FAV. emiss. lapide iussere adsculpi.*

Displicent tamen mihi affecta hic aliquot compendia contra sæculi illius morem. Ac nescio, an ita in marmore sit, an magis ita Florianus tradere voluerit, quo antiquitatem suo iudicio maiorem repræsentaret, si lectori mutilatis dictionibus negotium facesseret.

Onuphrius Panuinius in primo fastorum anno vrbis conditæ DCX. huius etiam meminit: *Horum, inquit consulum mentio est in testamento Galli Fauonii secundi, qui bello Viriatio cecidit*, ita: ACTVM. VI. KAL. QVINTILEIS. SER. GALBA. L. AVRELIO Coss. & de Viriato fati iam multa.

Decius inde Iunius Brutus. M. Iunii Penni filius, cum circa vrbis annum DCXVI. vnâ eum P. Corn. Nasica qui Serapio appellatus est, consulatum gereret, in Hispaniam venit, & iis qui sub Viriato militauerant, agros, oppidumque dedit, quod Valentia nuncupatum est. Ex epitome Liuii. Meminit etiam huius rei Sabellicus quintæ Æneados lib. nono. Et nos in Vincentio Martyre, vt liqueat à Lusitanis ceterisque Viriati militibus Valentiam esse conditam & nominatam. Fabulam vero inanem esse, eam conditam ante Romam, & Romam appellatam à Romo Rege nescio quo, apud commentitium Manethonem reperio. Quæ tamen fabula Floriano Campensi, & quibusdam ex neotericis Hispanicarum antiquitatum scriptoribus non displicuit.

Brutus igitur hic Lusitaniam, vsque ad Oceanum perdomuit. Quamquam, vt Valerius Maximus libro sexto capite quarto ait, *Pene tota se ei sponte dederat, præter Cinaniam urbem; quæ pertinaciter armare tinebat*; vt ei in superioribus diximus, cum qualisnam gens Lusitani fuissent, differuimus. Adortus etiam Bracaros Callæciæ gentem Callaicorû, qui Lusitanis auxilio venerant. sexaginta millia bello asperrimo, atque difficili, quamuis incautos circumuenisset, oppressit, in eo prælio, inquit Orosius, libro quinto capite quinto, quinquaginta millia occisa, sex millia capta referuntur, pauci fuga euasere. Propter hanc igitur de Callaicis, & Bracaris victoriam, Callaici cognomen non autem à cætera Callæcia Brutum esse adeptum, hinc colligo, quod Strabo libro tertio, vbi amnis Minii mentionem fecit, ita scribit: *Hic expeditionis Bruti terminus est*. Negligenter enim vertit interpres; *Bruti Praturæ terminus*, obiterque notandum iam non Consulem Brutum, sed Proconsulem, illic rem gessisse eoque tempore illi ad Limiam contigisse; quod supra retulimus, cû Bracarorum flumina recenseremus.

Triumphauit autem de Lusitanis, & Callæcis, anno vrbis DCXVII. quod in tabulis Capitolinis ita notatur.

D. IVNIVS. M. F. M. N. BRVTVS. CALLAICVS. ANNO
DCXVII. PRO. COS. DE LVSITANEIS. ET CALLAICEIS. EX
HISPANIA. VLTIORE;

Hoc est: Decius vel Decimus Iunius, Marci filius, Marci nepos Brutus Callaicus anno sexcentesimo decimo septimo Proconsul de Lusitanis & Hispania ulteriore. An. ab vrbe condita DCXIV. Q. Seruilius Cæpio. Q. Seruili Cæpionis superioris filius C.N. nepos, Proprator de Lusitanis, & Hispania ulteriore triumphauit. At anno DCXLIX. P. Rutilio Rufe: C.N. Manlio Coss. exercitus Romanus à Lusitanis cæsus. Quod nisi à Iulio Obsequente quatuor tantum verbis esset notatum, per ceteros Romanos scriptores penitus ignoraremus. Tamen de nominibus Consulibus Obsequens & Cassiodorus non nihil variant, sed ego Onuphrio Panuino, qui eam rem exquisitius indagauit, adhæreo.

Anno inde conditæ vrbis DCLII. C. Marius IIII. Q. Luctatio Coss. deuictis Lusitanis pacatam ulteriorem Hispaniam, scribit Obsequens. Non tamen à quo deuicti sint, expressit. Opinatur Panuinius à D. Iunio Syllano, propter Sexti Rufi verba: *Rebellantes in Hispania Lusitanos, per D. Brutum obtinuumus, & vsq; Gades ad Oceanum peruenimus.*

Post ad Hispanos tumultuantes Syllanus missus, eos vicit; ego tamen & Obsequens, & Rufi verba aliter intelligo. Nempe deuictis à Bruto Lusitanis, ulteriorem Hispaniam fuisse pacatam, vsque ad Gades, & Oceanum. Syllanum vero ad tumultuantes Hispanos missum non autem singillatim ad Lusitanos. Ad quos autem tumultuantes missum intelligat non explanauit. Verum quia Panuinius & cæteris tabularum triumphalium explicatoribus ita videtur, ab illis non discedamus.

Anno vrbis DCLV. L. Cornelius Dolabella de Lusitanis triumphauit. Quod Verrii Flaccici tabulæ ita ostendunt.

L. CORNELIVS. L. F. L. N. DOLABELLA. PRO. COS. EX HISPANIA. VLTERIOR. DE LVSITAN. V. K. FEB.

Hoc est,

Lucius Cornelius, Lucii filius. Lucii nepos Dolabella, Proconsul ex Hispania ulteriore de Lusitanis quinto Kalen. Februarii.

Quinto post anno, id est, ab vrbe condita DCLX. P. Licinius Crassus de Lusitanis triumphauit, testatur hoc Verrius Flaccus, sic.

P. LICINIVS. M. F. P. N. CRASSVS. ANNO. DCLX. PRO. COS. DE LVSITANEIS PRID. IDV. IVNI.

Hoc est,

Publius Licinius, Marci filius, Publii nepos, Crassus anno sexcentesimo sexagesimo Proconsul de Lusitanis, pridie Idus Iunii. Hunc in Lusitania, & ea Callæciæ parte, quæ Bracarorum est bellum gessisse, inde coniecimus, quod Strabo in calce libri tertii tradit illum etiam Cassiteridas insulas è regione Celtici promontorii pace conciliasse.

Sexcentesimo septuagesimo tertio vrbis anno, sparso per Macedoniam, Pamphylia, atque Dalmatiam Romanorum bello, cum quod in Hispania erat, ob id remissius gereretur, paulisper interquieuerant Lusitani, donec discordiis ciuilibus Sertorianorum exarsit Syllanæ proscriptio hæreditas, vt inquit Florus. Quintus enim Sertorius, vir summæ quidem, sed calamitosæ virtutis, ac magnæ in rebus bellicis peritiæ dux, quod Marii partes fuerat secutus, cum proscriptus à Sylla esset, excessit vrbe atque Italia variis casibus vbique iactatus.

Cuius quia vitam, resque gestas accurate perscripsit Plutarchus, & de eo multa ciuiliū bellorum libro primo Appianus, & libro tertio L. Florus quinto. P. Orosius præter ea quæ sparsum Plinius Iunior de Illustribus viris, Valerius Maximus, Frontinus, Obsequens, & alii adnotarunt, minime opus est in ea re melaborare. Summatim ex Plutarcho, Appiano atque Orosio dicam. Adscitus ex Africa à Lusitanis cum duobus millibus, & sexcentis, quos Romanos vocabat, admixtis Afris septingentis, illinc venit, adiunxit Lusitanorum quattuor millia peditum, & equites septingentos; atque tam exiguis copiis aduersus quattuor Romanorum duces sub quibus erant peditum millia centum viginti, equitum septem millia, sagittariorum, & funditorum duo millia, & vrbes innumeræ, bellum gessit, cum ipse initio viginti tantum Lusitanorum vrbes in sua ditione haberet. Validas non solū gentes, sed missos etiam aduersum se Romanos duces subegit. Cottam naturali prælio ad Melariam superauit, Phidium Prætorem ad Bætin, interfecitque in ea pugna duo millia Romanorum ciuium, Domitium per Hirtuleium ducem oppressit. Qui etiam Maniliū Galliæ Proconsul. cum tribus legionibus, & mille quingentis equitibus in Hi-

spaniam transgressum, castris, copiisque nudavit, ut Orosii verbis dicam & pæne solum Ilerdam compulit refugere.

Lucium procos. contriuit, Toranium à Metello missum cum toto exercitu deleuit. ipsum Metellum in tantam compulit necessitatem, ut L. Lollius ex Narbonensi Gallia ei ferre auxilium cogeretur, & Pompeius Magnus ex vrbe cum magna festinatione ea de causa mitteretur. Neque enim habebat Metellus, quo se verteret. Aquilium à Metello missum cum sex millibus cecidit, Pompeium iam Pyrenæos montes transgressum bello excepit, positisque iuxta castris superior fuit, Pompeium Palantium obsidentem vi repulit, Et castra, quæ ad Calagurrim erant, adortus, ad tria millia interfecit. Eodem Pompeio spectante Lauronem urbem expugnauit, atque incendit, neque ille tam magnifice Lauronensibus de se pollicitus, focis pereuntibus auxilium ferre ausus est. Quibus vitam ex incensa vrbe dedit Sertorius, in Lusitaniam miserabili captiuitate traduxit. Ad Sucronem Pompeium prælio superatum fugauit, ita ut vulneratus, & ex equo prostratus. pæne interfectus, & captus sit.

Afranium qui cornu sinistrum regebat, cum Sertorianos intento in Pompeium ducerpelleret, suorum intellecto periculo accurrens, facile superauit, eiusque milites dispersos occidit. Ad flumen Turiam Pompeium male multauit, & nisi Metellus superuenisset, actum de eo erat. Vnde illa Sertorii gloriatio: *Ego puerum hunc, nisi venisset anus illa, castigatum verberibus, domum remissem.* Memmius Pompeii quæstor, & fororis eius maritus, ad Saguntum Sertorio superante, est interfectus. Et cum magna strage victor ad Metellum usque peruenisset, pilo percussus Metellus interierat, nisi a suis pudore nimio affectis protectus esset. Didium Lælium Pompeii legatum, qui pabulatum exierat, scribit Obsequens, à Sertorianis interfectum.

Et certe Sertoriani duces fere superiores erant, præcipue Hirtuleius, qui initio Metelli antequam se Pompeio iungeret, multis præliis fatigarat tandem cum eodem Metello apud Italicam Bæticæ prouinciæ urbem congressus, ex fiducia credo præteritarum victoriarum elatus, commissa pugna, viginti millibus amissis, victus in Lusitaniam cum paucis profugit. At Sertorius post id cum Pompeio congressus, decem millia militum eius interfecit, licet totidem & ipse amiserit, in tantamque desperationem duos egregios illos duces Metellum, atque Pompeium adduxit, ut publice Metellus præmia statuerit ei, qui Sertorium necaret, centum argenti talenta, & viginti millia agri iugera, & si exul esset, veniam reductionemque promitteret. Næpe, ut saltim prodicione consequeretur, quæ armis non poterat.

Pompeius vero querulus ad Senatû scripserit, nisi sibi pecuniæ mitterentur, se milites è prouincia deducturum. Recipiebat se in Hiberna Sertorius in Lusitaniam, vnde appetente vere, cum M. Perpenna legato suo, ad hostes usque in Celtiberiam properabat, Lusitanorum maxime opera semper usus. Hoc diserte asserit Appianus.

Eboram vero urbem ad hiemandum peculiariter elegerat, sagaci consilio, cum fere in medio sita sit Lusitanix, & solo fertili, vnde in omnes partes præsto esse poterat, si usus eueniret. Ibi domum, quæ adhuc extat, & luniam Donacen domesticam, & liberos tres habebat. Inde cohortem vnam ad bellum duxerat, uti docemus latius, cum ventum erit ad vrbes.

Ita prospere in Hispania bellum gerentis Sertorii, cum fama etiam Pontum compleisset, Mithridates, si ducem rei militaris peritissimum sibi fœdere conciliaisset, facilem de populo Romano victoriam se adepturum pollicebatur. De qua re non pigeat lectorem consulere Plutarchum. Ex quo, & qui vir, & qua probitate fuerit Sertorius, & quo amore patriam, vnde exulabat, prosequeretur, liquido intelliget. Simul quanto digni fuerint odio Perpenna, & qui cum eo in eadem magni ducis coniurauere. Quorum tamen omnium exitus, ut proditorum esse conueniebat, miser atque infelix non multo post omnino fuit. Id breuiter atque eleganter Velleius Paterculus de Perpenna loquens commemorat: *Sertorium inquit, inter cœnam Osca interemit, Romanisque certam victoriam, partibus suis excidium, sibi turpissimam mortem pessimo auctoraust facinore.* Item Marcellinus sub libri xxvi. finem: *Ad veteris Perpennæ exemplum, qui post Sertorium inter epulas obruncatum dominatione paulisper positus è fructibus, sub quibus latebat extractus, oblatusque Pompeio, eius iussu est interfectus.* Sic decimo inchoati belli anno suorum dolis interfectus Sertorius victoriam quidem Romanis dedit, verum sine vlla gloria quod non virtute, sed fraude obuenuisset.

Quo interepto Hispaniæ vniuersæ ciuitates vltro se Romanis dedidere. præter Callagurrim, & Vxamã, sed hæc Pompeius euertit illam siue Afranium, ut scribit Orosius, iugi obsidione confectam, atque ad infames escas, ex inopia coactam, vltima tandem cede incendioque deleuit: siue idem Pompeius. ut in lib. 7. cap. 6. refert Valerius. Qui euere itaque Lusitani, ac de Hispanis tam Metellus Pius quam Cn. Pompeius magnus adhuc eques Romanus triumpharunt, anno vrbis DCLXXXII. ut tabulæ referunt Capitolinæ.

Toto autem Sertoriani belli tempore nullum populo Romano vectigal ex Hispaniis fuisse, in oratione de Agrariis legibus, contra Rullum conqueritur M. Cicero.

Julius deinde Cæsar, post Urbanam præturam, vltiorem sortitus Hispaniam, in qua prius sub Tuberone Prætor Quæstor fuerat, Lusitaniam ac Callæciam imperio Romano subdidit. De qua re non pigeat lectorem repetere, quæ ex Dione retulimus, cum de monte Herminio ageremus, secuto paulo post triumphatu. Cæsar Gallias, Asiam Crassus, Pompeius inuasit Hispanias, quas per legatos tres, M. Petreium, L. Afranium, & M. Varro- nem administrabat, donec ciuile bellum conflatum est. Ac Cæsar in Hispanias veniens, eas pro tempore quiescere coegit, M. Lepido procons. Citeriorem, Q. Cassio Lōgino Vltiorem Proprætoribus, quo tempore ad Dirrachium Cæsar Pompeium obsi-
debat.

Is Cassius Longinus inexplebilis auaritiæ, nec ob eam obscuræ crudelitatis homo, cum se prouinciæ odio haberi nō ignoraret, magnasq; indies eius odii accessiones faceret, contra Prouincialium offensionem, exercitus amore sese munire studebat, donatiuorum largitionib. immoderatis, & præmiorum pollicitationibus, ex rapinis, grauissimisq; oneribus. Sestertia igitur centum militib. pollicitus, Medobrigam oppidum in Lusitania, montemq; Herminium, quo Medobrigenses confugerat, expugnauit, ibiq; Imperator appellatus, iterum Sestertiis centum milites donauit.

Anno inde ab vrbe condita dccx. Cæsar post deuictum Pompeiū in Hispanias est profectus aduersus duos adolescentes Pompeios Magni filios, qui bellum instaurauerat. Pro-
nior in Pompeii partes erat Lusitania, siue quia S. P. Q. R. magis eas fouebat, vt iustiores, siue recordatione iniuriarum Cæsaris, à quo in Prætura direpti nimis hostiliter fuerat Lu- sitani, quanquam nec imperata detrectarent, & aduenienti portas patefacerent, vt inquit Suetonius. Et paucis verbis Catulli mordacissimus Iambus innuit:

Secunda præda Pontica, inde tertia.

Ibera, quam cit amnis aurifer Tagus:

Vettonum igitur agrum, Lusitaniamq; pro Pompeio tenebat M. Petreius, antequam cum suis copiis, & equitibus, auxiliisq; totius Lusitanix ad Afranium in Celtiberiam proficisce-
retur, vt irrupentem Cæsarem pariter reprimerent. Lusitanos Petreii beneficiarios vo-
cat ipse Cæsar, in primo belli ciuilis commetario, quos custodiæ suæ causa semper habuisse
confirmat. Fecit idem Munatius Flaccus in Bætica, Pompeiani nominis acrior quā pro-
babilior defensor, sed id credimus Valerio Maximo libro nono capite de crudelitate. Lu-
sitanoꝝ enim præsidio vallatus Cæsari cum resisteret pertinaciter ad Attegam barbarum
in modum sæuiit in eos, quos Cæsaris studiosos esse comperit, & in eorū vxores ac liberos.

Videat qui velit Valerium, & Hispaniensis belli commentarium, atq; obiter Valerii co-
dicem emendet, in quo perperam legitur: *Numatius*, pro *Munatius*, & *Attinguensium* pro *At-
teguensium*. Sufficiet hoc ex Dione ostendisse libro quadragesimo tertio ita scriben-
te: *Audiens autem in Attegua ciuitate magnam esse copiam commeatu. At paucis interiectis: Post-
eaquam vero milites intra urbem recepti sunt, Munatium Flaccum ad eos misit. Munatius ergo
Flaccus vocabatur, atq; ita eum appellat Plutarchus in Catone: Præterea, inquit cum Pompeius
commendationes reis dari in Iudicis consueuas, per legem vetuisset, ac postea ipse Munatio Flacco com-
mendationem scripisset, Cato qui in ea causa iudex erat, cum recitari cœpta est Pompeii com-
mendatio, aures manibus clausit, legiq; illā prohibuit; vt mendum quoq; sit apud eundem
Plutarchum in Pompeio, vbi idem Catonis factum referens, *Plancum* eum, non autē *Flac-
cum* appellat. Nisi forte iidem Munatii, tam Flacci, quam *Planci* appellarentur. Probabile
est Munatiam gentem in duas familias Flaccorum videlicet, & *Plancorum* fuisse diuisam.
Et ideo apud Plutarchum in Pompeio ex *Flacco* factum *Plancum*.*

Plancorum enim cognomen aliquot ex Munatiis habuisse, liquet ex L. Munatio Plan-
co, qui cum Lepido triumpho R. P. C. cōsulatum gessit, & ex ode septima libri primi Car-
minum Horatii: Præterea ex inscriptione, quam extare Caietæ Onuphrius Panuinius in
secundum fastorum, & in libello de Romanorum nominibus, asseuerat. Ea est huiusmodi:

L. MVNATIVS. L. F. L. N. L. PRON. PLANCVS. COS. IMPER. I-
TER. VII. VIR. EPVLON. TRIUMPH. EX RÆTEIS. ÆDEM. SATVR-
NI. FECIT, DE MANVBIIS AGROS DIVISIT. IN ITALIA BENEVEN-
TI. IN GALLIA COLONIAS DEDVXIT LVGDVNVM. ET RAVRICAM.

Hoc est: *Lucius Munatius, Lucii filius, & Lucii nepos, Lucii pronepos, Plancus, Consul Imperator,
veterum Septemviri epulonum triumphauit ex Ræteis. Ædem Saturni fecit, de manubiis, agros diuisit*

in Italia Beneuenti, in Gallia colonias deduxit Lugdunum, & Rauricam.

Sed multum ab instituto diuertimus propter Valerii locū. Redeo ad Munatium Flaccum, qui se Lusitanis stipatoribus munierat, quos tamen suæ crudelitatis satellites habuisse breuiter Valerius, Dion tacet, subobscurè narrat Hispaniæ belli commentarius, neque Munatii, neque Lusitanorum facta mentione. Petreianos, Afranianosque milites, quod affuefacti cum Lusitanis essent, eorum more pugnare solitos, scribit Cæsar in Primo belli ciuilibus commentario. In tantum autem Pompeii partes fouebant Lusitani, vt etiam illo iam interfecto, filiis Cn. & Sext. Pompeiis, in omnem euentum adhæserint. Transeo Cotonem vel potius Catonem, vt alii habent codices, qui Attegue cum Lusitanorum præsidio sub Munatio erat, & cum Tullio legato ad Cæsarem venit.

Acerrimi Pompeianarum partium defensores fuere, Philo tota Lusitania notissimus, ac Cæcilius Niger, qui cum bene magna Lusitanorum manu Hispali contra Cæsarem, pro Cn. adolescente mire laborarunt, multas ad Batin naues incenderunt, tandem, victum ad Mundam, fauciumque non deseruere. Sed cum se Carteiam recepisset, secuti sunt. De quo tradendo cum ciues legatos ad Cæsarem misissent, re intellecta Pompeius, vt in naues quas ibi in præsidio habebat, confugeret, scapham ingressus est.

Sed pede casu funibus implicito, dū funē gladio secare nititur, *pedis plantam gladio abscedit* vt libro bellorum ciuilibus secundo ait Appianus, *vel talum intorsit*, vt Hispaniæ belli commentarius refert.

Cum ab hostib. quæreretur, occurrente ad id Didio, qui Cæsarianæ classis Gadib. præfectus erat, ex nauis in qua curabatur egressus est, & in Lusitaniam profugiens lectica ferrebat. Sed vulneribus, & intorto talo cum ad fugiendum tardaretur, in itinere à Didio deprehensus, interfectus est, *non ignaue sese protegens*, inquit Appianus: cuius caput Hispanin allatum Cæsar in conspectum iussit dari populo, & sic vrbe potitus est.

Lusitani, qui ex pugna superfuere, cū se ad signa recepissent, aduersus Didium elatum ea gloria redierunt, & quotidianis eum pugnis laceffentes tripartito distributis signis, illius naues incenderunt, ipsum qui ad propellendum cum copiis processisset, prælio excipientes interfecere, omnesque eius copias deleuerunt, paucis exceptis, qui aut in scapha, quæ ad littus erat, aut nando ad naues, quæ in salo erant confugientes, sublatis anchoris, vitæ subsidium remis quæsiuerunt. Lusitani præda ingenti potiti sunt; vt refert ille Hispaniæ belli commentarius, alioqui mutilus, corruptus, impeditoque sermone confusus. Quisquis auctor illius fuerit. Neque enim ad Hircium, aut Opium disertos satis homines referendum ego existimo. Miles tamen Cæsaris cum esset, & eius laudes immodicus, ita scripsit, vt sæpe, neque quid velit intelligas, neque si diuines, oratio ipsa sibi congruat.

Cn. Pompeio extincto, & maxima ex parte Hispania in potestatem redacta, Cæsar ad Vrbanam dominationem festinans, Sext. Pompeium alterum ex Pompeii Magni filiis iuniorem, contempta eius adolescentia, neglexit in Hispania, nõ arbitratus enim aliquid magnum propter ætatem esse ausurum; sed aliter res euenit. Nam iuuenis primo cum paucis piraticam exercuit ignotus, deinde paulatim timorē exuens, seque Pompei Magni filium professus, ex iis, qui sub patre Pompeio vel sub Cn. Fratre militauerāt, victique cesserāt, validū conflauit exercitū, ad eum tamquam ad ducem suum confluentibus, quib. Pompeii nomē erat gratiosum. Ad auctus igitur ampliorib. copiis, formidini esse cœpit Præsidibus, qui sub Cæsaris imperio Hispanias obtinebant, ita vt vererentur cum eo ad manus venire. Quare intellecta, Cæsar Carriacem cum validioribus copiis misit, qui Pompeium debellaret.

Apud Appianū *Carinam* in his locis scriptū pro *Carrinate* reperias, nescio an interpretis vitio. Nā sermo est de C. Albio Carinate, qui postea Cōsulatū gessit, cū Augustus abdicasset.

At vero iuuenis cognito Carrinatis aduentū, statim aduolās illum oppressit. Ea ex causa Cæsar successorem Carrinati misit C. Asinium Pollionē, quo in vltiore Hispania bellum gerente, Cæsar interemptus est. Et Senatus Pompeium vltro reuocauit. Ille vero cū Massiliam esset delatus, ad urbem nequaquam rediit, sed quæ ibi fierent intentus expectabat.

Atque electus maris Imperator, vt pater eius fuerat, assumptis, quæ in portu erāt, nauibus, vna cum iis, quas vel secum, vel in Hispania habebat, cōtra Triumuirorum dominationem in Siciliam nauigauit. Multi illum Galli, multi Iberi, multi etiam Lusitani, secuti sunt, Pompeii patris amore, & Cæsaris adhuc odio. Nam etiam Bruto à Triumuiris proscripto, cum vna cum Cassio ad Nigrum sinum aduersus Antoniū bellum pararet, quattuor millia Cætarum, ac Lusitanorum equitum illi fuisse, scribit Appianus.

Pompeius igitur Sicilia potius cōtra Octauium, & Antoniū pugnavit plerumque victor: Et quidem magni famam ducis posteris reliquisset, si nihil tentasset vltius. Verū mutata priori fortuna, quasi insolentiam eius indignante, qua se, & amictu cæruleo, & verborum

vanita-

vanitate, Neptuni filium esse iactauerat, tãquam Magni Pompeii esse, fuisset parum, victus Antonii se duci Titio dedit, à quo Miletus interfectus est. Qui copiosius ista scire velit, legat Appiani ciuilium bellorum libros quartum, & quintum. Nos in his immorati prolixius aliquanto sumus, propter Orosium, qui Sext. Pompeii mortem post Mundensem pugnam statim secutam scribit, nescio quem secutus auctorem. Eius hæc sunt verba libro 6. ca. 16. *Vltimum bellum apud Mundam urbem gestum est, ubi tantis viribus dimicatum, tantaq; cedes acta, ut Cesar quoque veteranis suis cedere non erubescens, cum cedi, cogique aciem suam cerneret, praeuenire morte futurum victi dedecus cogitaret, cum subito versus in fugam Pompeiorum cessit exercitus. Et statim Cn. Pompeius cum centesimo equite aufugit. Frater eius Sex. Pompeius contracta celeriter nõ parua Lusitanorum manu, cum Casonio congressus, & victus fugiensq; interfectus est. Munda ciuitas cum immensa hominum caede, Cesare oppugnante, vix capta est.*

Dubium tamen apud me non est, corruptum Orosii locum hunc. Nam paulo post, capite 18. & capite 19. Octauii quartum bellum aduersus Sex. Pompeium Cn. Pompeii filium commemorat, narratq; eum Siciliam occupasse, & tandem à Titio, & Furnio Antonianis ducibus, victum, & captum, post paululum fuisse interfectum, vti ex Appiano ante diximus. Quare priori loco libenter legerem: *Cum Casonio congressus, & victus fugiens pene interfectus est.* Euasit enim, atq; ad piraticam inde se conuertit, quod etiam Orosius ipse confirmauit his verbis: *Sex. Pompeius postquam se in proscriptorum numerum relatum comperit, conuersus ad latrocinia, omnem oram Italiae cadibus rapinisq; vastauit, Sicilia prærepta.*

Ceterum, vt ad C. Asinium Pollionem redeam, eius tres extant epistolæ inter Ciceronis familiares libro decimo, in quarum vna sic habetur: *Sed vt rationem in eo, quo die prælium Pansa commisit, eodem à Gadibus naues profectæ sunt. Nulla enim post hiemem fuit ante eam diem nauigatio. Et hercule longe remotus ab omni suspitione futuri ciuilis tumultus, penitus in Lusitania legiones in hibernis collocaueram. Inclinauit post hæc ad Cesarem Augustum fortuna, & Romani orbis imperium adeptus, Hispaniam, cum per se, tum per suos duces, intra annos quattuor pacatam reddidit. Colonias partim deduxit, partim ampliavit.* De quibus non nihil inter vrbes referemus.

In primo volumine, cum terminos Lusitaniæ signabamus, diximus Bæticam prouinciã plebi attributam, ad quam Prætor mitteretur, qui Legatum, & Quæstorem haberet, reliquas omnes in Hispania Cæsaris fuisse, qui duos mitteret Legatos, Prætorium, & Consularem. Ex iis Prætorius Legatum secum habebat, qui Lusitanis Bæticæ adiacentibus, & ad Durium vsq; protensis ius diceret. Consularis, quod reliquum erat Hispaniæ administrabat. Augustus enim omnium prouinciarum Romano imperio subditarum administrationem ita diuisit, vt aliæ proconsulares essent, aliæ prætorias, aliæ præsidiales. Proconsulares Senatui, prætorias populo demandauit, Præsidiales sibi ipse sumpsit, in quas legatos mittebat, qui modo Præsides, modo Cæsaris, vel Augusti legati dicebantur.

Iiq; Præsides Legatiue Cæsaris, nonnumquam honoris causa consulari potestate augebantur, vt eiusdem essent auctoritatis, cuius Proconsules. Proconsulum namque dignitas amplior, quam Legatorum, Præsidumue erat, quoniam hi ex equestri ordine eligi poterant, illi non nisi ex Senatorio, consularium prouincias sortiebantur. Proconsulares ergo & Prætorias illæ sunt factæ, quæ vel pacatæ iam essent, vel militari præsidio non indigerent.

Quæ vero adhuc rebelles, legionibus, armisque retinendæ viderentur, sibi attribuit Cesar, specioso quidem prætextu gratificandi Senatui, populoque Romano, quasi eis laborem adimeret, re autem vera, vt ipse exercitus, copiasque militares omnes in sua potestate haberet, ne vnquam Senatus, populusue inuasam rempublicam repetere audent, vt scriptum reliquit Dion.

Hispaniæ igitur postea in sex prouincias diuisa; Bætica, Lusitania, & Calætia consulares factæ, Tarraconensis, Carthaginiensis, Insularis, & Tingitania, quæ trans fretum Hispaniæ est contribura, præsidiales.

Tandem Lusitania in duas diuisa prouincias, quarum altera, videlicet maior veteris prouinciæ pars, suum sibi Lusitaniæ nomen retinuit, altera *Vettonia* dicta est, vt in primo libro abunde retulimus.

Paulatim emerere Comites, eorumque vicarii vsque ex Hadriano, qui Senatum quandam domesticum in palatio suo habuit qui peregre euntem comitaretur. Cæsaris Comitatus ideo nuncupatus, & illi ipsi Senatores Comites Palatini, Donec diuus Constantinus oppida, vel prouincias illis attributas ad eorum transtulit heredes. Atque hæc origo est dignitatis Comitum, Ducumque.

Morem cum secuti Longobardorum reges Italiam sibi subiectam in *Comitatus* varios, atque Ducatus diuiserunt. Limitanei quoque duces *Marchiones* nuncupati sunt, quoniam limitem *marcham* vulgus appellaret.

Ab Augusto igitur vsq; ad Gothos, nihil quod magnopere ad Lusitaniam pertineat in tam deplorato scriptorū antiquorum interitu ego reperi; nisi Lusitaniam in Romanorum acq̄uiescente dominatu, eorumq; legibus domitam paruisse. Othonem postea Cæsarem fuisse à Nerone Lusitaniæ præfectum, vt Popæa illius vxore, amoto ex vrbe viro liberius frueretur, libro tertio scribit Tacitus. *Vbi, inquit, vsq; ad cœcilia arma, non ex priore infamia, sed integre sancteq; egit, procax, otii, & potestatis temperantior.* Eadem fere repetit libro decimo septimo.

Suetonius quoq; Tranquillum in Othone. *Sepositus, inquit, est per causam legationis in Lusitaniam.* Iactatum etiam de hac re distichum:

*Cur Otho mentitus sit queritur exul honore,
Vxoris mæchus cæperat esse sua.*

10

Illum tamen per decem annos moderatione, atque abstinentia singulari, prouinciam administrasse testatur.

Et pro Romanis etiam in Italia militauere Lusitani. Eodem enim libro scribit Tacitus, Lusitanorum cohortes sub Vetellii sacramento fuisse.

Septimæ Lusitanorum cohortis meminit Alciatus in annotationibus in Taciti librum decimum sextum, ex inscriptione marmorea, quæ Comi adhuc sit, in memoriam Calpurnii Fabati Nouocomensis, C. Cæcili Plinii profoceri.

Sorranale vocatur oppidum inter Dertonam, Genuamq; non procul à montib. Ibi ego inscriptionem vidi, quam aiebant ex diruto iuxta oppido *Antilia*, seu potius *Attilia* fuisse allatam. ea est huiusmodi:

Q. ATTIO. T. F. MAEC. PRISCO AED. II. VIR. QVINO. FLAM.
AVG. PONTIF. PRÆF. FABR. PRÆF. COH. I. HISPANORVM. ET.
COH. I. MONTANORVM. ET. COH. I. LVSITANOR. TRIB. MIL. LEG.
I. ADIVTIC. DONIS. DONATO. AB IMP. NERVA. CÆSARE AVG.
GERM. BELLO SVEBIC. CORON. AVREA. HASTA. PVRA. VEXILL.
PRÆF. ALÆ. I. AVG. THRACVM. PLEBS. VRBANA.

Hoc est: *Quinto Attio Titi filio Macenati Prisco Aedili Duumuiro quinq;, Flamini Augustali Pontifici, præfecto Fabrum, præfecto cohortis primæ Hispanorum, & cohortis primæ Montanorum, & cohortis primæ Lusitanorum, tribuno militum legionis primæ adiutricis, donis donato ab Imperatore Nerua Cæsare Augusto Germanico, bello Sueuico corona aurea, hasta pura, vexillo, præfecto ala primæ Augustalis Thracum plebs urbana.*

Vbi illud animaduersione dignum iudicaui, Lusitanos separatim ab Hispanis esse positos. Abiere tandem in Romanorum mores Lusitani, & ciuilitatem linguamq; Latinā, sicut & Turdetani, acceperunt, vt in libello ad Vafæum pro colonia Pacensi, disputauit; vt audiendus quidam non sit, qui se operæpretium facturum existimauit, si post disputationem illam meam Genesio Sepuluedæ Badiozam Pacem fuisse Augustam asserenti subscriberet. Nos ad libellū illum remittimus lectorem, & ad ea, quæ postea inter vrbes commentabimur.

Cæsaribus etiam plerisq; statuas erexere, vt alibi ostendimus. Quin si qua mira res suboriretur, quæ aut animum pasceret, aut oculos, ad illos protinus mittebāt, vt Tiberio principi Olysiponenses, missa ob id legatione, nunciassent tritonem qua noscitur forma, in quodam specu canentem concha visum, auditumq; scribit Plinius libro nono cap. 5.

Prouinciam in tres iuridicos conuentus diuisam, Emeritensem, Pacensem, & Scallabitanum, sic, vt triangulum equalium prope laterum facerent. Et vrbiū alias colonias appellatas, alias municipia, vel ciuum Romanorum, vel antiqui Latii, vel stipendiarias relictas, ex Plinio in Lusitaniæ descriptione, supra ostendimus, & postea ostendemus; diuisam quoque in duas non semel diximus.

50

Erant nihilominus in Lusitania aliquot siue reguli, siue dynastæ, aut toparchæ, imperio Romano subditi, qualis pater fuit Engraditis nobilissimæ virginis, & martyris Cæsaraugustæ, & in tota Celtiberia notissimæ: & iam dominantibus Gothis, Castinaldus Nabantiæ princeps.

D E G O T H I S.

DE Gothorum autem origine ad institutum meum scribere nequaquam pertinet, maxime nō conuenientib. inter se, qui de illis scripsere auctorib. Verum quia lucē aliquam iis quæ

iis quæ

his quæ dicenda sunt, ea res afferet, in summa, Getas eos fuisse, ac Sarmatas, nonnullosq; alios populos illis finitimos, dixisse sufficiat. Multæ siquidem gentes, siue ex Schandia, Cimbricæ Cheronesi insula, siue ex vicinia, Gothicum effecere nomen, priscis scriptoribus ignoratum, & sub Getica appellatione confusum, donec viribus ipsi suis emerere magna vocabuli claritate, quod à duce proprio qui *Gothus* vocabatur, vt asserit Vitichindus Saxoniorum libro primo, sortiti sunt. Nisi malimus à *Guthis* ipsius Scandiæ, iuxta Ptolemæum, gentibus eos prius *Guthos* deinde, *Gothos* fuisse denominatos. *Gothica* gentes, inquit Procopius belli Vandalici libro tertio, *multa quidem & alia prius fuere, quam nunc. Omnium autem maxima ac potissima, Gothi, & Vandali, & Vesogothi, & Gepedes, iam dudum, Sarmatae, & Melanchlani appellati.* Addamus & nos, *Gothos* in *Ostrogothos*, & *Vesogothos*, hoc est, in Orientales, & Occidentales fuisse diuisos. Ita Iornandes in Geticis. A loco Orientali dicti sunt *Ostrogothi*; residui vero *Vesogothi* in parte occidua, & sæpe alias. Ratio in promptu est, Germanicam linguam non ignorantibus. Gothi enim veteris Germaniæ fuere populi, apud quos, *Vvest*, Occidens dicitur, & si Germanice pronunciandum sit, *Vvestigothi*, idem est, quod Occidentales Gothi, & contra, *Oster*, Oriens vocatur. Vnde Carolus Magnus cum ventorum nomina in suam linguam mutaret, subsolanum Orientalem ventum *Ostrenvwindt*, appellauit.

Zephyrum vero, qui ab occidente spirat *Vvestrem*. Sicut adnotauit is, qui vitæ eius mandauit litteris, vt obiter admoneam, ventorum nomina, quibus hodie nauæ Lusitani vtuntur, à Carolo fuisse imposta.

Inter Gothos duæ nobilissimæ excellebant familiæ, Amalorum videlicet inter *Ostrogothos*, & Balthorum inter *Vesogothos*.

Iornandes in Geticis, *Diuisi*, inquit, *per familias populi Vesogothi, familie Balthorum, Ostrogothi præclaris Amalis seruiabant.* Et quidem Amali regem Amalam suæ stirpis, & nominis auctorem fuisse gloriabantur. Balthi vero ab Alarico, qui ob audaciam *Baltha*, id est, audax, inter suos cognomen acceperat, deriuati sunt.

Ceterum *Vesogothos* nobilitarunt, Alaricus, quem dixi, & Vallia, & Theodoricus is qui pro Romanis vna cum Aetio in Catalaunicis campis contra Antilam pugnans victor occubuit. Quem ex nostris quidam *Theodoredum* vocant, Gregorius Turonensis *Theodorem*, videlicet in barbaris his nominibus, vel suo more proferendis, vel paulo mollius proferendis, vel paulo mollius pronunciandis, mutuo non consentiunt scriptores. *Ostrogothos*, quos amalorum excellens familia illustrabat, illustriores reddidit magnus ille Theodoricus Amalus à Zenone Augusto adoptatus, & quasi alter Imperator Romæ, & Italiæ destinatus. Alanos præterea Gothicum & ipsum genus, eodem Procopio auctore, minime prætereamus, quos Massagethas fuisse, scribit Ammianus Marcellinus, libro vigesimo tertio. Tametsi cognatæ gentes ex secessionibus, ac factionibus inuicem diuisæ etiam inter se frequenter bella gessere. Quo factum est, vt Alani, Sueui, & Vandali à Gothis vicinis, & consanguineis pulsi sedibus, fœdere inter se iuncti, primum in Pannonias, deinde in Gallias, postremo in Hispanias immigrarent.

Ex quibus Vandali Bæticam occuparunt, ab ipsis deinde Vandaliæ, & Vandaliciam nominatam. Vnde à *Vesogothis*, qui postea in undarant & eorum rege Vallia, Honorio Augusto iam fœderato eiecti in Africam sunt. Alani Emeritam, maioremque Lusitaniæ partem, cū Olyssipone, quæ semel pecunia se redemerat, tenuere. Sueui Callæciam omnem. Verum qui ad Emeritam confederant, à Constantio prius Comite, deinde Cæsare ab Honorio declarato, & restitute Placidiaë matrimonio affine facti, cum eiusdē Valliæ, & *Vesogothorum* auxiliis graui prælio superati, cum in pugna Athacem regem amisissent, pars ad petendam pacem inclinarent, pars ad Sueuos, qui Olyssiponem tenebant, confugientes, sub eorum tutela acquieuerunt. Omnesque ii metu Romanorum territi, consilia pacis agitantes, hæc ab Honorio postulabant, vt Orosius ait: *Tu cum omnibus pacem habe, omniumque obsides accipe. Nos nobiscum confizimus, nobis perimus, tibi vincimus. Immortalis vero questus erit Resip. tue si vtrig; pereamus.* Ita illi tunc. Verū audita Cōstantii morte, repudiato petitaë pacis consilio, ad ingeniū redierunt. Et quidem Alani Emeritam reuersi, totā sibi Lusitaniam vendicabant, Vandalis, qui in Bætica superfuerat, adhortantibus. Erexerant enim animos Vallia Tolosam reuerso, quā ei Honorius permiserat, cum nōnullis aliis Auxitanæ prouinciæ ciuitatibus. Vnde *Vesogothia* regio ea est nuncupata. Hispani nostri, Galliam Gothicam dicere maluerunt. Audaciam quoque auxit insecuta Honorii mors. Sed cum minor Theodosius, Valentinianum Placidiaë amitæ suæ, & Cōstantii filium Cæsarem declarasset is contra Alanos, atque Sueuos in Lusitaniam Comitem misit Sebastianū. Qui sane gesta bene in Lusitania potitus erat, tyrannide tamen affectata, cum Vandalorum reliquiis

& Vesogothis iniit fœdus. A quibus paulo mox circumuentus, & interfectus est.

Sueui ergo relicta sociis Alanis Lusitania, ad suos qui in Gallæcia erant, cum se contulissent, atque in maius corpus coaluissent, regnum constituere. Quod ab Hermerico ad Leouigildum Vesogothorum regē, per annos CLXXVII. durauit, vt Isidorus testatur. Præualuere autē Vesogothi, & actis altius radicibus, cum in citeriorem Hispaniam, tum etiam in Narbonensem Galliam se extendentes, per annos trecentos, & octoginta, atq; amplius regnauerunt, quod decus, & glōriam Roderico regnante amiserunt. Ad hunc modum, Hispaniæ Scythicis nationibus patuerunt, admiscensibus se semper, in istiusmodi demigrationibus vicinarum gentium populis, quos tristis cæli, glebeq; infœcundioris tædium cepisset. Vniuersos tamen propter amplitudinem, Gothicū nomen amplectebatur. Hæc breuiter, & summatim dicta sint, quæ ad susceptum à nobis opus facere videbantur.

DE VIIS MILITARIBVS.

Vias militares, atque publicas, faciles, & expeditas, cum in Italia, tum in prouinciis efficere Romani conabantur. Quia in re præcipuam, & supra reliquos principes egregiam nauauit operam Traianus, vt etiam annotauit medicus Galenus Methodi libro nono. Vias igitur publicas propter lutum sternebant lapidibus. Lucretius libro primo dixit:

*Strataq; iam vulgi, pedibus detrita viarum,
Saxea conspicimus*

Vnde eas nos Lusitani *stratas regias* appellamus. Sternebant autem alibi impolito, rudi- que lapide, alibi pro urbium claritate quadratis faxis, pæne insana profusione, vt memini in Narbonensi Gallia me vidisse.

Millia passuum erectæ columnæ distinguebant, cum inscriptionibus eorum, qui eas fecerant, eorumue qui refecerant.

Inde illa formula vulgatissima, primo ab vrbe, ad primum ab vrbe lapidem, & similia.

Locis autem vliginosis, ac depressis, addebant terræ aggerem, super quem lapideā crustam insternerent, eoq; factum, vt aliquando ipsa publica via, ac militaris, agger publicus diceretur, præcipue à scriptoribus Gallis, qualis Appollinaris est Sidonius, qui in propemptico ad libellum dixit:

*Antiquus tibi nec teratur agger,
Cuius per spatium, satis vetustis
Nomen Casareum virescunt columnis.*

Et sæpe alias.

Virgilius etiam dixit Æneidos quinto:

Qualis sæpe via deprehensus in aggere serpens.

Sed verbi insolentiam mitigauit ac molliuit, quoniam nequaquam simpliciter, in aggere sed in aggere via dixit.

Talium viarum septem in Lusitania, atq; in Bracarum supersunt adhuc, & vna in Vettonia, altera Lusitanicæ prouincia. Verum magna ex parte adgestionibus, stratifq; vetustate corruptis, & collapsis milliariorum columnis.

Prima, cuius meminit Antoninus Pius in Itinerario, ab Olyssippone ducebat Emeritam. Cuius verba apponam aliquanto emendatius quam vulgo circumferuntur.

ITEM AB OLYSSIPONE EMERITAM

M. P. C C I I I I.

Equabona. M. P. XII.

Ceciliana. M. P. XII.

Salacia. M. P. XII.

Ad Anam flumen. M. P. LX.

Dippone M. P. XII.

Cetobrica. M. P. XII.

Malceca. M. P. XVI.

Ebora. M. P. XLIV.

Euandriana. M. P. XVII.

Emerita. M. P. IX.

Omitto oppidorum nomina, de quibus suo agetur loco. In hoc itinere in prædio, quod Pinarium vocant, Illustrissimi ducis Auiatiensis, xx. Mil. P. à Cetobriga. à Salacia vero XVI. M. P. Oppidi ruinae supersunt, & ibi cippus non inelegans.

L. ÆLIO. AVRELIO. COMMODO. IMP. ANTONINI. AVG. PII. P.

P. FILIO. COS. DESIGNATO. P. M.

D. D.

Hoc est: *Lucio Aelio Aurelio Commodo imperatori Antonini Augusti Pii patris patriæ filio consuli designato pontifici maximo dedicarunt.*

Inter Salaciam, atq; Eboram, in colle super flumen, cui Riuo Maurino nomen est, columna adhuc extat ad hunc modum inscripta.

IMP. CÆS. DIVI SEPTI... SEVERI PII ARAB. ADIAB. PARTHICI, MAX. BRIT... AÆ. F. DIVI. M. ANTON. PII GERM. SARM. NEP. DIVI ANTONINI PII PRONEP. DIVI HADR..... ABNEP. DIVI TRAIANI PARTHIC... ET DIVI NERV..... ADNEP. M. AVR. ANTONIN..... P. F. AVG. PAR. MAX. BRI.... MAX. PATER MILITVM. TRIB. POT. XX. III. COS. IIII. P. P. PROC. REST.....

Hoc est: *Imperator Caesar Diui Septimii Seueri Pii Arabici Adiabeni, Parthici Maximi filius, Diui Marci Antonini Pii Germanici Sarmatici nepos, Diui Antonini Pii pronepos, Diui Hadriani abnepos, Diui Traiani Parthici, & Diui Neruæ abnepos, Marcus Aurelius Antoninus Pius felix Augustus Parthicus, Maximus Britannicus, Maximus Germanicus, Maximus pater militum, tribunitia potestate vigesimum Imperator, tertium consul, quartum pater patriæ, Proconsul restituit.*

Ad duodecimum ab vrbe Eboram lapidem, itineris eiusdem, in prædio, quod vocant Tabularios, duæ sunt columnæ, altera omnino corrosas vetustate litteras habet, altera cū hac inscriptione mansit integrior.

IMP. CÆS. MAXIMIANO PIO. FELICI. AVG. EBORA.
M. P. XII.

Hoc est: *Imperatori Casari, Maximiano Pio, Felici Augusto Eboram millia passuum duodecim.*

Eodem itinere in veteri ædificio templum est Virgini Dei matri sacrum & magna religione cultum. *Turegiam* locum eum vocant. De quo multa in libello ad Kebedium Toletanum scripsi.

Ibi mensa marmorea est, quam sepulchro Q. Iulii Maximi Calpurnia Sabina vxor imponendam curauit. In quo sepulchro duo etiam filii eius viarum curatores fuere conditi.

3° ti. Eas habet.

D. M. S.
Q. IVL. MAXIMO. C. V. QVÆSTORI. PROVIN. SICILIÆ. TRIB. PLEB. LEG. PROV. NARBONENS. GALLIÆ PRÆT. DESIG. ANNO XLVIII CALPURNIA. SABINA. MARITO OPTIMO.

Q. IVL. CLARO. C. V. IIII. VIRO VIARVM CVRANDARVM ANNO. XXI. Q. IVL. NEPOTIANO. C. I. IIII. VIRO VIARVM CVRANDARVM. ANNO. XX. CALP. SABINA. FILIIS.

Hoc est: *Diis manibus sacrum Quinto Iulio Maximo, clarissimo viro, quaestori prouinciæ Siciliae, tribuno plebis, Legato prouinciæ Narbonensis, Galliae Praetori designato annorum quadraginta octo Calpurnia Sabina marito optimo.*

Quinto Iulio claro clarissimo viro, quartum viro viarum curandarum annorum viginti unus. Quinto Iulio Nepotiano clarissimo iuueni, quartum viro viarum curandarum annorum viginti Calpurnia Sabina filius.

In agro Stermotiensi, nō procul à pago Borbacena columnæ duæ sunt, altera collapsa, et raris omnino litteris præter primum & secundum versum.

IMP. CÆS. DIV..... RI PII FIL.....

Hoc est: *Imperatori Casari Diui Seueri Pii Filio.*

Alter stat cum inscriptione hac, quæ tamen ægre iam legitur:

IMP. CÆS. DIVI ANTONINI PII MAGNI FIL. DIVI SEPTIMI SEVERI PII NEPOTI M. AVRELIO ANTONINO P. FEL. AVG. PONT. MAX. TRIB. POT. II. COS. II. PROC. P. P. FORTISSIMO FELICISSIMO. QVE PRINCIPI..... ORA. M. P. XXII:

Hoc est: *Imperatori Cesari diui Antonini Pii Magni filio, Diui Septimii Seueri, Pii nepoti, Marco Aurelio Antonino Pio, felici Augusto Pontifici Maximo, Tribunitia potestate, secundum Consuli, secundum Proconsuli, patri patriæ, fortissimo, felicissimoq, principi Eboræ millia passuum viginti duo.*

Heluis in ædibus cuiusdam viri nobilis columnæ duæ scriptæ iacent, ex itinere eo delatæ, sed litteris tam corruptis, vt vix in quoque versu duæ aut tres appareant. Ex ea via nihil amplius vidi.

Ab vrbe autem Eboræ Pacem vsq; Iuliam, etiam apparent stratae viæ vestigia. Columnæ extant multis in locis, partim adhuc erectæ, partim collapsæ, fractæ, & terra operta.

Item super Exarramam, Murtariam, & Odiuellam fluuios pontium dirutorum hic sub-
iices, illic pilæ, pilarumque bases. Litteræ in columnis interciderunt. In vna tantum has cum diutius considerassem, ægre potui legere:

IMP. CÆS. . . . .

. . . . .

. . . . . VÆ NEP

. . . . . IANVS HADR. . . . . COS. III

. . . . .

Hoc est: *Imperatori Cesari Neruæ nepoti Traianus Hadrianus Consul tertium.*

Iter quod ab Esuri Pacē Iuliam corruptissimum Antonini itinerarium ponit, ego quinque aut sex modis intelligere, cum tentassem, nihil fere in tanta deprauatione confeci.

Quare ita vt apud illū habetur reliqui, si forte aliquando prodeat is libellus minus mendose scriptus, aut feliciora nodum explicent ingenia.

ITEM DE ESURI PACE IVLIA, M. P.

CCLVII. Sic:

Balsa M. P. XXIV.

Ossonoba M. P. XVI.

Arani M. P. LX.

Rarapia M. P. XXXV.

Eboræ M. P. XLIV.

Serpa M. P. XIII.

Fines M. P. XX.

Arucci M. P. XXV.

Pace Iulia M. P. XXX.

Et statim sequi debet alterum iter per compendium ab Esuri Pacem Iuliam, quod benesignatum est. Ita enim habet: *Item ab Esuri per compendium, Pace Iulia, mil. pass. LXVI. Sic Myrtili mil. pass. XL. Pace Iulia mil. pass. XXXVI.*

Magni quoque deprauatione vitiatu numerus est in itinere, quod à Salacia Ossonobam describit, habet enim: *A. Salacia, Ossonoba, mil. pass. XVI.* Cum sint supra CXVI.

Eodem itinere in colle sinistrorsum, iuxta semidirutum oppidum Aureolam, meta est, quæ olim terminum Eborensem à Pacensi dirimebat. De qua meta in meo ad Kebedium Toletanum libello, fatis multa. Ea autem est huiusmodi.

D. D. N. N:

ÆTERN. IMPP. C. AVRE. VALER. IO. IOVIO. DIOCLETIANO. ET M. AVR. VALERIO. ERCVLEO MAXIMIANO PIIS. FEL. SEMPER AVGG. TERMINVS INTER PACENS. ET EBORENS. CVRANTE. P. DATIANO V. P. PRÆSIDE. HH. N. M. Q. EORVM DEVOTISSIMO HEINC PACENSES

Hoc est: *Dominorum nostrorum æternitati imperatoribus Caio Aurelio Valerio Iouio Diocletiano. Et Marco Aurelio Valerio Ercoleo Maximiano Pius felicibus semper Augustis, terminus inter Pacenses, & Eborenses curante Publio Datiano viro patricio præside Hispaniarum, numini, maiestatiq; eorum deuotissimo. Hinc Pacenses, hinc Eborenses.*

Duplex inde iter Antoninus ponit ab Olysiptone Emeritam, sed vtrumque numeris corruptissimis, oppidisque aut iam non extantibus, aut diuersissime commutatis. Alterum sic:

ALIO

ALIO ITINERE AB OLYSIPPONE EMERITAM M. P. CXLV. Sic.

Aritio Pratorio. M. P. XXXVIII.

Abelceri. M. P. XXVII.

Matusaro. M. P. XXVII.

Ad septem Aras. M. P. VIII.

Budua. M. P. XII.

Plagiaria. M. P. VIII.

Emerita. M. P. XXX.

Corruptos esse numeros hinc apparet. Nam recto isthac itinere ab Olyssipone Emeritam, numeramus tres & quinquaginta leucas, eæ conficiunt ducenta duodecim millia passuum. Sic:

Ab Olyssipone Beneuetum, trajecto ad villam Francam Tago, leucæ octo. Inde Saluaterram, quæ an Aritium prætorium sit, alii expendant, leuca vna. Inde Culucci, quod an Tubucci sit, alii quoq; expendant, & inde tota via suburipontana.

Alterum per Scallabin, sic:

ITEM ALIO ITINERE AB OLYSIPPONE EMERITAM M. P. CC. XX. Sic.

Hierabriga M. P. XXX.

Scallabis M. P. XXXII.

Tubucci M. P. XXXII.

Fraxinum M. P. XXXII.

Medobriga M. P. XXX.

Ad septem Aras M. P. XIII.

Plagiaria M. P. XX.

Emerita M. P. XXX.

Huius viæ columnæ partim vetustatis iniuria diffractæ, partim Crebris ignibus adustæ tantum abrarum litterarum vestigia demonstrant, quas mihi videre contigit. Ita habent:

Iter autem a Scallabi supra Almerinum oppidum, per Alpiarsæ fluvii initia ducebatur.

Alicubi fragmenta rudia columnarum apparent, ex quibus nihil erat quod scriberem.

Postea cum quatuor collapsas inuenissem in vna earum hæc tantum potui legere:

IMP. CAES. CAIVS IVL. VER . . . . . NOB. IMPERATOR. V. TRIBVNICIAE. POTEST. COS. PRO. P. PATRIÆ. . . . .

Hoc est: *Imperator Caesar Caius, Iulius, Verus nobilis Imperator, quantum Tribunitia potestate*

Consul, Proconsul, pater patriæ.

Post mille passus columnæ tres collapsæ.

IMP. CAES.

TRAIANVS. AVG. GER. PONT. MAX. TRIB. POTESTATIS. II. RESTITVIT:

X

†

Hoc est: *Imperator Caesar Diuus Traianus Augustus, Germanicus, Pontifex Maximus, tribunitia potestatis secundum restituit undecim.*

Secunda fracta erat, & has tantum litteras habebat in fine:

RESTITVTOR VRBIS. IMP. CAESARI CLAVDIO. TACITO. PIO. F. INVICTO AVG. PONT. M. TRIB. POTESTATIS. II. COS. PRO.

Hoc est: *Imperatori Casari Claudio Tacito, Pio, felici inuicto, Augusto, Pontifici maximo, tribunitia potestatis, secundum Consuli Proconsuli.*

Post mille passus, tres columnæ, duæ collapsæ abrafis vetustate literis, vna erecta, quæ sic habet:

IMP. CAESARI M. CLAVDIO TACITO PIO. F. INVICTO AVG.
PONTIF. M. TRIB. POTESTATIS. II. COS. P. P.

Hoc est: Imperatori Caesari M. Claudio, Tacito Pio Felici inuicto Augusto, Pontifici maximo, tribunitia potestatis secundum Consuli, patri patrie.
Post mille passus duæ collapsæ in fine vnius hæ tantum legi possunt:

COS.
III. PROCOS REFECIT.

Post mille passus, iuxta diuersorium, quod vocant *Mestas*, quatuor sunt columnæ collapsæ, tres corruptas habent inscriptiones: In vna sic legitur:

IMP. CAES. CAIVS IVLIVS VERVS MAXIMINVS PIVS. FELIX. INVICTVS. AVG. PONT. MAX. PATER PATRIAE. TRIBVNICIAE POTESTATIS. TER COS. GERMANICVS MAX. DACICVS MAX. SARMATICVS MAX. ET C. IVLIVS VERVS MAXIMVS NOBILISSI. CAESAR. PRINCEPS IVENTVTIS. GERMANICVS MAX. DACICVS MAX. SARMATICVS MAX. IMP. CAESARIS. CAI IVLI VERI MAXIMINI. PII. FEL. AVG. GERMANICI. MAX. DACICI. MAX. SARMATI. MAX. FORTISSIMI. CAESARIS FILIVS. IIII.

Hoc est: Imperator Caesar Caius Iulius Verus Maximinus Pius, Felix, inuictus, Augustus, Pontifex Maximus, pater patrie, tribunitia potestatis, ter Consul, Germanicus Maximus, Dacicus Maximus, Sarmaticus Maximus, & Caius Iulius Verus Maximus nobilissimus Caesar princeps iuventutis, Germanicus Maximus, Dacicus Maximus, Sarmaticus Maximus Imperatoris Caesaris Caii Iulii Veri Maximini, Pii Felicis Augusti, Germanici Maximi, Dacici Maximi, Sarmatici Maximi fortissimi Caesaris filius quatuor.

FINIS LIBRI TERTII.

L. ANDR. RESENDII
DE
ANTIQVITATIBVS LV-⁴⁰
SITANIAE
LIBER QVARTVS.

VERBES nunc aggrediar, non minimam intentionis meæ partem. Quærum pleræq; etiam Romanis temporib. prisca nomina amiserunt. Multas nominat Liuius à vetustioribus acceptas, aut nullo nunc modo, aut ægre intellectas, quoniã iis alia Romani postea vocabula imposuerunt. Incipiamus ab illa parte Bæticæ, quæ modo appendix est Lusitanix, in qua Oliuentiam Mauranum, Mauram, Serpam, Mortiganum, ac Noudarem esse primo libro commemorauimus. Ac de Oliuentia vrbe nihil quod ad antiquitatem faciat, adhuc habeo, nisi cippi ibi inuenti inscriptionem ad me illinc missam.

D M S.

C. ANTESTIVS CALVVS. C. ANTESTIVS PROCVLVS. H. SS. CORNELIA TER-
TVLLA. VIRO ET FILIO. DE. S. P. F. C.

Hoc est: *Diis manibus sacrum. Caius Antestius Caluus, Caius Antestius Proculus hic sit sunt. Cornelia Tertulla viro & filio de sua pecunia fieri curauit.*

De Maurano æque nihil.

DE MAURA.

Mauram insigne oppidum. Nouum fuisse Arucci, ex cippo istiusmodi, quem ibilegi persuasum habeo.

IVLIAE. AGRIPPINAE CAESARIS. AVG. GERMANICI . . . . MA-
TRI. AVG. NOVA CIVITAS ARVCCITANA.

Hoc est: *Julia Agrippina Caesaris Augusti Germanici matri Augusta noua ciuitas Aruccitana.* Nouum autem Arucci dici puto, quoniam adhuc super est Arucci vetus, nomenque retinet. Vulgo enim *Arouche* dicitur, proferturque plane Græce vt à Ptolemæo vocatur. Parum tamen iam frequens est Arucci vetus.

Accommodant Maurense nouo nomini, haud scio an fabulam appellem. Fuisse Maurum Regulum quendam tractus illius dominum, qui cum de finibus cum altero potentiore bellum gereret, atque in prælio cecidisset, eiusque vxorem forma luculenta mulierem sæpe victor interpellasset, additis nisi acquiesceret minis, illam contumaci odio interfectoris postulata respuisse. Cumque Arucci veteri, propter hostis vicinitatem diffideret, migrasse ad nouam ciuitatem Aruccitanam, vt tutiorem situ, ita bonitate vberioris agri magis accommodam. Cumque ab indigenis Maura ex Arucci vulgo appellaretur, factum esse, vt etiam ipsa vrbs Maura exinde nominata sit.

In territorio quoque oppidi eiusdem multa antiquitatis supersunt vestigia. Inter Mauram, atque Ficalium semidirutum oppidum, ad pagum, quem vocant Vallemuargi, in fano antiqui ruinis, vbi sacellum Michaeli sacrum posteri meliori religione extruxerunt, quattuor cippos fractos, ex eisque vetustate litteris deformatos inueni. Vnus qui reliquus integer est, fideliter à me descriptus ita habet:

DIS. MAN

IBVS. AVRIILIAI. M. F. GALLAI. A. NNO. XII.

H. S. E. S. T. T. L.

Hoc est: *Diis Manibus Aureliae Marci filia Galla annorum duodecim, hic sita est, sit tibi terra leuis.*

Et ne quis forte miretur inusitatam scripturae rationem, AVRELIAI. GALLAI. pro AVRELIAE Galla. Sciat in Epigrammatis quoque antiquae vrbs pagina 149. legi,

M. PONTIVS HEDISTVS. DAENI COIVGI BIINI MIIRIINTI

FIICI VIXIT. MIICVM ANNIS TRIBVS.

Pro eo quod esse deberet: *M. Pontius Hedistus Daeni coniugi bene merenti feci. Vixit mecum annis tribus.* Et annotauit corrector, alibi etiam duo II pro E posita se inuenisse.

Ficalii quoque cippus hic est:

D. M. S.

VLP. M. F. MARCELLA ANNORVM LIII.

H. S. E. T. T. L.

Hoc est: *Diis manibus sacrum. Vlpia Marci filia Marcella annorum quinquaginta trium hic sita est, sit tibi terra leuis.*

Ad pagum Callæcum inter Ficalium, & Arucci vetus in fano S. Mametis cippus:

D. M. S.

VIBIA. CRISPIA . . . . RVFINI. ARABRICENSIS ANNOR. LXVII.

H. S. E. S. T. T. L.

Hoc est: *Diis Manibus sacrum. Vibia Crispia Rufini Arabricensis, annorum sexaginta septem, hic sita est, sit tibi terra leuis.*

Tomus II.

LIII 2

Insigne quoque oppidum Serda non multum mihi negotii exhibuit. Nomen enim illud usque ex antiquo retinet, ut apud Antonium in itineralio est, & in cippo iuxta oppidum reperto:

D. M. S.

FABIA. PRISCA SERPENSIS. C. R. ANN. XX. H. S. E. S. T. T.
L. C. GEMINIVS. PRIS CVS. PATER. ET FABIA CADILLA MA-
TER. POSVERVNT.

Hoc est: *Dius manibus sacrum: Fabia Prisca Serpensis ciuis Romana annorum viginti, hic sita est, sit tibi terra, lenis, Caius Geminus Priscus pater, & Fabia Cadilla mater posuerunt.*

LVSTITANIAE ALGARBIVM.

TRansgrediamur nunc Anam, & Lusitaniae vrbes, de quibus, vel indubitato constabit, vel certe probabili coniectura antiquitatum studiosis explicemus. *At Lusitania, inquit Pomponius, qua mare Atlanticum spectat, primum ingenti impetu in altum abis, deinde resistit, ac se magis etiam, quam Baetica abducit. Qua prominet bis in semet recepto mari, in tria promontoria dispergitur, Ana proximum quia lata sede procurrens, paulatim se ac sua latera fastigiatur, Cuneus ager dicitur, sequens Sacrum vocant Magnum, quod vltierius est.*

Aduertant lectores promontoria hic non vocari ipsa tantum terrae acumina, quae mari imminet, sed totos late etiam tractus, qui tandem acumine in mare definunt. Ita Liuius Decadis tertiae libro primo: *pregressus signa Hannibal in promontorio quodam.* patet hoc ex ipsa Pomponii descriptione. *Quia lata sede procurrens paulatim se ac sua latera fastigiatur, Cuneus ager dicitur,* videlicet ad similitudinem cunei, quo ligna sciunduntur: Graeci *Sphina* vocarunt promontorium hoc, Latini *Cuneum*. Nostra aetas sanctae Mariae caput appellat, sicut & sequens, quod Sacrum dicebatur sancti Vincentii caput vulgo dicitur. Prisci tamen nominis vestigium ibi in oppido Sacris adhuc perseverat. Promontorium vtrumque Strabo Celticis, ac Lusitanorum plerosque habitare dixit. Ptolemæus etiam Turdetanos adiungit: sicut latius à nobis pro Pacensi colonia disputatum est. Nos Algarbii regnum vocamus à Mauris, cum id tenere indito vocabulo. In cuneo vero hoc, Myrtilis, Ossonoba, atque Balsa oppidorum meminit Pomponius.

DE MYRTILI.

MYrtilis, quam Mertolam appellamus, Anæ fluuio est imposta, multis antiquitatum monumentis plena, cippis; columnis, statuis, quibus tam Gothi, quam Mauri, ad reficiendos muros pro cæmentis abutebantur, ut erant, & hi, & illi ingenio plane barbaro. Octo, vel decem statuas annis ab hinc aliquot terra effossas Myrtilentes homines inde tollere permiserunt affabre insculptas, sed sine capitibus. Arbitrantur capita fuisse aenea & infutita, atque ideo à corporibus in alium usum euulsa.

Abest à pace Iulia iustis xxxvi. passuum millibus hoc est, nostratibus nouem leucis quod Antoninus in itineralio dixit. Myrtilin Plinius, sicut & Eboram, & Salaciam veteris Latii municipium fuisse scriptum reliquit, Ptolemæus Iuliae cognomen illi tribuit.

DE BALSAM.

Olim vocatam *Balsam* eam esse coniecimus, quae nostro tempore *Tauilla* nominatur maxima Algarbii ciuitas. Eius praeter Pomponium, meminere Plinius, Ptolemæus, & in itineralio Antoninus,

DE OSSONOBAM.

Ossonoba vero diruta praene est, cuius priscæ nobilitatis nonnulla adhuc extant vestigia, passimque per viciniam, praecipue in muris Phari propinqua ciuitatis, magisque littoralis. Hæc vrbs sedes fuit Episcopalis, ut liquet ex conciliis, in quibus Ossonobensis Episcopus subscripsit. Nomen Maurorum temporibus paululum inuersum est. Rasis Maurus Exubonam eam vocat, ingenito linguæ Punicæ vitio. Cuius de ea testimonium, ad verbum sed ad sensum istiusmodi est:

Exubana

*Exubana solo fertili, ac frumentario sita est, plano, & fructiferis arboribus consito. Habet etiam pineta, & montes ad alenda pecora maxime accommodatos, hortos quoque irriguos multos, quoniam fontibus, ac fluentis abundat, electrum producit optimum; mari vicina est, ubi aliquot sunt insulae paruae, cymbis, ac nauticulis ad usum, & inuentiones opportuna. Ciuitas inter eadem magnitudine pares de melioribus totius est orbis. Sub iure, ac dominio suo habet oppida nonnulla, e quibus Siluis est sita super aetuarium, quod a mari egressum paruo fluuio commiscetur. Haecenus ille. Fortunae vicissitudine facta, Siluis pontificio exornata est, Ossonoba vero in vicum redacta de cuius quoque ruinis, proxima Pharus nobilitatur, & crescit. Nec ipsum nomen iniuriae non patuit. ex Ossonoba in Exubanam transit, & cum iam prope non sit, *Estoi* nuncupatur. Phari in muro inter propugnaculum nouum, & alterum a Roderico Barreto extractum, cippus est:*

IMP. CAES. P. LICINIO VALERIANO. P. F. AVG. PONT.
MAX. P. P. TR. POT. III. COS. RESP. OSSON. EX DE-
CRETO ORD. DEVOT. . . . . NVMINI MAIESTAT. IS.
EIVS. D. D.

Hoc est: *Imperatori Caesari Publico Licinio Pio, Felici, Augusto, Pontifici maximo patri patrie tribunitia potestate tertium Consuli, Respublica Ossonobensis ex decreto ordinis deuotissima numini maiestatis eius dedicauit.*

In quadam turri ex parte maris cippus:

D. M. S.
CATVRISAE. PRIMAE CONIUGI PISSIMAE QVAE. VIXIT.
ANN. XXV. M. VIII. L. CALP. THEODORVS. MARIT.

Hoc est: *Diis manibus sacrum. Caturise piissima, quae vixit annos viginti quinq, menses octo, Lucius Calpurnius Theodorus maritus.*

Inter Pharum, & Tauillam in turri, quam vocant marini cippus:

D. M. S.
C. ANNIVS ROMVLVS ANNORVM XXVIII.
H. S. E. S. T. T. L.

Hoc est: *Diis Manibus sacrum. Caius Annivus Romulus annorum viginti octo hic situs est, sit tibi terra leuis.*

Phari ad portam maris, cippus:

M. CORNELIVS ERIDIMVS. C. IVNIVS. RECEPTVS. OB HO-
NOREM. IIIIII. VIR. D. S. P.
D. D.

Hoc est: *Marcus Cornelius Eridimus, Caius Iunivus receptus ob honorem Seniratus de sua pecunia dedicarunt.*

Sequitur promontorium Sacrum, ita vocatum propter Herculis templum, & quia religio indigenis erat, locum nocturnis inambulare temporibus, quod eum tunc ab diis possideri fabularentur, ut initio tertii libri Strabo scriptum reliquit.

Promontorium ipsum duobus cornibus in altum se precipitat, effecto inter vtrumque modico sinu, cuius est ambitus quinque fere milliam. In sinistro cornu Sacris oppidum est, quod adhuc promontorii nomen refert. In dextro nobile sancti Martyris, ac Leuitae Vincentii templum, cuius corpus, quoniam pacto ex Valentia delatum eo sit, tyrannidem exercente in Sanctorum reliquias Abderramene, cum in meo de eodem Sancto poemate, tum in libello ad Kebedium Toletanum, late explicauit. Veteres Geographi, urbium huius tractus, nequaquam mentionem faciunt. Vntis Pomponius, utpote Beticus, & non longo interuallo diffitus, Lacobrigae, ac portus Hannibalis maritimarum ciuitatum meminit: *In sacro*, inquit, *Lacobriga, & portus Hannibalis.*

DE LACOB R I G A.

Lacobrigam mutilato, atque nonnihil deflexo nomine *Lagos* appellat vulgus, nobilissimum nostro ævo, frequensque oppidum ac nuper à Sebastiano Rege in ciuitatis titulum, & honorem euectum, sicut & Pharo ab Ioanne tertio Sebastiani auo.

Legi ante multos iam annos in Agelariis Baptistæ Mantuani, qui me puero per omnium ora volitabat, magnum de Lacobriga testimonium.

Dicitur Ardiburi posuisse Lacobriga septem

Victori toties statuas totiesq; per illum

Eruta Vandalicis bello insurgente procellis.

Quod nescio vnde fuerit mutuatus, cuius poetæ, quoniam multum iam famâ refrixit, cetera, quæ ad Lacobrigam attinent, videre poterunt, si velint, quorum in manus liberis deuenerit.

DE P O R T V H A N N I B A L I S.

De portu Hannibalis dubitanti, duo se ostia obiiciebant; alterum ad Villam nouam cognomine Portimanam, eius fluuii, qui urbem Siluin, ad quam Ossonobense pontificium translatum est, præterfluens in mare delabitur. Alterum ad Alborem oppidum non obscurum, vtrumque in sinu magnarum, multarumque nauium capaci. Sed quarum interius per ostia ingressus, non nisi æstu accedente fiat. Facilius Villa nouanus recto cursu, paulo Alboritanus difficilius, propter flexus varios & in modum Syrtis obstruentes ostium arenas. Verum vbi penetrarint pandente se æstuario, commodissima statio est nauigiorum. Parua insula intus est situ editior, in summo plana in qua olim oppidum fuit. Superfunt vndique muri à fundamentis vsque ad mediam altitudinem cæmentitii, in superioribus formacei Punico opere. Summa planities, rudibus, parietinis, fractis testis, regulisque tota plena, ædificiorum monstrat ruinas. Hoc nimia Verustate extincto, Alborem nostri maiores ibi iuxta intima æstuarii ora construxerunt. Hunc fuisse Hannibalis vocatum Portum potius arbitramur, quam Villam nouam, oppidum reuera nouum, propter loci situm, vnde defendi naues egregie poterant, & aditu arceri hostes, quod à peritissimo bellæ rei duce conueniebat prouideri. Quando autem oppidum hoc Hannibal condiderit, pro comperto ego asserere nequaquam audeo. In Lusitania fuisse Hannibalem, tertio volumine ostensum à me est.

Potuit quoque ex Gadibus, cum vota Herculi exsoluisset, nouisque se obligasset. Quod primo tertie decadis libro scribit Lilius, ad promontorium hoc Hannibalem accedere propter dicatum Herculi templum, & dissipatam de diis locum tenentibus famam. Sicut Strabone referente paulo ante narrauimus, maxime inuitante maritima tractus illius amœnitate, & ad resgerendas opportunitate.

DE M E D O B R I G A.

Asacro promontorio vsque ad Callipodis fluuii egressum, hoc est ad sinum Salaciensem, multa sane sunt oppida, neque contemnenda, sed quorum mentionem veteres non fecerunt. Plinius Merobrigæ meminit, ac mirum est Cetobrigam omisisse in ora positam, cum Salaciam multo interius locatam non præterierit neque Merobrigam, sex fere millibus passuum ab littore separatam. Verba illius sunt: *Oppida memorabilia à Tago in ora, Olyssippo, equarum è Fauonio vento conceptu nobile, Salacia cognominata vrbs imperatoria, Merobriga promontorium sacrum, & alterum Cuneus.*

Interiit autem Merobriga, in cuius locum successit iuxta oppidum S. Iacobus cognomine Cacem oppidum in excelso colle positum. De quo postea. Muri cum turribus, alibi integri, alibi vero semidiruti, aquæ ductus, pons in intermedia valle, & quadrato lapide perennis fons, antiquæ me ciuitatis admonuerunt.

Habeo etiam ex ære Cyprio Vulcani paruum simulaerum ibi repertum, & elegans æneum candelabrum. Templum ibi est sancto Blasio dicatum, & super aram lapideam.

Mensa cum hac inscriptione:

G. CONCILICO. FVSCO PATRI EX TEST. COCILICI A PASTOS

Hoc est: *Gaio Cocilio Fusco patri ex testamento Cocilicia Pastos.*

In femicolis

In semicollapsa turri cippus.

C. NVMISIO. C. F. FVSCO. VI. VIRO. SEN. TATI
NIA. Q. F. FVLVIANILLA VCSOR PERMITTENTE.
ORD. MEROBRIG.

Hoc est: *Cais Numisio Cais filio Fusco, Sextum viro Senatim Quinti filia, Fulvianilla vxor permittente ordine Mirobrigenfi.*

SANCTVS IACOBVS DE CACEM.

DIXI successisse Merobrigæ oppidum sanctum Iacobum in excellenti colle, qui maris prospectum aperit, nec à Merobriga distat ducentis integris passibus.

Loco dominabatur Cacem tyrannus Maurus, cum à Christianis receptum oppidum est. Causam nomini dedit Apostoli Iacobi marmorea sub terra effigies, eo loci re-
perta, quæ nunc quoque religiose ibi colitur. Factumque est nomen à Sancti effigie, cognomen autem à regulo, sub cuius fuerat potestate. Expugnationem referunt oppidani ad heroidem Batazam, cuius quia semisepultra fama est, non ab re fuerit, operæ pauxillum impendere. Viam nobis aperuerit Hieronymus Zurita Cæsaraugustanus, vir doctus, & historiæ diligens scriptor. Sed quia Ioannem Batazen cum Ioanne Comneno, quem Caloianem quidam appellant, Manuelis Comneni patre, confundere videtur ex Nicæta Choniata Græco auctore, qui ea tempestate fuit, & ex Baptista Egnatio rem ipsam petamus.

Græciæ imperator Alexius Angelus cum duas haberet filias adulescentulas ac viduas, & eas ob adulescentiam & formam, vt ait Nicæta, secundas nuptias desiderate videret, Irenen Alexio Palæologo, Annam Theodoro Lascari, adulescenti animoso & bellicosissimo despondit, dotisque nomine, inquit Egnatius, imperii titulos genero tribuit. Et quidem Lascaris, depulso & profligato Manuele Maurozome rubro calceo induto, ab omnibus Orientalibus urbibus imperator consalutatus est, vt testatur Nicæta. Ceterum ex vxore mascula illi proles nulla fuit, femina tantum Irene.

Hanc Ioanni Diplobatazio in matrimonium iunxit, imperiumque illi per manus tradidit. Ita Egnatius. Sed quem Ioannem Diplobatazium ipse vocat, Ioannem Batazem appellant alii, & quidem Græci, inter quos Nicephorus Callistus, & Batazem tam Zonaras quam Nicæta sæpe nominant. Ioannes itaque Batazes filium Theodorum Lascarem minorem successorem reliquit. Qui moriens Ioannem filium, & filiam Lascaram Michaeli Palæologo tutorio nomine commendauit. Verum Palæologus, interfecto puero, per summum scelus, sibi imperium vendicauit.

Redeamus modo ad Zuritam in Aragonicis libro quinto capite vltimo. Lascara puella verita, ne & ipsa in tyranni sæuitiam incurreret, Ligurum mercatorum auxilio Genuam venit. Nupsitque in Liguria Wilelmo comiti, Entemelii, vel, vt vulgo dicitur, Viginimilii, peperitque ex eo filium Ioannem Lascarem, & tres filias. Mortuo marito, filium Genuæ reliquit, qui patri in Entemelii ditione successit. Ipsa filias secum ducens, ad Petrum Aragoniæ regem, cuius ingens erat fama, se contulit, si forte dignaretur auxilium ferre, ad recuperandum paternum imperium sibi per tyrannidem ereptum. Suscepit illam rex nobilis honorificentissime, & in Valentia regno retinuit. Filiarumque maximam Iolanthæ ex Græcia cognominatâ, vxorẽ dedit Petro Baroni Aierbæ, regis Iacobi nepoti. Secundam Beatricẽ ex Græcia vocatam prætermitto huic operi non necessariam, Bataza quoque ex Græcia, in matrimonio non diu fuit, peperitque filiam, cui sui nomen imposuit. Hanc Iolanthæ matertera, vbi per ætatem licuit, nuptui collocandam curauit.

Interea cum Isabella Petri regis filia nupsisset Dionysio Lusitaniæ regi Bataza iam vidua, propter morum, & vitæ probitatem, vna etiã venit, fuitque in Lusitania, quo ad Constantiam ipsius Dionysii, & Isabellæ filiam, Ferdinandus Castellæ duxit in matrimonium. Tunc quoque Bataza spectatæ virtutis matrona, nouam nuptam comitata est, tamquam moderatrix eius adolescentiæ. Quæ cum partu edidisset Alfonso postea regem, non diu superstiti marito, regis filii cum Bataza nutritionem sedulo curabat. Sed subducto a materna cura infante auix consilio, quæ ad suam potestatem transferre illum maluit, Regina mater & recenti viduitate mœsta, & præcipue nutriendi filii solatio destituta, in superalidæ familiæ impar, quod per anguste admodumq; tenuiter, nec pro regia dignitate, sumptus suppeditaretur, ex dolore morbũ incurrit, decessitq; in oppido sancto Facudo. Et cuius suppellex, mundusq; muliebris ad satisfaciendũ alumnis minime sufficeret, testamento a

Dionysio patre, atq; Isabella matre petiit, vt quod illi deerat, ipsi supplerent. Bataza autem, cum se inuidiosam ex præterita potentia indies persentiret, re cum suis communicata, nauem adornari præcepit, beneq; tam ex suis copiis, quam sororum auxilio instructam conscendens per mediterraneum mare exiit, ac circumitis Gadibus, & sacro promontorio, ad flexum, vbi oppidum Sinis est, extensionem fecit. Conuenerunt ad illam Christiani multi, & ex sacra spathophorum militia equites non pauci, qui vicina loca tenebant, atque ad non spernendas copias aucti, Cacem regulum oppido exuerunt. Extructoq; templo Bataza bonam ligni sanctæ crucis partem, quam à Lascara matre Constantinopoli delatam acceperat, in quadam templi pila conclusit. Quæ diu ignorata latuit, donec miraculo fuit prodita. Ob hoc solenne ibi est, dominicis, ac celebrioribus diebus, cum post sacrificii E-¹⁰ uangelium populum sacerdos alloquitur, etiam adhortari, vt precentur Deum pro Bataza Lascara, Græciæ Imperatoris nepte. Relicto in potestate Christianorum oppido, venerabilis matrona Conimbricam se contulit, adhuc illa tempestate urbem regiam. Vbi facultates opesque suas iis, qui sibi inseruierant, distribuens, pauperum nequaquam immemor. Ecclesiam cathedralem donariis multis ac prædiis locupletauit. Sepulta ibi est in lapide, nec operoso monumento, in inscriptione simplici.

HEIC SITA EST BATAZA IMPERATORIS GRAECIAE
NEPTIS.

D E C E T O B R I G A.

Cetobriga, quæ Ptolemæo *Cetobrix* appellatur in ora & ostio sinus Salaciensis quondam cœstitit, vrbis tenue vestigium modo est, arenis obruta, nisi qua irrumpentis maris violentia, sub aqua nonnunquam, nonnunquam vero à tumultu in tumulum in arenas radentibus ventis, deteguntur ædificia. Causa nominis à Cætis, & Briga orta est. Briga siquidẽ veteris Hispanorũ lingua vrbẽ significat, vt Arabriga, Conimbrica, Cetobriga, Lacobriga, & multæ aliæ. Prima vero cõpositi nominis pars, à Cætis est facta. Cete magnos pisces, vt thynnos, omissis marinis belluis significare, & qui pisces eos saliant, cõdiunt, ac vèdunt, cetarios appellari notum est, lacus autẽ in quibus saliantur cetariæ & cetaria dicuntur, vnde Horatius:

Plures adnabunt thynni, & cetaria crescent.

Quoniam vero in vrbe hac, de qua nobis sermo est, celebris erat piscatio, & falsura talium piscium, sicut etiã nunc Cecimbrigæ, quod oppidum è regione est in extimo fere Barbarii promontorii littore, Cæto brigã vocata ciuitas est. Durant adhuc in Cæto brigensi littore ipsa cetaria, signino opere antiquitus fabricata. In medio obrutæ arenis ciuitatis fanum peruetus est, quod instauratum virgini Christi matri sacrauit Christiana religio. Ad cuius ingressum, supra portam, arietis caput visitur contortis cornibus, factum ex marmore, & quidem elegantissime. Neq; dissentaneum est fanum id, atq; simulacrum Iouis Ammonis olim fuisse, contra frequentes arenarum turbines, ab ethnicis ibi culti. Statua quoque marmorea stolata illinc Neocetobrigam delata est, absque tamen capite. Inscriptio quoque hæc in quadrato iaspidis albi lapide, in parthenone virginum sancti Domini-²⁰ ci institutum profitentium Neocetobrigæ extat.

L. IVLIVS. L ET. T. LIB. VALENS. ANNOR. XXV.

H. S. E. S. T. T. L.

COPIRVS. FRATRI.

Hoc est: *Lucius Iulius Lucii & Titi libertus, Valens annorum viginti quinq;.* Hic situs est. *Sic tibi terra leuis Copirus fratri.*

Antiquitus Cetobriga ab Occidente Eborensem Episcopatum terminabat, Ex Bambæ⁵⁰ optimi regis diuisione, qui finium cathedralium ecclesiarum terminatione Episcoporum lites voluit dirimere. *Episcopatus*, inquit ille, *Eborensis habeat à Cetobriga vsq; ad Petram, & à Rutella vsque Paratam.* Nostris quoque temporibus, Eborensis diocesis finis, Cetobriga vetus est. Corrupti cœpit nomen in Cetobram, quam postea, multo corruptius vulgus ineruditum Troiam fecit.

D E N E O C E T O B R I G A.

POst dirutam Cetobrigam, mutata colonia est, ad alteram sinus oram Septentrio-
nem

nem versus, ab hinc anno: circiter quadringentos quinquaginta, conuenientibus eo loci piscatoribus, tantaq; & ibi & Cecimbrigæ, sitæ, vti dixi, in extimo fere Barbarii promontorii litore, nobilium piscium captura est, cum mare piscosissimum sit, vt etiam ex intima Hispania plenis viis confluant mercatores. Accedit ingens candidissimi salis copia, propter salinarum toto sinu multitudinem. Cuius gratia, externarum quoque nauium magnus semper numerus aut exit, aut ingreditur. Commercio itaque tam inuectionum factum insigne oppidum est, opulentissimumque adeo vt magnarum urbium nequaquam inuideat claritati. Vocata quoque Cetobriga posterior hæc colonia est, retento prisco nomine, & vulgo Cetobra. Indies autem vergente corruptione, Cetobala. Florianus Campanensis in commentitiis suis originibus, à Cetobala corrupto nomine, cæterum Tubalis confinxit, originemque oppidi vsque à Tubala fabulatur. Ego Neocetobrigam soleo nominare distinctionis gratia, liberum cuique est alterutro vti, siue enim Cetobrigam, siue Neocetobrigam dixerit, erudite loquetur.

DE PACE IVLIA SIVE AVGVSTA.

Dicta ora est, ab exitu Anæ vsque ad Salaciensem sinum. Quem prius quam transgrediamur, redire ad continentem oportet, per ciuitates, non quidem omnes. Neque enim omnes recensere propositum mihi est, sed eas, quæ vel à veteribus auctoribus nominatæ sunt, vel quæ inscriptionum vetustarum beneficio, aut maxime insigni quopiam facto, nomina sibi suo merito prodiderunt. Idque semel hoc loco præfatum esse me, candidi lectores meminerint. Ceterum Pacem Iuliam, siue Augustâ descripturus modo eram, nisi satis superque id fecissem, in bene longa ad Valsæum epistola, pro Pacensi colonia & in libello ad Franciscum Nonium, & aliis non paucis scriptorum meorum locis. Si quidem ostendi eam esse, quæ vulgo Bexa dicatur, corrupto à Mauris nomine, sitam vero in Celticis Lusitaniæ populis, iuxta Strabonem, vel in confinio Celticorum, Turdetanorumq; iuxta Ptolemæum Coloniam fuisse, & secundum Lusitaniæ conuentum, & quæ pactæ ab ea pontificatus dignitas translata Badiosam sit, prolixè etiam exposui. Ante vniuersalem Hispaniæ cladem, floruit in hac vrbe Apringius Episcopus scriptor eruditus, cuius in Apocalypsin interpretationem veteribus omnibus præfert Isidorus. Floruit etiâ Isidorus Pacensis cognominatus, cuius opuscula horrido parumq; culto sermone, eaq; imperfecta, & mēdis senticosissimis scatentia circumferuntur. Floruere quoq; iuuenis Sisenandus martyrio Cordubæ coronatus, & Tyberinus presbyter. Extant ibi complura Romanorum monumenta, ex quibus aliquot adscribam, quæ per muros ipsius ciuitatis dispersa visuntur.

Ad portam Maurensis, versus nouam.

C. IVLIVS. C. F. . . . . II VIR BIS PRA . . . . VTRIQVE
SEN.

Hoc est: *Caius Iulius Caii filius, Duumuir.*

Postea fragmentum in muro:

EQVIT. PRAEF. FABRVM.

Hoc est: *Equiti præfecto fabrum.*

Cippus semifractus:

M. AVRELIO. C. F. GAL. II VIR. FLAMINI CAESARIS. AVG.
PRAEFEC. FABR.

D. D.

Hoc est: *Marco Aurelio Caii filio Galerio Duumuiro Flamini Tiberii Caesaris Augusti præfecto fabrum Decreto Decurionum, vel dedicarunt.*

Ad Portam Myrtilensem:

Q. PETITIO. T. F.

RVFO. MATER. FILIO:

Hoc est: *Quinto Petio Titi filio Ruso mater filio.*

Fragmentum, vltra portam Maurensem, littera beffali. Desiderantur lapides in vtroque capite:

CVRIAE. PONT FLAM. PACIS IVLIAEVE. FLAMI. . . .

Hoc est: *Curiae Pontifices, Flamines Pacis Iulia.*

Extra Muros.

D. M. S.

HEL. AERIANVS. ANNORVM XII

H. S. E. S. T. T. L.

Hoc est: *Diis Manibus sacrum Helius Arianus annorum duodecim, hic situs est, sit tibi terra leuis.*

In quodam horto:

C. IVLIO L. F. GAL. AVITO FRATRIVS. SABINVS.

Hoc est: *Caio Iulio Lucii filio Galeria avito fratri Sabinus.*

In gradibus summi templi:

PAX. IULL.

Q. PETRON.

Hoc est: *Pax Iulia Quinto Petronio.*

Ad Sanctum Saluatorem:

D. M. S.

IUL. PATERNA. ANN. XV. IVLIA TERSPICORE LIBERTAE OBSEQUENTISSIMAE

H. S. E. S. T. T. L.

Hoc est: *Diis Manibus sacrum. Iulia Paterna, annorum quindecim Iulia Terspicore liberta obsequentissima, hic sita est. Sit tibi terra leuis. Errore sculptoris positum est Terspicore pro Terspicore, sed ego mutare nolui.*

In foro Cippus:

L. AELIO AVRELIO COMMODO IMP. CAES. AELI. HADRIANI ANTONINI. AVG. PII P. P. FILIO COL. PAX. IVLIA

D. D.

Q. PETRONIO MATERNO C. IVLIO IVLIANO II VIR.

Hoc est: *Lucio Aelio Aurelio Commodo Imperatoris, Caesaris Aelii, Adriani, Antonini, Augusti, Pii Patris patriae filio Colonia Pax Iulia dedicavit. Quinto Petronio Materno, Caio Iulio Iuliano Duumviris.*

In cochlea summi templi:

A * ω

SEVERVS PRESBIT. FAMVLVS CHRISTI VIXIT ANN. LV REQUIEVIT I N. PACE DOMINI XI. KAL. NOVEMBRIS. ERA DCXXII.

Hoc est: *Alpha, & omega. Seuerus presbyter famulus Christi vixit annos quinquaginta quinque, requieuit in pace Domini undecimo Kalendas Nouembris era sexcentesima vigesima secunda.*

In agro

in agro quattuor mil. pass. ab vrbe. Represam prædium vocant.

MERCATOR. ANN. XXXII. VXOR MARITO MERENTI POSVIT.

Hoc est: *Diis manibus sacrum. Mercator annorum triginta duorum vxor marito merenti posuit. Hic situs est, sibi tibi terra leuis.*

10 Sunt in ea vrbe fragmenta alia, sed minutiora Caput imaginis Vespasiani, taurorum capita decem, aquæ ductus alicubi sub terra integer, alibi contractus, murorum portæ tres adhuc Romana architectura.

Inuentus marmoreus lapis duorum cubitorum, in quo erant vir & puella equestri cursu certantes, mirabili elegancia.

DE ORICHIENTSI AGRO.

Orichienfis ager, Turdetanis ac Celticis iunctus, regionem parua efficit, octo vel ad summum decem oppidorum præter vicos ignobiles. Nomen accepit ab Orichio regionis nobiliori oppido, & quia cæpestris ager est, frumentarius, ac pascuus, vulgo campus Orichienfis nominatur.

Non piger eius meminisse, propter regni nostri illic cœptam originem. Quam vt paulo altius reperam, ab æquis lectoribus condonari mihi postulo.

Magnus Alfonsus Hispaniæ rex qui Toletum expugnauit, & Imperator est appellatus ex diuersis vxoribus tres filias habuit, Eluiriam, Therasiam, atque Orracam. Et quidem Eluiriam ac Therasiam, Rodericus Toletanus, parum Lusitanis æquus, quique illi ad hæferunt, ex concubina Simena Munione natus, vt aiunt. Verum apud me chronicon Hispanica vetusta lingua habeo, factum septuaginta annos antè Rodericum, in quo eadem Simena minime concubina, sed iusta vxor & Regina diserte perhibetur. De qua re ad Ioannem Barrum scripsi, & quidem prolixè.

Ad Alfonsum igitur imperatorem, in asserenda Hispania laborantem, conueniebant magni viri, militia sua Christiano deuotentes. Inter quos emicuere Raimundus comes sancti Aegidii, & Henricus Lotharingiæ comes, ex Germana Raimundi natus, quem illa Vngariæ regi, cui nupta erat, secundo edidit partu. Hos vt talium necessitudine artius se muniret, Alfonsus filiarum connubiis sibi deuinciendos existimauit. Eluiriam igitur comiti sancti Aegidii, Therasiam Henrico Lotharingiæ comiti, Orracam vero trium, vt alii scribunt, maximam, vt alii autem placet, minimam, atque post Simenam defunctam, ex Constantia vxore natam, Raimundo comiti siue Burgundiæ, siue Tolosæ (neque enim inter ipsos Hispanicarum rerum scriptores satis conuenit) in matrimonium dedit.

40 Quorum nos opinionibus prætermisissis, de Henrico tantum loquamur, cui valde dilectam sibi Therasiam tradidit. Atque vt nexu deuinctiore virum maximum quasi ad manum haberet, Callæciæ partem Bracaros, à Minio vsque ad Durium totumque id, quod recentiore vocabulo *Portugalla* tunc dicebatur, à Durio vsque ad Lusitaniæ urbem Conimbricam re vocabulo *Portugalla* tunc dicebatur, à Durio vsque ad Lusitaniæ urbem Conimbricam dotis nomine assignauit, liberumque ei reliquit, vt de Saracenis Lusitaniam armis recuperaret, suoque dominio, & ditioni adderet. Is ex Therasia coniuge, quæ semper regina appellata est, filium genuit Alfonsum Henricum qui patri successit in principatu, & ubi per ætatem licuit, bella gessit quamplurima, vrbes multas expugnauit, Saracenorum potentiam fregit. Quare commotus Ismarius, magnæ partis Africæ, Bæticæque rex, conuocatis quattuor aliis regibus, tam ex Africa, quam ex tota vltiore Hispania tantas congregauit copias, vt millia quadringenta exercitus superaret. His confusus in Alfonsum properabat, lentis itineribus, sed animo ad vindictam concitatissimo. Nec ille segniter processit obuiam. In agro igitur Orichienfi paulo infra Castrum viride oppidum, non procul à conflente Cobris, & Tergis fluuiorum, in mutuam conspectum venientes, castra posuerunt. infedit tumulum Alfonsus, ubi vetus sacellum erat, in quo senex quidam pro uetate eremiticam vitam agebat, inter Mauros, & ob paupertatem, & ob vitæ sanctimoniam, nullius iniuria lacessitus. Ismarii copiæ prope infinitæ vnde quaque campos opplebant; iamque agmina circumclusa spe deuorabant. Non videbatur militibus nostris sani esse consilii, cum tanta multitudine confluere. Unus enim quisque supra centum hostes aduersum se in prælio erat habiturus. Sed militum animos

oratione spei ac fiduciæ plena princeps confirmavit; dimissosq; curare corpora iubet, & craftinum diem, qui Iacobo Apostolo Hispaniarum patrono sacer erat, lætos expectare. Cum advesperauisset, Anachorita ille ad Alonsum venit, atq; oraculi denunciatione, forti esse animo admonet, vt qua noctis hora tintinabuli, quod in sacello erat, sonum audiret, tentorium egrederetur, appariturum illi Christum in aere Cruci subfixum. Lætus tam optato, tamq; insperato nūtio Alonsus, totius noctis puigilio promissum expectabat. Primo itaq; antè lucem diluculo, ad tintinabuli sonum prætorium egressus, suspexit in aere Crucifixum Dominum. Cuius visi voluptate propemodum extra mentem adsorptus, ita adorans dicebat: Ecquid Seruator mundi, tunc mihi, tunc appares? Quid eo opus est, in te credenti, & te summa pietate colenti? Perfidis his, tuis atq; ideo meis hostibus, tuæ diuinitatis ignaris, potius apparere digneris, vt Crucis tuæ mysterium intelligant, ac desinant insanire.

Hæc atq; alia his similia, cum ex mentis quasi abstractione prosequeretur, Christi colloquentis, & victoriam pollicentis voce iucundissime affectus, in cælum recepta diuina illa specie, arma postulat, armari milites, acies ordinari, & canoro tubarum concentu imperat signum dari. Quem ex procerib. quidam exercitus nomine adeuntes, postulant; inquit, fortissime Imperator, milites tui, vt regem te salutari permittas. Quibus ille: Ego fidissimi commilitones, honorificum satis inter vos nomen titulumq; Principis fortitus sum, alium non ambio. Neq; si maxime expeterem, vel poscentib. vobis morem gerere vellē, id tempus, aut locus patiuntur. Sed operam dabo, vt vos ducis vestri nō poeniteat, vos date, vt milites dux non desiderem. Contra illi, & quæ postulas pollicemur, & nobis nō deerimus, sed pro rege pugnabimus ardentius, vincemus honestius, moriemur alacrius. Cum igitur prope intulissent vim recusanti, magnis vocibus, & tubarum, lituorum, tympanorumq; sonitu ter acclamatum: *Alonso Henrico primo Lusitaniae regi vita, & victoria.* Data inde militib. referta, ferebatur in hostes.

At parte ex alia innumerabilis ille Barbarorum exercitus, tam dissonis clamoribus, tam terribili fragore perstrepebat, vt cælum ruere, terra quassari tremoribus viderentur. Commissum prælium est sanguinolentum, pertinax, diuturnum, à prima diei hora vsq; ad meridiē; donèc Ismarus, cuius iam vita periclitabatur, quamq; maxime nostri appetebant, reb. desperatis, & amisso in conflictu consobrino, cui sui corporis custodiam mandauerat, nomine Homar Aragor, Halli regis nepotē, fugit ipse, & vna reges qui cum eo erant. Tantum autem sanguinis effusum est, vt ex cædis loco riuuli in Cobrin atq; Tergem decurrerent. Quin insegura paucos post dies pluuia, cum tinctam atro sanguine superficie lauisset, creuissentq; riuū, Terges qui ad confluētes Cobrin recipit, etiam vsq; ad Anam aquas infectas pertulit. Id nos in Vincentio martyre hinc carminibus breuiter adnotauimus:

Vbi paupere Terges

*Flumine, ab Orichio segnis delabitur ager,
Excepti cecidere duces, fusæq; cohortes
Barbarica. Ac tellus tanto est imbuta cruore,
Vt postquam pluuia cadem elauere, pigerq;
Riuus ut, contagē suā, quacumq; meabat,
Polluerit spatium late, fluctusq; petitos
Funestavit Ana, torrens inglorius ante,
Atq; vaporatis astu Quintilibus impar.
Post illa, indigenis factus de clade superbi
Nobilis Ismarii.*

Alonsus igitur nouus Rex, consueto victorib. more in castris triduo permanfit, & concessa militib. præda, ipse qui eatenus niueo scuto utebatur, insignia commētus est, quæ rem ibi gestam designarent. Ac primum, quia Christum in aere cruce subfixum conspexerit in argenteo scuto cæruleam crucē formauit. Deinde quod quinq; reges vicisset, scuta quinq; per ipsam crucē distinxit. In vno quoq; triginta numos argenteos figurauit, quod totidem mundi seruator venditus exstitisset.

Mutata à postēris regib. numerorum figuratio est commodiori ratione, & in singulis quibusq; scutis, singuli quinq; numi positi, decussatim ad figurā literæ X. bis numerato, quod in medio est, & cum à summo deorsum, & cum à latere ad latus sit supputatio, vt numerus triginta expleatur. Hæc tunc ibi sumpta insignia. Castellā vero aurea septem, quæ in rubro campo scuti regii oras ambiunt, ad alterius hystoriæ tractationem pertinent.

Exposuimus quanta potuimus breuitate, regum nostrorum, regniq; initium & causam, ab hinc annos quadringentos triginta quatuor: Gesta enim res est, vt mei veteres annales habent;

habet, era millesima centesima septuagesima septima. Cui annorum numero si demantur triginta & octo, manebit Seruatoris annus millesimus centesimus trigessimus nonus. Cum hæc proderem, agebatur annus M. D. LXXIII. Subducta ergo ad calculos ratione apparebit, interfluxisse quadringentos triginta quattuor, quos dixi, annos.

DE ARCV EXTRACTO A SEBASTIANO RE-
ge in victoria loco.

10 **I**am discessissem ab Orichio, nisi piaculum esset, regis nostri Sebastiani recens factum non commemorare. Is initio huius anni, Algarbii regnum adiit, vt oppida omnia maritima, quam munita essent, suis oculis, perspiceret. Et siquid ad munimentum deesse videretur exactissimo suo iudicio, & rei bellicæ peritorum consilio præsens vel suppleret, vel nouaret, vel corrigeret. Fecit autem iter per Orichensem agrum, & victoriæ memorabilis loca omnia perlustrauit.

Nullum ibi erectum trophæum, nullam inscriptionem, tantum facellum illud ignobilis fabrica, non semel resectum, rusticorum tamen cultu religiosum reperit. Puduit illum incuriæ, ac socordiæ seculi superioris. Atqui vt excusari mereatur, ætas hominum illorum, qui in continuis bellis vitam agebant, & promptiores ad præliandū dextras habebant, quã ad litteras illa tempestate sepultas, inclinatiores ingenia: non tamen miranda non est, flo-
20 rentibus postea rebus, & renata philologia, obliuio tam diuturna. Nisi quod natura comparatum ita est, vt quæ optima sunt, non omnia simul, sed per temporum interualla emergant. Sebastianus igitur mira pietate affectus, vt & apparitionis Christi, & Regis maximæ in cltæque victoriæ memoriæ rediuuiam faceret, diruto veteri facello, templum inædificari præcepit, atq; extracto nobili arcu mihi inscriptionis curam demandauit, ita vt altera ex parte latine, ex altera Lusitano idomate, latina sic habet:

30 *Hæc contra Ismarium, quattuorq; alios Saracænorum reges, innumeramq; barbarorum multitudinem pugnaturus felix Alfonso Henricus ab exercitu primus Lusitan. Rex appellatus est, & à Christo, qui ei Crucifixus adparuit ad fortiter agendum communitus, copis exiguis tantam hostium stragem edidit, vt Cobris ac Tergis fluminum confluentes cruore inundarint. ingentis ac stupendæ rei, ne in loco ubi gesta est, per infrequentiam obsolèsceret. Sebastianus I. Lusit. Rex, bellicæ virtutis admirator, & maiorum suorum gloria propagator, erecto titulo memoriæ renouauit.*

DE COLLA.

40 **C**olla fuit interius in media Orichienfi prouincia, non procul à Messagena inter colles, nec scio an hodiernum nomē hoc inde traxerit. Non mediocre erat oppidum. Extant muri & turræ cæmētio opere neque fatis polito. Aditus perdifficilis est, & ad defensionem accommodatus. Non habitatur, tantum Dominicis, & solennibus aliis diebus rusticorum vicinia eo confluit, ad templum Virgini Christi matri dicatum, vbi sacerdos iisdem diebus, sacris altaribus operatur. In angulo turris semidirutæ mensa elegans marmorea:

C. MINICIVS. C. F. LEM. IVBATVS . . . LEG. X. GEM. QVEM IN
PRÆLIO CONTRA VIRIATVM VOLNERIBVS SOPITVM IMP. CLAV-
DIVS VNIMA . . . PRO MORTVO DERELIQVIT. EBV. . . TIS LV-
SITANI OPERA SERV. . . RARIQVE IVSSVS. PAVCOS SV . . .
DIES. MAESTVS OBI. QVIA. . . MERENTI. MORE ROMA . . .
AM NON RETVLLI.

50 *Hoc est: Caius Minicius Cæii filius Lemonia iubatus, Tribunus legionis decima gemina, quem in prælio contra Viriatum vulneribus sopitum, imperator Claudius Vnimanus pro mortuo dereliquit, Ebutii militis Lusitani opera seruatus, curarique iussus, paucos superuixi dies, mæstus obiit, quia bene merenti, more Romano, gratiam non retuli.*

Ad ianuam templi ingens cippus est, inter columnas ibi iacentes olim ornatus causa positus, qui me amplius horis tribus ad fastidium detinuit. Tam male à barbaris hominibus habitus est, vt spem percipiendi integre sensum plane deposuerim.

Auis in modum Græculi, altera similis mutuo se respicientes;

D. M. S.

B. SYRSI F. VC. . . . BRIANÆ. COIVGI . . . . .

Tomus II.

M m m m

RESENB. ANTIQVIT. LVSIT.

NCTISSIME. TV . . . . . VM. POSITE VICS . . . . .
 N. XXXVIII DIE. . . . . S. XVII. SI QVAN . . . . .
 PIET . . . . . SFRM. TI . . . . . ANTVM FORTV. . . . .
 GER. LITE AVREC. . . . . IT. T. POSVI.
 S . . . . . VALE.

Hoc est: *Diis Manibus sacrum. Balbus Sursi filius coniugi sanctissime tumulum posuit. vixit annos triginta octo, dies septendecim.*

DE SINI.

Non omittenda *Sini* est, maritimum oppidum, & propter piscationem non parum vicinæ regioni conducibile. Ibi in templo cippus fractus est cum his litteris:

AN. L. CLAVD. THALASSINVS MARITE MERENTISSIME
 H. S. E. S. T. T. L.

Hoc est: *Annorum quinquaginta, Claudius Thalassinus, marite merentissime hic situs est, sit tibi terra lenis.*

Per murum, iuxta terram, & quasi iam ruderibus coopertum;

D. M. S.
 FVLVIVS. L. F. QVINTIANVS FABER. MATERIARIVS PIVS
 IN SVOS VIXIT ANN. XLVI. RVBRIA. Q. F. SERGILLA.
 LA. MEROBR MARITO. B. M. FEC
 H. S. E. S. T. T. L.

Hoc est: *Diis Manibus sacrum. Fulvius Lucii filius Quintianus faber materiarius. pius in suos, vixit annos quadraginta sex, Rubria Quinti filia Sergilla Merobrigensis marito benemerenti fecit, hic situs est, sit tibi terra lenis.*

In quadam turri:

D. M. S.
 IVLIA. C. FIL. MARCELLIN. A. A. XXX.
 H. S. E. S. T. T. L.

Hoc est: *Diis Manibus sacrum. Iulia Caii filia Marcellina annorum triginta, hic sita est, sit tibi terra lenis.*

DE HELVIS.

Primo libro admonuimus urbem *Helvas* in Celticis nostratibus esse. Nomen accipit ab *Heluis* Celticæ Galliæ populis, inter *Garumnâ* & *Ligerim* habitantibus. de quibus *Strabo* 4. lib. agit. *Plinius* *Albam* eorum ciuitatem nominat. Ab *Heluis* igitur *Celtarum* populis, qui inter *Celtas* olim ad nos venere, *Helvæ* ciuitas nominata, quod nomen à conditoribus obtinuit, etiam hodie retinet. Urbs fertilitate soli, & nobilitate ciuium, ut postremas non fert, ita olei bonitate sine controuersia primas obtinet. Diocesis *Eboracensis* hactenus fuerat, verum agente *Sebastiano* rege, *Episcopalem* dignitatem adeptâ, metropolim vnde excisa est, nihilominus agnoscit. Non multa ibi sunt *Romanorum* monumenta, & quæ sunt, pessime à *Barbaris* habita, ita inueniuntur iuxta portam arcis, quam *Alcassauam* vocant, fragmentum.

FEL. CEPAL. ONIS F. SEVERVS. AN.

Hoc est: *Felix Cepalonis filius Severus annorum.*
 In domo cuiusdam viri nobilis, tabula elegans;

C. AXONIVS. Q. F. PAP. LEG. XX. NAT. COL. FIR. FICENO. SE VIVO MONIMENT. FEC. SIBI. ET FR. Q. AX. Q. F.

Hoc est:

Hoc est: Caius Axonius Quinti filius Papiria legionis vigesima natus colonia Formica Piceno seruo monumentum fecit sibi, & fratri Quinto Axonio Quinti filio.

Iuxta parthenonem Virginum instituti sancti Dominici, cippus;

ANTHYMVS REB . . . . SCIENTINI. ET CE . . . .
LERIS SVR . . . .
V. S. A. L . . . .

- 10 Hoc est: Anthymus Reburri Scientini, & Celeris seruus votum soluit animo libenti, vel libens.
In agro, quem vocant Ventosæ, lapis oblongus, videlicet cubitorum septem, latus cubitum, & semissem, rudis atque impolitus, quem fabulantur sepulchrum esse Bertrandi Vnii ex duodecim Franciæ paribus:

CACALO AVIOLI LIB. HIC SIT.

Hoc est: Cacalo Auioli libertus hic situs.

In domo tabula marmorea fracta eleganti littera:

- 20 INSIGNEM PARVO . . . . MANS CARMINE AMOR . . . .
REQ. IN PACE D XIII KAL . . . . MART. ERA.
DLXXXII . . . .

Hoc est: Insignem paruo mansurum carmine amorem, requieuit in pace Domini decimo tertio Kalendas Martias era quingentesima octuagesima secunda.

V I L L A V I Z O S A .

- 30 **A**B Heluis digredientem intercipit nobilissimum oppidum, Brigantii ducum sedes, quod ab amœnitate Lusitanus idiotismus Villam Vizosam nominauit. Vno nomine Latine dici non potest, nisi Callipolin Græce consingamus, audaci fortassis exemplo, sed lectoribus postquam ea vox affiduitate percrebuerit, minime displicituro. Proserpinæ ibi delubrum fuit, vbi modo S. Iacobi ædes est, in suburbio, vbi hæc inueni monumenta:

PROSERPINAE SANCTAE G. IVLIVS PARTENOPEVS. VOT
QVOT FECIT
A L P

Hoc est: Proserpina sanctæ Gaius Iulius Parthenopæus, vota quot fecit animo libenti posuit.

- 40 Q. HELVIVS SILVANVS PROSERPINAE VOTVM
S. AN. L. P.

Hoc est: Quintus Heluius Siluanus Proserpinae votum soluens animo libens posuit.

PROSERPINAE SERVATRICI C. VETTIVS SILVINVS. PRO.
EVNOIDE PLAVTILLA CONIVGE SIBI RESTITVTA
V. S. A. L. P.

Hoc est: Proserpinæ Seruatrici Caius Vettius Silvinus pro Eunoide Plantilla coniuge sibi restituta, votum soluens, animo libens posuit.

- 50 D. M. S.
PVLTVRIVS AN. XXIII. H. S. E. S. T. T. L. SEMNE. ET.
SEMN . . . . MATRI. POSVERVNT

Hoc est: Diis Manibus sacrum. Pultarius annorum viginti trium, hic situs est, sit tibi terra lenis. Semne & Semnine matri posuerunt.

Ibi etiam modo visuntur inscriptiones Endouellici, quas clarissimus Dux Theodosius ex antiquo fano, quod extat iuxta oppidulum Therennam, asportari curauit, & inseri in frontispicio cœnobii fratrum ordinis S. Augustini. Sunt autem huiusmodi.

RESEND. ANTIQVIT. LVSIT.

DEO. ENDOVELLICO PRÆSTANTIS SIMI. NVMINIS SEXTVS
COCCEIVS CRATERVS HONORINVS. EQVES. ROMANVS.
EX. VOTO

Cippus fractus.

ENDO VELLICO ALBIA IANVARIA.

ENDOVOLLICO SACRARVM. MARCVS. IVLIVS. PROCVLVS
ANIMO. LIBENS. VOTVM SOLVIT.

DEO. ENDOVELLICO. SAC. IVNIA. ELIANA. VOTO. SVC-
CEPTO ELVIA. YBAS. MATER. FILIE SVÆ. VOTVM. SVC-
CEPTVM ANIMO. LIBENS. POSVIT.

Hæ inscriptiones adeo claræ sunt; vt expositione non indigeant.

D. ENDOVELLICO. SA. AD RELICTITIVM. EX T. NVMIN.
ARRIVS. BADIOLVS. A. L. F.

Hoc est: Deo Endouellico sacrum ad relictivum ex testamento numini Arrius Badiolus animo 28 libens fecit.

Q. SEVIVS. Q. F. PAP. FIRMANVS VOTVM DEO ENDOVOLICO
S. L. M.

Hoc est: Quintus Seuius Quinti filius Papiria Firmanus votum Deo Endouellico Soluit Libens merito.

ENDOVELICO CRITONIA MAXVMA EX VOTO. PRO CRI-
TONIA. C. F.

Hoc est: Curavit faciendum.

Hic Cippus allatus est illinc ad arcem oppidi Lendroalis, vbi nunc extat.

C. IVLIVS NOVATVS ENDOVELLICO PRO. SALVTE VI-
VENNIÆ VENYSTAE MANILIÆ. SVÆ VOTVM. SOLVIT.

Nominis Endouellici causam, aut originem ego penitus ignoro. Nisi si ab oppido pro-
pinquo, quod Endouellia forte diceretur, nomen esset impositum. Quod si nebuloso in-
felicis gentilitatis æuo superstitionibus addicti Lusitani fuere, certe Evangelica luce radi
ante morati diu non sunt, quin veri Dei cultum, & religionem amplecterentur. Mancio
Christi discipulo gloriantur Eborenses, à quo cælesti doctrina sunt initiati. Debent hoc
Bracarenses Petro Rateni, Apostoli Iacobi discipulo. Propagata breui religio est, & in-
uitis tyrannis mira pietate adoleuit. Quam natio Lusitana incorruptam, vt à sanctis pa-
trib. accepit, ad nostra hæc tempora custodiuit. Et quod non sine magno Dei munere no-
bis contigit, nec sine magna mea voluptate refero, quassantibus orbem sectis, incolumi
religione, integraq; sacrosanctæ Apostolicæ sedis auctoritate, perseuerat. Nec solum id,
sed longe lateque etiam per vasti Oceani recessus, & ante nunquam prioribus cognitas
regiones, Orientemq; totum, & Antipodas, ipsū Seruatoris nomen propagare non cessat:

D. M. S.

P. PETRONIVS. CAVTIN. ANN. LXXXI LAVDICE MARI-
TO PISSIMO POSVIT

H. S. E. S. T. T. L.

Hoc est: Diis Manibus sacrum Publius Petronius Cautinensis annorum nonaginta unius Laudico ma-
ritio piissimo posuit, hic situs est, sit tibi terra leuis,

DE IOVIS FANO.

SVPER Exarramam fluvium, duobus pass. millibus infra Terranum oppidum, Iouis
fuit

fuit olim sanum. Quod adulta iam Christiana pietate in templum sanctorum martyrum Iusti & Pastoris conuersum est. De quo egi in libello ad Ambrosium Moralem Complutensem virum saepe alias, luculentæ eruditionis gratia in his commentariis nominandum. Supra ianuam templi Gothica inscriptio.

* HVNC DENIQUE EDIFICIVM SANCTORVM NOMINE CEPTVM IVSTI ET PASTORIS MARTYRVVM QVORVM CONSTAT ESSE SACRATVM CONSVMATVM EST OC OPVS ERA DCCXX.

Hoc est: *Hunc, pro hoc, deniq, adificium sanctorum nomine ceptum Iusti, & Pastoris martyrum, quorum constat esse sacratum consumatum est oc, pro hoc, opus era septingentesima vigesima.*

IOVI. O. M.
FLAVIA. L. F. RVFINA EMERITENSIS. FLAMINICA PROVINC LVSITANIAE. ITEM COL. EMERITENSIS. PERPET. ET MVNICIPI. SALACIEN.

D. D.

Hoc est: *Ioui opt. maximo. Flavia Lucii filia Rufina Emeritensis. Flaminica prouincie Lusitaniae, item colonia Emeritensis perpetua, & municipii Salaciensis dedicauit. Ex vno latere est arbor mihi incognita. Ex altero latere Aquila expansis alis quasi subuolutura, in vnguibus trifurculum fulmen habens.*

Cippus aliquantò minor sed elegantior:

I. O. M.
OB PVLLOS A Q. SERTORIO MATELLVM AD Q. POMP. IVN. DONACE CORON. ET SCEPTRVM EX ARG. MVNVS ADTVLIT FLAMINICAE PHIALAM CAELATAM HIERODVLIS COENAM DEDIT.

Hoc est: *Ioui optimo maximo. Ob pullos à Quinto Sertorio Metellum atq, Pompeium Iunia Donaco coronam, & sceptrum ex argento munus adtulit Flaminica Phialam caelatam, hierodulis coenam dedit.*

Alter cippus elegantissima littera:

L. RVBRIVS PRISCINVS ANN. XXVI. H. S. E.

Hoc est: *Lucius Rubrius Priscinus annorum viginti sex, hic situs est.*

Sunt tres cippi, sed positi in parietib. templi, contextis interius litteris.

Cubæ non procul Pace Iulia in templo Cippus:

D. M. S.
TERENTIUS. CHRYSOGONVS ANN. XXXII. H. S. E. S. T. T. L.

Hoc est: *Diis Manibus sacrum. Terentius Chrysogonus annorum triginta duorum, hic situs est, sit tibi terra leuis.*

In territorio Ferrariensi, super Callipodem fluuium, quem Sardanum vocari nostra ætate superius diximus, templum Sanctæ Margaritæ dicatum est, vbi olim fortunæ Obsequentis delubrum fuerat, à Flauia Modestina Sergii Terentii Æmiliani Centurionis vxore ædificatum. Qui, vt apparet, sub L. Posthumio Albino militauerat & emeritus ac diues, ad quietem se contulit, in prædio vxorio. Hoc ex duobus ibi Cippis colligitur. Equibus alter sic habet:

FORTVNAE OBSEQUENTI. SACRVM FLAVIA MODESTINA PERP. EIVS ANTISTES EX VOLVNTATE TERENTI. ÆMILIANI VIRI SVI. IN PRAEDIO A PATRE FL. MODESTO SALACIENSI SIBI RELICTO. A. L. F.

Hoc est: *Fortunæ obsequenti sacrum. Flavia Modestina perpetua eius antistes ex voluntate Terentii Aemiliani viri sui, in pradio à patre Flavio Modesto Salaciensi sibi relicto animo libens fecit.*

Alter vero in duas partes fractus sic.

D. M. S.
 SERG. TERENTIV. . . . S. SERG. F. AEMI . . . . LIA-
 NVS CENTVR. EMER. VIX. N. . . . LXX ORDIN. DVX.
 SVB . . . . L. POST . . . . VMIO MODES . . . . TI-
 NA. MARITO. MERENTISSIMO
 H. S. E. S. T. T. L.

Hoc est: *Diis Manibus sacrum. Sergius Terentius, Sergii filius Aemilianus centurio Emeritus, vixit annos septuaginta, ordines duxit sub Lucio Posthumio, Modestina marito merentissimo posuit, hic situs est, sit tibi terra lenis.*

SCHOLIA IACOBI MENOETII VASCONCELLI

In quattuor libros Refendii.

LIBRO PRIMO.

AC. 899. lin. 13. *Afferit Plinius. Libro videlicet tertio cap. 1. his verbis: In uniuersam Hispaniam Marcus Varro peruenisse Iberos, & Persas, & Phœnicas, & Pœnos tradit. Lusum enim Liberi patris, aut Lysam cum eo bacchantes, nomen dedisse Lusitania, & Pana præfectum eius uniuersa.*

Ead. pag. 899. lin. 7. *Alii Lusum non hominem, sed ludum potius, seu Lusonem interpretantur. Marcianus Capella lib. 6. qui de Geometria inscribitur in ea fuit sententia, vbi ita tradit agens de Lusitania: Cui nomen fabula à Lusu Liberi patris, vel cum eo Bacchantium sociavit. Addit & aliam non minus ridiculam opinionem, credens Anam fluuiū à Lusitanie vocabulo cognominari, hisce verbis: Hac quoque cognominis sui fluuii permeatur, sicut eam Tagus quoque arenis illustret auratis.*

Ead. pag. lin. 22. *Nec desunt, qui pro Lysa, Lyssam reponant. Fuit in ea sententia Sigismundus Gelenius in obseruationibus in Plinium lib. 3. cap. 1.*

Eadem pag. lin. 29. *Supposititijs Berosi auctor intellexit. Ioannes Annius in libro de Regib. Hispaniæ cap. 20.*

Ead. pag. lin. 16. *Vt in quadam contra Verrem oratione affirmat Cicero. In sexta actione, quæ incipit: Venio nunc ad istius, quemadmodum ipse appellat studium; non longe à fine orationis, eius autem verba sunt hæc: Aristæus, qui et Græci ferunt, Liberi filius inuentor olei fuit.*

Ead. pag. li. 41. *Vnde ipse etiã Bacchus Lysius cognominatus est. Pausanias in Bœoticis circa mediū libri noni, dū Thebanæ vrbis antiqua monimenta enarrat, ita scribit: Theatro proxima est Liberi patris ades cognomento Lysi. Cognominis causa, quod cum olim captiuos complures ex Thebanis vinctos Thraces abducerent, eos cum ad Haliartiorum fines ventum esset, vinculis solutos dimisit, moxq; illis Thraces somno oppressos, occidendos præbuit. Hæc ille. Aliqui vero credūt à dissoluendis, & eneruandis animis, quod ex vini copia accidere solet: vel quod curis liberos eos reddat, ita Bacchum fuisse appellatum.*

Pag. 900. lin. 6. *Stephanus autem in lib. de Urbibus. in dictione Belitani. Nec mirum est in hoc errasse Stephanum, utpote Græcum scriptorem, & qui Hispaniæ situm, ac vrbes, minime ipse peragrasset, quod alios quoq; Græcos decepit, teste Polybio.*

Extat etiam similis error apud eundem Stephanum in dictione Lusitania, dum eam asserit partē esse Baticæ, cum vltior Hispania in duas prouincias diuisa olim fuerit, Baticam videlicet, & Lusitaniam, quod obiter admonere volui, ne eius auctoritas quemquam decipiat. hoc Refendius etiam animaduertit.

Pag. 900. lin. 21. *Strabo enim. vide Strabonem lib. 3. fol. 103.*

Pag:

Pag. 901. lin. 4. *Ptolemeus*. Libro secundo, vbi agit de Lusitaniæ situ.

Ead. Pag. lin. 22. *Ante annos quadraginta, &c.* Hæc de Artabro promontorio tam diffuse tradita mihi semper superuacanea sunt visa: quia meo iudicio, neq; Pintianus, neque ipse Resendus exacte sensum Plinii sunt assecuti. Vnde accidit, vt eius verbis vim inferre sint conati. Plinius enim, cum prius de Celtico, seu Nerio promontorio lib. 4. ca. 20. verba fecisset, & à Minio, ac Limia fluuiis ad Durium peruenisset, tunc demum de Lusitania agere cœpit in ipso vigesimo capite, cuius initium est: *A Durio Lusitania incipit*. Nec aliquid eorum, quæ mox sequuntur ad Nerium promontorium pertinere potest. Miror autem tam insignes viros non aduertisse Celticum promontorium nunquam apud Geographos Artabrum appellari, sed semper Nerium, aut Celticum, quamuis omnes consentiant iuxta illud Artabros populos, seu Artotrebros, vel Arotebras habitare. In eo etiam decepti sunt quod crediderint Nerium frontem esse Hispaniæ, cum aperte Plinius eodem capite vigesimo asserat frontem Hispaniæ tribus effici promontoriis, videlicet Olysiptonenfi, Sacro, & Iunonio, ita vt Sacrum è media quoque fronte erumpat. Certum est etiam Olysiptonenfe, seu Artabrum, cœlum, terras, & maria disternare, vt tradit Plinius. Nam quemadmodum Iunonium seu Calpe australe, & occidentale latus Hispaniæ diuidit, ita magnum seu Olysiptonenfe, vel Artabrum frontis occidentalis est terminus, & ab eo septentrionale latus incipit, quamuis ad occasum etiam aliquantulum vergere videatur vsque ad circuitum Nerii promontorii, à quo penitus ad septentrionem terra conuertitur, vt Pomponius Mela tradit lib. 3. cap. primo. Quod vt facilius intelligatur, expendantur verba eiusdem Pomponii libro secundo capite sexto quæ sic habent: *Lusitania Oceano tantummodo obiecta est, sed latere ad septentrionem, fronte ad occasum, ex quibus aperte constat ea littora, quæ à promontorio Olysiptonenfi, vsque ad Minium omnem extenduntur, latus septentrionale Lusitaniæ efficere. Quæ vero à Celtico seu Nerio ad Gallicum Oceanum tendunt, latus septentrionale Hispaniæ totius, non autem Lusitaniæ constitunt.*

Ead. Pag. lin. 48. *oppidum & flumen Aeminium, &c.* Aminiũ Ptolemæo oppidũ est in Lusitania, Plinio oppidum & flumen lib. 4. cap. 21. & 22. Fit etiam illius mentio ab Antonino in Itinerario, cum illud iter describit, quod ab Olysiptone Bracarum dũcebat. Fuit autem Aeminium eo loci vbi hodie est oppidum dictum vulgo Agata seu Augeda, quod flumine eiusdem nominis alluitur, & recepta hac sententia, in qua etiam fuerunt Vasaus & Barrerius, emendari debet eodex Antonini hoc ordine, *Conimbricã Aeminium quadraginta millia passuum, Talabricã decem millia passuum*. Est autem Conimbricã oppidum illud antiquum, quod dirutum cernitur & vulgo Condexa vetus dicitur. Talabricã vero fuit prope oppidum maritimum, quod hodie Aueiro dicitur, & sic bene quadrat passuũ numerus à me restitutus. Nam à Condexa Agatham sunt decem circiter leucæ, & ab Agatha Talabricã dux cum dimidia. Erat autem in codice Antonini numerus transpositus, & præpostere mutatus. Hinc apparet reiiciendam esse illorum opinionem, qui existimarunt idem esse oppidum Aeminium, & illud quod hodie Conimbricã seu Colibriã appellamus, & eundem fluuium Mundã & Aeminium. Nam vt cetera argumenta breuitatis causa omitã, id aperte Plinianis verbis repugnat, qui in allegato ca. 22. libri quarti cum prius Aeminium flumen & oppidum nominasset, statim hæc verba adiecit. *A Durio Tagus ducentis millibus passuum, interueniente Munda*. Præterea habeo apud me Codicem vetustissimum, cuius sæpe mentionem faciunt Vasaus, & Resendus, qui inscribitur Chronica Gothorum. Vbi inter cetera, quæ gesta fuisse narrantur ab Alphonso quarto Ordoini filio, cognomento magno, hæc ad verbum scripta sunt:

Multos quinetiam inimicorum terminos acquisiuit rex iste. Cepit namq; castrum, quod dicitur Nazan. Antensam vero pace acquisiuit. Conimbricã ab inimicis possessã hereditauit, & ex Gallæcis postea populauit. Multa quoq; alia castra sibi subiecit. Eius tempore Ecclesia creuit, regnumque amplauit. Vrbes quoq; istæ à Christianis populantur: Scilicet Bracharenfis, Portugallensis, & Aminiensis, atque Lamecensis. Hactenus ille, Ex cuius verbis aperte colligitur Aeminium, & Conimbricã diuersas fuisse ciuitates, & ex consequenti Mundã, & Aeminium diuersa flumina.

Pag. 905. lin. 16. *De Vertonibus, &c.* Florianus Campensis libro secundo capite decimo. Ait Vertones à Beronibus corrupto vocabulo denominatos fuisse, & eorum regionẽ, quæ Lusitaniæ pars erat, fuisse figura triangulari, seu triquetra, ita vt latus Septentrionale inciperet ab eo loco, quo Piiorga fluuius Durio miscetur, vsque ad xx. m. Passuum, seu quinque leucas infra oppidum vulgo dictum *Fermosel*, quod ad ripas ipsius Durii situm est, intra terminos antiquæ Lusitaniæ, qui viginti sex leucis circiter extendebantur ab eo latere. Alterum vero latus à dicto oppido Fermosel per Rodericopolin, & Capram vsque ad fluuium

quo Lusitania à Bætica diuiditur, extendit. Latus vero Orientale describit à flumine Ana, vsque ad Durium, vbi Pisorgam excipit, ducta linea per eum tractum, in quo est oppidum dictum hodie Villa Noua dela Serena, ita vt includeret hæc regio intra fines suos Salmanticam, Bletisam, Fermosel, Beiar, Rodericopolin seu Merobrigam. Licet aliqui putent Mirobrigam seu Mirobricam esse oppidum vulgo dictum *Guadramiro*: Ciuitatensem autem, seu Rodericopolin esse Augustobricam. Vide Vaszum tomo primo capite decimo.

Pag. 97. lin. 48. *Cetratos pugnare pedites, &c.* Cetram nonnulli crediderunt esse illud scuti genus, quod vulgo Adargua dicitur, inter quos fure noster Resendus & Ambrosius Moralis lib. 8. cap. 25. Sed illorum opinioni aperte refragatur locus Siliii Italici libro tertio vbi ita canit.

*Fibrarum & penna, diuinarumq; sagacem
Flammarum misit diues Callectia pubem,
Barbara nunc patriis ululantem carmina linguis,
Nunc pedis alterno percussa verberare terra,
Ad numerum resonas gaudentem plaudere Cetras.*

Cum enim Cetras resonas hoc est tinnitum & sonitum edentes vocet, manifeste innuit esse illa parua scuta, quæ *Bluqueria* dicuntur ex ligno fabrefacta atq; ære contacta, quæ clarissimum sonitum inter se collisa edunt, ad quem (veluti Sistris olim Corybantes) Hispani milites tripudiare solebant, quod coriaceis illis & maioribus scutis, seu parmis nequaquam conuenire potest. Ad stipulatur huic sententiæ Imago ipsius Hispaniæ, seu effigies, quam idem Ambrosius Moralis apponi curauit in principio operis sui, quæ altera manu iacula & Cetras hoc est *Bluquerium*, altera vero spicas gerit. Hactenus ad lib. 1.

Lib. 3. pag. 946. lin. 43. *Item ab Olyssipone, &c.* Videtur Antoninus propter Emeritensis Coloniam dignitatem, quæ eius tempore in Hispania fere principatum obtinebat, complura itinera ad eam ducentia ex diuersis locis describere voluisse, inter quæ tria ab Olyssipone commemorat, duo per extrema latera & ita longiora, tertium vero quasi medium & compendiosum. Sunt autem hoc loco exemplaria mire deprauata.

PRIMUM ITER ITA EMENDARI DEBE.

Ab Olyssipone Emeritam M. P. 212. Sic vel 208.

Equa bona	M. P. 12.	Couna.
Cetobrica	M. P. 12.	Setuual.
Ciciliana	M. P. 12.	Agualua.
Malceca	M. P. 8.	Marateca.
Salacia	M. P. 20.	Alcacer.
Eborā	M. P. 40.	Euora.
Ad Anam fl.	M. P. 60.	Guadiana por Badaios.
Euandriana	M. P. 12.	Talaueruela.
Emerita	M. P. 36.	Merida.

Sunt M. P. 212. Forf. 208. Leucz. autem 53.

SECUNDVM ITER ITA LEGI, ET EMENDARI DEBE.

Ab Olyssipone Emeritam M. P. 212. Forf. 210. Leuczæ vero quinquaginta tres, in hunc modum.

Hierabrica	M. P. 30.	Pouos.
Scalabi	M. P. 22.	Santarem.
Tubupei	M. P. 32.	Abrantes.
Fraxinum	M. P. 32.	Alpalhano ougauiano.
Medobriga	M. P. 30.	Aramenha.
Ad septem Aras	M. P. 14.	Forf. 16. Acumar.
Plagiaria	M. P. 20.	
Emerita	M. P. 30.	

T E R

Ab Olyſſipone Emeritam M. P. 186. vel 196. In hunc modum.

Aritio prætorio	M. P. 38. Benaunte.
Matufaro	M. P. 50. Ponte do Sor.
Elteri	M. P. 20. Alterdochano.
Ad ſeptem Aras	M. P. 28. Forſ. 38. Acumar.
Budua	M. P. 12. Noſſa S. de Betoue.
Plagiaria	M. P. 8.
Emerita	M. P. 30.
M. P. 186. vel 196.	Leucæ vero 46. & dimidia vel 49.

Et ita compendioſum hoc iter breuius erat ſpatio ſexdecim P. M. Quæ leucas quatuor conſtituunt.

Suſpicio etiam Antoninum deſcribere voluiſſe aliud iter à Salacia Oſſonobam, cuius manſiones omnino deſunt, niſi pro Salacia Baſam reponamus, vt numerus ſedecim M. P. recte quadret, licet mihi non fiat veriſimile, tam exiguum locorum interuallum pro itinere eſſe computandum.

URBIVM, CIVITATVM ET OPPIDORVM NOMINA LATINA.

Forum Limicorum	Ad ſeptem Aras
Næbis	Elteri
Bracara Auguſta	Matuſarum
Aquæ Flatiæ	Aritium Prætorium
Concia ſeu Contium	Equa bona
Calem	Cetobrica
Lama & Lameca	Ceciliana
Lancobriga	Malceca
Talabrica	Salacia vrbs Imperatoria
Aeminium	Ebora liberalitas Iulia
Conimbrica	Calantica
Seilia	Cœllium
Eburobritium	Saurium
Collipo	Heluii
Scallabis, ſeu Iulium præſidium	Noua ciuitas Aruccitana
Ierabrica	Serpa, vnde populi Serpenſes
Moro	Pax Iulia
Olyſſippo felicitas Iulia	Myrtilis Iulia
Tubucci	Merobrica
Fraxinum	Lacobriga
Igædita	Portus Hannibalidis
Amæa	Oſſonoba
Medobrica	Balfa.

VVLGARIA.

Ponte de Lima	Santarem
Neiua	Pouos
Bragua Colonia	Almoroulo ou Punhete
Chaves	Lixboa
Miranda de Douro	Abrantes
O Porto	Alpalhano, ou Gauiau
Lamego	Idanha, Velha, Aguarda
A Feira	Portalegre
Auciro	Aramenia
Agueda, vbi etiam flumen	Azumar
Condexa à Velha	Alter do chano
Seire	Ponte do Sor
Euora de Alcobaza	Benaunte
Leiria ex ruinis	Couta

Setual.	Moura.
Agualua ou Agoa de Moura.	Serpa.
Marateca.	Beia.
Alcacer do fal.	Mertola.
Euora.	Santiago de Cacem.
Arraiollas.	Lagos.
Ceice iunto de Thomar.	Vlla noua de Portimano ou Aluor.
Soure.	Estoi prope Pharum.
Eluas.	Tauilla.

POPVLORVM NOMINA, SEV PROVINCIARVM, in quas Lusitania diuiditur. 10

Turdetani populi, qui hodie Algarbienteses, inter Anam fluuium, & Oceanum vsque ad Pacem Iuliam extenduntur, ita vt etiam Oriehii campum occupent. Algarues, & campo de Ourique. Lusitani dicuntur proprie & peculiari nomine illi, qui Turdetanorum latus septentrionale contingunt, & à Celticis, seu Heluiis vsque ad Cetobricenses, & Olysi-
 ponenses, per Eborenses, & finitimos populos extenduntur. Vulgo Entre Teio & Guadiana. Pefures, seu Pæfuri vltra Tagum per Herminios montes vsq; ad Cudam fluuium incolunt. Comarca de Couilham & Serra da Estrella. Transcudani populi, qui vltra fluuiū Cudam, hodie Coam inhabitant. Riba de Coa vulgo. Barbarii statim post Lusitanos à Cetobriga vsque ad mare collocadi sunt, vbi etiam Barbarium promontorium. Turduli populi à Durio vsque ad Mundam, pertinent non procul à Mari, qui tractus hodie *Beira* dicitur. Bracari populi sunt, qui à Minio vsque ad Durium incolunt, & ideo Interamneses appellantur. Antredoraminho, Aquiflauenfes populi sunt, qui vltra Bracaros ad Orientem solem, & versus septentrionem extenduntur vsq; ad Brigantium, & Mirandensem ciuitatem iuxta Durium sitam, & vltromontani vulgo dicuntur, ibique maxima est Lusitaniæ latitudo. Tralos montes. 20

FLVVIORVM NOMINA. 30

A Nas fluuius	Godiana.
Auus	Rio Auc.
Minius	Minno.
Tagus	Tejo.
Callippus	Cadam.
Durius	Douro.
Limia, seu Lethe	Lima.
Vacua	Vongua.
Munda	Mondegua.
Tamaca	Tamagua.
Cuda	Coa.
Ozecarus	Zezeré.
Subur	Sor.
Ancus	Rio de Soure.
Seilia	Seire, est etiam oppidum.
Æminium	Rio Dageda & opp.
Nabis	Neiua rio & oppidum.
Celandus	Rio Grefones.
Cadauus	Rio cauado inter fam. & spofende.
Malceca	Marateca ribeira, & oppidum.
Ceciliana	Agualua ou agoa de Moura.

Naban Flu. qui Tomarium interfluit.

Libr. 4. pag. 205. lin. 17. *Dicitur Ardiburi profuisse Lacobrica septem, &c.* In chronico, quod Wandalia inscribitur, cuius auctor fuit Albertus Krantz libro primo cap. vigesimo, fit mentio Ardaburi ducis rei militaris peritissimi tempore Valentiniani Imperatoris. Constat autem ex ratione temporis eundem fuisse illum, & hunc, quem Baptista Mantuanus Ardiburum nominat.

Pag. 961. lin. 41. *C. Minicius, &c.* Hæc inscriptio mihi omnium, quæ hæcenus in Lusitania repertæ sunt, dignissima semper est visa, quæ in hominum notitiam deuenire, & à Lusitanis perpetua memoria conseruari deberet. Continet enim pium quoddam, & illustre facinus cuiusdam militis Lusitani, cui (quantum ex contractis litteris coniecere licet) Ebutio nomen fuit, à quo Caius Minicius tribunus militum, qui à suis pro mortuo derelictus fuerat, seruatus, & omnibus humanitatis officiis excultus fuit. Quod exemplum in hoste tam rarum tamque admirabile est, vt gens Lusitana non minus Ebutii pietate, quam Viriati victoriis gloriari merito possit.

Vnde Minicius ipse, vt virum fortem decuit, & Romano nomine dignum, tam insignem Lusitani viri virtutem, cum summa pietate coniunctam, memorabili etiam grati animi exemplo quantum in ipso fuit celebrare, & ad perpetuam hominum memoriam conseruare studuit.

Colligitur etiam ex hac inscriptione, id quod apud eruditissimos viros hæcenus incertum erat, quo loco videlicet commissæ fuit ea pugna, in qua Viriatus Claudium Vnimanum cum vniuerso exercitu fere vsque ad internecionem profligauit. Quis enim iam dubitet in Orichienfi campo non procul ab eo loco, vbi cippus hic visitur, prælium fuisse commissum?

Pag. 963. lin. 25. *Callipolin, &c.* Simili nomine vocatam urbem in Calabria tradit Pomponius Mela libro secundo capite quarto. Plinius etiam libro quarto capite duodecimo, vbi Cycladas insulas enumerat, in Naxo Callipolin collocat, quam aliqui Dionysiada à vinearum fertilitate, alii Sciliam minorem appellabant. Quod si ob amœnitatem, & situs pulchritudinem, tam speciosum nomen oppida, & vrbes sortiri queunt, merito noster Resendus Vizosam Amœnam, seu Callipolin nominauit.

Pag. 964. lin. 35. *Nominis Endouellici causam, aut originem, &c.* Sunt qui putent Endouellicum dici à dictione Græca Balos, seu Valos, id est, via, & endon, hoc est intus; & esse eum, quem Ethnici viis præesse crederent, quemadmodum Terminus agris præesse credebatur. Sed inscriptiones aliud innuere videntur, dum eum præsentissimi numinis vocant, quod viarum custodi parum conuenit. Quare potius à Vellendo dictum fuisse puto, quod cæca illa ætas iacula, sagittas, ossa & similia corporibus affixa, & hærentia eum auellere, atque extrahere falso existimaret. Et tunc particula, *endo*, pro valde accipi debet vt antiqui accipere solebant, teste Festo. Nam vt cum Resendio suspicemur, ab oppido Endouellia, quod tunc extare potuit, dictum fuisse, adduci nullo pacto possum, cum apud Geographos & ceteros auctores nulla eius fiat mentio.

L. ANDR. RESENDIUS

DE

ANTIQUITATIBVS

EBORAE.

Ex Lusitanico nunc primùm Latine redditus, ab And. Schotto Antuerp.

ÆDILIBVS, PROCVRATORIB. ET TABELL
LIONIBVS. CVRIÆ CIVITATIS EBORENSIS.

L. Andreas Resendus. S. P. D.

ETERE iam pridem consuetudine Antiquitatis vsque eo memoria culta semper fuit, vt vno quasi ætatum omnium consensu, ea opinio inueterauerit, pleraq; non tam sua natura & bonitate, quam vetustate in vulgus commendanda, & in precio habenda videri: & id quidem temere fortasse nonnūquam iudicatum. Fuit enim cum pluris rudes & incompositos Ennii poetæ versus, quam politam elegātemq; Virgilii Mulam facerent, nō alia de causa, quā quod antiquū illius, huius vero nuperū recensq; esset

*Horatius
lib. II.
Epist. I. ad
Aug.*

Diod. lib.
Herod. in
Enterpe
Mela libr. 1.
cap. 10.

poema. Et vero ea est Antiquitatis gratia, ea maiestas, ut summo semper in precio ab omnibus gentibus sit habita. Hinc factum, ut res quo vetustiores, eo etiam dignitate magis præstent: utque gentes, quæ laudare sese non possent, una se antiquitate prædicarint. Ægyptii cum, auctoribus Diodoro Siculo, Herodoto, & Mela, primos se mundi incolas iactare soliti, fictis, fabulosisque argumentis: numeratis etiam tot annorum millibus, & urbibus longe antiquissimis. Sed demus hoc vulgi opinioni, siue error est, siue non; illud tamen nemo iure reprehenderit, quod tanto est nationum omnium, publice priuatimque sensu atque iudicio receptum: quibus & sacra Scriptura auctoritas accedit, quæ & urbes ab antiquitate commendandas docet. Petiistis, viri clarissimi, ut quæ de EBORÆ urbis patriæ nostræ antiquitate & origine, legendo essem consecutus, vobiscum communicare, litterisque mandare, ut posterorū memoriæ consecrarentur, non detrectarem. Quod ubi rescitum, exigi à vobis coëptum esse, à principibus aliquot in Rep. viris, qui summa valeant auctoritate, idem & ipsi à me ita efflagitarunt; ut si aggredi, quod summis votis postularent, recusarem, vno consensu tantum non conuiciis extorquere decreuerint. Equidem, ut libenter agnosco, quantum vobis pro tam honorifico de me iudicio debeam; sic illud inficiari non potestis, occasionem gerendæ rei pene è manibus excidisse: Proximo enim mense magistratu estis abituri: summa itaque me ad scribendum temporis angustia circumscribi videtis: & Regis nostri iussu atque auctoritate totus in opere de Architectura conscribendo versor, nulli ut alii rei vacem, præterquam sacris ad populum concionibus, quas nulla de causa prætermittere debeo. Interdum etiam de valetudine vitæ; Henrici, Cardinalis & Lusitanæ infantis, quem Mæcenatis, vel parentis potius loco, duco, valde animi laboro, vix ut apud me sim. Nihilominus si hoc tempore imperio vestro obsequar, maiestatis lege minime reus agar: immo quod ad Regis officium, voluntatemque Præfulis, qui huic urbi re ipsa & studio, semper fauit, pertineat, pergratum illis hoc officium meum accidet. Libuit itaque productioribus his brumæ noctibus duodecim, hanc patriæ qualemcumque operam dare, & quod à me postulastis, litteris consignare: Ex qua quidem lucubratione si quæ ad nos gloria, ad alios vero utilitas dimanabit, eam vobis, qui primi hortando auctores exististis, acceptam referri solidam volo.

De vera EBORÆ appellatione.

CAPVT I.

30

Scripturas itaque EBORÆ urbis, Antiquitates, principiaque & ortus vsque à capite arcessens, illud primo quæri video, quonam antiquitus nomine appellata ea sit, & ab eruditibus appellanda. In libris sacrorum Rituum, Horarumque Canoniarum Breuiariis, Missarumque voluminibus ad hanc diem ELBORA, sex litteris, vsusque ELBORENSIS plerumque legitur: At verum illi nomen EBORA est, quinque, non amplius litteris. Sic enim urbem vocat Pomponius Mela, sic Plinius, sic Antoninus Pius in Itinerario: & ita passim libri emendatioribus Conciliorum præferunt, legiturque in marmorea inscriptione, quæ exstat sic in ædibus Tribuni militum equestrium, itemque in tribus, quas penes me domi habeo: & in alio lapide confraeto, in vico sellariorū: Præterea in columna, qua milliarum numerus olim designabatur, via regia quæ ducit Turega Alcacarem versus: de quibus quidem lapidum inscriptionibus post commodior erit dicendi locus. Quamobrem in Ptolemæi codice, qui circumfertur, deprauatum esse hoc nomen nullus dubito, siue librariorum id vitio accidit, siue Græci hominis incuria, *μυτηρονικον ἀμαρηνια* id sit; Hanc enim Lusitanæ urbem EBVRAM, per quintam vocalem in secunda syllaba appellat: alteram contra, Bæticæ, non procul à Gadibus, EBORAM nominat. cum retro oportuerit, hanc nostram Lusitanæ EBORAM vocare: illam vero EBVRAM, Cerealem cognomento: ut auctor est Plinius libro tertio, cap. 11. Et, qui Bæticus fuit, Mela Pomponius, non procul ab EBVRÆ originem ducens; quæ ipsa urbs solo equata, vestigia & rudera tantum ostendit: quam & in Strabone lib. 3. Geograph. EBVRAM, prima diphthongo scriptam esse obseruauit. Stephanus vero libro de urbibus, quod Strabonis locū non satis expendisset, Eboræ ea tribuit, quæ Eburæ sunt propria, & vice versa: sed Græci cum essent, & exteri, quid mirum, si nominum similitudine, & ut sit, affinitate decepti, hæc inuicem commutarint? Melam vero, Plinium, & Antoninum, (cum Latine loquerentur, & fere essent ciues Romani) vera harum urbium nomina ignorasse credi non potest. Facio itaque libenter, ut hos in præsens potius, quam illos, in Eboræ appellatione sequar.

Ptolemæus
castigatorus
& Strabo.

De prima

Cognito iam verò vrbis nomine, auctor eius subiiciendus esse videbatur: quod hinc oppidi cuiusque prima origo, subducta calculi ratione, & ætas colligatur: tum quod summæ voluptati esse soleat, suos quosque vrbium auctores, præsertim viros domi militiæque illustres, cognouisse, testantur id sacræ litteræ. Genesis enim 4. cap. de Caino, qui vrbem exædificauit, quæ prima orbis terrarum legitur earum vrbium, quæ in authenticis scriptoribus occurrunt, & appellasse ait, de filii nomine, Henoch. Verum hic lectoris desiderio satisfacere non possum: quod auctores satis idoneos laudare nequeam: nec libeat, more quorundam nostri sæculi, nugas & fumos vendere: in quorû numero etiam Florianus Ocampius est, quem Regii historici titulo, origines & Antiquitates, fabularum refertas, foras dare non puduit. Equidem meo more, institutoque maiorum, nihil huc adferam, nisi quæ idoneos satis scriptores habeant: fide dignos, omnique exceptione maiores testes laudabo, & lapidum testimonia, quæque hisce oculis inspicere licuit; quisquis tandem ille est, qui primus huius vrbis auctor exstiterit: Quem vt vere nominare non possum, possum tamen magnam vrbis nostræ vetustatem ostendere, quod Viriati, magni illius Lusitani, ætate iam tum EBORA condita florebat. Clarum id ex veteri inscriptione, quæ ad Diui Benedicti Pomarensum spectatur, his litteris:

L. SILO SABINVS BELLO CONTRA VIRIATY-
 TYM IN EBOR. PROV. LVSIT. AGRO MVL-
 TITVDINE TELOR. CONFOSVS AD C. PLAVT.
 PRÆT. DELATVS HVMERIS MIL: H. SEP. E.
 PEC. M. M. F. I. IN QVO NEMINI VELIM ME-
 CVM NEC SERV. NEC LIB. *INSERI SI SE-
 CVS FIET VELIM *OSSVA QVORVMCVNQ.
 SEPVLCHRO MEO ERVI, SI PATRIA LIBERA
 ERIT.

Hoc sepulcrum
 è pecunia mea
 mihi faciendū
 iussi.
 *Forte inferre.
 Sic Terent. in
 Eunuch.
 *Ossum pro Os.
 teste Donato,
 Et Capello.

Vnde patet antiquissimam esse Eboræ originem, quod bello Viriato iam tum vt dixi, celebris esset: Viriatus autem Lusitaniam, post etiam Hispaniam vniuersam ad defectio- nem, armaque capeffenda sollicitauit, anno Vrbis conditæ 10 CVII. Cn. Cornelio Len- tulo, L. Mummio Coss. auctore Paulo Orosio, aliisque: qui fere centesimus & quadra- gesimus est annus ante natum orbi redimendo CHRISTVM Salvatorem. Quot vero an- niam abierint, ex quo condita Eboræ esset, non habeo dicere: illud tantum, fuisse iam tum, claram Eboram satis sit necesse est. Quo cognito cur non acquiescam? perinde atq; Vlpianus I. C. qui L. Sciendum, D. De censibus, Tyram coloniam, ex qua oriundus erat, antiquissimam esse, non nominato, qui eam primus condidisset, dixisse contentus fuit.

POST id tempus, deficiente rursus à Romanis Lusitania, duce fortissimo Q. Sertorio. ad annum ab V. C. 10 CLXII. Eboræ, quod clara & frequenter habitata vrbis esset, co- hortem vnam, Sertorio misit auxilio, sexcentorum scilicet militum, qui militiæ fidelem ei operam nauarunt. Hic itaque cum grati animi declarandi causa, tum quod Lusitaniæ umbilicum Eboræ teneret, (quæ res ad reliquas vrbes in officio continendas plurimum valet, quod, vt periti rei militaris censent, qui campestribus locis imperat, ceteram regio- nem facile adiungat:) sedem fixit, domumque exædificauit, quæ etiamnum hodie Serto- rii appellatur: in qua familiarem seruam, tresque cum illa liberos, alebat: vt didici ex ele- gantilapide, qui sexto ab hinc anno, proxime eas ædes erutus est, his litteris inscriptus:

LARIB. PRO SALVTE ET INCOLVMITATE
 DOMVS Q. SERTORII COMPETALIB. LVDOS
 ET EPVLVM VICINEIS IVNIA DONACE DO-
 MESTICA EIIVS ET Q. SERTOR. HERMES Q.
 SERTOR. CEPALO Q. SERTOR. ANTEROS LI-
 BERTEI.

Iussit idem Sertorius muris vrbem cingi, ex lapide quadrato: qui muri hodieq; mul-

tis in locis ad vetera mœnia spectantur. Ad hæc aquam, Pratræ quæ dicitur, ad porticum usque, qui excelsior vrbis locus est, vnde in omnes vrbis regiones diuideretur, deduxit: vt olim ostendi: in Apologia, qua Episcopo Visentii respondi: qui Regi nostro, ne iterum aquam illam in vrbem reduceret, dissuadebat: negans aquæ ductum illic fuisse vnquam, nec esse potuisse: ac ne Sertorium quidem vnquam in his locis fuisse: denique ne Romanum quidem opus videri asserbat: contra atque ego Regi pridem persuaseram. Quæ etiã de reagere nos meminisse copiose, duobus de Aquæ ductibus libris, quos Regi morem gerens, nuper scripsi: quare iterare eadem ista nihil opus est: quin potius, quod Aquæ ductuum deducendorum, inueniendorumque rationem contineant, propius nihil factum est, quam vt his adiungendos, vt legi interdum queant, si quæ forte hinc vtilitas ad alios rediret, curarem.

De Coloniarum, & Municipiorum iure. C A P. IIII.

ANTIQUITATEM hic breuiter explanare conuenit, vt qui Romanorum temporibus vrbis nostræ status fuerit, melius cognoscatur. Romani itaque cum finitimis populis, vt Latio, in quo & Roma sita erat, imperare inciperent, nullam ab armis quietem, victores nonnunquam, interdum etiam victi, inuenerunt: vt per annos aliquot fines proferre imperii non potuerint, donec tempus consiliumque vtroque ab armis discedere, fœdera inire, vnumque populum, & gentem, fieri coegit. Latinos igitur Romani pro sociis & amicis sibi adsciuerunt, dato iure, vt in bello legionibus Romanis permitti militarent, & magistratus officiaque hic gerere, honores accipere communi iure possent. Hoc amplius, Romæ etiam petere magistratus & gerere iis licuisse refert Asconius Pedianus, idoneus sane auctor: non tamen suffragia ferre, honoresve aliis decernere Latinos potuisse. Quod ius, quia Latinis, & prius quidem quam aliis gentibus concessum est, Ius Latii appellatum. Contenti itaque tunc eo honore Latini fuerunt: post tamen & suffragiũ in vrbe Roma ferendi, & creandi magistratus, ius dari sibi postularunt, vtque pro ciuibus Romanis pari cum cæteris iure haberentur. Concessum & id priuilegio quodam populis aliquot, ægre tamen, vocatumque, Ius ciuium Romanorum: vetus vero ad discrimen noui huius, Ius antiquum Latii est appellatum: Datumque iudicium Ius longo post tempore vniuersæ Italiæ dirimendorum, quæ hoc nomine plurima gerebantur, bellorum causa: Hinc etiam Italicum Ius dici cœptum: Cuius Vlpianus l. C. meminit. L. sciendum D. de Censibus. Et hæc quidem de iure Latii, ciuiumque Romanorum, & quidem breuiter, disserui: qui forte plura requireret, Andream Alciatum lib. II. Disputationum legat: quæque de his nuper copiose, & latius, singulari commentario, qui Deo bene iuuante breui apparebit, complexus sum. Erat & illud in more positum Romanis, vt ciues aliquot alio habitatum diuerterent, vt loca illa incolerent, possiderentque: quam hinc Coloniã appellabant. Municipium vero, cum loci in eolis ius illud, quo de egimus, concederent. Ampliabant itaque Romani. vel astringebant arbitrato suo ius & immunitatès, quantum vellent: vt auctor est Corn. Tacitus Annali vndecimo. Tiberii enim principatu A. Vitellio L. Vipsanio Coss. Anno DCCC. post Ro. cond. disceptatum in Senatu magna contentione refert, si prouinciæ Galliæ Comitatæ principibus viris, qui iam pridem ciuitatis Ro. ius obtinebant, ius etiam honoris magistratusque Romæ gerendi, concedi oporteret. Idem discere licet titulo Pandectarum, qui est de Censibus: municipia enim quædam & Coloniæ, immunes, & iuris erant Italici: aliæ Coloniæ latinæ, quæ ius illud antiquum Latii haberent: aliæ rursum priuilegio conditæ, saluis vectigalibus, quæ penderent: quædam vero præter nomen Coloniarum nihil obtinebant iuris. Antonius quoque Imp. omnes, qui Romano imperio parent, lege lata pro ciuibus haberi iussit: quæ lex exstat L. In orbe Romano, D. de statu hominum, vt legunt quidam, & interpretantur, Andr. Alciatus, & Ioannes Corasius, Iurif. consulti eruditissimi: idque saluis pop. Ro. vectigalibus ius datum satis patet. Agellius lib. 16. cap. 13. Noctium Atticarum Municipiorum conditionem, tamen si dignitate inferior esset, Coloniarum iuri præstitisse docet. Coloniæ enim, cum ex ciuibus Romanis alio deductis constarent, legibus Rom. quibus regebantur, non suo arbitrato vincentes, subiectæ, vt antea, permanebant. Municipia vero cum Coloniarum immunitate & iure, vel paulo minore gauderent, suis ipsa legibus, suoque arbitrato regebantur. Verum quod imago Romanæ vrbis Coloniæ essent honoratiores, & dignitate præstantiores habebantur.

tur:

EBORAM

EBORA Municipium, veteris Latii oppidum, & immune, quod LIBERALITAS IVLIA cognominatum, auctor Plinius lib. 4. cap. 22. Sed præstantiori iure Olyssippo fuit, utpote municipium iuris ciuium Romanorum: & Pax Augusta, Colonia iuris Italici, ut ait Paulus Iurisc. l. in Lyfytania D. de Censibus. Pacenses, inquit, & Emeritenses iuris Italici sunt. Dixit Plinius immunem Eboram, quod vectigalia minime penderet. Idem enim, cum in Lusitania vnum esse Municipium iuris ciuium Romanorum, tria vero iuris Latii docuisset, subiicit, sex item & triginta stipendiaria esse: quod stipendium, seu vectigal penderent: & Eboram in tribus illis iuris Latii nominat: mox quæ tributum penderent oppida singulatim enumerat. Hinc constat Eboram immunem à vectigalibus fuisse. Et licet, ut idem Plin. antea lib. 3. cap. 3. refert, vniuersæ Hispaniæ Vespasianus Imper. August. iactatus procellis Reipub. Latii ius tribuit; apparet tamen quod hæc coacta liberalitas, ac necessitate expressa fuerit, non ita diu durasse ius illud, sed reuocatum, permansisse duntaxat penes eos populos qui antea obtinuissent. Si enim perpetuo durasset, quid attinebat iterum à Plinio enumerari singulatim eos populos, qui Latii ius obtinerent. Quæ cum ita sint efficitur, Romanis rerum potitis immunem iam tum Eboram fuisse, sociamque populi Ro. Populos vero in omnibus, quasi ciues Rom. habitos: adhuc vocari & recenserent in tribus Romanis solitos: Potuisse etiam belli in cohortibus militum, & legionibus Romanis stipendia facere: munia publica Romæ obire; Magistratus denique in vrbe petere, & eligere. Suffragia tamen ferre, quod ius ciuium Romanorum non omnino obtinerent, non potuisse.

A quo primum Eboræ hoc ius concessum. C A P. VI.

QUIS primus hoc Ius Eboræ, quæ de causa concesserit, mihi quidem non liquet: Quamplius itaque pronuncio: coniectura tamen ducor, ut credam C. Iulii Cæsaris id beneficio, Eborensibus datum, idque ex vrbis cognomento, quod apud Plinium, LIBERALITAS IULIA EST: Cõfirmaturque elegantissimo marmorei cippi Epigramate, quod domi meæ seruo, olim vero ad D. Petri visebatur, & post paulo, cap. 8. adscribam: Altera item eiusdem fere magnitudinis Inscriptione, elegantiorib. litteris ad D. Iacobi, hoc titulo:

DIVO IVLIO LIB. IVLIA EBORA. OB ILLIVS IN MVN. E MVN. LIBERALITATEM EX D. D. D. QVOIVS DEDICATIONE VENERI GENETRICI CESTVM MATRONÆ DONVM TVLERVNT.

Hoc est: *Liberalitas Iulia Eboræ Ob illius in municipes è municipio liberalitatem ex Decreto Decurionum dedicauit*, scilicet statuam hanc, in cuius basi hæc inscriptio erat, *Cestum* pro veste preciosa.

Quæ si non me fallit coniectura, Cæsaris Iulii liberalitate ac beneficentia, hoc Eboræ est secuta, ut esset Iuris Latii municipium, idque post bella cum Sertorio gesta: nimirum cum iam in gratiam ciuitas hæc cum populo Rom. fortasse etiam ob bene merita rediisset. Nam & Cæsar Augustus, referente Tranquillo, Ius Latii, vel ciuitatis Romanæ, non nisi bene de Repub. Rom. meritis conferre solebat. Nisi forte cognomento hoc magis est consentaneum, Sertorianis temporibus Eborenses arma contra Romanos sumplisse, hostiliterque se gessisse: Cæsarem nihilominus, quo deuinctam magis sibi redderet, reique publicæ Romanæ æterna amicitia obstringeret, sua benignitate priuilegium hoc, iusque Latii & immunitatis permisisse. Et quamuis coniectura hæc nostra, cum veteri illa inscriptione Sertorii, quam in Apologia ad Visensem Episcopum copiosius explanavi, pugnare videatur; in qua Eborenses Municipales appellati: tamen fieri posse affirmo, improprie eo tempore sic appellatos: quo modo Vlpianus D. ad Municipalem, ait, ea tempestate suos cuiusque ciuitatis ciues, Municipales suæ ciuitatis, non tamen Municipales Romanæ appellatos. Credibile & illud Eboram ante Cæsaris Iulii tempora municipium fuisse, sed stipendiarium, neque ut post, iuris Latii extitisse: idque ius, quod à populo Romano accepissent, tempore Sertorii ob rebellionem amisisse, quod arma contra tulissent. Iulium vero ob eam quæ proxime dixi, causam, sua liberalitate ius illud postliminio reddidisse, non ob bene merita, quia potius ob damna, belli que offensiones, Romanis illatas. Verum hac tota de